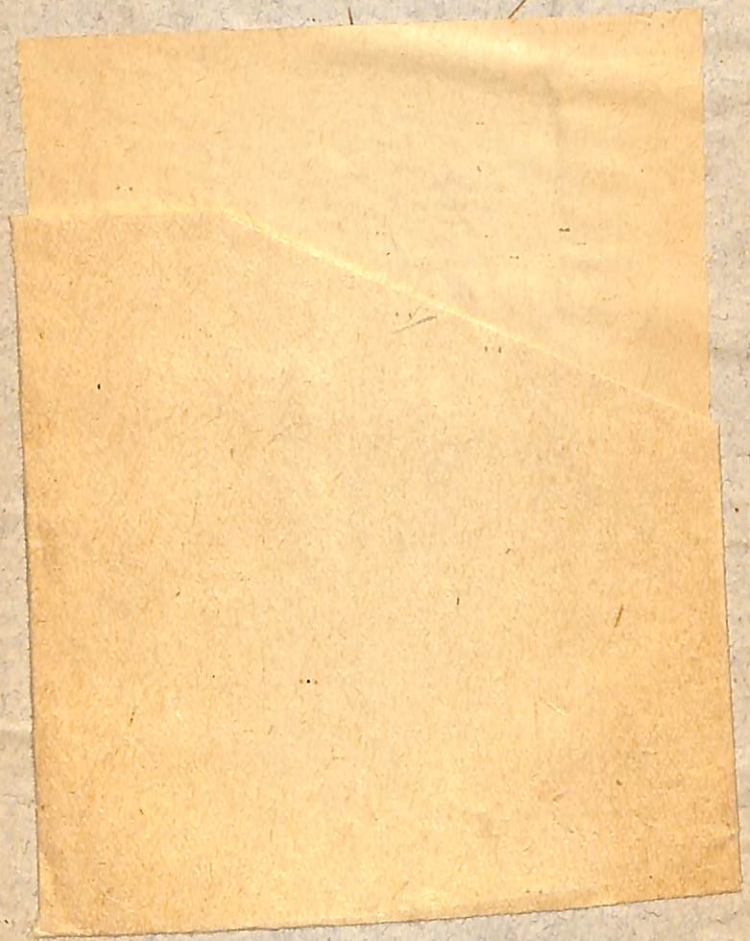
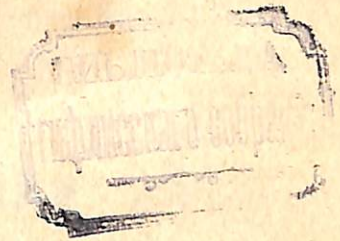
84
U-63
2474
2475

2011

5088 5

ԳԱՂՏՆԻՔ ԽՈՐԻԶՆԻ

4 2+2=4

ԳՃԱՏՈՒՔ ՔԱՐԻԶԻ

84-
Ա-63

ՀԵՂԻՆԱԿ

ԷՕԺԷՆ ՍԻՒ

ԹԱՐԳՄԱՆԵՑ

Մ. ՄԱՄՈՒՐԵԱՆ

ՄԱՍՆ ՉՈՐՐՈՐԴ

Երևելորդ հատոր

ՏԵՐ ԵՒ ՀՐԱՏԱՐԱԿԻՉ
ՏԻԳՐԱՆ ՅԱՐՈՒԹԻՒՆ ՏԷՏԷԵԱՆ

ՉՓԹՓՔՓԵԱՑ
ՏՊԱԳՐՈՒԹԻՒՆ ՏԷՏԷԵԱՆ
1870

ՀՍՍՀ
59776
Ա
Հ.Ս.Խ.Հ. ՀԱՆՐԱՅԻՆ ԳՐԱԴԱՐԱՆ
С.С.Р.А. Публичная Библиотека
7/VI-1922

688

ԳԱՂՏՆԻՔ ԲԱՐԻՉԻ

ԳԼՈՒԽ Ը

ՔԻԳ–ՎԻՆԷԿՐ

Պարպիյօնի մօտ գտնուղ կալանատրը դրեթէ քառտըն հինգ տա-
րեկան՝ նրբակազմ, վախտ, խորագէտ, ուշիմ, զուարթուն ու հեղնա-
լի դէմքով մարդ մ՚էր. ահաղին բերան մ՚ունէր, դրեթէ լիովին ժո-
ռատ. այն ինչ կը խօսէր՝ զայն աչքու ակեակ կը ծռէր՝ ինչպէս որ առ
հասարակ սովոր են ընելու քառտղինեերու խուժանին մօտ խօսող մար-
դիկ. իր քիթը տափակ էր, գլուխն անչափ խոշոր, դրեթէ հիմնովին
ճաղատ. մանուածոյ գոտի հին բամիրնակ մը, անորոշ դոյնով պատա-
ռտուն, շատ մը տեղերէն կարկատած տնասպան մը հագեր էր. իր բա-
պիկ, ցրտէն կարմրած՝ կիսովին քղքերով պատատած ոտները սանտալ-
ներ ագուցեր էր:

Ա յս մարդը՝ Փօրտիւնէ կոսքէր անուն՝ Բիգ–Վինէկր մականուա-
նեալ՝ հինօրեայ ձեռնածու մը՝ գրամանիպուլեեան յանցանքով դատա-
պարտուած եւ ազատութիւնը գտած բանտաւոր մը՝ իբր վերապարտ՝ եւ
դիշերային բռաւն եւ յարձակումով գողութիւն ընելուն ամբաստանուած
էր: Քանի մ՚օրէ վեր Փօրսի բանտն արգիլուած ըլլալով արդէն Բիգ
–Վինէկը՝ յընդհանուր գողնականութիւն բանտակիցներուն՝ վէպաբանի
(conteur) արհեստը կը բանէր:

Մեր ժամանակները վէպաբաններէն հազուագիւտ են. ատեն մ՚ատէն
վալանատրներու խումբ՝ առ հասարակ իր պաշտօնատար վիպաբանն ու-
նէր՝ մանաւանդ ձեռնածութեամբ մը կը վարձատրուէր. այս
վիպաբանն՝ իր պատրաստախօս զրոյցներով ձմերային անվերջանալի դի-
շերները աւելի կարճ կը ցուցնէր, ըստ որում բանտաւտրները՝ մութը
կոխելուն՝ պառկելու կը քաշուէին:

Եթէ հետաքրքրական է սոյն ապիրատներուն զրոյցներու եւ սրտա-
շարժ պատմութիւններու համար ունեցած սիրտոյքը նշանակել, աւելի

նշանակելի կէտ մը կայ այս տրամադրութեան մէջ բանասէրներու աչքին. այս գողերն, այս մարդասպաններն որ մինչև իրենց ծուծն ապականուած են՝ աւելի կը սիրեն մանաւանդ այնպիսի պարտքերէ՝ որոնց մէջ վեհանձնական, դիւցազնական զգացումներու նկարագրութիւններ կան, այնպիսի զրոյցներ՝ ուր վայրագ բռնութեան ներքև տառապող տկարութիւնն ու բարեսրտութիւնը վրէժխնդիր հոգիներ կը գտնեն։

Նոյնպէս են նաև խենէշ աղջիկները. յեղին ծայր կը սիրեն գողերիկ, հոգեշարժ և եղերական վէպերն՝ և գրեթէ միշտ շուայտ ընթերցանութենէ կը գաթշին։ Մէկ կողմէն բարեյոյս ընդածին զգացումը՝ միւս կողմէն իրենց ապականակիր կենակցութիւնն յիշեցնող ամէն բաներէն մտովին խորշելու պիտոյքը՝ միթէ մեր արդէն խօսած համակրութիւնն ու մտային զգուանքը չներշնչեր սոյն ողորմելի արարածներուն։

Ուրդ՝ Բիլ–Վինէկը կը գերազանցէր այն դիւցազնական վէպերու մէջ՝ ուր տկարութիւնը՝ զանազան ձախորդութենէ եռքը յաղթական կը կանգնի իր հալածողին դէմ։ Անկէ զատ՝ Բիլ–Վինէկը հեղնաբան մեծ տաղանդ մ՚ունէր որով իր մականունին արժանի եղեր էր, ըստ ո՛րում իր ուշիմ խօսքերը սաստկ երգիծական կամ ծաղրական էին։

Այն ինչ խօսարանը մտեր էր։ Վանդակին միւս կողմն՝ իրեն դիմացը կ՚երևէր երստուն հինգ տարեկան կին մ՚որ պտնատ, անուշագէմ էր և սիրազրաւ, աղքատիկ, այլ մաքուր հագուած, գառնասէս կը լար, և թաշկինակն աչերուն բռներ էր։

Բիլ–Վինէկը անոր կը նայէր անհամբեր ու զորովալիր դէմքով մը։

— Նայիմ, ծան — ըսաւ անոր — տղայութիւնը մէկդի ձգէ. ահա արդէն տասն վեց տարի կայ որ իրար տեսած չենք. թէ որ թաշկինակդ անդադար աչքիդ բռնես, իրար երբէք չպիտի կարենանք ճանչել...։

— Եղբայր իմ, իմ խղճալի փօրդիւնէ...կը խղդուիմ...չեմ կարող խօսիլ։

— Ի՞նչ զարմանալի աղջիկ ես...իրաւ որ...բայց ի՞նչ ունիս...։

Իր քոյրն՝ որովհետև այս կինն իր քոյրն էր, իր հատկութիւնը բռնեց, աչերը սրբեց, և, ապուշ ապուշ անոր նայելով յարեց.

— Կը հարցնես ինչ ունիմ։ Ի՞նչպէս. քեզ բանտը կը դտնեմ, դուռ որ արդէն տասն հինգ տարի է բանտ ես...։

— Իրաւ է. այսօր վեց ամիս է որ Մըլէօմի զնդանէն ելայ...և քեզ տեսնելու համար Բարիզ չեկայ, որովհետև մայրաքաղաքը մտնելու արդիլուած էր ինձ...։

— Նորէն գատապարտ ես...։ Աստուած իմ, և նորէն ի՞նչ յանցանք գործեցիր։ Ինչի՞ համար Պօժանսիէն ելար, ուր քեզ տեսչութեան դրկեր էին։

— Ինչի՞ համար...։ Աւելի աղէկ կ՚ըլլայ հարցնել ինձ թէ ինչի՞ համար հոն գացի...։

— Իրաւունք ունիս։

— Նախ՝ իմ խեղճ ծանս, քանի որ այս վանդակները մեր մէջ խօսնդոտ են, երևակայէ որ քեզ պապի, թևերուս մէջ սեղմեցի, ինչպէս որ հարկ է ընել երբ դարերէ ետքը մարդ իր քոյրը կը տեսնէ...։ Հիմակ, խօսինք. Մըլէօմի կալանաւոր մը, որուն անունն էր Կրօ–Պուադէօ, ըսեր էր ինձ որ Պօժանսիի մէջ իրեն ծանօթ եղեռնագործ մը կայ որ աղատագիր դողեր սպիտակագեղի գործարանի մը կ՚աշխատցնէ...դիտեա՞ս ինչ է սպիտակագեղ գործել։

— Չգիտեմ, եղբայր իմ։

— Շատ սիրուն արհեստ մ՚է, այս գործը բանտղները՝ մէկ երկու ամսէն, կապարէ գնդակ կը բռնուին...։ Միշտ երեք բռնուղներէն մէկը կը ձաթի...։ Բայց, ճիշտը խօսիմ, միւս երկուսն ալ կը ձաթին...այլ աւելի հանգիստ կ՚երթալով...ժամանակ կը շահին...։ Ի՞զօսնուն և տարի մը, շատ շատ տասն ութ ամիս կ՚ապրին...։ Ինչ և է, այս արհեստը շահաւոր է, և ունևոր ծնող մարդիկ ալ կան որ երկու երեք տարի ալ կը դիմանան...։ Բայց աստիք աւազանի են, ապրուստը հարիւրամենիներն։ Իրաւ է որ կը մեռնին...բայց ծանր գործ չէ։

— Եւ ինչի՞ համար, իմ խեղճ փօրդիւնէ, այնպիսի վտանգաւոր արհեստ մը ընտրեցիր որմէ մարդ կը մեռնի։

— Ի՞նչ կ՚ուզէիր որ ընեմ։ Երբ այն դրամանենգութեան գործին համար Մըլէօմ մտայ, ձեռնածու էի։ Որովհետև բանտին մէջ իմ արհեստիս համար գործարան մը չկար, և լուի չափ ոյժ չունիմ, տղոց խաղալիկներու գործարանը դրկին զիս։ Բարիզի մէկ գործատէրն էր որ շահաւոր կը գտնէր կալանաւորներու ձեռօք հասիաներ, փայտէ

Թմբուկները և թուրերը շինել տալ ։ ։ ։ Ուստի առենն է ըսելու ֆայթե ըո՛ւբ, բիւբաւոլները սրեցին, ծակեցին և տաշեցին այս խաղալիկներէն տասն հինդ տարի շարունակ. ստոյգ եմ որ Բարիզի ամբողջ թաղի մը չարաճճիկ տղոց պաշարն ես պատրաստեցի ։ ։ ։ Մանաւանդ թմբուկներուն տուեր էի խելքս միտքս ։ ։ ։ Հապա փայտէ կոշնաձևները չես ըսեր ։ ։ ։ կը պարծիմ ըսելու որ այս կոշնաձևներէն ելլու հատուկ բոլոր վաշխի մ'ակռանները կրնայի կըճանել ։ ։ ։ Երբ բանտի պայմանաժամն հասաւ, երկու տուի թմբուկները շինելու մասին վարպետ դարձայ ։ Բարիզին քառասուն մղոն հեռու, երեք չորս աւաններու մէջ բնակութիւնս ընտրելու պայմանաւ զիս աղատ կը թողուն. լոկ ապրուստի միջոց մը ունէի, այս է տղոց խաղալիկները շինել ։ ։ ։ արդ՝ ենթադրելով անպամ որ ծերերէն սկսեալ մինչև փոքրիկ բզէզներն, աւանին բոլոր բնակիչները, թմբուկներուս վրայ դո-բը-դո-դո ընելու տենչային, դարձեալ մեծ նեղութիւն պիտի կրէի ծախքս հանելու, բայց կարելի բան չէր որ բոլոր աւանին բնակիչները յորդորէի որ աւաւօտէն մինչև իրիկուն թմբուկ զարնեն ։ ։ ։ Ա՛յն առեն բանաբերուի մը տեղ կ'անցնէի ։ ։ ։

— Աստուած իմ ։ ։ ։ միշտ կը խնտաս ։ ։ ։

— Լալէն աւելի աղէկ է խնտալը ։ Վերջապէս՝ տեսնելով որ Բարիզին քառասուն մղոն հեռու օգուտ մը չպիտի բերէ ինձ ձեռնածուի արհեստս և իմ թմբուկներս, Պօժանսի տեսչութիւնը խնդրեցի, միտքս դնելով ապիպակոպէնքանց քովը մնալու ։ Տեսակ մը խորհրդէն է այս՝ որ տհալութեան ցաւեր կոտյ քեզ, բայց մինչև ձաթիլը, կ'ապրիս, և միշտ այս ալ շահ մ'է, և այս արհեստը դողութեան դործէն աւելի կը սիրէի. դոլնալու համար ոչ քաջ էի և ոչ ուժեղ, և լոկ դիպուածով ըրի այն քանը զոր հիմակ քեզի պիտի պատմեմ ։

— Քաջ ու զօրեղ ալ ըլլայիր, դարձեալ, Տպով դողութիւն չէիր ըներ ։

— Ա՛հ, կը հաւտմս այդ բանին, դու ։

— Այո՛, դու չար չես սրտովին. ինչու որ դրամանենդութեան թշուառ գործին մէջ ակամայ բռնուեցար, ինչպէս որ քաջ դիտես, բռնադատուեցար ։

— Հմ, աղջիկս. բայց, տես անպամ մը, ինչ ըսել է տասն հինդ տարի քանա ծեալը, սա ծխափայտիս պէս այն տեղ կը սևնար մարդ,

եթէ վնդանը նոր ծխափայտի պէս անդամ մնած ըլլայ. Մըլէօնէն որ ելայ դողնալու վատահութիւն մ'ունէի ։

— Դու որ մահաբեր զարձ մը բանելու արհեստին ունէիր ։ Իրաւ որ, ֆօրդիւնէ, դու կ'ուզես աւելի չար երևիլ քան որ ես ։

— Կեցիր ըսեմ ։ ։ ։ թէև միմոս (gringalet) էի, կը կարծէի, շուտիկը տասի պէս եթէ պիտեմ ինչու համար, կը կարծէի թէ կրնամ բանի տեղ չդնել կապարային փոքրի ցաւը, թէ այս հիւանդութիւնը վրաս կրծելու բան մը չպիտի գտնէր, և ուրիշ տեղ պիտի երթար, վերջապէս կը յուսայի հինօրեայ «պէպոկոպէնքրդ» դառնալ ։ ։ ։ Բանտէն ելնելուս իմ դրամակոյտս հաշիւներու կ'սկսիմ, արդէն աւելցած ըլլալով դիշերները բանտարներու խմբին խօսած պատմութիւններուս շահովը ։

— Ինչպէս որ տասն մը մեղի կը պատմէիր, եղբայր իմ ։ Մեր խեղճ մայրն որչափ կը զուարճանար զրոյցներէդ, կը յիշես ։

— Էյ թշուառական ։ ։ ։ ինչ լաւ կին էր ։ Ամենևին կասկածի չդնաց՝ մեռնելէն առաջ՝ թէ Մըլէօնն կը դառնայի ։

— Ամենևին ։ ։ ։ մինչև վերջին ժամը կը կարծէր թէ նոյն կղզիները դացած ես որ ։ ։ ։

— Ո՞նչ ըսեմ, աղջիկս, իմ բոլոր յիմարութիւններուս պատճառը հայրս է, որ միտս ըլլալու կրթեր էր զիս, որպէս զի իր ձեռնածուի խաղերուն օգնեմ, խծուծ ուսեմ և կրակ փչեմ. ահա ասոր համար Ֆրանսայի իշխանազուններու հետ տեսութիւն ընելու տասն չունեցայ, և վատ ընկերներու հետ բարեկամացայ ։ Բայց, Պօժանսի դառնանք. անդամ մը Մըլէօնէն երևելով իրաւամբ դրամագլուխս կը վտանեմ ։ Տասն հինդ տարի վանդակի մէջ ապրելէն ետև՝ հարկ է քիչ մը հոգ առնուլ և աղտոր կեանք վարել, մանաւանդ որ՝ թէև լօդի չէի, սպիտակագոյն վերջին տհալութիւն մը պատճառել չուզեցի. այն տասն իմ բանտէս բերած ստակս ինչ բանի պիտի ծառայէր ։ ։ ։ քեզ կը հարցնեմ ։ ։ ։ Վերջապէս Պօժանսի կը հանդիպիմ ըսելէ առանց տուի մը. Վերլինն կը հարցնեմ, որ Պրօ-Պատէօի բարեկամն է և գործարանին դլխաւորը ։ ։ ։ Ծառայ եմ ։ ։ ։ ոչ սպիտակագեղի գործարան ծխացեր էր և ոչ կրող. տարտան մէջ տասն հինդ հոգի մեռեր էին. հին ձերպագործը խանութը դոցեր էր ։ Ահա աւանին մէջ տեղ կը գտնում՝

իրը ապրուստ ունենալով փայտէ թմբուկներու համար տաղանդս, և իրը յանձնարարական գիր՝ ազատագիր ռճբազործի թուղթս։ Կը խնդրեմ որ իմ կարողութեանս չարմար գործ մը տան ինձ, և որովհետև կարողութիւն չունիմ, կրնաս երևակայել թէ ինչպէս կ'ընդունուիմ. ապրիլ իրը գողի, անգին հատուի (filou) բանտին փախստէի անունով վերջապէս, երբ տեղ մ'երևէի՝ ամէն մարդ իր ձեռքը դրպաններուն վրայ կը դնէր. այսպիսի ծակի մը մէջ՝ ուսկէ հինգ տարիէն միայն կրնայի հեռանալ, տարակոյս չկայ որ անօթութենէ պիտի սատկէի։ Ահա տեսնելով ինձի դէմ եղած վճիռն ոտնահար կ'ընեմ և Բարիզ կգամ տաղանդես օգուտ քաղելու։ Եւ որովհետև քառաձի կառքով չէի կարող ուղևորել՝ բոլոր ճամբան թափառելով և մուրալով կտրեցի՝ խոյս տալով պահնորդներէն, իրը շուն մ'որ պատաղանէն կը խորշի. բաղդս կը բանէր, մինչև Օթէօյլ եկեր էի առանց արգելքի։ Յոդներ դադրեր էի, սովալլուկ կը մեռնէի, հազուեր էի···ինչպէս որ կը տեսնես առանց ձոխութեան···։ — Եւ Բիգ–Վինէկը խեղկատակ աչք մը նետեց իր հնոտիներուն վրայ։ — Եւ ոչ սու մ'ունէի քովս, իրը թափառաշրջիկ կրնային զիս ձերբակալել···։ Ինչ մեղս պահեմ, առիթ մը պատահեցաւ, սատանան զիս փորձեց, և իմ վախկոտութեանս չնայելով···։

— Բաւական է···եղբայր իմ, բաւական է···— ըսաւ իր քոյրը, վախնալով որ պահակը՝ թէև նոյն միջոցին բաւական հեռու կը գտնուէր Բիգ–Վինէկէն, այս վտանգաւոր խոստովանութիւնը չլսէ։

— Կը վախնաս գուռ որ ըսածս չլսեն — յարեց նա — անհոգ եղիր, քայց ես բան մը չեմ պահեր, յանցանք գործելու միջոցիս բռնեցին զիս, կարելի չէր ուրանալ. ամէն բան խոստովանեցայ, դիտեմ կրելիք պատիժս, իմ բանս բուսած է։

— Աստուած իմ, Աստուած իմ, — վրայ բերաւ կինը լալով — ինչ պաղ արիւնով կը խօսիս այդ բաներուն վրայ···։

— Թէ որ տաք արիւնով խօսիմ, ինչ կը վաստկիմ։ Դայինք··· խելքդ գլուխդ ժողվէ, ծան. միթէ ինձի կ'իյնայ քեզ միխիթարել···։ Ծան արտասուքը սրբեց և հառաչեց։

— Պառնամ իմ պատմութեանս — վրայ բերաւ Բիգ–Վինէկը — երեկոյեան դէմ Օթէօյլի մատեցեր էի, քալելու ձար ձարակ չունէի. պիշերայն կ'ուզէի մտնել Բարիզ. ցանկապատի մ'ետին նստեայ՝ կը հանգչէի և իմ շինելիք յատակագծիս կը խորհէի։ Շատ խորհելէն քունս տարեր էր. ձայնի շշունչ մը զիս ալեծկցուց. բոլորովին մութ էր. ականջ կը դնեմ···այր ու կին մ'էր որ ճամբուն վրայ, ցանկապատին միւս կողմը, կը խօսակցէին. մարդը կնկան կ'ըսէր. — Որո՞ւ մտքէն կ'անցնի որ պայ մեզ կողոպտէ. միթէ հարիւր անգամ տունը միասնակ ձգած չե՞նք։ — Այ՛ո — պատասխան կտայ կինը — բայց մեր դահանակին մէջ հարիւր ֆրանք չունէինք այն ատեն։ — Բայց հիմակ ինչ պիտէ որ ունինք, ապուշ, ըսաւ ամուսինն։ — Իրաւունք ունիս — կը յարէ կինն, և ճամբայ կ'առնեն։ Երբ որ այս աղտոր առիթը ձեռքէ փախցնել չուզեցի. բնաւ վտանգ մը չկար։ Կ'սպասեմ որ այր ու կինը քիչ մը հեռանան որ ցանկիս եռանդն ելնեմ. անկէ քսան քայլ անդին կը նայիմ և պիւղայներու տնակ մը կը տեսնեմ. անշուշտ հարիւր ֆրանք պարունակող տունը պիտի ըլլար այն. այս անիկը կար միայն ճամբուն վրայ. Օթէօյլ անկէ հինգ հարիւր քայլ հեռու էր···։ Ինքնովին ըսի. Սիրտ առ, աղբեր, մարդ չկայ, պիշեր է. եթէ պահնորդ շներ չկան (պիտես որ միշտ շներէ կը վախնամ) գործը դիւրաւ կը լմննայ։ Բաղդէս շուն չկար։ Աւելի սոյդ ըլլալու համար դրան կը զարնեմ, ձայն ձուն չելներ··· ոտի կ'առնում։ Գետնայարկին փեղկերը դուռ էին. դաւաղանս անոնց մէջէն կ'անցնեմ, զանոնք բոնի կը բանամ, պատուհանէն խուցը կը մտնեմ. վառարանը քիչ մը կրակ կար, անոր լոյսը զիս կը լուսաւորէ. դարանակ մը կը տեսնեմ որ բանալի չունէր, ունելիքը կ'առնում. գրպանները կը խորտակեմ և կոյտ մը ձերմակեղէնի տակ՝ առուսի գոլշայի մէջ վաթսուն գանձը կը գտնեմ. ուրիշ բան առնելու ժամանակ չեմ անցներ, պատուհանէն կը ցատկեմ···և կ'կնամ··· գուշակէ՛ ուր···ինչ բաղդ է···։

— Աստուած իմ, ըսէ նայիմ։

— Գիւղը մտնող արտասպահակին կրնակը կ'կնամ։

— Ինչ դժբաղդութիւն···։

— Լուսինն ելեր էր, արտասպահը պատուհանէն ելնելս կը տեսնէ, օձիքէս կը բռնէ···։ Թշուառականն մ'էր այն որ ինձի պէս տասը մարդու մարդ չէր ըսեր···դէմ դնելու համար շատ վախկոտ ըլլալս, անձնատուր կ'ըլլամ։ Գողնայն դեռ ձեռքս էր. ստակին ձայնը

կը լսէ, ամէնն ալ կ'առնու, որպէս տոպրակը կը նետէ և կ'ոտիկէ դէպ ի ինչ. Օթէլլօյ հետը երթալու։ Քաղաքապետին պաշտօնատունը կը հասնինք՝ մեզի ընկերանալով շատ մը սրճեանքեր և պահնորդներ. մարդ կը ղրկուի որ տանտէրները սպասեն, և երբ կը դառնան, գործը կը յայտնեն...։ Ուրանալու ձարը չկար. ամէն բան կը խոստովանիմ, ա՛ տեղապրութիւնը կ'ստորագրեմ, շրջաշրջները ձեռքս կ'անցնեն... և Ճամբայ կ'ելլենք...

— Եւ ահա նորէն բանտը մտար...և կարելի է երկար ժամանակի համար։

— Մտիկ ըրէ, ծան, չեմ ուզեր քեզ խաբել, աղջիկս. աւելի ա՛ ազէկ է որ ամէն բան շուտ մը յայտնեմ...։

— Ինչ նոր բան կայ, Աստուած իմ...։

— Նայիմ քեզ, սիրտ առ...։

— Բայց խօսէ նայիմ։

— Լա՛ւ, ալ բանտ չպիտի մնամ...։

— Իրը Թիարպարա՝ և դիշերային բնակած տուն մը կոխելուս և վրէ՛ ձերբակալուս համար...փաստաբանն ըսաւ ինձ. փոքրիկ կարկանդակներու պէս դիւրին հաշիւ մ'է...տասն հինգ կամ քսան տարի Թիարան պիտի նետուիմ, և ասիկ զատ՝ ի հանդէս պիտի երթամ իբր նշանակ։

— Ինչ, Թիարա՞ն մի. բայց դուն որ այդքան տկար ես, հոն պիտի մեռնիս — գոչեց ողբալի կինը հեծկլտալով...։

— Հապա աւելի աղէկ էր որ սպիտակագեղի գործարանը մնայի...։

— Բայց մեռածէ անդամ մը, տէր Աստուած, Թիարան է այդ, Թիարան։

— Բայց օդին բանտ մ'է, ուր Թիարպարոը կարմիր վառարան մը կը հարկնի դորշադունի տեղ. մնաւանդ որ ծովը սեմնելու միշտ հետաքրքիր եղած եմ...։ Ինչ ապուշ Բարիզցի եմ...հէյ։

— Բայց հանուելը (exposition)...Թշուառական...։ Աղէտ բան է ամենուն առաջ նշանակելն ըլլալ...։ Ա՛հ, Աստուած իմ, Աստուած իմ, իմ խեղճ եղբայրս...։

Եւ եղուկ կինն նորէն լալ սկսաւ։

— Հանգարտէ, հանգարտէ, ծան...խելքդ գլուխդ ժողվէ...

ըսի տաժանելի ժամմ'ունիմ անցնելու...և կարծեմ թէ նստուկ պիտի ձերբակիմ...։ Ասկէ զատ՝ միթէ արդէն վարժած չեմ բազմութիւն տեսնելու։ Երբ ձեռնածուի խաղերս կը խաղայի միշտ բոլորտիքս խառնիճաղանչ մ'ունէի. նոյն պահուն ալիտի երևակայեմ թէ ձեռնածութիւն կ'ընեմ, և թէ որ ամբոխը վրաս դէշ ազդեցութիւն մ'ընէ աչերս պիտի դոցեմ. այնատեն կարծեմ պիտի որ դիս չեն տեսներ։

Ա՛յսչափ անձերեսութեամբ խօսելով՝ այս թշուառն երևոյթական աճապարերութեամբ մ'իր քոյրը միխիթարել կ'ուզէր քան դատապարտելի անզգայութեան մը դրժ ընել։

Բանտերու կենցաղավարութեան վարժ մարդ մը համար, որուն երեսի ջուրը բոլորովին պացած էր առ հարկի, Թիարանն իրօք վիճակի փոփոխութիւն մ'է, վա՛ւ-աչ փոփոխութիւն մ'է, ինչպէս որ Բիզ-Վինէկը կ'ըսէր ահռելի ճշմարտութեամբ մը։ Կեդրոնական բանտերու կալանաւորներէն շատերը՝ Թիարանը նախադաս համարելով՝ քանի որ այն տեղ աղմկալի կեանք մը կը վարուի, առէպ սպանութեան փորձեր կ'ընեն Պրէսթ կամ Դուլօն ղրկուելու համար։

Եւ այս դիւրին է ըմբռնել։ Թիարան մնալէն առաջ՝ կալանաւորներն՝ իրենց արհեստին համեմատ՝ նոյնչափ աշխատութիւն ունէին դրեթէ։ Նաւահանգիստներու ամէնէն բարեկիր բանտրներու վիճակին ճշրագործներու վիճակէն նուազ ծանր չէ. դործարանները կը մտնեն և մի և նոյն ժամերուն դուրս կ'ելլեն, վերջապէս՝ այն խշտիներն ուր իրենց վաստակաբեկ ոտները կը հանգչին առէպ Թիարանի խշտեամներէն լաւագոյն չեն։

Պիտի ըսուի թէ ազատ են։ Այո՛, ազատ են օր մը...կիրակի, և այս օրն ալ ճշրագործներու համար ալ հանգստեան օր մ'է։

Բայց վատանաութիւն, արատ չունին։ Բայց վատանաութիւնն ու արատն ինչ է այս թշուառներուն համար որ, ամէն օր, սոյն դժոխային գեհենին մէջ իրենց հոգին կը կարծրացնեն, որ անուանարկութեան ամէն աստիճաններէն կ'անցնին այս համավարժական կրթտեան գպրոցին մէջ, ուր ամենէն յանցաւորներն ամենէն յարգելի են։

Ասոնք են ուրեմն արդի պատժական դրութեան հետևութիւնները։

Բանտարգելութիւնը փափաքելի բան մը դարձեր է, Թիարանն...առէպ կը փնտռուի...

. . . . . .

— Քսան տարի Թիարան, Աստուածդ իմ, Աստուածդ իմ. — կը կրկնէր Բիզ-Վինէկրի խղճալի քոյրը։

— Բայց, ծան, հանգարտէ նայիմ, իմ կարողութեանս չափ գործ պիտի տան ինձ. տակաւ ըլլալուս տաժանելի աշխատանքի չեն դներ գիս ։։։ Եթէ թմրկի և փայտաշէն թուրերու գործարան չկայ այն տեղ, ինչպէս՝ի Մըլէօն, զէթ թեթև գործի կը ծառայեցնեն գիս, հիւանդարանը կը գործածեն, հետս ու խեռ զաւակ չեմ. այլ բարի տղայ մը. այն տեղ ալ պատմութիւններ պիտի պատմեմ, ինչպէս այս տեղ կը պատմեմ, ինքզինքս ձեռնունէրուս պաշտելէ, և ընկերներուս յարգելէ պիտի ընեմ, և քեզ քանդակուած քօքօի ընկոյզներ, և զաւակներուդ համար յարդէ տիկեր պիտի ղրկեմ։ Վերջապէս վիճակս եղաւ, պէտք է որ գլուխս ծռեմ։

— Եթէ դրած ըլլայիր ինձ որ Բարիզ կղայս, պիտի չանայիր քեզ պահել և պատսպարել մինչև գործ գտնելդ։

— Այդ ալ խօսք է. հարկաւ տունդ գալու միտք ունէի, բայց կ'ուզէի որ դատարկ ձեռքով չգամ. մանաւանդ՝ հազուստէդ կը դիտեմ որ ձոխութեան մէջ չես գտնուիր։ Ա՛հ, սա ըսէ ինձ, զաւակներդ, էրիկդ ինչ ջրի մէջ են։

— Մի խօսիր ինձ անոր վրայ։

— Միշտ նոյն տղայամիտն է. մեղք, բայց դարձեալ լաւ բանուոր մ'է։

— Շատ յաւ կը պատճառէ ինձ։։։ իրաւ որ։։։ արդէն բաւական հոգ ունէի, քու հոգդ պակաս էր։։։

— Ինչպէս, էրիկդ։։։

— Երեք տարիէ վեր իս ձգած է, բոլոր տունս տեղս ծախելէն ետև, և գիս զաւակներուս հետ թողուց, և լոկ պատառ մ'իբր կարասի։

— Այդ բանն ինձ չըսեր էիր։

— Ինչ օգուտ ունի։։։նոր հոգ մը տուած կ'ըլլայի քեզ։

— Խեղճ ծան։։։ Եւ ինչպէս տունը կը զարձնես։։։միակդ և քեզ զաւակներուդ։

— Մի հարցներ. ոմլ ունէը իմ յաւս, իբր ծռպագործի արհեստս կը

քանդէի, որչափ որ կ'աշխատէի. դրացուհիները քիչ մը կ'օգնէին ինձ, դուրս ելած ատենս զաւակներս կը հոգային, և ես որ ամենևին բաղդ չունիմ, կեանքիս մէջ անգամ մը բաղդս բանեցաւ, բայց օգուտ չքաշեցի իմ էրկիս պատճառաւ։։։

— Եւ ինչո՞ւ համար։

— Ծռպագործս իր ծուխերէն մէկուն յայտներ էր նեղութիւնս, լսելով թէ ինչպէս էրիկս՝ բոլոր ունեցածս ծախելէն ետև՝ հոխորի վրայ նստեցուցեր էր զիս, և թէ ինչպէս այս տառապանքիս չնայելով՝ բոլոր ղօրութեամբս կ'աշխատէի զաւակներս կերակրելու։ Օր մը տունդ գալով՝ ինչ տեսնեմ աղէկ, բոլոր տունս տեղս շտկուած նորունց, աղուոր մահիճ մը, կահ կարասիներ, ձերմակեղէն. իմ վարպետիս մէկ ծուխին բարեգործութեան մէկ արդիւնքն էր այս։

— Բարեսիրտ ծուխ։։։ծեղջ քոյրիկ։։։ Բայց ինչո՞ւ նեղութիւնդ յայտնելու համար ինձ դիր մը չգրեցիր։ Իմ դրամագլուխս վատնելու տեղ՝ քեզ ստակ կը ղրկէի։

— Ես որ ազատ էի, ինչպէս կրնայի քեզի պէս կալանաւորէ մը ստակ խնդրել։։։

— Ճիշտ է։։։բայց կառավարութեան ծախքով կ'ուտէի, կը տաքնայի, կը պառկէի. բոլոր վաստակս լոկ շահ մ'էր. կարծելով թէ քեռայրս լաւ բանուոր, և դու լաւ տնտեսուհի մ'ես, անհոգ էի, և իմ դրամս հալեցուցի աչերս պոց ու բերանս բաց։

— Էրիկս լաւ բանուոր էր, իրաւ. բայց անկարգութեան զարկաւ։ Վերջապէս, այս անամենալ օգնութեան շնորհիւ, սիրտ առի. իմ անգրանիկ աղջիկս սկսեր էր քիչ մը բան վաստկիլ, երջանիկ էինք, միայն թէ կը յաւէինք որ Մըլէօն բանտն ես։ Գործ պակաս չէր ինձ, զաւակներս մանրուր հագուստ էին, բանէ մը զուրկ չէինք, ինչնոր հոգի։։։ թէև աւեր էի։։։ վերջապէս երբուն հինգ ֆրանք մէկ կողմը դնելու յաջողեր էի, երբ յանկարծ էրիկս կը գառնայ։ Տարիէ մ'ի վեր գինքը տեսած չէի. տեսնելով որ տունս տեղս շտկուած կոկիկ է, կ'ընէ չընէր ստակս ձեռքէս կ'առնու, տունն անգործ կը լարուի կը նստի, ամէն օր կը գինովնայ և երբ գանգատիմ ինս կը ծեծէ։

— Անզգամը։

— Այս բաւական չէ, մեր բնակարանին մէկ գահլէին մէջ գէշ կինս

մը նստեցուցեր՝ անոր հետ կ՚ապրէր. այս բանս ալ երկրորդ անգամ քաշելու էր: Ընկերացած կամ կարասիս մասիկ մասիկ սկսաւ ծախել: Գուշակելով գլխուս գալիքը, փաստաբանի մը կ՚երթամ՝ որ տան մէջ կը բնակէր՝ և կը հարցնեմ թէ ի՞նչ ընել պէտք է արդիլելու համար էրիկս որ զիս նորէն մոխրի վրայ չհաստեցնէ, իմ զաւակներուս հետ:

— Այդ պարզ բան մ՚էր... պէտք էր մէկէն էրիկդ տունէն դուրս վռնտել:

— Իրաւ է, բայց իրաւունք չունէի այդ ընելու: Փաստաբանն ինձ ըսաւ որ էրիկս՝ իբր տան պետ՝ կրնար ամէն բան ըստ հաճոյս ծախել և առանց բան մ՚ընելու տունը նստիլ, թէ դժբաղդութիւն մ՚էր այս, բայց պէտք էր հպատակիլ, թէ նոյն յարկին տակը ապրողիս սիրուհին պարապան իրաւունք կտար ինձ ըստ մարմնոյ և ստացուածքի բաժանումը դործել, ինչպէս որ կ՚ըսեն... մանաւանդ թէ վկաներ ունէի որ էրիկս զիս ծեծեր էր, թէ կրնայի անոր դէմ դատ բանալ, բայց որ էրիկս զիս ծեծեր էր, թէ այս դատը քիչէն քիչ չորս կամ հինգ հարիւր ֆրանքի պիտի նստէր ինձ բաժանման դործը կատարելու համար: Դա տէ անդամ մ՚որ մէկ տարուան վաստակս է այս դումարն: Որո՞ւ կրնայի դիմել փոխ տակ առնելու... ասիկ զատ՝ փոխ առնուլը բաւական չէ... պէտք է նաև հատուցանել...: Հինգ հարիւր ֆրանք... մէկէն՝ ի մէկ... մեծ հաստութիւն մ՚է:

— Սակայն շատ դիւրին միջոց մը կայ հինգ հարիւր ֆրանք ժողվելու — ըսաւ Բիզ-Վինէկը դառնապէս — պէտք է տարի մը ստամբոլը կեսբէն կախել... օդով ապրիլ, և նոյն միջոցին ալ աշխատիլ: Զարմանք է որ փաստաբանին այս խորհուրդը տուած չըլլայ...:

— Դուն միշտ կատակի կը դարձնես ամէն բան...:

— Ո՛չ, այս անդամ կատակ չէ ըրածս... — դոչեց Բիզ—Վինէկը նեղկը սրտմտութեամբ, — վասն զի ձշմարիտը կ՚ուզես, վատութիւն մի է... որ օրէնքն աղքատներու համար սուղ ըլլայ: Ահա դու, դու ընտանիքի արիասիրտ և արժանի կին մը, որ բոլոր ուժովդ կ՚աշխատես զաւակներդ ձակտիդ քրտինքովը մեծցնելու...: Էրիկդ ստահակ գինով մ՚է, քեզ կը ծեծէ, ունեցածդ կ՚ուտէ, կը թալէ, վաստակդ գինովտունը կ՚սպառէ. արդարութեան կը դիմես... որ քեզ պաշտպանէ և կարող ըլլաս այն դատարկաստունին ձիրանէն աղատելով քու և զաւակներուդ հացին... Իրաւագէտները քեզ կ՚ըսեն. Այո, իրաւունք ունիս, էրիկդ անշահ և անպիտան մէկն է, կրնաս իրաւունք ստանալ, բայց այդ իրաւունքը քեզ հինգ հարիւր ֆրանքի պիտի նստի: Հինգ հարիւր ֆրանք մի... բայց այդ դումարը դրեթէ քու և ընտանիքիդ ապրուստն է...: Իրաւ որ, ծան, հատա՛, այս ամէնը կը հաստատէ, ինչպէս որ կ՚ըսէ առածն, որ աշխարհիս երեսն երկու տեսակ մարդիկ կան, անոնք որ կախաղան կը հանեն և անոնք որ կախաղան երթալու արժանի են:

Ռիկօլէդ՝ առանձին և խոհուն՝ մտիկ ընելու խօսակից մը չունենալուն՝ սոյն խղճալի կնոջ խոստովանութիւնները բառ մը չէր կորսնցներ, որուն դժբաղդութեան ստոյգ ցաւակից կը պտուէր, միայն դրաւ այս նոր թշուառութիւնը Ռօսոլֆին յայտնել երբ զանի տեսնէ՝ անկասկած ըլլալով որ անոր օրհնութեան կը հասնի:

Բիզ—Վինէկերին քրոջը սխալ վիճակին ստոյգ հոդ տանելով Ռիկօլէդ զանի աչքէն չէր հեռացներ, և փոքր ինչ անոր մօտենալու կը ջանար երբ նոր այցելու մը դժբաղդօրէն խօսարանը մտնելով՝ կալանաւոր մը՝ զոր կանչելու գային, տեսնել ուզեց և ծանրին ու պճնուհիին մէջ՝ նստարանին վրայ բազմեցաւ:

Պճնուհին՝ այս մարդը տեսնելուն՝ չկրցաւ զարմանքի, դրեթէ երկիւղի շարժուամ մը զսպել: Զանի ճանչեց իբր թելալարներէն մին՝ որ Մօրկը ձերբակալ ընելու եկեր էին, և այսպէս՝ ի գործ դրեր էին ծաք Ֆէրրանի ձեռօք ամնահատոն դէմ առնուած բանտարգելու թեան հրամանը:

Այս պարագան՝ ծէրմէնի յամառ հալածողն իրեն յիշեցնել իր որամոլութիւնն աւելցուց, որմէ փոքր ինչ սփոփեր էր Բիզ—Վինէկերի քրոջ ըրած սրտաշարժ և տաժանելի խոստովանութիւններէն:

Պճնուհին՝ իր նոր դրացիէն կրցածին չափ հեռանալով՝ պատին կթնեցաւ և իր վշտալի մտմտուքին մէջ ընկաւ:

— Տե՛ս անդամ մը, ծան — վրայ բերաւ Բիզ—Վինէկը, որուն գլարթ և հեղնալի դէմքը յանկարծ մըգացներ էր — ոչ ուժովեմ և ոչքայ, բայց եթէ տունը պտուէի այն միջոցին որ էրիկդ քեզ կը չարչարէր, կարծեմ թէ իրարու գլուխ պիտի պատուէինք...: Բայց դու ալ չափէն աւելի միամիտ կին մ՚էիր, դու...:

Հ.Ս.Խ.Հ. ԳՐԱԴԱՐԱՆ
C.C.R.A. Literary Library
7/31-1922
ԵՐԵՒԱՆ, Մաշտոցեան
Ա. ՄՈՒՇԵՂԻՆԱՆԻ ԱՆՎԱՆ

— Ի՞նչ կ՚ուզէիր որ ընէի ։ ։ ։ Սահպատեր էլ արդիլել չկրցած տանիլ ։ Ըրչափ առեն որ տանս մէջ ծախու բան մը դտաւ , էրվիս ծախեց իր հարճին հետ դիմեաստանն երթալու , ամէն բան , մինչև անգամ փոքրիկ աղջկանս կիրակի օրուան շրջազգեստը ։

— Բայց քու օրողչէդդ ինչի՞ համար անոր կտայիր ։ ։ ։ ինչի՞ համար չէիր պահեր ։

— Կը պահէի , բայց իս այնքան կը ծեծէր ։ ։ ։ որ տալու կ՚ստիպուէի ։ ։ ։ Ոչ այնչափ ծեծին պատճառաւ կտայի ։ ։ ։ որչափ որ ինքնիրենս կ՚ըսէի . վերջապէս եթէ անգամ մը կարենայի վիրաւորել իս , որովհետև երկար առեն չկարենամ աշխատիլ , եթէ թևիս մկը կոտրէ , օրինակի համար , այն առեն ինչ պիտի ըլլամ ։ ։ ։ ով պիտի հոգայ , կերակրէ զաւակներս ։ ։ ։ Ա՛յն առեն անվնասնոյն երթալու պիտի ստիպուիմ , այն առեն անօթութենէ անշուշտ պիտի մեռնիմ ։ ։ ։ Ուստի , կրնաս հասկնալ , եղբայր իմ , որ աւելի աղէկ ունէի առակս էրվիս տալ , որ ծեծ չուտեմ , վերը մը չառնում ։ ։ և միշտ աչքոթելու ապրիլ ։ ։ ։

— Խեղճ կինն , Հաւատա ։ ։ ։ նահատակներու վրայ կը խօսին , իրօք դու նահատակ եղեր ես ։ ։ ։

— Եւ սակայն մարդու մը դէշութիւն ըրած չեմ , և փափաքս էր աշխատիլ , էրվիս և զաւակներս նայիլ . բայց ինչ օգուտ , աշխարհիս վրայ երջանիկներ ալ կան ապերջանիկներ ալ , ինչպէս որ կան բարի և չար մարդիկ ։

— Հա՛ , և զարմանալի է թէ ինչպէս բարիներն երջանիկ են ։ ։ ։ Բայց վերջապէս սա անպիտան էրվիդ ձեռքէն պրծա՞ր թէ ոչ ։

— Ցառսամ որ աղատեցայ , վասն զի իս այն առեն միայն թողուր երբ իմ փայտէ անկողինս և երկու պզտիկ աղոցս օրորոցն ալ ծախեց ։ ։ ։ Բայց երբ կը մտածեմ որ աւելի դէշ բաներ ալ պիտի ընէր ։ ։ ։

— Ի՞նչ պիտի ընէր ։

— Երբ էրվիս կ՚ըսեմ , միտքս այն յոռի հնկան կը նայի որ զանի կը դրդռէր . և ասոր համար քեզի կը խօսիմ ։ Վերջապէս օր մ՚ըսաւ ինձ , « Երբ տան մը մէջ մեր աղջկան պէս տան հինգ տարեկան սիրուն աղջիկ մը կայ , առանակութիւն է անոր դեղեցկութենէ օգուտ չքաղե-

— Ա՛հ , լա՛ , կը հասկնամ ։ ։ լաթերը ծախելէն ետև՝ մարմինները ալ ծախել կ՚ուզէ ։ ։ ։

— Երբ այս խօսքը լսեցի , փօրդիւնէ , հաւատա , որ արիւնս դլխիս զարկաւ , և կը խոստովանիմ որ իմ յանդիմանութիւններէս ամօթէն դեռ տկնն անցաւ . և որովհետև իր անպիտան կինն մեր կուռնէն խառնուիլ կ՚ուզէր արդելով թէ էրվիս կրնար իր աղջիկն ուզածին պէս դործածել , այնչափ աղէկ լուացի այն ողորմելի կինն , որ էրվիս դիս ծեծեց և այն դէպքէն վերը անանց երեսը նորէն չտեսայ ։

— Ճիշդը կ՚ըսեմ , ծան , առաջ տարի բանտ ձգելու դատապարտուած մարդիկ կան որ էրվիդ չափ յանցանք դործած չեն ։ ։ ։ դանձ առնոք օտարականներ կը կողոպտէին ։ ։ ։ Քուկդ արտասուց անզդամ է ։ ։ ։

— Իրօք սիրտը չար մարդ չէ , Հաւատա . դինեստունի անշահ բնակերներն անոր գլուխը դարձուցին ։ ։ ։

— Ա՛յո , տղոս մը դէշութիւն չըներ , բայց մեծ մարդու մը , այդ ուրիշ խնդիր է ։ ։ ։

— Վերջապէս , ինչ ընեմ , պէտք է ողորմած Աստուծոյ մեկնիլ դրկած փորձանքը կրել ։ ։ ։ Գէթ էրվիս մեկնելուն՝ հաշմուելու վախ չունէի հարուածէ մը , ուստի հոգի առ ։ ։ ։ Անկողին մը դնելու տակ չունենալով վասն զի ամէն բանէ առաջ պէտք է ապրիլ և տան վարձը վճարել , և մենք երկուքնիս , իմանդրանիկ աղջիկս , խեղճ կաթերնեն , հազիւ թէ օրը քառասուն սու կը շահէինք , քանի որ իմ հիւանդութիւնս փոքր ըլլալով չէին կարող բան մը վաստկիլ ։ ։ ։ ուստի անկողին չունենալով յարդէ շինուած պատատի մը վրայ կը պառկէինք , և այս յարդն ալ մեր փողոցը բնակող պատատի մը դրան առջևէն կը հաւքէինք ։

— Եւ ես ինչպէս կերայ իմ դումարս ։ ։ ։ և ես որ կերայ իմ դումարս ։ ։ ։

— Բայց ինչ յանցանք ունիս ։ ։ ։ դու չէիր կարող նեղութիւնս գիտնալ , քանի որ չէի խօսեր . վերջապէս մեր աշխատանքն առկայտ ընելով , ես և Կատերին ։ ։ ։ Խեղճ աղջիկս , դիտնաս թէ որչափ պարկեշտ , որչափ ժիր և բարի է , միշտ աչերն իմ վրայ է որ իմանայ թէ արդեօք բան մը կը փափաքիմ . բերնէն տրտունջ մը չէր եկներ , և սակայն որ-

դէն այս թշուառութիւնը տեսեր էր··· թէև դեռ տան հինգ տարի չէ··· ։ Ա՛հ, ինչ մեծ մխիթարութիւն է, դիտես, Փօրդիւնէ, ա-սանկ զաւակ մ՚ունենալն — ըսաւ ծան աչերը սրբելով ։

— ճիշտ քու պատկերդ է ··· ինչպէս որ կը տեսնեմ, դոնէ այս մխիթարութիւնը պէտք է որ վայելես··· ։

— Հաւատա որ աւելի անոր համար կը տրտմիմ քան ինձ. իրաւ որ տեսնուած բան չէ, երկու ամէն վեր պահ մ՚աշխատութենէ դադարում չառած. շաբաթին անգամ մը միայն Բօն-օ-Շանժի նաւակները կ՚երթայ՝ ժամն երեք սուռլ էրկանս ձգած քանի մը կտոր ճերմակեղէն լաթերը լուալու համար. իսկ միւս օրերը շունի պէս կ՚աշխատի ··· ։ Ինչ ըսեմ, շուտով աչքը դժբաղդութեան բացաւ, դիտեմ որ երբ որ ըլլայ պիտի դայ, բայց դոնէ կան անանկ աղջիկներ որ մէկ երկու տարի հանգստութիւն ունին··· ։ Ասկէ զատ իմ մէկ ցաւս ալ սա է, հասա տա, Փօրդիւնէ, կերպով մը չեմ կրնար քեզի օգնել··· բայց դարձեալ պիտի չանամ··· ։

— Է՛հ, ինչ կ՚ըսես, կարծես թէ կ՚ընդունէի՞ ։ Ընդ հակառակն, զոյգ մ՚ականջի համար սու մը կը պահանջէի վէպերս պատմելու, հիմակ երկու հատ պիտի պահանջեմ, թէ ոչ Թող Բիւզ-Վինէկրէս պատմութիւն չսպասեն··· և այս ալ տունիդ ծախսին կրնայ օգտիլ··· ։ Բայց միտքս բան մ՚ելաւ, ինչու համար կազմիկ սենեակ չես բռներ վարձու, այս կերպով էրկիդ ծախելու բան մը չգտներ ։

— Կազմիկ տո՛ւն ։ Ինչ կ՚ըսես, մտածէ որ չորս հոգի ենք, օրը դոնէ քսան սու վարձ կը պահանջեն. ինչ կը մնայ անդին ապրուստի համար, մինչդեռ մեր խոյրը տարին չիսուն ֆրանքի միայն կը նստի մեզի ։

— Է՛հ, աղէկ ըսիր, քուրիկս — յարեց Բիւզ-Վինէկրը դառն հեգնութեամբ մը — աշխատէ, տքնէ տունդ տեղդ քիչ մը շտկելու, քիչ մը բան շահելուդ պէս, էրիկդ նորէն պայ պիտի քեզ կողոպտէ··· և օրին մէկն ալ աղջիկդ պիտի ծախէ ինչպէս որ կահ կարասիդ ծախեց ։

— Ո՛հ, այդ բանը Թող մոքէն հանէ, հոգիս առնէ աւելի աղէկ է ··· ։ Իմ խեղճ Կատերինն··· ։

— Քու հոգիդ չպիտի առնու և քու խեղճ Կատէրինը պիտի ծախէ··· ։ Քու էրիկդ է, այնպէս չէ՞ ։ Տան գլխաւորն է, ինչպէս որ փաստաբանն ըսաւ քեզ, մինչև որ օրինօք անորոշ չզատուիս, և որովհետև այս բանիս համար հինգ հարիւր ֆրանք չունիս, պէտք է որ գլուխ ծռես, էրիկդ իրաւունք ունի տունէդ առնուլ տանիլ աղջիկդ, և ուր որ կ՚ուզէ ··· ։ Թէ որ անգամ ինքն ու իր հարձը սպան խեղճ աղջիկը կորուսելու երթեն, կարծես թէ անոնց ձեռքէն ազատի··· ։

— Աստուածՙ իմ··· Աստուածՙ իմ··· ։ Այսպիսի վատթարութիւն մը կարելի է··· միթէ արդարութիւնն աշխարհէս վերցեր է··· ։

— Արդարութի՛ւն մի — ըսաւ Բիւզ-Վինէկը սարտոնական քրքիջ մը թողլով — արդարութիւն մնին սկսէ··· շատ սուղ ըլլալուն աղքատները չեն կարող ուտել··· ։ Մինակ, սա խնդիրը կայ, երբ հարկ ըլլայ զանոնք Մըլէօն դրկել, իրենց վզէն անաւր անցնել, կամ թիարան նետել. այնատեն խնդիրը կը փոխուի··· այս արդարութիւնն իրենց չէի կը սրսփ··· ։ Եթէ վիզերնին կտրեն··· դարձեալ չէի է··· միշտ չէ··· ։ Աւռէք տոմսակնիդ — յարեց Բիւզ-Վինէկը իր ձեռնածուի շեշտովն. — ասի տաս սու, երկու սու, մէկ սու, մէկ սանդիմ անգամ չարժեր··· ոչ, պարոններ, ասոր գինն ոչ ինչ է··· հավ է··· ամէն մարդ կրնայ ստանալ, գինակ ապնողը ֆլոթիթը կոպ··· գլխաւորութիւնն ու հերաւորութիւնը կառավարութեան ծախսով կ՚ըլլայ··· ։ Ահա արդարութիւնը չէի է··· ։ Բայց այն արդարութիւնն որ կը պաշտպանէ ընտանիքի պարկեշտ կին մը անպիտան էրկանը քանակոծութեան և կողոպուտին դէմ, այն էրկին որ կ՚ուզէ և իր աղջիկը կրնայ ստակ ընել··· այս արդարութեան գինն է հինգ հարիւր ֆրանկ··· և պէտք է որ փորձանքն ալ կրես, իմ խեղճ ծանս ։

— Իրաւ որ··· Փօրդիւնէ, ըսաւ աղբրմելի կինը յորդ արտասուք թափելով — սիրտս մահու չափ կը ատնչես··· ։

— Եւ իմ սիրտս ալ մահու չափ··· հա, մահու չափ կը տանջի, քանի վիճակդ կը մտածեմ··· քանի ընտանիքդ կը մտածեմ··· և կը նայիմ որ բան մը չեմ կարող ընել··· ։ Միշտ ծեծաղկոտ կ՚երևիմ··· ։ Բայց սխալ ես դատեր, երկու տեսակ է իմ զուարթութիւնս, ծան, իմ զուարթ զուարթութիւնս և իմ սխտոր զուարթութիւնս··· ։ Զար և ուրիշներուն պէս ցաւերս կամ քինասէր ըլլալս ոչ ոյժ ունիմ և ոչ արիւթիւն··· ես ատանկ եմ, քերանս խենդ ու խելառ կը թափէ և հոգիս պէս կ՚անցնին խօսքերս ։ Իմ երկչոտութիւնս ու մարմնական տկարութիւնս է պատճառ որ ասկէ աւելի անպիտան չդարձայ··· ։ Ան ա-

անձին անակին պէս տնակ մ՚իմ առջեւս երեսել պէտք էր, ուր կատու մը ... և մանաւանդ շուն մ՚անդամ չկար որ դողնալու սիրտ ընէի ...։ Պէտք էր նաեւ որ դիպուածով դեղեցիկ լսանկայ մ՚ըլլայ. վասն զի միտնակ որ ըլլամ՝ մուրթէն լեղապատառ կը վախնամ ...։

— Ես ալ այդ դիտնալով կ՚ըսեմ միշտ, իմ խեղճ Փօրդիւնէ, որ կարծածէդ աւելի լաւ ես ...։ Ուստի, կը յուսամ որ դատաւորները քու վրայ կը խղճան ...։

— Իմ վրայ խղճան, ինձի պէս աղատադիր վերապարտի մը վրայ, ամենևին մի յուսար։ Բայց դարձեալ, անոնց ոխ չունիմ, այս տեղ, հոն, կամ այլուր գտնուեր եմ, փոյթս չէ. ասկէ ետք՝ իրաւունք ունիս, չար չեմ ...և իմ դիտցած կերպովս չարերը կ՚ատեմ, այսինքն զանոնք ծաղրելով. պէտք է հաւատալ որ անդադար պատմութիւններ պատմելով որոց մէջ իմ ունկնդիրներուս հաճելի երեւելու համար, այնպէս մը կը բերեմ որ լսկ անգթութենէ ուրիշները չարչարողները վերջապէս աղաւոր կոփոց կ՚ուտեն ... կ՚երեւի թէ սովորեր եմ պատմածիս պէս ղդալ։

— Սիրէթ այսպիսի պատմութիւններ կը սիրէին այն մարդիկն որոց հետ կ՚ապրես ... իմ խեղճ եղբայրս։ Այդ բանին չէի կրնար հաւատալ։

— Հապա ... ։ Եթէ անոնց անանկ վէպեր պատմեմ ուր անդամ մը որ կը դողնայ կամ դողնալու համար կ՚սպասենէ ի վերջ անվնաս կ՚ազատի, չեն թողուր որ աւարտեմ. բայց եթէ պատմութեանս մէջ կրնամ մը կամ մանուկ մը, կամ, օրինակի համար, ինձի պէս թշուառական մ՚ըլլայ որ դեռին նետուն միտնակ վրան փչելով, և անդ ծղոտէ մը անձնձիը անոր եռևէին վազէ, հալածէ միայն հալածելու զուարճութեան, կամ ինչպէս որ կ՚ըսեն, ՊԱՏՒՈՅ ՀԱՄԱՐ, ահ, այն ատեն ուրախութենէ կը ցատկրտեն, երբ պատմութեան վերջը անդ ծղոտէ իր վարձը կ՚ընդունի։ Ճի՛շտ, պատմութիւն մը դիտեմ մանաւանդ՝ որուն մականունը է՝ ԿՐԻՆԿԱԼԻԷ և ՔՈՒՔ–ԱՆ–ՏԻՕ, որ Մըլհօզի կեդրոն քաղաքին բերկրութիւններու աղբիւրն էր, և զոր դեռ այս տեղ չպատմեցի։ Ա՛յս իրկուն պատմելու խօսք տուի, բայց պէտք է որ գանձակիս մէջ լսածեռն տակ թափեմ, և դու ալ անկէ օգուտ կը քաղես ...։ այս ալ կայ որ այն պատմութիւնը տղոյդ համար պիտի դրեմ ... ԿՐԻՆԿԱԼԻԷ և ՔՈՒՔ–ԱՆ–ՏԻՕ, որմէ պիտի զուարճանան. կրօնաւորները անդամ կրնան կարդալ այս վէպն, ուստի անհոդ եղիր։

— Վերջապէս, իմ խեղճ Փօրդիւնէ, քիչ մը կը միսիթարուիմ տեսնելով որ ուրիշներու չափ դժբաղդ չես, քու բնաւորութեանդ շնորհիւ։

— Իրաւ է որ եթէ մեր խմբին մէկ կալանաւորին պէս ըլլայի, ինքզինքիս ինաս պիտի բերէի։ Խեղճ տղայ ...։ Կը վախնամ որ դիշեր չեղած դլխին փորձանք մը չհասնի ... իրեն դէմ սաստիկ փրփրեր են ... այս իրիկուան համար վատնդաւոր որոդայթ մը կը լարեն ... անոր դէմ ...։

— Ա՛հ, Աստուած իմ, ուրեմն անոր չարիք կ՚ուզեն ընել ... գոնէ, դու մի՛ խառնուիր անոնց, Փօրդիւնէ ...։

— Ա՛յնչափ անվիտ չեմ ... ես ալ ետքն ապտակ կ՚ուտեմ ...։ Անոնց ու դարձ ընելու առենս անոնց փոխուելը լսեցի ... դայլի վրայ կը խօսէին ... որ կարող չըլլայ պոռալու ... նոյնպէս անտես զանի մեռցնելու ... անոր չորս դին պիտի բոլորեն ... մէկուն մտիկ ընել կեղծելով ... որ իրր թէ բարձր ձայնով լրագիր կամ ուրիշ բան մը պիտի կարդայ ...։

— Բայց ... ինչո՞ւ համար զանի այսպէս չարչարել կ՚ուզեն։

— Որովհետև միշտ միտնակ է, մարդու չհաւսիր, և ամենէն զղուանք կը ցուցնէ, կարծեն թէ լրտես մ՚է. այս կարծիքն անհիմն է, վասն զի եթէ լրտեսելու միտք ունենար, պէտք էր որ ամենուն հետ շնթէր, ընկերանար։ Բայց եթէ քուն պատճառը կ՚ուզես, սա է որ պոքսնէ ետես ունի և այս բանը չեն քաշեր։ Ննջարանին պէտք, Ռոֆոյէյ Սէքլէթ (կմախ) անուն, այս դատաճանութեան դլուխն է։ Կարծես թէ այն խեղճ ծերմէնին եռևէն դիւահարի պէս ընկեր է, այս է իրենց մատաղին անունն։ Ինչ փոյթս, թող ուզածնին ընեն ... իրենց դիտացողը բանն է ... իմ ձեռքէս բան մը չգար։ Բայց տես անդամը, ծան, թէ ինչ դէշ վերջունի բանտի մէջ սխալուր ըլլալը ... շուտ մը կասկածի կ՚երթան վրադ, և ես ալ երբէք կասկած տուած չեմ մէկու մը ...։ Է՛հ, քուրիկ, բաւական խօսք ըրինք, դնա, տունդ դարձիր նայէ, ժամանակի կորուստ կ՚ընես հոս դալով ... ես միտնակ լեզու կը թափեմ ... խակ դու դործի տէր ես ... ուստի, բարի պիշեր ...։ Աստեն աստեն եկուր. դիտես որ դոհ կ՚ըլլամ։

— Եղբայր իմ ... դեռ քանի մը վայրկեան խօսինք, կ՚աղաչեմ ...։

— Չէ՛, չէ՛, զաւակներդ քեզ կ՚սպասեն։ ։ ։ Ա՛հ, յուսամ որ չես ըսեր թէ իրենց չէի հետեւիր այս տեղ թողլատուր է ։

— Չէ՛, կարծեն թէ կղզիներն ես։ ։ ։ ինչպէս ատեն մ՚իմ մայրս։ ։ ։ Այսպէս կրնամ քու վրայ խօսիլ անոնց։ ։ ։

— Շատ գոհ եմ։ ։ ։ Ա՛հ, շո՛ւտ, գնա՛, ալ գնա՛, շուտ ։

— Կ՚երթամ, բայց մոխիկ ըրէ, իմ խեղճ եղբայրս. շատ բան չուներ նիմ, սակայն քեզ այդ վիճակիդ մէջ չպիտի թողում ։ Արդեօք որչափ կը մնայ, գուլպայ չկայ ոտքդ։ ։ ։ Հապա սա անշահ բաճկոնակդ ։ Քեզի համար կատերինին հետ քանի մը կտոր լաթ պիտի շտկենք. իրաւի՛, ֆօրդունէ։ ։ ։ գիտես որ քեզ հոգալու փափաքը չէ մեզնէ պակսածը։ ։ ։

— Ւ՞նչ, ւ՞նչ, լաթե՞ր մի, բայց մնոտուկս լաթով լեցուն է։ ։ ։ Երբ հանգին իշխանի մը պէս հագուելու պէտք եղածը պիտի ունենամ ։ ։ ։ Հիմա, աբի, խնդա՛ քիչ մը ։ Լա՛ւ, կատակը մէկդի, քուրիկս, չեմ մեւժեր ընծադ։ ։ ։ մինակ սպասէ որ Կրէնկլէն և Քո՛ք–ան–Տէօն դանձանակս լեցնեն ։ Ա՛յն ատեն, պիտի տամ քեզ զայն։ ։ ։ Մնաս բարե՛։ ։ ։ իմ բարի՛ ծանս, նորէն որ գաս, եթէ քեզ չգտայնեմ, թող անունս Բիւ–Վինէկը չըլլայ ։ Ելիր, գնա՛։ ։ ։ արդէն բաւական պահեցի քեզ։ ։ ։

— Բայց, եղբայր իմ։ ։ ։ խնդրեմ մոխիկ ըրէ։ ։ ։

— Կարճա՛ս։ ։ ։ է՛հ, կտրճա՛ս — գոչեց Բիւ–Վինէկը պահակին որ նրբութիւնն միւս ծայրը նստեր էր — իմ խօսակցութիւնս լսեցուցի, ներս մնալ կ՚ուզեմ։ ։ ։ բաւական խօսեցանք ։

— Ա՛հ, ֆօրդիւնէ։ ։ ։ այսպէս ձամբեցէ։ ։ ։ պէշ բան է — ըսաւ ծան ։

— Ընդ հակառակն շատ աղէկ է ։ Ելի՛ր, երթաս բարով, սիրտ առ, և վաղն առտու ըսէ տղոց թէ իրենց քեռին երազդ տեսար. թէ կղզիներն է, և թէ աղաչեց քեզ որ զիրենք պագնես։ ։ ։ երթաս բարով ։

— Մնաս բարով, ֆօրդիւնէ — ըսաւ ցաւագին կիրճն արտասուալի և տեսնելով որ իր եղբայրը բանտին նեբսի կողմը կը մնար ։

Ռիկօլէդ՝ քանի որ թելսակաղն իր մօտ նստեր էր՝ Բիւ–Վինէկրի և ծանին խօսակցութիւնը չէր լսած, բայց անդադար այս վերջնոյն նայելով էր, և կը մտածէր որ կերպով մը սոյն խեղճ կնկան հասցէն իմանայ, որպէս զի կարող ըլլայ, միտքը դրածին պէս, Ռօտոլֆին պաշտպանութիւնը խնդրել անոր համար ։

Երբ ծան նստարանէն ելաւ խօսարանէն դուրս մեկնելու համար, պճնուհին անոր մօտեցաւ երկչոտութեամբ ըսելով.

— Տիկի՛ն, քիչ մ՚առաջ, առանց քեզ մոխիկ ընելու դիտմամբ, լսեցի որ ժապաւինագործ–ծոպաշէն ես ։

— Այ՛ն, օրիորդ — պատասխան տուաւ ծան փոքր ինչ զարմանալով, բայց Ռիկօլէդին շնորհալի հովէն և սիրուն կերպարանէն վստահութիւն ստանալով ։

— Ես ալ շրջագդեստ կարող եմ՛ — վրայ բերաւ պճնուհին. — հիմակ որ ծոպերն ու ժապաւէնները նորաձեւութիւններ են, երբեմն ծուխ ըրէս մէկ քանին իրենց ձաշակին համեմատ պաճուճանքներ կը խնդրեն. մտածեցի որ այնչափ սուղ չէիմար լինձ դործն եթէ քեզ դիմեմ, քան ուրիշ վաճառուհիի մը, քանի որ տունդ առանձին կ՚աշխատիս, և միւս կողմէն դործատէրդ աւելի կրնամ վճարել քեզ ։

— Այդ իրաւ է, օրիորդ, եթէ իմ հաշուիս մտաքս առնում՝ քիչ՝ մը վաստակ կընայ ձգել լինձ։ ։ ։ Քանի բարեսիրտ ես լինձ մտածելուդ ։ ։ ։ ինչպէս շնորհակալ ըլլամ քեզ։ ։ ։

— Ձշմարիտը կ՚ուզես, տիկին. քեզ բացէ՛ ի բաց պիտի խօսիմ. տեսնելիք անձիս կ՚սպասեմ, քիչ մ՚առաջ խօսելու համար մարդ չգտանելով՝ դեռ այս պարոնը մեր մէջ չնստած՝ առանց ուզելու, հաւտա, լսեցի եղբօրդ բսած յաւերդ, զաւակներուդ հոգն, և ինքնիրենս ըսի ։ Պէտք է որ աղքատ մարդիկ իրարու օգնեն ։ Մտածեցի որ քեզի կրնամ կերպով մ՚օգտակար ըլլալ, քանի որ ծոպաշէն ես ։ Եթէ, իրաք, իմ առաջարկածս յարմար կը գտնես, ահա իմ հասցէս, դուս ալ քուկդ տուր, այնպէս որ եթէ ապսպրելու բան մ՚ունենամ՝ քեզ կարող ըլլամ գտնելու ։ — Եւ Ռիկօլէդ իր հասցէն Բիւ–Վինէկրին քրոջը տուաւ ։

Ծան, պճնուհիին ընծայքէն սաստիկ յուզուած՝ ըսաւ երախտագիտութեամբ.

— Օրիորդ, քու դէմքդ իս չէր խաբած, ասկէ վատ՝ հպարտութիւն մի համարիր ըսածս, իմ առջինեկ աղջկիս հոգին ունիս քիչ մը, և այս

պատճառաւ ներս մտնելուս երկու անգամ երեսդ դարձուցիր։ Շնորհա-
պարտ պիտի ըլլամ քեզի եթէ իմ բանի մը ուշադրութիւն դարձնես, իմ աշխատանքիս
դիմաց պիտի ըլլաս, խղճի մտօք պիտի կատարեմ ...։ Անունս Ժան
Տիւբօր է...Պարիսցւոյ փողոցը կը բնակիմ, թիւ 1։

— Թիւ 1...դժուար չէ միտք պահելը։ Շնորհակալ եմ, տիկին։

— Ինձ կ'ըսէիր քեզ շնորհակալ ըլլալ, սիրելի իմ օրիորդ, որչափ
քարի ես...որ շուտ մ'ինձ օդտակար ըլլալու մտածեցիր։ Նորէն կ'ը-
սեմ թէ չգիտեմ ինչպէս շնորհակալ ըլլամ քեզ։

— Բայց պարզ բան է ըրածս, տիկին Տիւբօր — ըսաւ Ռիկօլէտ
պզտուն ժպիտով մը։ Քանի որ քու կատերին աղջկան հոգը ունիմ, իմ
քարի դիտաւորութիւն ըսածդ պէտք չէ որ քեզ զարմանք պատճառէ։

— Ո՛րչափ բարեսէր ես...սիրելի օրիորդ։ Ճշմարիտը, քու շնոր-
հիդ, աւելի ուրախ սրտով կը հեռանամ ասկէ, որ չէի յուսար. կա-
րելի է ատեն ատեն այս տեղ տեսնուինք նորէն, ինչու որ դու ալ ինձի
պէս կալանաւոր մը տեսնելու կդաս։

— Այ՛ո, տիկին...— պատասխանեց Ռիկօլէտ հառաչելով։

— Ուրեմն, 'ի կրկին տեսութիւն...դէթ կը յուսամ, օրիորդ...
Ռիկօլէտ — ըսաւ Ժան Տիւբօր սքնտուհիին հասկնալու վրայ աչք մը նե-
տելէն ետև։

— Ի կրկին տեսութիւն, տիկին Տիւբօր...։

— Գոնէ, մտածեց Ռիկօլէտ իր տեղը նստելու դառնալով, դիտեմ
հիմակ սոյն խեղճ կնոջ հասցէն, և հաւատալ եմ որ Պ. Ռոտոլֆ ա-
հագին հոգը պիտի տանի երբ իմանայ թէ քանի դժբաղդ է. ինչու որ
միշտ լսած է ինձ. եթէ ողորմութեան արժանի մէկը կը ճանչնայ, ը-
սէ ինձ...։ Եւ Ռիկօլէտ նորէն տեղը նստելով, իր դրացիին խօսակ-
ցութեան վախճանին սպասեց անհամբեր, որպէս զի ծերունին կանչել
տալու կարող ըլլայ։

. . . . . .

Արդ՝ քանի մը խօսք ըսենք նախորդ տեսարանին վրայ։

Դժբաղդօրէն՝ պէտք է խոստովանիլ, ծան Տիւբօրի թշուառ եղբօ-
րը սրտմտութիւնն իրաւացի էր...։

Այ՛ո...աղքատներուն համար օրէնքը շատ սո՜ղ է ըսելով ձշմարիտ
կ'ըսեր։

Քաղաքային տեսչութիւններու առջև դատ վարելն՝ ահագին արհեստա-
ւորներու անհպելի ծախսեր կը պատճառէ, որ մեծ դժուարութեամբ
անբաւական օրդղէքով մը կ'ապրին։

Եթէ սոյն մշտապէս զբաղեալ դասին վերաբերող ընտանիքի մայր մը
կամ հայր մը՝ եթէ իրօք մարմնական բաժանում մ'ուզէ, և այս բաժա-
նումը ստանալու համար ամէն կարելի իրաւունք ունենայ...

Միթէ պիտի կարենան ստանալ զայն։

Ո՛չ, որովհետև չկայ դործածուած մ'որ կարող ըլլայ չորս հինգ հա-
րիւր ֆրանք ծախս ընել այսպիսի դատաստանի մը ծանրացին պայման-
ներուն համար։

Սակայն աղքատն ուրիշ կերպով չունի այլ միայն ընտանեկանն. ուստի
դործածուողներու ընտանիքի մը դլխաւորին լաւ կամ վատ վարմունքն ոչ
միայն բարոյականութեան խնդիր մը, այլ և հացի խնդիր մ'է...։

Ուրեմն մեր այն ինչ նկարագրելու փորձած՝ ժողովրդի կնկան մը վի-
ճակը միթէ այնչափ համակրութեան, պաշտպանութեան արժանի չէ
որչափ հարուստ կնկան մը վիճակն որ իր էրկան անկարդութիւնները
կամ անհաստատմութեան համար կը տատասկի։

Անշուշտ հոգւոյ վիշտերը յետին ծայր արժանի են արդահատու-
թեան։

Բայց երբ այս վշտերուն կը միանայ նաև՝ թշուառ մօր մը համար,
իր զաւակներուն թշուառութիւնը, միթէ անհեթեթ դործ մը չէ որ
սոյն կինն իր չքաւորութեան պատճառաւ օրինայ պաշտպանութենէ
դուրս մնայ, և զինքն իր ընտանիքին հետ դատարկապորտ և վտարած
էրկան մը ղղուելի վարմունքին ձայնակ թողու անարդել։

Եւ այս անհեթեթութիւնն իրօք կայ։

Եւ վերապատ մը կարող է, այս և ուրիշ պարադաներու մէջ, իրա-
ւի և տրամաբանօրէն ուրանալ այն օրինական հիմնարկութիւններուն
անկողմնապահութիւնն որոց ուժով դատապարտուած է։

Հաճրկ է ըսել թէ ընկերութեան համար որչափ վտանգաւոր է այս-
պիսի յարձակումներու տեղի տալը։

Այն օրինաց ազդեցութիւնը, բարոյական հեղինակութիւնն ինչ
կրնայ ըլլալ քանի որ անոնց դործադրութիւնը դրամական խնդիրէ մը
կախում ունի։

Ինչպէս պատժական, նոյնպէս քաղաքային արդարութիւնը միեւնոյն հպելի պէտք չէր ըլլալ։

Երբ կան այնպիսի մարդիկ որ շատ չքաւոր ըլլալով չեն կարող պահպանել և խնամատար օրէնքի մը օգուտը քաղել, միեւնոյն ընկերութիւնն իր ծախիւքն անոր գործադրութիւնն ապահովել պէտք չէր, ընտանեաց պատիւն ու հանգստութիւնը յարգելու համար։

Բայց Թողունք այս կինն՝ որ իր բոլոր կեանքին մէջ կոպիտ և ապականակիր էրկան մը ձեռը պիտի մնայ, վասն զի շատ աղքատ է և չէ կարող օրէնքին ուժովն անորմէ զատուիլ։

Խօսինք ծան Տիւբօրի եղբօրը վրայ։

Այս ազատպիր կալանաւորն ապականութեան քարայրէ մը կ'ելնէ աշխարհ մտնելու համար. իր պատիժը կրեց, ապաշխարութեամբ իր պարտքը վճարեց։

Ընկերութիւնն ինչ զգուշութիւններ ձեռք առաւ որ զանի արդիւնէ վերստին յանցանք գործելու։

Ո՛չ ինչ...։

Միեւնոյն դէպքերէ նախատեսութեամբ մը բարի Ճամբու մէջ մտնելու միջոցը ցոյց տուին անոր, որպէս զի կարելի ըլլայ զանի պատժել, ինչպէս որ սոսկալի կերպով մը կը պատժեն, եթէ զգաստութեան չդառնայ։

Ո՛չ...։

Ձեր վնդանները վատթարութիւնն այնքան ծանօթ՝ և իրաւամբ ահարկու է որ անկէ երևոյն ամէն տեղ արհամարհանքի, քինու և երկիւղի առարկայ մ'է. եթէ հազար անգամ բարի մարդ մ'ըլլայ, դարձեալ տեղ մը չկրնար գործ գտնել։

Նոյնպէս, ձեր արտաքերը հսկողութիւնն այնպիսի անձնաց թաղերը բնակելու կ'արտաքսէ զանի որ իր նախորդ յոռի ընթացքն անմիջապէս կը յայտնուին, և նոյն կողմերն միջոց չգտներ բանելու այն բացառիկ արհեստներն որոց ստէպ կը հարկադրին կալանաւորները կեդրոնական բանտերու աշխատութեան վարձուրներու կողմէն։

Եթէ ազատպիր կալանաւորը յոռի փորձութիւններու դիմանալու արիութիւնն ունի՝ այն ատեն մեր արդէն խօսած մահատու արհեստներու կտոյ ինքզինքն, այն քիմիական արտադրութիւններուն պատրաստութեան որուն մահաբեր ներգործութիւնն այն դժնդակ արհեստները բանտղները բնաջինջ կ'ընէ. և կամ, եթէ այժ ունի փօնտանէպլօի անտառը կ'երթայ խաչաքար քաղելու, արհեստ մ'որուն՝ միջին հաշուով, հազիւ թէ մարդ վեց տարի կը դիմանայ...։

Ուրեմն ազատպիր բանտաւորի մը վիճակն աւելի ցաւալի, աւելի ծանր, աւելի դժուարին է քան ինչ որ էր առաջին յանցանքը գործելու ատենը. կալանիներով և վտանգներով պաշարուած կը քալէ, պէտք է որ դիմազրաւ կենայ ստելութեան, քամահանքի և ստէպ՝ նոյն իսկ խօրթին թշուառութեան դէմ...։

Եւ եթէ յանցաւորութեան սոյն սոսկալի փորձութիւններուն չդիմանայ, և եթէ երկրորդ ձիր մը գործէ, այն ատեն հազար անգամ աւելի դաժան կ'երևի անոր քան իր առաջին յանցանքին համար...։

Այս բանս անիրաւ է... վասն զի դրեթէ միշտ այնպիսի հարկի մէջ կը դնէք զինքն որով երկրորդ յանցանքի մը կ'առաջնորդուի։

Այո՛, վասն զի փորձով հաստատուած է որ ձեր բանտային դրութիւնը փոխանակ զգաստութեան տանելու ապականութեան կը տանի չարագործը։

Փոխանակ բարելաւելու...կը վատթարէ...

Փոխանակ բարոյական թերեւ հիւանդութիւնները բուժելու, զանոնք անբուժելի կը գործէ։

Ուրեմն ձեր պատժոյ ծանրութիւնն՝ որ վերապարային վրայ անզօրէն կը գործածուի, անօրէն, բարբարոսական է, քանի որ սոյն վերապարտը ձեր պատժային օրինայ կերպով մը բռնի հետևութիւնն է։

Վերապարտները շանթահարող սոսկալի պատուհասն արդար և իրաւացի կ'ըլլար, եթէ ձեր բանտերը բարոյէին, կալանաւորներն ուղղէին, և երբ իրենց պատուհասէն լրումն ետը բարի վարմունքի մը՝ եթէ ոչ դիւրին, դէթ առ հասարակ կարելի ըլլար անոնց հետևիլ...։

Եթէ օրինայ այս հակասութեան վրայ մարդ կը զարմանայ, որչափ աւելի պիտի զարմանայ եթէ մէկ քանի ձիրներ, քանի մը յանցանքի հետ բաղադատուին։

Թէ իրեց անխուսելի հետևութիւններու պատճառաւ, թէ այն անհնարին անհամեմատութեան պատճառաւ որ կը գտնուի իրենց դէմ՝ անօրինուած պատիժներուն մէջ։

Այն խօսակցութիւնն որ նորեկ այցելու Թելակալին և կալանաւորին մէջ անցաւ սոյն յաւալի հակասականերեսէն մէկը պիտի ընծայէ մեզ։

ԳԼՈՒԽ Բ

ՎԱՐԳԵՏ ՊՈՒԼԱՐ

Բիպ–Վինէկրին խօսարանէն դուրս ելնելու միջոցին՝ ներս մտնող կալանաւորը շուրջ երսուն տարեկան մարդ մ'էր, հրաշալ խարտեշ մազերով, զուարթ, լեցուն և պիրուկ դէմքով. իր միջակ հասակին աւելի նշանաւոր կը դործէր իր ահագին պիրութիւնն։ Այս կալանաւորը՝ կարմրերես և տնք, երկար ու տաքուկ, դորշազոյն թիկնոց մը հագեր էր, իր տափատին ակռս տեսակ մը Բէրնէ Լաբլեթ ըսուած կարմիր թաւշէ գլխանոց մը սոյն մարդուն հազուստը կը լրացնէր, որ մուշտակապատ ընտիր հոդեթափներ ունէր։ Թէպէտ շատ տաւնէ վեր ժամացոյցի խաղալիներու նորաձեւութիւնն անցեր էր, իր ժամացոյցին ոսկի շղթային կախուեր էր մեծագին քարերով զարդարուն կնիքներ. վերջապէս շատ մը մանրիներ՝ որ բաւական դեղեցիկ դոհարներով շինուած էին սոյն կալանաւորին հաստ ու կարմրուն ձեռքը կը փայլիէին, կալանաւոր մ'որուն անունն էր վարպետ Պուլար, աւելի՝ անհաւատալիօրէն յանգստաւետ։

Իր խօսակիցն էր, ինչպէս որ ըսինք, Բիւբը Պուրաէն, առևտրական տեսանկն պահանջներէն մին որ ամենահաս Մօրէլը ձերբակալ ընելու պաշտօնն ունէր։ Թելակալը սովորաբար պաշտօն կը վարէր վարպետ Պուլարի կողմէն, որ դործակալն էր Պ. Բըզի ծանի, ծաք Գէրբանկի փոխ–անունը։

Պուրաէն՝ որ աւելի փոքր, այլ դործակալին չափ պիրուկ էր, իր կարողութեան համեմատ՝ սիրոյն ընթացքը կ'օրինակէր, որուն շքեղութեան վրայ կ'զննյէր։ Անոր պէս ինքն ալ դոհարեղէն շատ սիրէր՝ այն օրը ոսկագիտնէ փոքրաւոր ասեղ մը գրեր էր, և երկար ոսկի անուր մը կ'օձաէր, կ'երևէր և նորէն աներևոյթ կ'ըլլար իր բամկոնասկին կոճակնոցին մէջ տեղը։

— Բարի լոյս, հաւատարիմդ Պուրաէն. ստոյգ էի որ իմ կոչումիս պիտի պատասխանես — ըսաւ վարպետ Պուլար դուարթօրէն նուրբ ձայնով մ'որ իր խոշոր մարմնոյն և թարմ լոյն երեսին հետ նշանաւոր հակադիմ ներդործութիւն մը կ'ընէր։

— Ինչպէս, կոչումդ չընդունիլ — պատասխանեց Թելակալն. — այդպիսի բան մ'անկարող եմ ընելու, իմ ըբապեռո։

Ա՛յսպէս ահա Պուրաէն՝ ընտանի և միանդամայն յարդանքով կատակով մը կ'անուանէր Պուլարն որուն հրամանին ներքև կը մերենայէր. յակայն դարձեալ այս գինուորական բացատրութիւնը սակս կը դործածուէր դաս մը դործատարներդ և քաղաքային պատրիկներու մէջ։

— Ուրախ սրտիս կը դիտեմ որ բարեհամբաւութիւնը հաւատարիմ կը մնայ դժբաղդութեան — ըսաւ վարպետ Պուլար սրտագին զուարթութեամբ մը. — սակայն սկսեր էի անհանդիստ ըլլալ, երեք օրէ վեր դրեր էի քեզ և Պուրաէն երևցած չունէր...։

— Երևակայէ անդամ մը, զօրապետս, որ երկար պատմութիւն մը ունիմ քեզ ըսելու։ Անդուդա կը յիշես Շայօ փողոցին դեղեցիկ դերկամարը։

— Սէն–Բրմիոն։

— Այո։ Քաջդիտես թէ ինչպէս բանի տեղ չէր դներ մեր բանտարդելութեան սպառնալիքը։

— Իրաւի շատ անվայելուչ էր...։

— Իրա՛ւ կ'ըսես այդ բանն։ Ես և Մալիքօրն, եթէ կարելի է ըսել, շուարեր մնացեր էինք։

— Անկարելի բան, քաջդ Պուրաէն։

— Բարեբաղդօրէն, զօրապետդ իմ. բայց բանն այս է. այս դեղեցիկ դերկոմանն աստիճանաւոր մեծցաւ։

— Երդեօք կոմս եղաւ։

— Ո՛չ, խաթեբաց մ'էր և դող եղաւ։

— Ա՛հ, բա՛։

— Գողցած անդամանդներուն համար անոր հետքը կը փնտռեն։ Եւ՝ չմոռնանք մեր խօսքը, սոյն դոհարներն այն ամենավաճառելին էին որ սա բոտոտ Մօրէլը կը դործածէր, այն ամենահասը զոր Դանբլ փողոցը մեր Ճիրանին սլիտի անցնէինք, երբ բարակ, աւազախիտ մեծ պարոն մը՝ այն առօթիին համար վշտաւեց և քիչ մնաց որ մեզ Մալիքօրնի հետ սանդղէն վար սլիտի նետէր։

— Ա՛հ, այո, այո, կշտիշեմ՝ ··արդէն պատմած ես ինձ, իմ խեղճ Պուրտէն··· շատ ծաղրելի բան մ՚է։ Գործին խեղկատակ կողմը սա էր որ տան դռնապանուհին եռացող ապուրի պատիլը դլխէդ վար թափեց···։

— Պատիկն ալ մէկտեղ, զօրապետ, որ ոմբի պէս ոտքիս տակ պայթեցաւ···ինչ պառաւ քաւթար մ՚է։

— Այդ ալ քու ծառայութիւններուդ և վէրքերուդ չանկին մէջ անցուր···։ Սակայն այն դեղանի դերկիմը։

— Ուրեմն կ՚ըսէի քեզ որ Սէն–Բովի գողութեան ամբաստանութեամբ դատի կանչուած էր··· իր տղայութիւն հօրը հաւատացնելէն ետև՝ թէ ինքզինքը պիտի սպանէ, ոստիկանութեան գործակալ բարեկամիս մէկը՝ պիտալով որ սոյն դերկոմսին ետևէն երկար ատեն ընկեր էի ձերբակալելու համար, հարցուց ինձ եթէ կարելի չէր անոր վայ տեղեկութիւն տալ իրեն, և այս պճնասէրը պատանիին հետքն անոր ցոյց տալ···։ Եւ արդարև շատ ուշ լմնայեր էի, վերջին ձերբակալութեան ժամանակ որ ձեռքէս խոյս տուեր էր, թէ Արնուվիլի մէջ՝ բարիզէն հինգ մղոն հեռի գուբ մը մտեր պահուեր է···։ Բայց երբ հասանք այն պատարակը··· բանը բանէն անցեր էր···թռչունը բոյնէն թռեր էր···։

— Սակայն, միւս օր, այն փոխանակագիրը վճարեց···մեծ լնկան մը ընծրհիւ, կ՚ըսեն։

— Այո, զօրապետ···բայց փոյթ չէ, բոյնը պիտէի, արդէն մի անդամայն տեղ բուներ էր···թերևս նորէն պահուէր···ինչպէս որ յայտնեցի ոստիկանութեան գործակալ բարեկամիս···։ Այս ալ առաջ արկեց ինձ որ իրեն օգնեմ··իբր վարպետ···և դինքն պատարակը տանիմ···։ Ես ալ գործ չունէի···դեղջային զուարճութիւն մ՚էր ինձի համար···ուստի ընդունեցի։

— Լաւ, դերկիմը···։

— Անդամանելի էր···։ Պատարակին չորս դին թափառելէն, և ապա ներս մտնելէն ետև··· ետ դարձանք, առաջնան պէս ունայնաձեռն···և ահա այս պատշաճաւ շուտ մը քու հրամանիդ չկրցայ պատասխանել, զօրապետդ իմ։

— Վստահ էի արդէն որ անկարելիութիւն մը կար քեզ արգիլող, քաջդ իմ։

— Բայց, ներէ համարձակութեանս, ինչպէս ընկեր ես այս տեղ։

— Սինդբօրներ, սիրելիդ իմ···խումբ մը սինդբօրներ, որ, վաթսուն հազար ֆրանքի չնչին դումարի մը համար, որմէ կարծեն թէ կողոպտուեր են, ինձի դէմ բողոք բարձին՝ անհատատարմութեամբ ամբաստանելով, և ի՚տիպեն պիս պաշտօնէս հրաժարիլ···։

— Իրա՛ւ կ՚ըսես, զօրապետ···ահ, ահա ասոր դժբաղդութիւն կ՚ըսեն։ Ինչպէս···ալ քեզի համար չպիտի աշխատինք···։

— Իմ սիրելի Պուրտէն, կէս թոշակով մնայի···ահա անդործ եմ։

— Բայց հիւ են այդ կատաղի մարդիկ։

— Երևակայէ անգամ մ՚որ ինձի դէմ ամենէն կատաղիներէն մէկն աղատագիր գող մ՚է, որ եօթ հարիւր ֆրանքնոց չնչին մուրհակ մը տուեր էր ինձ, բռնացնելու համար, և հարկ էր մարդը վերցնել···։ Վերցուցի, ուսկէն ուր, արկղը դրի···և որովհետև՝ քանի մ՚անյայտ գող գործերու պատճառաւ սոյն դումարն ուրիշներու հետ հալեցուցի, բոլոր այն սինդբօրներն այնքան պատպատացին որ ինձի դէմ բանտարգելու վճիռ մը հանել տուին, և ահա այս տեղ մնայ, քաջդ, իբր ձշմարիտ չարագործ մը···։

— Միթէ չեմ փրփրիր այդ բանին համար, զօրապետ։

— Ինչպէս չէ· անշուշտ· բայց զարմանալին այն է որ այս ազատագիրը քանի մ՚օր առաջ գրեց ինձ որ սոյն դումարն իրեն միակ ապրուստն ըլլալուն ձախորդ օրերու համար, և թէ այս ձախորդ օրերը հասած ըլլալով···(չդիտեմ թէ ասով ինչ ըսել կ՚ուզէ) պատասխանատու եմ թշուառութեան չենթարկելու համար թերևս ընկերք չարեպորդ։

— Սքանչելի է, երկինն վկայ։

— Ախպէս չէ· ինչ գիւրին բան···թշուառականն կ՚ենթէ ասանկ բան մը կ՚ըսէ իբր թէ ինքզինքն արդարացնելու համար···։ Երջանկաբար օրէնքը չդիտեր այս պատակցութիւնները։

— Բայց ինչ և է, միևնակ իբր անվստահութեան յանցանքով ամբաստանուած ես, այնպէս չէ, զօրապետ իմ։

— Անտարակոյս···միթէ պիս դողի տեղը կ՚ենես, վարպետ Պուրտէն։

— Ա՛հ, ինչ խօսք է այդ, զօրապետ···։ Ըսել կ՚ուզէի որ այդ

յանցանքին մէջ ծանր բան մը չկայ . ինչ և է , կախաղան երթալու դործ մը չկայ :

— Միթէ յուսահատ երեւս մ'ունիմ, քաջդ իմ :

— Ամենևին . երբէք այդպէս աղէկ վիճակի մէջ տեսած չեի քեզ : Իրօք , եթէ դատապարտուիս , մինակ երկու երեք ամիս բանտ պիտի քաշես և 25 ֆրանք տուդանք պիտի տաս · · · : Ես իմ օրինագիրս պիտեմ :

— Եւ այս երկու երեք ամիսուան բանտարկութիւնը · · · պիտի աշխատիմ կերպով մը , ստոյգ եմ , առողջութեան տուն մ'անցնելու հանդիսա : Կունակս նախապար մ'ունիմ :

— Ո՛հ , ուրեմն · · · բանդ յաջող է :

— Ի՞նչ կ'ըսես , Պուրտէն , ասոր համար խնդուքս կը բռնէ . ինչ պիտի շահին այն անմիտները զիս բանտ դնել տալով , երբոր պահանջած դումարէն սու մ'անդամ ձեռքերնին չպիտի հասնի : Կը բռնադատեն զիս պաշտօնս ծախելու , ինչ փոյթս է , երբ իմ նախորդիս պարտական կը համարիմ զայն , ինչպէս որ կ'ըսես : Կը նայիս դարձեալ սոյն կոնծիերը պիտի ըլլան այս խեղկատակութեան մատաղները , ինչպէս որ կ'ըսէ Ռօպէր-Մաքէր :

— Ես ալ այդպէս կը կարծեմ , զօրապետ , վայ երեսդ գլխին :

— Թող այդ խօսքը , քաջդ իմ , դանք այն խնդրոյն որ քեզ կանչել տալս դրդեց զիս . փափուկ յանձնարարութիւն մը կայ , կնկան մը դործն — ըսաւ վարպետ Պուլար խորհրդաւոր մեծամտութեամբ մը :

— Ա՛հ , թշուառական զօրապետ , քալ կը ճանչեմ քեզ · · · : Ի՞նչ է խնդիրը , վստահէ իմ վրայ :

— Փօլի–Տրամադիկ թատրոնին մէկ դերասանուհին մանաւանդ խնամք մ'ունիմ . անոր տան վարձը կը վճարեմ , և ասոր փոխարէնն ան նոր կղզին կ'ընդունիմ , գէթ այսպէս կարծեմ , վասն զի , քաջդ իմ , գիտես , սակս բացակաները կը մոռնալին : Արդ՝ կը փափաքիմ շատ իմանալու թէ իրօք Ժոզեֆ եմ , մանաւանդ որ Ալէքսանտրին (այս է այն աղջկան անունը) քիչ մը ստակ խնդրելու մարդ դրկեր էր · · · : Ակներու հետ երբէք կծծի եղած չեմ , բայց , մեկ ըսե , չեմ ախորժիր որ քթէս բռնուիմ : Այսպէս , սոյն սիրելի կնկան հետ առատաձեռնութեամբ վարուելէն առաջ՝ կ'ուզեմ նախ հասկնալ թէ արժանի է ա-

նոր իր հատատարմութեամբը : Գիտեմ որ հատատարմութեան պէս անճոռնի և փուռն բան մը չկայ , բայց այս է իմ ամար կողմս : Ուստի բարեկամական ծառայութիւն մ'ըրած պիտի ըլլաս ինձ , իմ սիրելի ընկերս , եթէ առեն մ'իմ սիրուհիս վրայ հսկես և պէտք եղած տեղեկութիւնը հաղորդես ինձ որ ըստ այնմ վարուիմ , թէ Ալէքսանտրինի դռնապանուհին լեզու թափել տալով , թէ · · · :

— Բաւական է , զօրապետս — պատասխանեց Պուրտէն անոր խօսքը կտրելով — ատոր համար այնքան նենդամիտ ըլլալ պէտք չէ , որ չափ հսկել , լրտեսել , հետազօտել պարտասական մը : Բոլոր վստահութիւնդ վրաս դիր , պիտի հասկնամ եթէ օրիորդ Ալէքսանտրին ձեր պայմանագիրը կը խորէ , թէև այս ալ հատանական չերևիր ինձ բնաւ , վասն զի , առանց շողոքորթելու , զօրապետս , այնչափ դեղեցիկ և վեհանձն մարդ ես որ անկարելի է քեզ չպաշտել :

— Ի՞նչ օգուտ ունի դեղեցիկ մարդ ըլլալս , բացակայ եմ , սիրելի ընկերս , և այս ալ մեծ յանցանք մ'է . վերջապէս յոյս վրադ կը դնեմ , ձշմարտութիւնն իմանալու համար :

— Պիտի իմանաս , կը՞հաւատաս քեզ :

— Ա՛հ , սիրելի ընկերս , ինչպէս բացատրեմ իմ երախտագիտութիւնս :

— Մէկդի ձգէ առանկ խօսքերը , զօրապետս :

— Աւելորդ է ըսել , իմ քաջ Պուրտէն , որ այս պարագային մէջ քու վարձդ պիտի ըլլայ ինչ որ կրնար ըլլալ ձերբակալութեան մը համար :

— Զօրապետդ իմ , առանկ բան յանձն չեմ առնուր . որչափ առեն որ քու հրամանիդ ներքև պաշտօն վարեցի , միթէ միշտ թոյլ չտուիր ինձ որ պարտապանի մը ծուծը քաղեմ , ձերբակալութեան ծախսը կրկնապատկեմ , եռապատկեմ , այնպիսի ծախսեր որոց վճարումին համար անանկ դործունէութիւն մը կը դտնէիր որ կարծես թէ բուն իսկ առնելիդ էին :

— Բայց , սիրելի ընկերս , այս տարբեր դործ մ'է · · · և ես ալ իմ կողմես բնաւ յանձն չեմ առնուր · · · :

— Զօրապետդ իմ , պիտի ստորին կարգի մարդու մը տեղ պիտի դրած ըլլաս եթէ չհերես որ օրիորդ Ալէքսանտրինի վրայ տալիք տեղեկութիւնները իրը իմ երախտագիտութեանս մէկ թեթև ապացոյցը քեզ ընծայեմ :

— Այդ ուրիշ խնդիր է... այլ այսուհետև վերհանձնումեան կողմէ քեզի հետ չեմ մրցիր։ Սակայն, քու անձնուիրումիդ պիտի նկատեմ իբր անուշվարձ մ'այն ծոծաւոր բանին համար զոր իմ դրամական յարաբերութիւններուս մէջ կը գործածէի։

— Ճիշտ ես ալ այդպէս կ'ըմբռնեմ խնդիրը, զօրապետ, բայց արդեօք ուրիշ բանի մը չեմ կարող օգտակար ըլլալ քեզ։ Այս տեղ անշուշտ յետին ծայր անհանգիստ պիտի ըլլաս, դու որ հանդստութիւնն այնչափ կը սիրես։ Յուսամ որ առանձին խօսիլ մ'ունիս։

— Հարկաւ, ես յարմար ժամանակին եկայ, վասն զի վերջին պարապ միացած խաչը բռնելի. միւսները բանտին նորոգումին պատճառաւ անվարձելի են։ Կրցածիս պէս աղէկ տեղաւորուեցայ խցիս մէջ. շատ անհանգիստ չեմ հոն, կրակարան մ'ունիմ, աղտոր թիւնաթոռ մը քերել տուի, երեք անգամ երկար ձաշ կ'ընեմ, կը մարսեմ, կը պտըտիմ, և կը քնանամ։ Ի բաց առեալ Ալէքսանդրիոյ լինճ պատճառած անհանգստութիւնը, կը տեսնես որ վիճակս շատ ցաւալի չէ։

— Բայց, դու որ այնչափ շատերը էիր, արդեօք բանտին ուտեստն շատ կարճ չես գտներ։

— Հասցէ փողոցիս մէջ գտնուած նպարավաճառը՝ միեմ յատկապէս լինճի համար խանութէ բացած չէ՞ս տեսներ։ Անոր հետ ընթացիկ հաշիւ ունիմ, և երկու օրն անգամ մը պատուական պարէն մը կը ղրկէ լինճ... Եւ այս առթիւ քանի որ լինճ ծառայութիւն ընելու տրամադիր ես, խնդրէ ուրեմն վաճառուհիէն, այն բարի փոքրիկ Միշօնօ տիկինէն, որ, խօսքը մեր մէջ մնայ, շատ խմնոտ չէ...։

— Ա՛հ, անզգամ... անզգամ ոյնդ զօրապետ...։

— Նայէ լինճ, սիրելի ընկերս, դէշ մտքի մի տանիր խօսքս — ըսաւ վարպետ Պաւլար մեծամտութեան թեթև երևոյթով մը — միևնակ բարի ծուխ և բարի դրացի մ'եմ։ Ուստի, ապսպրէ մեր սիրական տիկնին Միշօնօյին որ վաղուան սպասուխս մէջ աղած թիւնաոս մը դնէ... հիմակ եղանակին է, ախորժակ կը բանայ և պինի խմել կտայ այն...։

— Ընսիը գաղափար...։

— Ամէն ջան թող տիկնին Միշօնօն Պուրկօյնի, Շամբանյի և Պօրտօի պինիներէ քաղցրեալ զամիլ մը ղրկէ լինճ, վերջին ջամբիղին պէս. այն կը հասկնայ միտքս... անոնց աւելցնէ նաև իր 1817ին հինգ քօնեաքէն երկու շիշ, և լիպրէ մը նոր եփած և աղած ղուտ մօքաէն։

— Օղինն թուականը պիտի գրեմ որ բան մը չմոռնամ — ըսաւ Պուրտէն գրպանէն իր տետրիկը հանելով։

— Քանի որ գրելու եղար, իմ սիրելի ընկերս, շնորհ ըրէ նաև գրելու որ առնէս փետրալի բարձիկս խնդրես։

— Այս ամէնը կէտ առ կէտ պիտի կատարուի, զօրապետս... անհոգ եղիր, ահա փոքր ինչ սիրտս հանգարտեցաւ կերակուրիդ վրայ... Հասցէ պտոյտներդ այս բանտատուր աւազակներուն հետ արդեօք խառն ի խառն կ'ընես։

— Այո, և շատ զուարճալի, շատ վառվռուն բան մ'է. նախաճաշկէն եաքը վար կ'իջնեմ, երբեմն այս, երբեմն այն դասիքը կ'երթամ, և ինչպէս որ կ'ըսես, կը սինքրոնամ... Ըէֆֆանան է... Բօզբօնն է։ Հաւատա որ իրօք բարի մարդիկ կ'երևին, և անոնց մէջ խեղկատակներ ալ կան։ Ամենէն կատաղիները Փօքա-օ-Լիճն ըսուած տեղը դումարուած են։ Ա՛հ, սիրելի ընկերս, կախաղանէն փախչողներու դէմք ունին։ Անոնց մէջ մանաւորապէս Սթըլէք անուն մէկը կայ... որուն նման մարդ մը բնաւ տեսած չունիմ։

— Ո՞նչ ծաղրաշարժ անուն է այդ։

— Այնքան նիհար կամ լաւ ևս այնքան ոսկրուտ է որ սոյն անունը ծաղրս մակդիր մը չէ, կ'ըսեմ քեզ որ ահռելի է, այս պատճառաւ իր խմբին դահերէցն է. և ստուգիւ ամենամեծ եղեռնագործն է...։ Թիւրանէն կ'ելնէ, և դալձեալ գողութիւն կ'ընէ և մարդ կ'սպաննէ, և իր վերջին սպանութիւնն այնքան սոսկալի է որ դիտէ ինքն ալ թէ անոնցմէ կրնայով պիտի դատապարտուի մահուան. բայց հոգը չէ և կը ծաղրէ ինչպէս Քօլէն-Դամբօնէն։

— Ո՞նչ աւազակ...։

— Բոլոր կալանաւորներն անոր առջև կը գողան և վրան կը հիանան։ Շուտ մ'անոր աչքը մնայ գլանիկներ տալով. ուստի լինճի հետ բարեկամեցաւ և լինճ թլիոթէ լեզուն կը սորվեցնէ։ Արդէն կը յառաջադիմէ։

— Ա՛հ, ահ, ինչ տաղտ խեղկատակութիւն, մնացէք անգամ մ'որ զօրապետս արկուտ կը սորվի։

— Կ'ըսեմ քեզ որ թզուկի պէս կը զուարճանամ. այս չարաճճիները գիս կը պաշտեն, կան նաև անանկներ որ դուդելով կը խօսին լինճ...

։ Թէրմէն անուն փոքրիկ պարոնի մը պէս հպարտ չեմ, անարծաթ բժիշկ մ՚որ խլիկ մը վարձու բռնելու անդամ միջոց չունի, և որ ամէն բանէ կը ղըժւի, և ինքնվստիք մեծ խշմանի տեղ կը դնէ···։

— Բայց դարձեալ շատ ուրախ պէտք է ըլլայ որ քեզի պէս վայելուչ մարդ մը կը գտնէ խօսելու համար, եթէ ուրիշներէն այնչափ կը զըժւի։

— Բա՛, և ոչինչ դիտելու երես մը ցոյց։ բայց, եթէ դիտէր անդամ, դարձեալ իրեն հետ յարաբերութիւն չպիտի ընէի։ Բանտին սև կատուն է···վաղ կամ անադան անոր խաղը պիտի խաղան, և, իրաւ որ, փափաք չունիմ անոնց առեղծուածեան մանակիչ դառնալ։

— Շատ իրաւունք ունիս։

— Իրաւի իմ հանգիստս պիտի խանգարէր. վասն զի կալանաւորներուն հետ շրջագայութիւնս ձշմարիտ զբօսանք մ՚է···։ Մինակ այս աւազակները քաղցրագոյն մեծ կարծիք մը չունին իմ վրայ։ Որ հասկնամ որ իմ յանցանքս, իբր նենգող···սասանկ թշնամականներու համար ոչինչ բան մ՚է···։ Անոր համար լինելի պղտիկ մարդոս տեղդրած են, ինչպէս որ Արնալ կ՚ըսէ։

— Արդարև, սոյն ցլասպան ոճրագործներու մօտ···դու պիտի ըլլաս···

— Զատկական ճշմարիտ գառնուկ մը, սիրելիդ իմ ընկեր···։ Ա՛հ, քանի որ այդչափ բարեսէր ես, ազատագրանքս չմոռնաս։

— Անհոգ եղիր, զբօսպետ. Ա. օրիորդ Ալէքսանտրին. Բ. ձկի խորոված ու գինիի կողմէն. Գ. 1817 հինգշաբթին, աղած խահվէին և փետրալի բարձիկն··· այս ամէնը պիտի ստանաս···։ Ուրիշ բան չկա՞յ։

— Ա՛հ···թէ որ մոռնայի···։ Գիտեմ ուր կը բնակի Գ. Պատինօն։

— Գործակատարը, այո՛, գիտեմ։

— Լաւ ուրեմն, շնորհ ըրէ ըսելու անոր որ միշտ բարեսիրութեանը վրայ կը վստահիմ որ լինելի փաստաբան մը գտնէ, լինչպէս որ գտիս համար պէտք ունիմ, և թէ հազար ֆրանքնոց գրամատոմս մ՚աչքես հաներ եմ։

— Վստահ եղիր որ Գ. Պատինօն պիտի տեսնեմ, հոգ մ՚ըներ չ

զըրպետ, այս իրիկուն բոլոր ազատագրածներդ պիտի կատարեմ, և վաղը ինդրածդ պիտի ընդունիս։ Քիչէն կը տեսնուինք, քաջութիւն, զըրպետ։

— Ի կրկին տեսութիւն, իմ սիրելի ընկերս։

Եւ կալանաւորը մէկ՝ այցելուն՝ խօսարանին միւս կողմէն ելան։

. . . . . .

Հիմակ բաղդատէ Բիգ–Վինեկրի, վերապարտին յանցանքը վարպետ Պուլարի ոճրին հետ։ Բաղդատէ երկուքին ալ շարժառիթը՝ պատճառները, հարկը որ զանոնք չարիքի մղեցին։ Վերջապէս իրենց վերապահուած պատիժը բաղդատէ։

Բանտէն ելնելուն՝ ամէն ուրթը զզուանք և ահ ազդելով ազատագիրը չկրցաւ իրեն յատկացած քաղքին մէջ դիտցած արհեստը բանիլ, իր կեանքին վտանգաւոր, այլ ուժին յարմար պաշտօն մը վարել կը յուսար, այս միջոցէն ալ զըրկի մնայ։ Ան տեսն բանտէն խոյս կտայ, Բարիզ կը դառնայ, յուսալով որ իր նախորդ ընթացքն այն տեղը պարտիկ և դործ կը դանէ։ Յողնած դադրած և սովալլուկ կը հասնի, դիպուածով կ՚իմանայ որ դումար մը կայ պահուած մօտակայ տուն մը. դարշելի փորձութենէ մը կը հրաժարուի, փեղկ մը կը կոտրէ, կարասի մը կը բանայ, հարիւր ֆրանք կը դտնէ և խոյս կտայ։

Զինքը կը բռնեն, կը բանտարկեն···պիտի դատուի, դատապարտուի։

Իբր վերապարտ՝ տասն հինդ կամ քսան տարի թիւարան մնալու և առակ նշանաւոր ըլլալու պատուհասն իրեն կ՚սպասէ։ Ինքը գիտէ այս բանն։ Այս ահաւոր պատժին արժանի է։

Սեպհականութիւնը նուիրական է։ Ան մարդն որ, դիշերային դուռդ կը կոտրէ և ինչքդ կը դողնայ պարտաւոր է տասկալի պատիժ մը կրելու։

Ի զուր յանցաւորը պիտի առարկէ գործի պակասութիւնը, թշուառութիւնն, իր բացատիկ, գժուարին, անտանելի կացութիւնն, իբր առաջիր իրեն վրայ հարկ դրուած պիտոյքը···։ Այդ իրեն, օրէնքը մէկ է. ընկերութիւնն՝ իր փրկութեան և հանգստութեան համար կ՚ուզէ և պարտաւոր է անսահման իշխանութեամբ մը զինուիլ, և անդթաբար ջախջախել ուրիշին սպասդածքին դէմ եղած յարձակումները։

Այո՛, սոյն թշուառը, տղէտ ու անբան, այս վատթար և արհամարհեալ վերապարան իր վիճակին արժանի է…։

Բայց ի՞նչ բանի արժանի է այն որ մտայն, հարուստ, կիրթ, ամենուն յարգելի, պաշտօնական մարդ ըլլալով կը դողնայ…չէ թէ հայ գտնելու…այլ միայն իր պերճասէր հաճոյքը զոհ ընելու կամ լումա-փոխանակութեան բաղդը փորձելու համար։

Կը դողնայ…չէ թէ հարիւր ֆրանք…այլ հարիւր հազար ֆրանք …այլ մէկ միլիօն…։

Կը դողնայ չէ թէ դիշերը, կեանքը վտանգի դնելով…այլ հանդարտ, բայց արևուն, ամենուն աչքին առջև կը դողնայ։

Կը դողնայ … չէ թէ անծանօթ մարդէ մ՚որ իր տակը լոկ պարզունակի մը տակ կը պահպանէ…այլ կը դողնայ ծուխ մ՚որ իր տակը քաղաքի կը յանձնէ օրէնքին ցոյց տուած, իբ վտանգաւոր հաքլաղքած պաշտօնատարին արդարասէր պահպանութեան…։

Ուրեմն ի՞նչ սոսկալի պատուհաս պիտի կրէ այն որ փոխանակ հաքլէ ստիպեալ պզտիկ դումար մը դողնալու…պերճաքրօքնէն յորդորեալ ահագին դումար մը կը դողնայ…։

Միթէ արդէն անհնարին անիրաւութիւն մը չէ՞ ենթարկել զանի այնպիսի պատժոյ մ՚որով կը դատապարտուի վերապարտ մը՝ թշուառութենէ ձարը հատած հայի համար դողութեան մղուած։

Օհ անդը, պիտի ըսէ օրէնքն …։ Ինչպէս կարելի է մի և նոյն պատիժը տնօրինել բարեկիրթ մարդու մը և աւազակի մը։ Խեղճ ես…բաղդատէ ընկերական բարի վիճակի յանցանքը վատթար բռնաբարութեան մը հետ…։ Խնդիդ ես…։

Այլ սակայն, ի՞նչէ խնդիրը — պատասխանէ պիտի վարպետ Պուլար օրէնքին համաձայն։

— «Իմ պաշտօնիս ինձ տուած իշխանութեան ուժովը քեզի համար դումար մ՚առի, այդ դումարը վատնեցի, խորեցի, և ոչ իսկ գանկ մը մնայ…բայց ու կարծեր թէ թշուառութիւնն այս չափովակութեան մղեց զիս։ Ա՛ուրացական մը, կարօտեա՛լ մ՚եմ։ Փառք Աստուծոյ, ո՛չ, ունէի և դեռ ևս ունիմ պէտք եղածը շատ լաբար ապրելու։ Ո՛չ, քաջ գիտցիր որ իմ նպատակս աւելի բարձր և ամբարտաւան էր…։ Փոխ-առակով շահադիտութեան փայփայուն շրջանին մէջ նետուեցայ՝ յանդգնաբար. կրնայի այն դումարն իմ շահուս համար կրկնապատկել, եռապատկել, եթէ բաղդն ինձ ժպտէր…դժբաղդաբար բաղդն անյաջողցնաց ինձ, կը տեսնես որ իմ կորուստս ալ քաղաքակիրթ հատասար է…։»

Այնպէս մը կը թուի թէ օրէնքը կ՚ըսէ — Նորէն կ՚ըսեմ, այս յափշտակութիւնն, որ ճարտար, կոկիկ, շղայտ, ակնիւ, և բայց լուսէն եղած է, ի՛նչ նմանութիւն ունի դիշերային կողոպտութեանը, կղպակոտրութեան խորտակումի, դռներու բեկումի, սուտ բանալիներու, լծակներու հետ՝ որ ամենատորին դողերուն վայրենի և կոշտ գործիքներն են։

Մեծ յանցանքներն իրենց պատիժը չեն փոխեր, նոյն իսկ անունն, երբ դաս մը արտօնապրեալ մարդերու կողմէն գործուին։

Դժբաղդ մարդ մը, աւազակի մը կատարելով հայադործի մը խանութէն հայ մը կը դողնայ…սպասուհի մ՚իր տէրերէն թաշկինակ մը կամ ոսկի մը կը դողնայ, այս կողքսուտն՝ որ օրինաւորապէս և պարտապանութեամբ դողութիւն կը կոչուի՝ դատաստանական ատեաններու կը պատկանի։

Եւ այս ալ իրաւացի է, մանաւանդ վերջին պարագային համար։

Ահա սպասուհուն որ իր տէրը կը կողոպտէ կրկնակի յանցաւոր է. գերեթէ ընտանիքէն կը համարուի, ամէն ժամ առնուն իրեն համար բաց է. վստահութիւն կը մատնէ իրեն ցոյց տրուած վստահութիւնն. ահա այս մատնութիւնն է զոր օրէնքը վատահամբաւիչ դատապարտութեամբ մը կը պատժէ։

Նորէն կը կրկնենք, շատ իրաւացի, շատ բարոյական է այս դատապարտութիւնը։

Բայց եթէ թեւակոխ մը, բայց եթէ հասարակային որ և է պաշտօնատար մը դողնայ իրեն պաշտօնական ուղղասիրութեան առ հարկի աւանդած ստակը, ոչ միայն այս բանս անոյին դողութեան կամ խորտակումի դողութեան հետ նմանութիւն չունենար, այլ ըստ օրէնքի այս բանս դողութիւն անգամ չըսուիր։

— Ի՞նչպէս։

Ո՛չ, անտարակոյս. դողութիւն մը…այս կոպիտ բառ մ՚է…վատթար հոտ մ՚ունի…դողութի՛ւն մը…է՜հ, մ՚ըսեր այդ խօսքը։ ։ վտահաւորեան պերճաքոմ կոչէ, աւելի փափուկ բառ մ՚է այս, աւելի

վայելուչ, աւելի պատշաճաւոր է ընկերական կացութեան հետ, այն անձերու ակնածութեան հետ որ ենթակայ են գործելու այս··· սխալ մեկնքը. վասն զի այս սխալմունք կը կոչուի··· յանցանք բառն ալ դարձեալ շատ կոշտ բառ մ'է։

Ասկէ զատ՝ կարեւոր տարբերութիւն, յանցանքը դատաստանական ատեանին իրաւասութեան կը պատկանի···։

Վստահութեան ղեղծումն՝ ոստիկանութեան ատեանին։

Ո՛հ, ինչ, այնչափ իրաւասութիւն, ու բաշխական արդարութիւն. կրկնենք. սպասաւոր մը կը գողնայ ոսկի մ'իր տիրոջմէն, սուվարիւկ մը հաց գողնալու համար ապակի մը կը կոտրէ···։ Ահա աստղք ոճիրներ են···շուտ դատաստանական ատեանին։

Հասարակային պաշտօնատար մը կը վատնէ կամ կը խորէ միլիօն մը, այս վթռհաուընեան ղեղծում մը, ոստիկանութեան պարզ ատեան մը միայն անոր հոգը կը տանի։

Եւ արդարև՝ ըստ իրաւանց, ըստ բանաւորութեան, ըստ տրամաբանութեան, ըստ մարդասիրութեան, այս ահաւոր զանազանութիւնը պատժականութեան մէջ յանցաւորութեան նմանութեամբ կրնայ արդարանալ։

Տնական գողութիւն մ'որ վատահամբաւիչ պատժով մը կը պատժուի ինչ կերպով կը տարբերի վստահութեան ղեղծումէն որ զղաստական պատժով մը կը պատժուի։ Միթէ սա պատճառաւ որ վստահութեան ղեղծումը կամ խարդախութիւնն ընտանեաց կործանումը կը պատճառէ միշտ։

Սակայն ինչ է վստահութեան ղեղծումն, եթէ ոչառ անկէ գողութիւն մը, իր սոսկալի հետեւութիւններովն, և ընդհակ պաշտօնական բնաւորութեամբը հազար անգամ աւելի ևս ծանրացած։

Կամ լաւ ևս, խորտակումով գողութիւնն ինչ նկատմամբ աւելի ծանր է քան վստահութեան ղեղծումը։

Ինչ, կը համարձակիս ըսելու թէ՝ ընկերութեան քու վրադ բռնապէս ունեցած վստահութեան չգործելու երդումիդ բարոյական բռնաբարութիւնը՝ նուազ յանցաւորական է քան գրան մը նիւթական բռնաբարութիւնը։

Այո, կը համարձակինք ըսելու···։

Այո, օրէնքն այսպէս շինուած է···։

Այո, որչափ որ յանցանքը ծանր ըլլայ, նոյնչափ վտանգի մէջ կը դնեն ընտանիքներու դոյութիւնը, նոյնչափ ապահովութեան, հասարակային բարոյականութեան դէմ կը գործեն··նոյնչափ քիչ կը պատժուին։

Այնպէս որ որչափ յանցաւորները լուսաւորեալ, խելացի, ունևոր և յարգելի ըլլան, այնչափ ներողամիտ կը գտնուի անոնց նկատմամբ օրէնքը···։

Այնպէս որ օրէնքն իր ամենէն սոսկալի, դժնդակ պատիժները կը պահէ այնպիսի թշուառներու համար որ, չէն ուզեր ըսել իրը արդարանալու առիթ··· այլ իրը պատրուակ ունին տգիտութիւնն, անբարոյութիւնը, թշուառութիւնը որոց մէջ անկնճամ կը թողուն թաղուած։

Օրէնքին այս կողմնապահութիւնը բարբարոսական է և յետին ծայր անբարոյական։

Զարկ անխնայ աղքատն երբ ուրիշին ինչքը կը կողոպտէ, սակայն զարկ նաև անխնայ հասարակային պաշտօնատարն որ իր ծուխերուն դոյքը կը կողոպտէ։

Ուրեմն թող մնայ չըլլուին այն փաստաբաններն որ կ'արդարեն, կը պաշտպանեն և անբասիր կը հանեն (վասն զի անբասիր հանել է այնպէս թեթև պատժելն) անուանարկ յափշտակութեան յանցանքի տէր մարդիկն, երբ սոյն տեսակ պատճառներ յառաջ կը բերեն։

«— Իմ ծուխս չուրանար թէ ինդրոյ տակ եղած դումարները վատնած չէ. պիտէ թէ ինչ ահռելի չքաւորութեան մէջ ընկղմեցաւ պատուաւոր ընտանիք մ'իր վթռհաուընեան դեղձոտվով. բայց ինչ օգուտ, իմ ծուխս բաղդախնդիր ոդի մ'ունի. ի'նախորժի յանդուգն ձեռնարկութիւններ փորձել, և անդամ մ'որ շահադիտական գործառնութիւնները մղուի, անդամ մ'որ լումայահաւութեան տենդը գինքը բռնէ, ալ տարբերութիւն մը չգտներ իրեն և ուրիշներուն վերաբերող դոյից մէջ։»

Եւ այս առարկութիւնն՝ ինչպէս որ կը տեսնուի, բոլորովին մտիթարական է կողոպտեալ և վստահացուցիչ կողոպտուելու վիճակի մէջ գտնուող անձերու համար։

Սակայն եթէ փաստաբանը հետևեալ փաստաբանութիւնն ընէր դատաստանական ատենի մ'առջև՝ մնիկ չէր ըլլուեր։

«— Ծուխս չուրանար որ դրացի մ'արկղը բացաւ ձեր դիտցած գումարը գողնալու համար: Բայց···ինչ օգուտ···կեր ու խումը կը սիրէ, կինները կը պաշտէ, բարօրութիւն ու ճոխութիւն կը փնտռէ. արդ՝ երբ անգամ մ'այս զուարճութիւններու ծարաւով սպասկի, ամենևին տարբերութիւն մը չգտներ իրեն և ուրիշներուն վերաբերող դրոյց մէջ:»

Եւ գողն ու յափշտակողն այս բաղդատութեան վրայ կը սկսնէր իբր ձղրիտ: Ա՛յս վերջինը ստակով կը խաղայ միայն շահելու յուսով, և այս շահը կը փափաքի լոկ իր հարստութիւնն ու բերկրութիւններն աւելցնելու համար:

Ամփոփենք մեր միտքը:

Կը փափաքէինք որ՝ օրէնսդրական վերանորոգումով մը՝ հասարակաչին պաշտօնատարի մը կողմէն գործուած վստահութեան դեղծումը գողութիւն կոչուի, և իբր թեթևագոյն պատիժ, տնային գողութեան կարգն անցնի. իսկ իբր բարձրագոյն պատժի արժանի՝ խորտակումով գողութեան և վերապարտութեան հաւասար դատուի:

Ա՛յն ընկերութիւնն՝ որուն կը վերաբերի հասարակային պաշտօնատարը՝ պատասխանատու պէտք է ճնայ անոր գողցած գումարներուն՝ իբր ստիպեալ և թոշակաւոր պաշտօնատար···

. . . . . .

Իր խոստումին հաւատարիմ, ծեր պահակը գնաց ծէրմէնը կանչելու:

Երբ Պուլար պաշտօնատարը բանտին ներքին կողմը մնաւ, նրբադաւթին դուռը բացուեցաւ, ծէրմէնն ներս մնաւ, և Ռիվօլէդ՝ մինակ բարակ երկաթէ վանդակով մը զատուած էր իր պաշտպանած երիտասարդէն:

ԳԼՈՒԽ Գ

ՓՐՈՆՍՈՒԱ ԾԷՐՄԷՆ

Թէպէտ ծէրմէնի դէմքին դծերը կանոնաւոր չէին, գարձեալ խիստ արտաքին երես մ'ունէր. իր կտրուածքն ազնիւ էր, իր նրբակերտ հասակն, իր պարզ սյլ մաքուր հագուստը (գորշագոյն տափատ և մինչև վիզը կոճկած թիկնոց մը) սովորաբար կալանաւորներուն ունեցած

թափթփած և դծուծ երեսյթը բնաւ չունէին. իր սպիտակ և ջինջ ձեռները կը յուցնէին որ հոգ կը տանէր մաքրութեան և որով իր վրայ միւս կալանաւորներուն հակառակութիւնը գրգռեր էր. վասն զի բռոյական անպատմութիւնը դրեթէ միշտ նիւթական աղտեղութեան կը միանայ:

Իր խարտեշ և՝ ի բնէ գանգուր մազերը՝ զոր ձակտին կողմէն երկաթօքն և զատուած կը շուկէր, ժամանակին սովորութեան համեմատ, իր գժգոյն և վշատ կերպարանքը կը բոլորէին. իր աչերն՝ որ սիրուն կապոյտ էին, անկեղծութիւն և բարութիւն կը յայտնէին. իր ժպիտն՝ անուշ և միանգամայն տրտում՝ բարեսիրութիւն և սովորական թախծութիւն մը կ'արտայայտէր. վասն զի՝ թէև տակաւին նորահաս էր, այս գժբաղդ պատանիին դլխէն շատ փորձանքներ անցեր էին: Մէկ խօսքով, յետին ծայր սրտաշարժ էր անոր վշտակիր, սիրաւէտ, համբերատար կերպարանքն, լինչպէս նաև սաստիկ բարեկիր, անկեղծ էր սոյն երիտասարդին սիրտը:

Նոյն խակ իր ձերբակալութեան պատճառն (՝ի բաց մերժելով ծաք ֆէբրանի առելութեան արդիւնքն եղող ծանր ծանր զրպարտութիւններըը) ծէրմէնի սրտին բարութիւնը կը հաստատէր և հարկաւ մեղապարտ անխոհեմութիւն և պատահական շտապ կը յայտնէր, բայց նեղելի էր, եթէ մտածենք որ տիկին ծօրժի որդին կրնար միւս օր՝ Մօրել ամնահասն աղատելու մտօք նոտարին արկղէն քիչ մ'առեներան համար առած դումարը տեղը դնել:

ծէրմէն թեթև մը կարմրեցաւ երբ խօսարանին վանդակէն Ռիվօլէդին թարմաւէտ և սիրանուշ դէմքը տեսաւ:

Օրիորդն՝ ըստ սովորականին՝ խնդումերես երևիլ ուզեց, որպէս զի քիչ մը խրախոյս և հրճիւ տայ իր բարեկամին, բայց խղճալի աղջիկը՝ բանտը մանելուն միշտ կրած վիշտն ու այլայլութիւնը հաղիւ կարող կ'ըլլար պարտկել:

Վանդակին միւս կողմը՝ նոտարանին վրայ բազմած՝ իր յարդահիւս զամբիղը բռներ էր ծնկերուն վրայ:

Ծեր պահակը՝ նրբուղին կենալու տեղ՝ ելաւ սրահին ծայրը դտնուած կրակարանին մօտ նստաւ. քանի մը վայրկենէ ետև՝ քունը տարաւ:

Ուստի ծէրմէն և Ռիկոլէդ կարող եղան ազատօրէն խօսիլ։

— Նայիմ, պարոն ծէրմէն — ըսաւ պ՚Ճնուշկին՝ իր անուշ երեսն ըստ կարի վանդակին մօտ բերելով՝ որ աւելի լաւ վնտռէ իր բարեկամին դէմքը — նայիմ դէմքէդ ոտ պիտի ըլլամ՝՝՝ արդեօք քիչ մը տխրու֊թիւնդ անցա՝՝՝ հըմ՝՝՝ հըմ՝՝՝ այդպէս՝՝՝ լաւ՝՝՝ աչքդ բաց՝՝՝ պիտի սրդոդիմ՝՝՝։

— Որչափ բարի ես՝՝՝ որ այսօր նորէն եկար եկար։

— Նորէն՝՝՝ բայդ այդ խօսքդ յանդիմանութիւն մ՚է։

— Մխիթ իրօք պարտաւոր չեմ յանդիմանելու քեզ որ այնչափ հոգս կը տանիս, ես որ ուրիշ փոխարէն մը չունիմ՝՝՝ այլ միմակ շնորհակա֊լութիւն։

— Կը սխալիս, պարոն. որովհետեւ քեզի չափ ախորժ կ՚զգամ ըրած այցելութիւններէս։ Ուրեմն լմնձ կ՚ընծայ քեզ շնորհակալ ըլլալ։ Ա՛հ, ա՛հ, ահա խօսքովդ բռնեցի քեզ, պարոն անիրաւ՝՝՝։ Ուստի այդ֊քան սին կարծիքդ պատժելու համար փափաք մը կզգայ լմնձ բերած քեզի չտալ։

— Նորէն հոգս տարեր ես՝՝՝ ինչպէս երես կտաս լմնձ՝՝՝ ա՛հ, շնորհակալ եմ՝՝՝։ Ներէ, եթէ ստէպ կը կրկնեմ այս բառն որմէ կը գժտիս՝՝՝։ Բայց ուրիշ լմնչ ունիմ ըսելու։

— Բայց նախ լմնացիր թէ բերածս ի՞նչ է՝՝՝։

— Ի՞նչ փոյթս է լմնանալ՝՝՝։

— Լա՛ւ, շատ բարեսիրտ ես՝՝՝։

— Ինչ որ ըլլայ, միթէ դու չես բերողը։ Քու սրտագրաւ բարու֊թիւնդ զիս երախտագիտութեամբ՝՝՝ և անձ՝՝՝։

ծէրմէն խօսքը չաւարտեց և աչերը վար առաւ։

— Եւ ուրիշ լմնչով՝՝՝— վրայ բերաւ Ռիկոլէդ կարմրելով։

— Եւ՝՝՝ և՝՝՝ անձնուիրութեամբ — թոթովեց ծէրմէն։

— Զըսթս նաև յարդանօք, ինչպէս կ՚ըսեն նամակի մը վերջը՝՝՝— յարեց Ռիկոլէդ անհամբեր։ — Կը խաբես լս, քու միտդ այլ ըսել չէր՝՝՝ յանկարծ կանկ առիր՝՝՝։

— Հաւատամ եղիր՝՝՝։

— Կը հաւատաս՝՝՝ կը հաւատաս՝՝՝ կը տեսնեմ վանդակին մէջ֊ջէն որ կը կարմրիս՝՝՝։ Միթէ ես քու փոքրիկ բարեկամուհիդ չեմ,

քու ընկերուհիդ չեմ։ Ինչու համար իզնէ բան կը պահես՝՝՝։ Ու֊րիշ համարձակ եղիր հետս, ամէն բան ըսէ — յարեց պ՚Ճնուշկին վե֊հերոտութեամբ. վասն զի ծէրմէնի մէկ խոստովանութեան կ՚սպասէր որպէս զի պարըզէն, և անկեղծօրէն ըսէ թէ գինքը կը սիրէ։

Պարկեշտ և վեհանձն սէր մը՝ զոր ծէրմէնի դժբաղդութիւնն ազ֊դեր էր։

— Կը հաւատամ քեզ — յարեց կալանաւորը հառաչով մը — որ անկէ զատ բան մը չէի ուզեր ըսել՝՝՝ որ քեզնէ ոչ լմնչ չեմ պահեր։

— Տես անգամ մը սա առաւօսը — դոչեց Ռիկոլէդ ոտնով գետինն զարնելով. — Լա՛ւ ուրեմն, կը տեսնեմ սա սպիտակ աստէ լոյն փողֆ պատը զոր քեզի կը բերէի — և զոյն գամբիզէն հանեց. — այդչափ ծածկամիտ ըլլալդ համար քեզ պիտի պատժեմ և չպիտի տամ՝՝՝։ Քեզի համար բաներ էի՝՝՝ ըսեր էի իւրովի։ Շատ ցուրտ է օդը, շատ խոնաւ, բանտի մեծ բակերուն մէջ, գոնէ աստղ֊քիչ մը ցրտէն կը պահ֊պանուի և կը տաքնայ՝՝՝ քանի որ շատ մնկոտ է։

— Ի՞նչպէս, դիւ՝՝՝։

— Ա՛յ, պարոն, մնկոտ ես՝՝՝ — ըսաւ Ռիկոլէդ անոր խօսքն ընդհատելով — շատ աղէկ կը յիշեմ, կարելի է. և դարձեալ, փափ֊կասրտութենէ՝՝՝ միշտ չէիր թողուր որ կրակարանին մէջ փայտ նե֊տեմ, երբ իրիկուններըն հետս կ՚անցնէիր՝՝՝։ Ո՛հ, սուր յիշողու֊թիւն ունիմ։

— Ես ալ նոյնպէս՝՝՝ շատ սուր՝՝՝ — ըսաւ ծէրմէն յուզուած ձայնով մը։

Եւ իր ձեռքն աչերուն տարաւ։

— Է՛հ, նորէն սկսար արտսիլ, թէև ազասպրեր եմ քեզ որ տրտմու֊թիւնդ վարատես։

— Ինչպէս կ՚ուզես որ սիրտս չյուզուի լալու չափ երբ մտածեմ թէ բանտ մնալէս վերջ ինչներ ըրիր ինձի համար՝՝՝։ Եւ այս նոր հոգ֊ալ սիրալիր չէ։ Միթէ չկրնաս որ գիս դադ տեսնելու համար դիշերա֊յին ժամերդ կը գողնաս, իմ զաւակաճառաս չափին աւելի կ՚աշխատես։

— Խօսքիդ, ցաւէ վրաս որչափ կ՚ուզես որ երկու կամ երեք օրն ան֊դամ մը բարեկամներս տեսնելու կգամ աղտոր պատյտ մ՚ընելով, ես որ հոգի կտամ պտըտելու համար՝՝՝։ Որչափ զուարճալի է ձամբուն բո֊լոր երկայնքը խանութները տեսնելով քալել։

— Եւ այսօր, այս հովիւ, այս անձրեւով դուրս ելնելու ծր էր։

— Ալ աւելի աղէկ, չես կրնար երեւակայել թէ ինչ ծաղրելի դէմք կը հանդիսի մարդ ։։։ Ոմանք երկու ձեռնով փեղկրնին կը բռնեն որ մրրիկը չտանի, ոմանք, երբ իրենց անձրեւանոցը վեր՝ի վայր կը դառնայ, սոսկալի կերպով երեսնին կը ծռմրկեն աչերնին դոյելով մինչդեռ անձրեւն անոնց երեսը դէմքը կը զարնէ շեղակի։։։ Դէն։։։ այս առտու, բոլոր ճամբուս վրայ, ճշմարիտ կատակերգութիւն մ՚էր։։։ Միայն դրեր էի որ պատմելով այս բանս քեզ խնտացնեմ։։։ բայց և ոչ իսկ երեսիդ փոթերը կը շարժես։

— Իմ ձեռքս չէ։։։ներէ ինձ. բայց քու ազդած անուշ տպաւորութիւնդ խորին դորով մը կը դառնայ ։։։ Գիտես արդէն զուարճութիւն երջանկութիւն մը չունիմ։։։ինչ ընեմ, իմ կարողութենէս վեր է։։։

Ռիկօլէդ՝ թէև անուշ անուշ լեզուներ կը թափէր, չուզեց որ ծէրմէն իմանայ որ ինքն ալ անոր այլայլութեան մասնակից է, շուտ մը խօսակցութեան նիւթը փոխեց և ըսաւ.

— Միշտ կ՚ըսես թէ կարողութենդ վեր է. բայց դեռ ուրիշ շատ բաներ կան որ ձեռդ չեն։։։որ չես ուզեր կատարել, թէև քանի քանի անգամ աղաչեցի, պաղատեցի որ ընես — յարեց Ռիկօլէդ։

— Ի՞նչ ըսել կ՚ուզես։

— Միւս կալանաւորներէն միշտ զատ կենալու կամակորութեանդ վրայ է խօսքս։։։ անոնց հետ բնաւ չխօսելուդ վրայ է։։։։ Պահակին հիմակ ըսաւ ինձ որ քու օգտիդ համար պէտք է որ ձիդ ընես ։։։։ Ստոյգ եմ որ բնաւ փորձ մ՚ըրած չունիս։։։ Նայէ, չես խօսիր։։։ յանցանքդ դիտես, միշտ նոյն բանն է։։։։ Փափաքդ տեղը պիտի դայ երբ այն սոսկալի մարդիկ պլխիդ ձիւն մը բերեն։։։։

— Բայց չես դիտեր թէ ինչ սոսկում կ՚ազդեն ինձ։։։ չես դիտեր թէ ինչ մեծամեծ պատճառներ ունիմ անոնցմէ և իրենց նմանները խորշելու և զանոնք ատելու։

— Ափսոս, այո, կարծեմ թէ դիտեմ ըսած պատճառներդ։։։կարեւ դայն ինձի համար դրած Թղթերդ՝ զոր բանտարկութենդ ետեւ՝ դայլ առի տունէդ։։։։ Անոնց մէջ խոստացար թէ ինչ վտանգներէ անցեր ես Բարիզ գալուդ, վասն զի մերժեր ես, դաւառը դանուած ատենդ, քեզ կրթող անզգամին միանալ։։։։ ճիշտ վերջին անգամ քեզի դէմ լսրած

որոգայթէն ազատելու համար էր որ Դանիել փողոցէն հեռացար։։։ինձ ըսելով միայն բնակութեանդ տեղն։։։ Ան թղթերուն մէջ։։։ուրիշ բաներ ալ կարդացի — յարեց Ռիկօլէդ նորէն կարմրելով և աչերը վար առնելով։

— Անանկ բաներ կարդացի։։։որ։։։

— Ո՛հ, ահ, բնաւ չպիտի իմանայիր, կ՚երդնում քեզ — գոչեց ծէրմէն աշխուժով — եթէ այս դժբաղդութիւնը դլխես չդար ։։։ Բայց, կը պաղատիմ քեզ, վերհանձն եղիր լիովին, ներէ ինձ այն յիմարութիւնները, մոդյիր զանոնք. մինակ ատեն մ՚այսպիսի երազներ տեսնելու կ՚ախորժէի, թէև յիմարական էին։

Ռիկօլէդ երկրորդ անգամ՝ալ գուն գործեց ծէրմէնի բերնին խոստովանութիւն մը բերել, ակնարկելովյայն դորովալի և տիպական զգայութիւններուն՝ զոր պատանին դրեր և պճնուհիին նուիրեր էր, վասն զի, ինչպէս որ ըսինք, միշտ անոր համար վառվռուն և անկեղծ սէր մ՚ղդացեր էր. բայց իր սիրանուշ դրացուհիին սրտագին մտերմութիւնը վայելելու համար, այս սէրը բարեկամական ձեւերու տակ պահեր էր։

ծէրմէն՝ աւելի կասկածոտ և երկչոտ դառնալով թշուառութենէ, չէր կրնար երեւակայել որ Ռիկօլէդ իրօք կը սիրէ դինքն, ինքն որ կանառոր մ՚էր, սոսկալի ամբաստանութեամբ աղարտեր էր, մինչդեռ իր դլխին եկած դժբաղդութիւններէն առաջ՝ լոկ եղբայրական համակրութիւն մը կը յայտներ։

պճնուհին՝ դիտելով որ երիտասարդն իր միտքը չըմբռներ՝ հառաչ մը խեղդեց, սպասելով, յուսալով որ յարմարագոյն առիթ մը պատահի իր սրտին խորը ծէրմէնին յայտնելու համար։

Ուստի չփոթութեամբ խօսքը շարունակեց. — Աստուած իմ, քաջ կ՚ըմբռնեմ որ այն վատագդի մարդերուն ընկերութիւնը քեզ սոսկում կ՚ազդէ, բայց այդ պատճառ մը չէ անօգուտ վտանգներու դիմագրաւ կենալու։

— Կը հաւաստեմ որ քու պատուէրներդ պահելու համար՝ ստէպ փորձ ըրի անոնցմէ նուազ յանցաւոր երևցողներու խօսք ուղղել, բայց եթէ պիտանաս ինչ ըլլու ունին, ինչ մարդիկ են։

— Աւաղ, ճշմարիտ է, ահաւելի բան մը պիտի ըլլայ։։։

— Աւելի ահաւելին այն է, տատղիս, որ քիչ քիչ կը վարժիմ ականջ,

այն նողկալի խօսակցութիւններուն զոր ամէն օր կը լսեմ. այո, հիմակ տխուր անհոգութեամբ մը մտիկ կ'ընեմ այնպիսի քաղաքական բաներ, որ առջի օրերը, սրտմտութեամբ կը յուզէին զիս. կը հաւատայ, կ'սկսիմ իմ վրայ կասկածիլ — դոչեց նա դառնապէս։

— Ո՛հ, պարոն ծէրմէն, ինչ կ'ըսես։

— Ա՛յս քաղաքական վայրերը մարդ-քանի ապրի, այնքան իր միտքը մեղսալարտ խորհուրդներու կը սովորի, ինչպէս որ ականջը կը սովորի մեր չորս կողմն անդադար հնչող կոշտ խօսքերուն։ Աստուածդ իմ, Աստուածդ իմ, հիմակ կը հասկնամ թէ ինչպէս մարդ այս տեղ անմեղ կը մնայ, թէև ամբաստանեալ, և անզգամ գոռոս կ'ելլէ...։

— Այո՛, բայց չէ թէ դու, դու չէ։

— Այո՛, ես, և ուրիշներն ալ որ իրենէ հաղորդագրութիւն աւելի կ'առնեն։ Աւաղ, անոնք որ՝ դատաստանէն առաջ՝ սոյն զղուելի ընկերակցութեան կը դատապարտեն մեզ, չգիտեն ուրեմն թէ քանի վշտալի է այն և աղէտալի...։ Չգիտեն ուրեմն որ այս տեղ մեր շնչած օդն երթալով տարափոխիկ...պատուոյ մահաբեր կը դառնայ...։

— Կ'աղաչեմ, այդպէս մի խօսիր, չափազանց կը վշտայնես իս։

— Իմ տրտմութիւնս ինչու համար օր ըստ օրէ կ'աւելնայ կ'ըսես, և ահա պատճառն ըսի...։ Չէի ուզեր յայտնել...բայց քու դուրդ առ իս միևնակ մէկ միջոցով կրնամ հասկնալ...։

— Իմ դուրս...իմ դուրս...։

— Այո՛, այս է քեզնէ բան մը չպահել...։ Լաւ, ահա սոսկումով կը յայտնեմ քեզ...ալ ինքզինքս չեմ ճանչեր...պարապ տեղ սոյն թշուառները կ'սատեմ, անոնցմէ կը խորշիմ, իրենց ներկայութիւնն, իրենց հաղորդակցութիւնն իմ վրայ կը դործէ...կամքիս հակառակ...։ Կարծես թէ իրենց ապրած մեծնոլորտը թունաւորելու զօրութիւնն ունին...։ Կը թուի ինձ որ ապականութիւնը բոլոր ծակոտիքներէս կը մտնեն...։ Եթէ դործած յանցանքս ներեն ինձ, բարեկիր մարդերու տեսքը, յարաբերութիւնները զիս շփոթութեամբ և ամօթով պիտի պաշարէին։ Թէև առաւելին հաճոյք չեմ զդար իմ բանտս կիյնալէս, բայց պատուաւոր անձերու հետ դատուելու օրն ահ ու դողով կը դիտեմ...։ Եւ ինչու, վասն զի իմ տկարութեանս դիտակցութիւնն ունիմ։

— Քու տկարութեա՞նդ մի...։

— Իմ վատութեանս...։

— Վատութեա՞նդ մի...։ Բայց քու վրադ ինչ անիրաւ կարծիք ունիս, տէր իմ Աստուած։

— Է՛հ, միթէ վատ ու յանցաւոր չըլլա՞ր մարդ երբ իր պարտքն, արդարասիրութիւնը կը շպարէ...և այս բանս, ես ըրի։

— Դո՛ւ, դո՛ւ։

— Ե՛ս. երբ այս տեղ մնայ...իմ սխալմունքիս ծանրութեան վրայ տարակոյս չունէի...թէև ինքնին ներելի էր թերևս։ Լա՛ւ ուրեմն, այժմ աւելի թեթև կ'երևի ինձ. անդադար այս պղծերն ու մարդասպանները լսելէն, որ լսիրշ հեգնութիւններով կամ վայրագ գոռոզութեամբ իրենց ոճիրներուն վրայ կը խօսին, երբեմն զարմանօք կը դիտեմ որ փափաք մը կը ծնի յիս իրենց յանդուգն անտարբերութեան հասնար և կը հեդնեմ դառնապէս որ՝ անոնց եղեռներուն բաղդատութեամբ...անհաշտ յանցանքիս համար խղճի խայթով կը տագնապիմ...։

— Բայց իրաւունք ունիս. քու դործդ՝ ոչ միայն պարսաւելի չէ, այլ և վեհանձնական. ստոյգ էիր միւս օրն առտու դարձնել քանի մը ժամուան համար առած ստակդ, կործանումէ, թերևս մահուանէ տամ բոզի ընտանիք մ'ազատելու համար։

— Բայց դարձեալ, օրէնքի առջև, բարեկիր մարդկան առջև՝ դողութիւն մ'է։ Անտարակոյս այս նպատակով դողնալն նուազ դէշ է քան ուրիշ նպատակի մը համար, բայց, դիտես որ, դժնդակ երևոյթ մ'է, մարդ ինքզինքն անբասիր ընելու համար, ստիպուիլ իրմէ վար նայիլ...։ Չեմ կարդալ հաւասարիլ անբիծ մարդերու հետ...։ Ահա արդէն ստիպուած եմ ինքզինքս համեմատել այն ապականակիր անձերուն հետ որոց հետ կ'ապրիմ...։ Ուստի, առեն անցնելով...ինչպէս որ քայլ կը դիտեմ, խիղճս կը թմրի, կը կարծրանայ...։ Վասն, եթէ դողութիւն մ'ընեմ չէ թէ դողելի նպատակաւ խորած դումարս ետ դարձնելու ստուդութեամբ, այլ ընչասիրութեան ոգւով դողնամ, դարձեալ ինքզինքս անպարտ պիտի համարիմ բաղդատելով դործս դողնալու համար սպանող մարդուն դործին հետ...։ Եւ սակայն, այս պահուս, իմ և մարդասպանի մը մէջ այնքան զանազանութիւն կայ, որչափ կայ իմ և

անբասիր մարդու մը մէջ ... Ա՛յսպէս, քանի որ իմնիք հաղարապատիկ աւելի վատթար արարածներ կան, իմ վատթարութիւնս աչքիս պիտի թեթեւնայ: Փոխանակ առաջուան պէս կարենալ ըսելու, պարկեշտ մարդկան չափ պարկեշտ եմ, պիտի մխիթարուիմ ըսելով: Այն թշուառներէն՝ որոց մէջ ապրելու սահմանուած եմ միշտ, նուազ վատթարն եմ:

— Մի՛շտ: Բայց անգամ մ՛որ ասկէ երթես:

— Է՛հ, պարապ տեղ անդարձ պիտի դատուիմ. այս մարդիկը դիս կը ճանչնան. երբ բանտէն երթնամ և ինձ հանդիպին, պիտի խօսին հետս իբր իրենց վարժեմի բանտակիցի: Եթէ դատաստանական առեւտուրը դիս հանող արդար ամբաստանութիւնը դիտցող չըլլայ, սոյն թշուառները զայն հրատարակելու պիտի սպառնան: Ուստի լաւ կը տեսնես թէ ինչ անիծեալ և անբակտելի կապեր դիս անոնց կը միացնեն... մինչդեռ՝ իմ խղիս մէջ առանձին փակուած մինչև դատաստանիս օրը, անոնց անծանօթ, ինչպէս անոնք ալ ինձ ունծանօթ մնալով այս երկիւղներով չէի պաշարուեր որոնք լաւագոյն խորհուրդները կրնան չնչել...

Ասկէ զատ իմ սխալմունքիս դաղափարին հետ միացնակ ծնալով իմ աչքիս աւելի սլիտի մնծնար այն քան նուաղէր. որչափ ծանր թուէր ինձ, նոյնչափ իմ ինքնայօժար ապաշխարութիւնս ծանր պիտի ըլլար... Հետևապէս, որչափ առ անձինս մեղապարտ սեպէի, նոյնչափ իմ ողորմելի շրջանիս մէջ պիտի ջանայի բարիք ընելու... Վասն զի հաւէր բարի դործ պէտք է չար դործ մը քաւելու համար... Բայց պիտի մնածքիմ երբէք քաւելու, սոյն ժամուս՝ այն որ հապիս թէ խղճի խայթ կը պատճառէ ինձ... Նկատէ անդամ մը... ի՛դդամ որ անդիմադրելի զօրութեան մը կը հնազանդիմ, որուն դէմ երկար ժամանակ բոլոր ուժովս մաքառեցայ. դիս ի՛նչ չար կրթեր էին, ձակատագրիս դլուխ կը ծռեմ. այլ սակայն, թափուր, առանց ընտանիքի... ինչ փոյթ եթէ իմ ձակատագրիս պարկեշտ կամ մեղապարտ վերջանայ... Եւ սակայն իմ դդացումներս բարի էին և մաքուր... ճիշտ անոր համար որ դիս վտանդն մէկը դարձնելու կամեր էին, խորին դոհունակութիւն մը ի՛դդային ինքնավին ըսելով. Երբէք պատուոյ դէմ չվարուեցայ, և այս ալ ամենէն աւելի դժուարին դործ մ՛էր ինձի համար... Եւ այսօր... Ա՛հ, այս սոսկալի է... սոսկալի է...

Գոչեց բանտապետն այնպիսի աղիողորմ հեծկլտալով՝ որ Ռիկօլէտ՝ յետին ծայր այլայլելով չկրցաւ իր արտասուքը բռնել:

Բայց իրօք ծէրմէնի կէրպարանին երևոյթը սրտաճմլիկ էր. բայց և անկարելի էր այսպիսի քաջասիրտ մարդու մը յատահաստութեան համակիր չդտնուիլ որ դժնդակ տարափոխիկ հիւանդութեան մը հարուածներուն դէմ ի՛զօրէր, և որուն սպառնալից վտանգը չափէն աւելի կնքրևակայէր:

Ա՛յո, սպառնալից վտանգ:

Երբէք չպիտի մոռնանք հազուադիւտ խնդդականութեան տէր մարդոց մը սա խօսքերն, որուն մեծ կշիռ կուտար բանտային վարչութեան մէջ իր ունեցած քաանամեայ փորձառութիւնը:

«Ենթադրելով որ յանիրաւի ամբաստանուելով մարդ մը լիովին անապատ կը մնայ բանտի մը մէջ, դարձեալ անկէ մտած օրէն նուազ պարկեշտ պիտի ելնէ. ինչ որ կարելի է կոչել պատուաբծելուն ամենէն ծաղկին՝ ի պատիւ կ՛անհետի այն պատրիճդին ըջջափոքն...»

Սակայն ըսենք որ ծէրմէն, իր ըրբջ և հաստատուն արդարասիրութեան հնարքներն, երկար տաեն և յաղթանակաւ մնքաուեր էր, և հիւանդութեան մօտենալը կ՛ղդար քան թէ իրապէս անոնք համակուիլը:

Իր վախը թէ սխալմունքն իր աչքին կը թեթևնայ կը հաստատէր որ նոյն պահուն դեռ ևս անոր ծանրութիւնը կ՛ղդար, բայց վրդովը, բայց երկիւղը, բայց այն կասկածներն որ սոյն բարեկիր և վեհանձն հոդին կը յուղէին՝ դարձեալ ահաբկու երևոյթներ էին:

Ռիկօլէտ իր մտքի ուղղութեամբ, կնոջային խորագիտութեամբ և սրտոյն բնազդումն յորդորեալ՝ Ռիկօլէտ գուշակեց մեր կանխատեսածը: Թէև համոզուած էր վհուկն որ իր բարեկամն իր փափուկ արդարասիրութիւնը բնաւ կորուսած չէր, կը վախնար որ, իր ընտիր բնաւորութեան հակառակ՝ ծէրմէն օրին մէկը վհուքը նոյն պահուն անզիտակ տանջող դդացումին անղդայ չմնայ:

Ռիկօլէտ՝ իր արտասուքը սրբելով և ծէրմէնին ուղղելով խօսքն՝ որուն ձակատը վանդակապատին կենած է, սրտաշարժ, ծանր, գրեթէ հանդիսաւոր շեշտով մ՛անոր ըսաւ, և որուն դեռ ևս անսեղեակ էր պատանին:

— Մտիկ ըրէ ինձ, ծէրմէն, թերևս միտքս լաւ չբացատրեմ, քեզի

չաի քաջ չեմ խօսիր, բայց ըսելիքս արդար է և անկեղծ։ Նախ՝ իրաւունք չունիս դանդատելու առանձին, ընկերական ըլլալու…։

— Ո՛հ, մի կարծեր բնաւ թէ կը մոռնամ թէ ինչ կը ներշնչէ ինձ քու դէմասրտութիւնդ…։

— Քիչ մ՚առաջ խօսքդ չընդհատեցի երբ դէմասիրութեան վրայ խօսք բացիր… բայց քանի որ այժմ նորէն կը կրկնես այդ բառը… պարտաւոր եմ ըսելու որ քեզի համար ղացածս բնաւ դէմասիրութիւն չէ…։ Հիմակ կարողութեանս չափ քեզ պիտի մնկնեմ այս բանս…։

Երբ դրացի էինք, քեզ իբր բարի եղբայր կը սիրէի, իբր բարի ընկեր. ինձի մանր մունր ծառայութիւններ կ՚ընէիր, ես ալ փոխարէնը կը մատուցանէի. քու շնորհիւդ կիրակի օրուան զբաղմունքներուդ մասնակից կ՚ըլլայի, կը ջանայի զուարթ ըլլալ, կը ջանայի խնդրութիւս ըլլալ քեզ շնորհակալիքս յայտնելու…ասով առնելիք տալիք չէինք ունենար։

— Չէ՞ինք ունենար. ո՛հ, ո՛չ…ես…։

— Թո՛ղ որ ես ալ իմ կողմէս խօսիմ…։ Երբ մեր բնակած տունէն հեռանալու սիսկուեցար, երեք աւելի վշտացուց ինձ քան իմ միւս դրացիներէս բաժանումն։

— Իրա՞ւ կ՚ըսես…։

— Այո՛, վասն զի անոնք անհոգ մարդիկ էին որոց այնքան շնորհասիրա ըլլալու հարկ չկար որչափ քեզ, և ասկէ զատ պարզապէս ինձի ընկեր ըլլալու յանձն առեր էին միայն հարիւր անգամ նոյն բանն իմ բերնէս լսելէն ետև…մինչդեռ դու…դու շուտ մը դուշակեցիր թէ ինչ ընթացք պիտի ունենայինք իրարու հետ։

Դարձեալ, ինչ պարապոյ ժամեր որ ունենայիր՝ ինձի հետ կ՚անցնէիր…դու պիր դրել սորվեցուցիր ինձ…դու աղուոր թէեւ քիչ մը ծանր խորհուրդներ տուիր ինձ, վասն զի իրաւացի էին. վերջապէս իմ դրացիներէս ամենէն աւելի անձնուէրն էիր…դու միայն իղձ բան մը չհնդրեցիր…այն նեղութեան համար…։ Այս բաւական չէ. տուն հնէն հեռանալու առեն, վստահութեան մեծ ապացոյց մը տուիր ինձ… երբ տեսայ որ այնպիսի կարեւոր գաղտնիք մ՚ինձի պէս փոքր աղջկան մը կը յայտնես, հպարտութիւն զգացի…։ Ուստի քեզնէ բաժնուելս, քու յիշատակդ՝ միւս դրացիներուս յիշատակէն աւելի ներկայ էր

մտքիս…։ Այս ըսածս ճշմարիտ է…պիտես արդէն որ երբէք սուտ չեմ խօսիր։

— Մի՞թէ կարելի՞ է…միթէ իմ…և անոնց մէջ այդ տարբերութիւնը կ՚ընկե՞ր…։

— Անտարակոյս, ըսի, ասա թէ ոչ դէշ սրտով աղջիկ մը կ՚ըլլայի…։ Այո՛, կ՚ըսէի, չկայ ծերմակնէն լաւագոյն տղայ մը. մինակ քիչ մը ծանրագլուխ է…փոյթ չէ, եթէ բարեկամուհի մ՚ունենայի որ ուշիմ կարդալով, խիստ, խիստ երկանիկ ըլլալու համար, անշուշտ անոր վերհուրդ պիտի տայի պ. ծերմակնէն առնելու…վասն զի փոքրիկ բարի անտեսուհիի մը արքայութիւնը պիտի ըլլար։

— Դու ինձ կը մտածէիր…ուրիշի համար… — ըսաւ ակամայ ծերմակն տրտմագին։

— Ճիշդ է, շատ պիտի ուրախանայի եթէ երջանկութեան ամուսնացնայիր, վասն զի քեզ իբր բարի ընկեր կը սիրէի։ Կը տեսնես որ ազատասխօս եմ, և ամէն բան քեզի կ՚ըսեմ։

— Եւ քեզ շնորհակալ եմ սրտիս խորէն, միխիթարութիւն մ՚է ինձի համար իմանալու որ բարեկամներուդ մէջ իս նախադաս կը համարէիր։

— Ահա գործերն այս վիճակին մէջ էին երբ աղէտքդ պատահեցան…։ Այն առեն այնքան ուրախ նամակդ ստացայ որով կ՚իմացընէիր ինձ սխալմունք…սխալմունք ըսածդ…զոր ես, ես որ պիտուն չեմ, աղուոր և բարի գործ մը կը համարիմ. ահա այն առեն խնդրեցիր իջնել առնդ երթալ և փնտռել այն թղթերն որ յայտնեցին ինձ թէ դիս միշտ սիրած ես ճշմարիտ սիրով մը զոր չես համարձակեր ըսելու։ Այն թղթերն՝ ուր կարդացի — և Ռիկօլէդ իր արտօսքը չկրցաւ զսպել — թէ՝ խորհելով որ կարելի է հիւանդութենէ կամաշ խաւութեան պակասութենէ իմ ապագաս կը գժուարանայ, կը թողուիր ինձ, եթէ բուռն մահուամբ մեռնէիր, ինչպէս որ կը վախնայիր…կը թողուիր ինձ աշխատութեամբ և խնայութեամբ վաստակած փոքր ինչ ստակդ…։

— Այո՛, վասն զի եթէ կենդանութեանս առեն անդործ կամ հիւանդ ըլլայիր, ուրիշէն աւելի ինձ պիտի դիմէիր, այնպէս չէ՞։ Եւ այդպէս կը յուսայի, ըսէ, ըսէ…կարծիքս սխալ չէ կարծեմ, այնպէս չէ՞։

— Բայց, ’ի հարկէ բնական է… Ուրիշ որեւէ կրնայի դիմել։

— Ո՛հ, իրաւ որ, այդ տեսակ խօսքեր սիրտ կը բանան, և շատ մը ցաւեր կ’սփռիին։

— Ես չեմ կարող բացատրել թէ ինչ զգայի կարդալով… ինչ տխուր բառ… այն կոթին՝ որուն մէջ մի բառը յիշատակ մը կը պարուսնակէը լինձի կամ խորհուրդ մ’ապագային համար. և սակայն այս քու սիրոյդ նշանները մահուանէդ ետքը սիտի իմանայի… Իրաւի, ձեռքս չէը… Այդպիսի վէհանձն ընթացքէ մ’ետքը՝ կը զարմանաս անշուշտ որ սէրը յանկարծ կը դադրէ իս… Այլ սակայն շատ բնական է… այնպէս չէ՞, պարոն Թէրմէն։

Նորատի օրիորդն այնպիսի անմեղ և սրտաշարժ կերպով մ’արտասանեց այս վերջին բառերն, իր խոշոր սև աչերը Թէրմէնի վրայ ածելով՝ որ երիտասարդը նախ անոր միտք բանին չըմբռնեց, այնչափ հեռու էր կարծելեն որ Ռիկօլէդ գինքը կը սիրէ։ Բայց այս խօսքերն այնքան ոտոզ էին, որ անոնց արձագանքը հնչեց բանտատուրին սրտին խորը. հետզհետէ գոյն առաւ տուաւ և գոչեց.

— Ի՞նչ կ’ըսես։ Կը վախնամ… ո՛հ, Աստուած իմ… թերևս կը սխալիմ… և…

— Կ’ըսեմ’թէ քեզ այնքան բարեմիտ իմ մասիս՝ և միանգամայն տառապագդ տեսնելուս, քեզ իբր ընկեր չսիրեցի… և թէ որ հիմակ իմ մէկ բարեկամուհիս եղներ կարդուելու… — ըսաւ Ռիկօլէդ ժպտելով և կարմրելով — չէիտի խրատէի անոր որ քեզ առնու… Պ. Թէրմէն։

— Դուռ, կը սիրես զիս… կը սիրես

— Պէտք է որ ես իմ կողմէս ըսեմ… քանի որ դու չես հարցներ…։

— Միթէ կարելի է։

— Բայց զարմանալ իմն է յանցանքն եթէ երկու անգամ բերանդ խօսք դրի որ միտքս հասկցնեմ… Բայց լաւ, պարոնդ որ կէս խօսքով բան չես հասկնար, այս ամէն բաները խոստովանելու կ’ստիպես իս… Պարելի է ըրածս դէշ է… բայց որովհետև դու միայն կրնաս իմ սուրբ երեսութիւնս սասսել, այնչափ մեծ չէ վախս… և ասկէ զատ — յարեց Ռիկօլէդ աւելի ծանր ձայնով և փափուկ այլայլութեամբ մը — քիչ մ’առաջ լինձի այնքան վշտահար, յուսահատուր երևցար, որ չկրցայ

համբերել. ինքնասիրութիւնս զրկեց զիս հաւատալու որ այս խոստովանութիւնս անկեղծօրէն և սրտովին ընելով՝ ապագային մէջ գժբաղդ ըլլալէն կը դադրիս։ Ինքնավին ըսի. Մինչև ցարդ, իմ ձիպերուս մէջ անյաջող զանուելուս սիտիէր և միխիթարելու համար. իմ անուշ ընկերներս անոր ախորժակը կը կտրէին, իմ զուարթութիւնս արտասուքը կը զրգռէր. դոնէ այս անգամ… Ո՛հ, Աստուած իմ… ինչ ունիս — գոչեց Ռիկօլէդ տեսնելով որ ծերունին դէմքը ձեռներուն մէջ կը պահէ։ — Տես անգամ մը թէ քանի գաոն է — գոչեց նա — ինչ որ ընեմ, ինչ որ ըսեմ զարձեալ գժբաղդ կ’երևիս. այդ ալ անսիրտ ու ինքնամոլ ըլլալէն առաջ կզայ… դիտես որ միմակ դու վշտերուդ կսկիծը կը կրես։

— Աւաղ… այս ինչ գժբաղդութիւն է իմն… — գոչեց ծերունին յուսահատ։ — Կը սիրես զիս… երբ ալ արժանի չեմ քեզի։

— Ալ արժանի չես մի լինձ։ Բայց ըսածդ խելքի դէմ բան է… Ասկէ ըսել կ’ըլլայ թէ ես ալ ատեն մը բարեկամութեանդ արժանի չէի, որովհետև բանտ մտեր էի… վասն զի, իրօք, ես ալ բանտուհի էի… միթէ ասոր համար նուազ պարկեշտ աղջիկ մ’եմ…։

— Բայց բանտ մտար, վասն զի երեսէ ընկած խեղճ աղջիկ մ’էիր… մինչդեռ ես… Աստուած իմ… ինչ մեծ տարբերութիւն։

— Վերջապէս, բանտի մասին՝ իրարու յանցանք գտնելու իրաւունք մը չունինք… բնաւին։ Ես եմ, եթէ ճիշդը կ’ուզես, փառասէրն… ինչու որ այս իմ վիճակիս մէջ բանտարի մը հետ կարդուելու պէտք էի մտածել։ Անհայր ու անմայր աղջիկ մ’եմ. ուրիշ բան չունիմ այլ միայն իմ փոքրիկ սեռնեակս և իմ արհաստութիւնս… այլ սակայն յանդգնօրէն կ’առաջարկեմ քեզ որ իս քու կինդ ընես։

— Աւաղ, առեն մ’այդ բաղդն իմ կեանցս երազն, երջանկութիւնը պիտի ըլլար… բայց այս պահուս… ես… վատահամբաւիչ ամբաստանութեան ներքև գտնուելով… քու սքանչելի վհանձնութիւնդ չարաչար պիտի դրծածեմ… նոյնպէս զգուշութիւնդ որ թերևս քեզ կը մոլորեցնէ… ո՛չ, ո՛չ…։

— Բայց, Աստուած իմ, Աստուած իմ. — գոչեց Ռիկօլէդ վշտալից անհամբերութեամբ մը — կ’ըսեմ որ առ քեզ ունեցածս գութ չէ, այլ նոյն իսկ սէր…։ Միմակ քեզի կը մտածեմ, ալ ոչ կը քնանամ և ոչ

Ի՞ուտեմ։ Քու սրտումդ անուշ զգացմունքդ միշտ աչքիս առջևն է։ ։ ։ Մի՛թե գո՛նէ է այս։ ։ ։ Հիմակ՝ երբ ինձ կը խօսիս, ձայնդ, ակնարկդ սիրոս կը ծակեն։ ։ ։ Այժմ հազարաւոր ընտիր ընտիր բաներ կը դիտեմ վրադ, որ անչափս ախորժելի են ինձ և ուշադրութենէս վրիպեր էին։ ։ ։ Կը սիրեմ դէմքդ, կը սիրեմ աչերդ, կը սիրեմ ձեռդ, կը սիրեմ մտքդ, կը սիրեմ բարի սիրտդ։ ։ ։ Միթէ այս գո՛նէ է զարձեալ։ ։ ։ Ինչո՞ւ համար քեզ իբր բարեկամ սիրելէս ետև, իբր սիրահարս կը սիրեմ։ ։ ։ չգիտեմ։ Ինչո՞ւ համար յիմար ու զուարթ էի երբ իբր բարեկամկը սիրէիքեզ։ ։ ։ ինչո՞ւ համար բոլորովին մտաղրաւ եմ քանի որ քեզ իբր սիրտը կը սիրեմ։ ։ ։ չգիտեմ։ ։ ։ Ինչո՞ւ համար սպասեցի այսչափ ժամանակ քեզ Թէ դեղեցիկ և Թէ բարեսիրտ գտնելու։ ։ ։ աչքով և սրտով քեզ սիրելու համար։ ։ ։ չգիտեմ։ ։ ։ վա՛մ լաւ ևս, եթէ։ ։ ։ գիտեմ։ ։ ։ այս է որ դիտեցի Թէ որչափ կը սիրէիր իս առանց բնաւ բան մը յայտնելու ինձ, որչափ վեհանձն էիր և անձնուէր։ ։ ։ Ան առեն սէրը սրտէս աչերուս ելաւ, ինչպէս որ կ՚ելնէ անուշ արտասուք մ՚երբ մարդ յուզուած է։

— Իրաւ, կարծեմ Թէ կ՚երազեմ այդպէս խօսիլը լսելով։ ։ ։

— Հապա՛ ես, բնաւ չէի կարծեր Թէ պիտի իյնէի այս բաներս քեզ լսելու։ բայց քու յուսահատութիւնդ դրդեց իս։ Լաւ ուրեմն, պարո՛ն, հիմակ որ գիտես Թէ կը սիրեմ քեզ իբր բարեկամս, իբր սիրահարս, իբր իմ ամուսինս։ ։ ։ հարկն պիտի ըսե՞ս Թէ զգացածս դուն է։

Ժէրմէնի վեհանձն խոշի տաղնապը փարատեցաւ այս անմեղ և արիական խոստովանութեան առջև։

Անահնկալ ուրախութիւն մ՚իր վշտալի մտատանջութիւնները մոռցուց։

— Կը սիրե՛ս զիս — գոչեց նա։ — Կը հաւատամ քեզ, ձայնի շեշտդ, ակնարկդ, ամէն բան, խօսքդ կը հաստատեն։ Չեմ ուզեր ինքնովին հարց ու փորձ ընել Թէ ինչպէս արժանի եղայ այդպիսի երջանկութեան մը, կուրօրէն կը վայելեմ զայն։ Իմ կեանքս, իմ բոլոր կեանքս չպիտի բաւէ ընորհապարտութիւնս քեզ հատուցանելու։ Ա՛հ, արդէն շատ նեղութիւն կրեցի ։ ։ ։ բայց այս վայրկեանս ամէն բան կը փարատէ։

— Վերջապէս ։ ։ ։ ահա մխիթարուեցար ։ ։ ։ Ա՛հ, ես արդէն

ստոյգ էի որ պիտի յաջողիմ — գոչեց Ռիկօլէդ սիրանուշ ուրախութեան խանդով մը։

— Եւ բանտի մը քառմետրի բաներուն մէջ, և իմ յուսաբեկ վիճակիս մէջ է որ այսպիսի երանութիւն մը։ ։ ։

Ժէրմէն չկրցաւ ապաքեն։

Այս մտմտուքն իր կացութեան խիստութիւնն աչքին առջև կը բերէր. իր խղճի տաղնապը պահ մը մոռցուելով աւելի դժնդակ դարձան, և յուսահատօրէն յարեց.

— Բայց ես կալանաւոր մ՚եմ ։ ։ ։ բայց ես գողութեամբ ամբաստանուած եմ ։ ։ ։ բայց կարելի է դատապարտուիմ, անպատուիմ ։ ։ ։ Եւ կ՚ուզես որ այդ վեհանձն զոհողութիւնդ ընդունիմ ։ ։ ։ կ՚ուզես որ վեհանձն եռանդդ օգուտ քաղեմ ։ ։ ։ Ո՛հ, չէ՛, չէ՛, ես դեռ այդչափ վատազգի չեմ։

— Ինչ կ՚ըսես։

— Կարելի է դատապարտուիմ ։ ։ ։ տարիներով բանտի դատապարտուիմ ։ ։ ։

— Լա՛ւ ուրեմն — պատասխանեց Ռիկօլէդ հանդարտ և անվրդով — պիտի տեսնեն որ բարեկիր օրիորդ մ՚եմ, և չպիտի մերժեն կարդել մեզ բանտին մատուռին մէջ ։ ։ ։

— Բայց կարելի է Բարիզէն հեռու տեղ մը բանտարկուիմ ։ ։ ։

— Անդամ մ՚որ կինդ ըլլամ, եսևէդ պիտի գամ. գանուած քաղաքդ պիտի բնակիմ. այն տեղ գործ պիտի գտնեմ, և ամէն օր քեզ տեսնելու պիտի գամ։

— Բայց ամենուն առջև արատաւոր մարդ մը պիտի սեպուիմ ։ ։ ։

— Կը սիրե՛ս իս, ամենէն աւելի, այնպէս չէ՞ ։ ։ ։

— Արհա՛մ հարցնել ինձ այդ բանը ։ ։ ։

— Ուրեմն քեզի ի՞նչ փոյթ ։ ։ ։ Ո՛չ միայն իմ աչքիս առջև աղտոտած չես ըլլար, այլ մանաւանդ քեզ բարի սրտիդ իբր զոհ պիտի նկատեմ։

— Բայց ամէն աշխարհ քեզ պիտի ամբաստանէ, ամէն աշխարհ պիտի դատապարտէ, դրպարտէ ընտրութիւնդ ։ ։ ։

— Աշխարհ ինձի համար դու ես, և ես քեզի համար, ինչ որ ուզեն թող ըսեն ։ ։ ։

— Վերջապէս, բանտէն եկնելով իմ կեանքս անկայուն պիտի ըլլայ

և թշուառ. ամէնքն լսենէ երես սիրտի դարձնեն և կարելի է պաշտօն չգտնեմ... նաև քաջամեղի է խորհիլ որ եթէ սոյն վախցած ապականութիւնը կանքիս հակառակ պաշարէը դիս... ինչ կ'ըլլայ ապագադ։

— Չէ, չսիրտ ապականիս. ուչ, վատն դի հիմակ դիտես որ քեզ կը սիրեմ, և այս մտածութիւնը դէշ օրինակներու դէմ ոգորելու այժ սիրտի տայ քեզ... սիրտ մտածես որ եթէ ամէն մարդ անդամ քեզնէ խորշի երբ բանտէն ելնես, կինդ սիրով և երախտագիտութեամբ քեզ սիրտ ընդունի, վստահ ըլլալով որ միշտ պարկեշտ մարդ մնացած սիրտ ըլլաս... Այս ձանձրեզ զարմանք կը պատճառե, այնպէս չէ. բայց հնձի ալ զարմանք կտայ... Զգիտեմ թէ քեզ լսածս ուսկէ կը գտնեմ... անսահմանելոյս սրտիս խորէն սիրտ ըլլայ... և այս ալ քեզ սիրտ համոզէ... ասլա թէ սրտովին քեզ եղած առաջնորդութիւնն մ'արհամարհես.. եթէ խեղճ աղջկի մը սէրը մերժես որ...

Ժէրմէն մնչեցին եռանդով մը Ռիկօլէդի խօսքն ընդհատեց։

— Լաւ ուրեմն, կ'ընդունիմ... կ'ընդունիմ, այո, կ'զգամ որ կան այնպիսի զոհողութիւններ զոր մերժելը վատութիւն է, խոստովանիլ թէ անարժան ենք... կ'ընդունիմ, ամէնու և արի աղջիկ։

— Իրաւ, իրաւ կ'ըսես, այս անդամ...

— Կ'երդնում որ ըսածս ճշմարիտ է... և ասկէ զատ՝ քանի մը խօսք ըսիր որ զարմացուց զիս և այնպիսի քաջութիւն մ'ազդեց ինձ որմէ զուրկ էի։

— Ինչ երջանկութիւն, և ինչ ըսի։

— Թէ քեզի համար պէտք էր որ այսուհետև բարեկիր մնամ... Այո, այդ մտածութեան մէջ դիս շրջապատող դարշելի ազդեցութիւնները դէմ մաքառելու արիութիւն սիրտ ունենամ... Համաձարակ ախտին դէմ դիմադրաւ սիրտ կինամ, և սիրտ ջանամ այս սիրտն որ քովդ է սիրոյդ արժանի պահել անեղծ։

— Ա՛հ, Ժէրմէն, որչափ երջանիկ եմ, եթէ քեզի համար երբէք բան մ'ըրած եմ, ինչպէս կը վարձատրես դիս։

— Դարձեալ, կը հատուցա, թէև իմ սխալմունքիս կը նայես, անոր ծանրութիւնը չսիրտ մոռնամ... Իմ պաշտօնս կրկնակի սիրտ ըլլայ ապագային մէջ. անցեալը քաւել և քեզի պարտաւոր եղած երջանկութեան արժանի դառնալ... Այս նպատակով բարիք սիրտ ընեմ...

վտան դի որչափ կարօտ ըլլայ մարդ, բարիք ընելու առիթը չպակսիր երբէք։

— Աւաղ, Աստուած իմ, ճշմարիտ է, մարդ իրմէ աւելի դժբաղդը կրնայ գտնել...։

— Ի չգոյէ ստակի...

— Արտօսք կտանք, ինչպէս որ կտայի այն խեղճ Մօրէլենց համար...։

— Եւ այդ ալ սրբազին ողորմութիւն մ'է։ Հոգւոյ ողորմութիւնը հաց տալու ողորմութենէն աւելի կ'արժէ։

— Վերջապէս կ'ընդունիս... և միտդ չսիրտ փոխես, այնպէս չէ...։

— Ո՛հ, բնաւ, բնաւ, բարեկամուհիս, կինս. այո, սիրտ կ'առնեմ, կարծես թէ երազային քունէ մը կ'արթննամ, տարակոյս չըսնիմ իմ վրայ, կը սխալէի, երջանկօրէն կը սխալէի։ Սիրտս չսիրտ ղարնէը ինչպէս որ կը ղարնէ, թէ որ իր աղնիւ ազդումներուն կրնաս ըլլար։

— Ո՛հ, Ժէրմէն, քանի դեղեցիկ ես այսպէս խօսելու առենդ. որչափ կ'ամօթես և կ'ապահովես զիս չէ թէ ինձի այլ քեզի համար։ Այսպէս, ուրեմն կը խոստանաս, այնպէս չէ, հիմակ որ սէրս ունիմ ինքզինքդ պաշտպանելու համար, ալ չսիրտ երկնչիս այն անօրէն մարդերուն հետ խօսելով, որպէս զի անոնց բարկութիւնը քեզի դէմ չդրդռես։

— Համոզարար...։ Զիս տրտում և վշտաբեկ տեսնելով սիրտ ամբաստանեն զիս իբր թէ խղճի խայթով կը տառապիմ. իսկ զուարթ և հպարտ տեսնելով զիս, սիրտ կարծեն թէ ես ալ իրենց լկտիութեանը կը հետևիմ...։

— Իրաւ է, այլ ևս չսիրտ կասկածին վրադ, և ես ալ հանդարտ սիրտ ըլլամ...։ Այսպէս, անխոհեմութիւն պէտք չէ... հիմակ պատիմ ես... ես ալ քու փոքրիկ կինդ եմ։

Նոյն պահուն սպահակը շարժում մ'ըրաւ, քունէն կ'արթննար։

— Շուտ — ըսաւ մեղմիկ Ռիկօլէդ շնորհալի ժպիտով և ամենահար պրովանսօք... — շուտ, ամուսինս, աղտոր համբոյր մ'առ ձակատէս սա վանդակէն... այս սիրտ ըլլայ մեր նշանտուքը։

Եւ նորաձի օրիորդը՝ կարմրելով Ճակատը կոթնցուց վանդակին ձողերուն։

Ժէրմէն՝ յետին ծայրայութեամբ վանդակէն շոյեց իր շրթերովը այն անարատ և սպիտակ Ճակատը։

Կաշանաւորին մէկ արտօսրը նամէտ մարգարտի պէս սոյն Ճակտին վրայ գլորեցաւ։։։

Ի՜նչ սրտաշարժ մկրտութիւն սոյն անարատ, տխուր և չքնաղ սիրոյ
. . . . . .

— Ո՛հ, ահ, արդէն ժամն երեք է. — ըսաւ պահակն ոտք ելնելով, և այցելուները պէտք է որ երկուքին մեկնած ըլլան։։։ Նայէ ինձ, սիրելի օրիորդ — յարեց նա սէնուհիին ուղղելով խօսքը — կը ցաւիմ ըսելու, բայց հարկ է մեկնիլ։։։

— Ո՛հ, շնորհակալ եմ, շնորհակալ եմ, պարոն, որ այսպէս առանձին թողուցիր մեզ խօսելու։։։ Ժէրմէնին խրախոյս տուի, պիտի ջանայ որ առկէ ետքը տխուր կերպարան մը չցուցնէ, ալ իր անզգամ կնկերներէն վախնալիք բան մը չունենար։ Այնպէս չէ՞, բարեկամդ իմ։

— Հանդարտ եղիր։։։— ըսաւ Ժէրմէն ժպտելով — այսուհետև բանտին մէջ առնէն զուարթը պիտի ըլլամ։։։

— Շատ աղէկ, այն ատեն քեզի ուշադրութիւն չեն ըներ — ըսաւ պահակը։

— Անհաւասիկ Ժէրմէնին բերած պողպատս, պարոն — յարեց Ռիկոլէդ. — պէտք է զայն դիւանատունը թողուլ։

— Այս է սովորութիւնը. բայց, վերջապէս, քանի որ կանոնէն դուրս կը դանուիմ այս միջոցիս, փոյթ չէ եթէ քիչ կամ շատ ազնուութիւն մ'ալ ընենք։։։ Ուստի շուտով, օրերնիդ կատարեալ ըրէք։։։դու ձեռօքդ տուր ընծադ անոր։

Եւ պահակը նրբազգաստութիւն դուրը բացաւ։

— Ա՜յս բարի մարդն իրաւունք ունի. օրը կատարեալ պիտի ըլլայ — ըսաւ Ժէրմէն Ռիկոլէդին ձեռքէն փողպատն առնելով, զոր գորովագին սեղմեց։ — Երթաս բարև, և քիչ առնէն նորէն կը տեսնուինք։ Այլ չեմ վախնար ըսելու որ ըստ կարի շուտով գաս տեսնես զիս։։։

— Ես ալ իմ կողմէս չեմ երկնչիր խոստանալու։։։ Մնաս բարև, բարի Ժէրմէն։

— Երթաս բարև, իմ փոքրիկ սիրուն բարեկամուհիս։։։

— Բայց փողպատս աղէկ դործածէ, նայէ որ չմնայ, որչափ խոնաւ է այս տեղ։։։

— Ի՜նչ սիրուն փողպատ է. քանի մտածեմ որ դու ըրիր զայն ինձի համար։ Ո՛հ, զայն քովս պիտի պահեմ միշտ — ըսաւ Ժէրմէն զայն իր շրթերուն տանելով։։։

— Ա՛հ, կը տեսնեմ որ ալ ախորժանդ պիտի բացուի, յուսամ։ Կ'ուզես որ քեզի իմ պղտիկ խնջոյքս պատրաստեմ։

— Անշուշտ, և այս անդամ չպիտի մերժեմ։։։

— Հանդարտ եղիր ուրեմն, պարոն շատակեր, և հաւատաի եմ որ պիտի ախորժիս անկէ։ Ուրեմն, մնաս բարև։։։ Շնորհակալ եմ, պարոն պահակ, այսօր հանդիստ և հանդարտ սրտով կը հեռանամ։ Մնաս բարև, Ժէրմէն։։։

— Երթաս բարև, իմ փոքրիկ կինս։։՝ի կրկին տեսութիւն։։։

— Ընդ միշտ։։։

Քանի մը վայրկեան ետքը, Ռիքլէդ՝ արիաբար իր մտկերն ու անձբևանոյն առնլով բանտէն դուրս կ'ելնէր մտածէն աւելի աշխոյժ և թեթևաշարժ։

Ժէրմէնի և Ռիկոլէդի խօսակցութեան ատեն, բանտին մէկ ուրիշ դաւթին մէջ ուրիշ տեսարաններ անցեր էին, ուր պիտի տանինք այժմ ընթերցողը։

ԳԼՈՒԽ Դ

ՓՈՍ-Օ-ԼԻՕՆ

Եթէ մարդասիրութեան պահանջած բարօրութեան և առողջապահութեան ամէն պայմաններն ունեցող ընդարձակ բանտի մը տեսքն ինչպէս որ ըսինք, չարագուշակ բան մը չընծայեր աչքի, բանտաւորներուն տեսքը հակառակ տպաւորութիւն մը կը ներշնչէ։

Տրտմութեամբ և դժուարութեամբ կը պաշարուի մարդ երբ բանտաւոր կիներու խմբի մը մէջ դտնուի, մտածելով որ այս եղկելիները գրեթէ միշտ՝ ի չար կը մղուին ոչ այնչափ իրենց յատուկ կամքէն որչափ գիրենք հրապուրող առաջին մարդուն վտանգալի ներշնչութենէ։

Նոյնպէս ամենէն մեղապարտ կ'ենթարկուին իրենց հոգւոյն մէջ երկու սրբապիղծ լարեր կը պահեն որ ամենէն բուռն, ամենէն ուժգնին նողկալի կրից յուզմունքէն չեն խորտակիր բոլորովին··· այս է ՍԻՐԸ և ՄԱՑՈՒԹԻՒՆԸ:

Սիրոյ և մայրութեան վրայ խօսելով՝ կ'իմանամ թէ այս դպայումներ կրնան սոյն թշուառ արարածներուն սև սև և աղարտելի խորին ապականութեան անդնդին մէջ քանի մը մաքուր և անուշնշոյներ սփռել···:

Իսկ սոյն մարդերու մասին որ կը գտնուին ինչ որ ևն բանտերու մէջ և նորէն աշխարհ կը նետուին, խնդիրը կը տարբերի··· Միահաղոյն ձիր մ'է··· պղծեցեայ կոյտ մ'է որ դժոխային կրից կրակով միայն կրնայ կարմրիլ:

Ուստի, երբ բանտերը խնդող ձերբակալութիւնները տեսնենք նախ սոսկումև սարսափ մեզ կը պաշարէ: Միայն մտածումենէ աւելի դիտասիրութեան կը մղէ մեզ, դիտաւորութիւն մ'որ գտնութեամբ լի է:

Այո, գտնութեամբ լի է···վասն զի կը մտածենք որ ոճրագործներու և թիւրաններու դուժագէմ ժողովրդները···գահձին այս արիւնալի հունձքը··· միշտ տգիտութեան, թշուառութեան և անբանութեան աղբիւրն մէջ կը բռնկին:

Մեր այս ըսած սոսկումին ու սարսափին առաջին տպաւորութիւնն ընդունելու համար, թող ընթերցողը հետևի մեզ Փօա-օ-Լէօն:

Փօշի բակերէն մին այսպէս կը կոչուի:

Այն առեն դուռնուած են սովորաբար իրենց նախորդ յանցանքներու, իրենց դպանութեան կամ իրենց դէմ եղած ծանր ծանր ամբաստանութիւններու առթիւ ամենէն վտանգաւոր դատուած ոճրագործները: Սակայն ստիպուեր էին Փօրթի մէկ կողմն եղած ստիպողական շինութիւններու պատճառաւ՝ առժամանակեայ կերպիւ միացնել անոնց ուրիշ բաղմաթիւ կալանաւորներ:

Ասոնք ալ՝ թէև քրէական յանցանաց առեանէն առջև գտնուելու ևն թակայ էին, դրեթէ բարեգործ մտրիկ էին, Փօա-օ-Լէօնի սովորական հիւրերուն հետ բաղդատելով:

Երկին՝ մթագին, դորշագոյն և անձրևոտ՝ տխրալի լոյս մը կը թափէր մեր նկարագրելիք տեսարանին վրայ: Գաւթի մը մէջ կ'անցնէր

այն՝ որ չորեքկողմանի վայր մ'էր ձերմակ ու բարձր պատերով շինուած և ասդիս անդին վանդակապատ քանի մը պատուհաններ ունէր:

Այս գաւթին մէկ ծայրը կը տեսնուէր նեղ դռնակ մը, միւս ծայրը՝ ջերմաքանին (chauffoir) մուտքը, սալաշէն մեծ սրահ մ'որուն մէջ տեղ կը գտնուէր ձուլածոյ ջերմաթեր մ'որ շրջապատուած էր փայտի նստարաններով, որոց վրայ ծայլօրէն երիտասարդներ էին շատ մը կալանաւորներ և խորհուրդ կ'ընէին միասին: Ուրիշներ ալ՝ հանդստանէն աւելի կրթութիւն սիրելով վանաբակին մէջ կը պտըտէին՝ քովէ քով՝ և չորս հինգ հոգի ձակատ կազմած և իրարու թև մտած քալելով:

Սալաքարի կամ նոյայի ագդու ու մթին վրձինն ունենալ պէտք է նիւթական և բարոյական տգեղութեան այս այլ և այլ տեսակները նկարելու, սոյն թշուառներուն հազուստներուն այլօրինակ և նողկալի գանազանութիւնը երևան հանելու, որոց շատերը հնոտի լաթերով ծածկուած էին, ըստ որում դարդարուած չըլլալով, այսինքն անծեղ համաքաղաք ըլլալով՝ կերպարանական բանտերու համազգեստը դեռ չէին հագած, սակայն ամենք հագեր էին. վասն զի երբ բանտ մտեր էին, իրենց հնոտիներն այնքան գծուծ, այնքան ժահահոտ երևցեր էին, որ սովորական բաղնիքէն ետքը՝ դատապարտեալներու հետ դորշ շապկի տատասող ու բազէնն անոնց տուեր էին:

Գանկաբան մ'ուշադիր սլիտի քննէր այս գժգոյն և պղնձագոյն կերպարանները, այս տափակ ու ձգտած ճակատները, այս անագորոյն կամ նենգաժէտ աչքերնին, այս անզգամ կամ ապուշ բերանները, այս ահագին ծոծրակները, գրեթէ ամենքն անբանական սոսկալի նմանութիւնները կը կրէին:

Մէկուն խորամանկ կերպարանքն վրայ նշմարելի էր աղուէսին նենգաւոր նրբամտութիւնը, միւսին վրայ՝ գիշատիչ թռչունին արիւնուշտ յափշտակութիւնն. ուրիշի մը վրայ՝ վազրին վայրենութիւնը, վերջապէս ոմանց վրայ՝ անբանին անասնային ապշութիւնը:

Այս լուսաց արարածներու գնդին բոլորային ընթացքը՝ յանդուգն և քինախնդիր աչքերով, լայրշ և վառվռուն ժպիտով՝ որոնք՝ քառակուսի ջրհորի մը նմանող, սոյն գաւթին խորն՝ երբարու մօտ կը սեղմէին՝ անհնարին գուժագէմ տեսիլ մ'ունէր···:

Մարդ կը սարսռէր մտածելով որ՝ օրին մէկը՝ սոյն գաղանաբարոյ

հրոսակը պիտի արձակուի նորէն այն աշխարհին մէջ որուն անհաշտելի պատերազմ հրատարակեր էր ։

Ինչ արիւնաուշտ վրէժներ , ինչ մարդասպան խորհուրդներ կը ձաւրակին միշտ սոյն հեղնալի և լպիրշ անօրէնութեան երեւոյթներուն ներքև ։

Ֆօս–օ–Լիօնի քանի մը նշանաւոր կերպարանները ծրագրենք . միւսներուն նկարագիրը թողունք իբր երկրորդական պարագայ մը ։

Մինչդեռ պահակ մը պտըտուելու վրայ կը հսկէր՝ տեսակ մը չարահնար ժողով մը ջերմարանին մէջ բացուեր էր ։

Ներկայ գտնուող կալանաւորներուն մէջ՝ կը տեսնենք Պարպիյօնն ու Նիզօլա Մարսիալ , որոց վրայ Հարեւանցի պիտի խօսինք ։

Ինչպէս որ կ'ըսեն , ժողովին նախագահող և առաջնորդողը Սէքէդ (կմախք) մականուանեալ կալանաւորն էր , որուն անունը Ռավաժէօլի կղզին Մարսիլիոյ առնչը յիշուած լսեցինք ։

Սքըլէդ՝ ջերմարանին ֆոհէրեցն կամ ղօրապետն էր ։

Ա յս մարդն՝ որ բաւական բարձր հասակ ունէր՝ շուրջ քառասուն տարեկան՝ իր տխուր մականունին արժանի էր իր նիհարութեամբն որուն վրայ դաղափար մ'ունենալը դժուարլին է , և զոր ոսկերազրական պիտի անուանենք ։ ։ ։

Եթէ Սքըլէդի ընկերները վագրի , անդղի կամ աղուէսի հետ քիչ շատ նմանութիւն ունէին՝ իր ձակտին ձեւն՝ որ դէպ ետին կը խուսէր , և իր տափակ և երկարաձիգ ոսկրատ ծնօտաներն՝ որ չափազանց երկար վզի մը վրայ կը կենային՝ լուսին օձին գլուխն նմանութիւնը կ'ընծայէին ։

Կատարեալ կնդութիւն մ'այս նոզիալի նմանութիւնը կ'աւելցնէր , վասն զի սողունի ձակտին նման դրեթէ հարթ ձակտին խորշոմուտ (rugueux) կաշիին ներքև՝ իր դանկին ամենէն թեթև խոտոր ու բորտ վայրերն ու կարանները կը նշմարուէին . իսկ իր անթաւ դէմքին գաղտ՝ երևակայէ հին մազաղաթի մ'որ երեսին ոսկրներուն վրայ անկիջասէս կսած է և փոքր ինչ ձգտած այտի ուռուցքին սկսեալ մինչև ստորին կզակին անկիւնն՝ որուն կատը կը տեսնուէր որոշակի ։

Փոքրիկ և շիլ աչերն այնքան խոր էին ու դոգաւոր , յօնական կամարը՝ նոյնպէս այտի ուռուցն այնքան ցից էր՝ որ դէղնորակ ձակտին ստորին՝ ուր կը փալփլէր լոյսն՝ երկու ծիրերը կը տեսնուէին բոլորովին ստուերով դոյացած , և փորը ինչ հեռուն կարծես թէ աչերն աներեւոյթ կ'ըլլային սոյն երկու մթագոյն խոռոչներուն մէջ , այն երկու սև ծակերուն մէջ՝ որ կմախքի դլխոն մը դամբանական երեւոյթ մը կտան ։

Իր երկար ակռաներն՝ որուն խորշային դարաւանդներն ոսկրոտ և տափակ ծնօտներուն պղնձագոյն կաշիին ներքև որոշակի կը ծրագրուէին՝ սովորական ահագին բերանով մը դրեթէ շարունակ կը բացուէր ։

Թէև այս մարդուն կրծեալ չիղերը դրեթէ նեարդի վիճակը հասեր էին , սակայն դարձեալ արտաքոյ կարգի այժ մ'ունէր ։ Ամենէն կորովիները դժուարաւ կը դիմադրէին անոր երկար թևերուն և ոսկրոտ երկար մատերուն բռնութեան ։

Երկաթէ կմախքի մ'անհնարին բռնութեան կը նմանէր ։

Խիստ կարճ կապոյտ վտառակ մը կը հագնէր , և կը պարծենար , ըստ որում իր վարակոտ ձեռներն և բազուկներուն կէսը բաց կը թողուր , կամ լաւ ևս , երկու ոսկր , կարծր և սևորակ կաշիով ծածկուած երկու ոսկր , որ իրարմէ կը զատուէին խորին ձեղքուածով մը , որուն վրայ լարերու սէս քանի մը պինդ ու չոր երակներ կը սողսկէին ։

Երբ իր ձեռները սեղանի մը վրայ դնէր , Բիդ–Վինէկրի այլաբանական ձշդիւտ մէկ բացատրութեան համաձայն՝ «կերպինեբու խաղ մը կը պարբերէր ։

Սքըլէդ՝ իր կենսոյ տասն հինգ տարին՝ դողութեան և սպանութեան փորձերու պատճառաւ , թիւարանն անցնելէն ետև՝ զնդանէն փախուստ տուեր և գողութիւն ու սպանութիւն ընելու մէջոյին ձերբակալ եղեր էր ։

Ա յս վերջին մարդասպանութիւնն այնպիսի դաղանական պարագաներով դործուեր էր որ , իբր վերապարտ սոյն ահռադործն արդէն բաւական ինքզինքը մահուան դատապարտուած կը համարէր ։

Որովհետև Սքըլէդ միս կալանաւորներուն վրայ իր զօրութեան , ազդեցութեան և անզգամութեան կողմէ մեծ իշխանութիւն ունէր , բանտին տեսուչէն իբր ենթարանին դահերէցն ընտրուեր էր , այսինքն Սքըլէդ իր սենեկին տեսչութիւնը կը վարէր , այն ամէն բաներուն նկատմամբ որ սրահին և անկողիններուն կարգին , կանոնաւորութեան և մաքրութեան կը վերաբերէր . իր պաշտօնը կատարելապէս կը կա-

տարբեր, և կալանաւորները չէին իշխեր բնաւ զանց առնուլ այն դրոշծերն ու պարտաւորութիւնները՝ որոց հսկողութիւնը Սքըլէդին յանձնուած էր։

Այլանդակ և նշանակելի բան։ ։ ։

Բանտի ամենէն մեծագի վերակացուները՝ թէև քանի մ՚անգամ փորձ փորձեր էին մեր ակնարկած գաշտօնները յանձնել այնպիսի կալանաւորներու որ իրենց պարկեշտութեան կողմէ դովելի, կամ իրենց յանցանքը թեթեւ էին, սակայն ապարեւներ էին այս ընտրութիւնն ետ թողուլ, որչափ որ տրամաբանական էր և բարոյական, և նախերէյները վհատեալ ամենէն ազնականիւը, ահարկու կալանաւորներու մէջ, քանի որ ի գործ ատոնք դրական ներդործութիւնն մ՚ունէին իրենց ընկերներուն վրայ։

Ա յսպէս, նորէն կրկնենք, որչափ որ ճշդագործ մը լրբութիւն ու յանդգնութիւն ցոյց տայ, այնչափ աւելի բանի տեղ կը դրուի և կերպով մը կը յաջողի։

Փորձառութեամբ հաստատուած՝ քանի ընդունելութեամբ վաստացած այս իրողութիւնը ինչպէս որ ըսինք, միթէ անժխտելի ապացոյց մը չէ միահամուռ բանտարգելութեան թերութեան դէմ։

Միթէ ակներև և բացէ ՚ի բաց չհաստատեր այս համաճարակ հիւանդութեան ծանրութիւնն՝ որով կաբելլը կը համակուին կալանաւորները՝ որոց փրկութեան համար թերևս յուսալու առիթ կը դտնուի։

Այո, վասն զի ինչ օգուտ ունի մտածել զղջի, զգաստութեան երբ սոյն համադիւարանին մէջ՝ ուր երկար տարիներ կ՚անցնին, թերևս ամբողջ կեանք մը, կը տեսնենք որ չարագործութեան թիւին համեմատ աղէեցութիւնը կ՚աւելնայ։

Դարձեալ կ՚ըսենք, ուրեմն կը մնանան որ արտաքին, որ բաբեկիր ընկերակցութիւնը գոյութիւն չունի կալանաւորին համար։

Զանոնք վարող բարոյական օրինաց անտարբերը՝ առ հարկի չորս կողմը գտնուած բարուց կը յարմարի. բանտային բոլոր պատիւները մեծագործ ճշդագործին յատկացեալ ըլլալուն, այս վայրագ աշխատութեան պիտի հակի միշտ անխուսելի կերպով։

Դառնանք Սքըլէդին, զղջակոյտին գահերէց, որ շատ մը կալանաւորներու հետ կը խօսէր, որոց մէջ Պարպիյօն և Նիկոլա Մարսիալ ալ կը գտնուէին։

— Միթէ ատիկ ես ըսածիդ վրայ — հարցուց Սքըլէդ Մարսիալին։

— Հա, հա, հարիւր անգամ հա։ ։ ։ Հայր Միքու այս լուրը կրօ–Պուադէօին կողմէն առաւ, որ արդէն ուղեց զանի ապահովել, այն անպիտանին։ ։ ։ որովհետև մի կը քերան տուեր էր։ ։ ։

— Ուրեմն, եկուր սաւոր աչքը հանենք, հոգին հանենք — յարեց Պարպիյօն։ Արդէն Սքըլէդ միտք մ՚ունէր այն դառնուկ ծէրմէնին քիմն արիւնել։

Գահերէյն իր բերնէն սպահ մը հանեց ծխափայտն, և այնպիսի յագած և յոգեալես կերկերուն ձայնով մ՚ըսաւ որ հազիւ թէ ձայնը կը լսուէր։

— Ծէրմէն գլուխ կը ծուէր, մեղ կը նեղէր, կը լրտեսէր. վասն զի մարդ որչափքիչ խօսի այնքան շատ մտիկ կ՚ընէ. ասկոր էր ատիպել զինքն որ Ֆօս–օ–Լիօնէն կծիկը դնէ։ ։ ։ անգամ մ՚որ քիմէն բերնէն արիւն բերնիք։ ։ ։ ատիկ կը հանեն և ուրիշ։ ։ ։

— Լաւ ուրեմն, ինչ ընելու է։ ։ ։ — ըսաւ Նիկոլա — ինչ փոփոխութիւն կայ։

— Ա՛ս փոփոխութիւնը կայ — վրայ բերաւ Սքըլէդ — որ եթէ քերան պոռա՛ մեղ, ինչպէս որ Կրօ–Պուադէօն կ՚ըսէ, մինակ արիւնը ծծուելով մեր ձեռքէն չպիտի ազատի։ ։ ։

— Ա յդպէս ըսէ — յարեց Պարպիյօն։

— Օրինակ մը պէտք է։ ։ ։ — ըսաւ Սքըլէդ փոքր առ փոքր վառուելով։ — Հիմակ մեղ երևան հանողը փոպոռը չէ, այլ քանաբիռնէրը։ ։ ։ ծպտ և կօթիէ որոց գլուխը կտրելին անցածն օր։ ։ ։ քանաբիռնէրուն երեսէն։ ։ ։ Ռուսիյօն որ մշտապէս թիարան զրկուեցաւ։ ։ ։ դարձեալ քանաբիռնէրուն երեսէն է։

— Հապա ես, հապա մայրս, և քալաս։ ։ ։ Հապա Թուլօնի եղբայրս — գոչեց Նիկոլա։ — Միթէ ամենքնիս ալ Պրա–Ռուժին երեսէն չբռնուեցանք։ Ասոր վրայ տարակոյս չունիմ։ ։ ։ որովհետև այս տեղ ծակը գնելու տեղ գինքը Ռօքէդ գրկեցին։ Զինքը մեզի հետ արգիլելու չհամարձակեցան։ ։ ։ իր յանցանքը կ՚զգար անպիտանը։ ։ ։

— Հապա ես — ըսաւ Պարպիյօն — միթէ Պրա–Ռուժ ինձի ալ այդ խաղը չխաղցաւ։

— Հապա ես — ըսաւ դեռահասակ կալանաւոր մը նըրբին ձայնով մը՝ շինովի թըւաւոտելով — մտմտալով ծօպէրին ձեռօք, մարդ մ՚որ լինձի Սէն–Մարդէն փողոցը դործ մ՚առաջարկեր էր։

Ա՛յս վերջին անձն որ չի դրչեղեր ձայն, դրամատ, դիրուկ և կնա-մարդի երես, նենդաժէտ և վնաս ակնարկ մ՚ունէր, զարմանալի կերպով մը հագուեր էր. կարմիր մետաքսէ թաշկինակ մ՚ունէր իբր գլխի կապ որմէ քունքերուն վրայ փակած խարտեշ մազերու երկու պատրոյգ կ՚երևէին. թաշկինակին երկու ծայրերը ձակոյին վրայ երկու ուռուցիկ վարդեր կը յօրինէին, արմաւենիի կանաչազոյն տերևներով մըրսնօսկ ձերմակ շալ մ՚իբր փողկապ վիզէն անցուցեր և կրծքին վրայ խաչաձև դրեր էր. շալ մանաւանդ պայն չըսխայէ բաղկրտանին անհետ կ՚ըլլար սկոմտիական քաւազիծ այլազոյն կտաւէ շինուած լայնեղէն բազմէնի մը նեղ ոսկրին ներքև։

— Եւ ինչ անօրէնութիւն... սէտք է որ մարդ մ՚այնչափ մուրացիկ ըլլայ... — վրայ բերաւ այն անձը քիրուշ ձայնով մը։ — Աշխարհ մէկ քով դար, ծօպէրէն բնաւ չէի կասկածեր։

— Աղէկ դիտեմ որ քեզ մատնեց, ծալօդ — պատասխանեց Սքըլէդ, որ կ՚երևէր թէ մատնութեան կը պաշտպաներ սոյն կալանաւորն. — և եթէ ապացոյցը կ՚ուզես, այս մատնիչն ալ Պրա–Ռուժին պէս ուրիշ տեղ տարին... ծօպէրն այս բանը բերելու չհամարձակեցան... Քօնսիէրժըրիի արգելանոցը դրին... Լա՛, ես կ՚ըսեմ որ վերջին հարուած մը տալու է... օրինակ մը պէտք է... սուտ եղբայրներն ոստիկանին պատմօնը կը վարեն... որովհետև մերինէն դատ բանտ կը դնեն կարծեն թէ ապահովի իրենց յանցանքը քալերնին պիտի ձնայ...։

— Իրաւ է...։

— Ա՛յս բանս արդիլելու համար, պէտք է որ կալանաւորներն ամէն մատնիչ իբր մահու չափ թշնամի նկատէ, թէ պօղոսը կամ պետրոսը մատնած ըլլայ, այս տեղ կամ ուրիշ տեղ, փոյթ չէ, պէտք է անոր վրայ յարձակիլ։ Եթէ անպամ մը չորս հինգ հոգի մեր ձեռօք ոստքերնին տնկեն... ուրիշներն ալ կ՚զգաստանան և մեղի պէտները քեռան պալէն առաջ լեզուներնին քանի մ՚անգամ դարձնելու կը պարտաւորին։

— Իրաւունք ունիս, Սքըլէդ — ըսաւ Նիպօլա· — ուրեմն պէտք է որ նախ ծէրմէն տուժէ...։

— Պէտի տուժէ — վրայ բերաւ գահերէյը։ — Բայց սպասենք որ կրօ–Պուադէօն դայ...։ Երբ, օրինակի համար, ամենուն առջև հաստատէ թէ ծէրմէն մատնիչ մ՚է...։ Գառնուկն ալ չպիտի մայէ, անոր շունչը պիտի կարենք։

— Բայց ինչպէս դործը կատար հանելու ենք պահակներուն առջև որ մեր վրայ կը հսկեն. — հարցուց այն կալանաւորը զոր Սքըլէդ ծալօդ կ՚անուաներ։

— Ես ընելիքս դիտեմ... Բիդ–Վինէկը մեղի պիտի օգնէ։

— Ա՛յն, շատ վախկոտ է։

— Եւ լաւ չափ ոյժ չունի։

— Իրաւական է, ես ըսածս դիտեմ... Ուր է այն։

— Խօսարանէն դարձեր էր, բայց հինգ եկան գինքը կանչելու որպէս զի երթայ իր բանտի թուղթակիրն (վաստաքան) հետ խօսակցի։

— Եւ մինչ ծէրմէն դեռ խօսարանն է։

— Ա՛յո, այն փոքրիկ աղջկան հետ որ գինքը տեսնելու եկեր է։

— Երբ վար իջնէ, ուշադրութի՛ւն։ Բայց պէտք է Բիդ–Վինէկը պիտի սպասել, առանց անոր բան մը չենք կրնար ընել։

— Առանց Բիդ–Վինէկի՞ն։

— Ա՛յո...։

— Եւ ծէրմէնը պիտի անդին դրկենք։

— Ես այդ դործը վրաս կ՚առնում։

— Բայց ինչ բանով, դանակնիս մեր ձեռքէն կ՚առնուն։

— Հապա այս ունելիները, վիզդ կրնայ դիմանալ անոնց տակ — հարցուց Սքըլէդ իր ոսկրուտ և երկաթի պէս կարծր մատները բանալով։

— Մինչ պիտի խղդես։

— Քիչ մը։

— Բայց եթէ լիմնան որ դու ես։

— Վերջը։ Մինչ եկեղեցական կով մ՚եմ, ինչպէս որ տօնավաճառը կը բերեն կը ցուցնեն։

— Իրաւ է... մարդ մէկ անդամ միայն կը մեռնի, և քանի որ դու ալ ստոյգ ես որ պիտի մեռնիս...։

— Արշի–ստոյգ եմ, դեռ երեկ բանտին թուղթակիրն ըսաւ։ Ձերբա-

կալ ըլլին գիս երբ ձեռքս պարկէն և դանակս սպաննելիին կոկորդէն դրեր էի ... Վերապարա մ'եմ ... բանս բուսած է ... Գլուխս պիտի ղրկեմ Շարլօի կողովով տեսնելու համար Ըէ արդեօք դատապարտները կը կողոպտե և փայտի սղոցուք կը դնե իր փայտակերտ մարդուն մէջ թեփի տեղ զոր կառավարութիւնը մեզի կը ընորհէ ...

— Իրաւ է ... գլխատեալը թեփի իրաւունք ունի ... Հայրս ալ կողոպտուեցաւ ... կը բողբեմ. — ըսաւ Նիկօլա Մարսիալ վայրագ հեղնաբանութեամբ մը :

Այս նոզկալի կտաւակը բոլոր կալանաւորներուն քրքիջը շարժեց :

Այս ահռելի է ... բայց փոխանակ չափազանցելու, այս խօսակցութիւններուն գժնէութիւնն՝ որ սովորական է բանտի մէջ, կը տկարացընենք :

Սակայն հարկ է, նորէն կ'ըսենք, որ ամէն մարդ դաղտիար մ'ունենայ, թէկուզ փլաք, այն ամէն բաներուն վրայ որ կ'ըսուին և կը կատարուին այս կարգաստի, լրբութեան, դողութեան և մարդասպանութեան սոսկալի դպրոցներուն մէջ : Պէտք է դիտցուի թէ ինչ յանդգնութեան արհամարհանօք բոլոր մեծ եղեռնագործները կը խօսին ամենէն ահռելի պատուհասներուն վրայ որով ընկերութիւնը զանոնք կը պատժէ : Թերևս այն ատեն պիտի խնայուի թէ քանի տխրագոյական է սոյն անգոր պատիժներուն՝ այս տարափոխիկ արկելութիւններուն տեղ միակ պատուհաս մ'որով կարելի ըլլայ ահաբեկել սոյն անահ ոճրագործները, ինչպէս որ վերջէն պիտի փորձով հաստատենք :

. . . . . .

Այսպէս չերմարանին կալանաւորները սկսեր էին քահ-քահ խնդալ :

— Անիծեա արմատ — գոչեց Սբըլէդ — կը փափաքէի որ այն հէրոտոթերներուս (դատաւոր) դասակը լսէր մեր կատակները, քանի որ կարծեն թէ կրնան զարհուրեցնել մեզ իրենց կատաղութով : Բաւական է որ Սէն-Ժաքի քաղաքագլուխը դան իմ շահուս համար արուած նեղիլաչայութիւնն օրը, պիտի տեսնեն թէ ինչպէս խուժանին քթէն պիտի բռնեմ, և ինչպէս Շարլօին պիտի ըսեմ.

— Հայր Սանճո, լա՛րը, խնդրեմ ... :

Նոր ծիծաղներ ... :

— Բանն այս է որ մեռն ալ կլլելու չափ կը տևէ գործը ... Շարլօ լարը կը քաշէ ... :

— Եւ քեզի սատանային դուռը կը բանայ — ըսաւ Սբըլէդ իր ծխափայտը քաշելով շարունակ :

— Ա՛հ, վա՛շ ... միթէ սատանայ կայ :

— Ալօ՛ւշ ... կատակի մտքով կ'ըսեմ այդ ... վաղը մը կայ միայն, դլուխ մ'որ անոր վրայ կը դնեն ... և ահա այս է ամէնը :

— Ես, հիմակ որ ձամբան դիտեմ և քանի որ պարտաւոր եմ, կառավարին մօտ կանկ պիտի առնում, աւելի լաւ ունիմ այսօր ձամբայ ելնել քան վաղն — ըսաւ Սբըլէդ վայրենի եռանդով մը — կը փափաքի որ արդէն այն տեղ ըլլայի ... քանի մտածեմ թէ ինչ ամբոխ պիտի դանուի այն տեղ ինս տեսնելու համար ... խելքս կը թռչցնեմ ... : Անշուշտ չորս հինգ հազար հոգի իրար պիտի հրեն, մշտեն, զարնեն որ աղէկ վայր մը դտնեն. պատուհաններ ու աթոռներ վարձու պիտի բռնեն ինչպէս որ թափօրի համար կ'ընեն : Արդէն անոնց աղաղակը կը լսեմ : Վարձու տեղ ... վարձու տեղ ... : Ասկէ զատ՝ ջորը ալ պիտի դանուի, ձիաւոր և հետեւակ ... մեծ իրար անցում, դոռ ու դոչում պիտի ըլլայ ... և այս ամէնն ինձի համար, և Սբըլէդին համար ... այսչափ ձայն ու աղմուկ չեն հաներ ողջակիզի մը համար ... հէյ ... բարեկամներ, ինչ կ'ըսէք ... : Ահա ասով մարդ կը բարձրանայ, կ'արհամայ ... : Եթէ Բիգ-Վինէկրին պէս անդամ վատ ըլլայ, իբր անվնասիք մահուան կը դիմե ... : Քեզ նայող բոլոր աչերը կբան ու բոց կ'ազդեն սրտիդ ... և իրաք ... վայրկեան մ'է որ կ'անցնի ... քաջօրէն մարդ կը մեռնի, դատաւորներն ու մեր ըրած զոհերը քիչ մը կը նեղանան ... բայց ասով դողերն ոչի կ'առնուն սինդրտներուն երեսին ծխծաղելու :

— Իրաւ է — յարեց Պարպիյօն, որպէս զի Սբըլէդին սոսկալի պարծենկոտութեան հետևի — կ'պարծեն թէ մեզի ահ կ'ազդեն և ամէն ինչ կատաբեալ կ'ըլլայ երբ Շարլօն կը ղրկեն 'ի նպաստ մեր կրպակը կանդնելու :

— Ա՛հ, վա՛շ — ըսաւ Նիկօլա ալ իր կողմէն — որ՞ւն հոգն է ... Շարլօին կրպակը. նոյնպէս բանտն ու թիմարանն, ինչ բանի տեղ կը դնէ. բաւական է որ մեկտեղ ամենքս բարեկամ ըլլանք, կեցցէ ուրախութիւնը ցմահ :

— Օրհնակի համար — ըսաւ բարակ ձայնով կալանաւորն — ամե-

նէն կսկծալին սա կ'ըլլայ եթէ գիշեր ցորեկ մեզ խելիկ մը փակէն . ըսաւն թէ այդպէս պիտի ընեն :

— Խելիկ մը — գոչեց Սքըլէդ տեսակ մը զայրալիր ստկուժով : — Մի խօսիր այդ բանէն վրայ ··· : Խելիկ մը ··· : Մ'ես մինակ ··· : Լուռ ··· աւելի աղէկ ունիմ որ թռներս ու ոտներս կոտրեն : Միս մինակ, չորս պատի մէջ ··· : Միս մինակ ··· առանց գողերուն հետ տեսնուելու և խնամալու ··· այս անկարելի բան է : Հազար անգամ լաւ կը համարիմ թիւարանը բանտէն . վասն զի թիւարանը , փոխանակ փակուած մնալու , մարդ դուրս կ'ելնէ , հոգի կը տեսնէ , կ'երթայ , կը դայ , թիւապարտներուն հետ կ'խնայ ··· : Լաւ , հարիւր անգամ աւելի աղէկ ունիմ սառիլ քան տարի մ'անգամ առանձին խելիկ մը նստիլ ··· : Հա , սա միջոցին ստոյգ եմ որ գլուխս պիտի տամ , լաւ , եթէ ըսեն ինձ . կ'ուզես տարի մը խելիկ մը նստիլ ··· վիզս կ'երկնցնեմ ··· : Ամբողջ տարի մ'առանձին ··· բայց միթէ կարելի բան է ··· : Ինչ բանի կրնանք մտածել երբ միս մինակ մնանք ··· :

— Հապա թէ որ մինակ խուց մը դնեն քեղ բռնի :

— Հոն չեմ մնար ··· այնչափ պիտի շարժիմ ոտքով ու ձեռքով որ պիտի փախչիմ ··· — ըսաւ Սքըլէդ :

— Բայց թէ որ չկարենաս ··· թէ որ ստոյգ ըլլաս որ չպիտի փախիս :

— Ա,ին առեն առջևս եղողը պիտի սպաննեմ որ գլուխս կտրեն :

— Բայց եթէ մարդասպանները մահուան դատապարտելու տեղ ··· իրենց բոլոր կեանքը խցի մը մէջ անցնելու դատապարտեն ··· :

Սքըլէդ այս խորհրդածութեան վրայ կարծես թէ ուշաբերեցաւ :

Պահ մը լուռ կեցաւ եւսէ՝ վրայ բերաւ :

— Ա,ին առեն չգիտեմ թէ ինչ պիտի ընեմ ··· գլուխս պատերուն դէմ պիտի խորտակեմ ··· անօթի պիտի մնամ որ մեռնիմ փոխանակ խցիկ մը նստելու ··· : Ինչպէս , միս մինակ ··· բոլոր օրերս միս մինակ անցնիմ ··· ինքզինքիս հետ , առանց ալատուփի յոյս ունենալու : Ըսի քեզի որ այս անհնար է ··· : Տես անգամ մը , լսենք աւելի աներկիւղ մարդ մը չկայ , վեց ֆրանքի համար մարդ կ'սպաննեմ . նոյնպէս ոչ ինչ բանի համար ··· պատուոյ համար ··· : Կարծեն թէ մինակ երկու հոգի սպաննած եմ ··· բայց թէ որ մեռելները խօսէին հինգ հոգի կան որ կրնան ըսել թէ ինչպէս կը ջարդեմ :

Այս աւազակը կը ֆովոեր : Այս արիւնռուշտ սարծենկոտութիւնները քարսիրտ ռճրագործներուն յատուկ հանգամանքն է :

Բանտի վերակացու մը մեզ կ'ըսէր . Երբ կոթեցնել սպանութիւնէն ետք այս ընկերները կը պոռչին ոռայէ ըլլալին , ծողվոերը բնաջինջ կ'ըլլար :

— Ես ալ նոյնպէս — վրայ բերաւ Պարպիյօն որ լինքն ալ ֆովոէ իր կողմէն :

— Կարծեն թէ Միջնաբաղնին կամնուհիին էրիկը միայն սպանեցի . բայց ուրիշ շատեր անդին ղրկած եմ մեծ Ռօպէրին հետ որ անցեալ տարի գլխատուեցաւ :

— Ասոնք ընել կ'ուզեմ — վրայ բերաւ Սքըլէդ — որ ոչ կրակէ և ոչ սատանէն կը վախնամ ··· : Լաւ ··· եթէ մանաւանդ խուց մը դնեն վիս ··· և ստոյգ ըլլամ որ բնաւ փախուստի ձամբայ մը չունիմ ··· անիծեալ արմատ ··· կարծեմ թէ պիտի վախնամ ··· :

— Ինչ բանէ պիտի վախնաս — հարցուց Նիդօլա :

— Մինակ մնալուս — պատասխանեց դահերէյը :

— Ա,այսէս , եթէ քու դոդի և մարդասպանի գործերդ նորէն սկսելու առիթ ունենայիր , և եթէ , բանտի , թիւարանի և կատափնաւի տեղ ··· լոկ խելիները ըլլային , միթէ չարուէիւն գործելէն կը կասէիր :

— ԻՐԱՒ ՈՐ ··· ՀԱ՛ ··· ԿԱՐԵԼԻ՛ Է ··· (պոռոտկան) — պատասխանեց Սքըլէդ :

Եւ ստոյգ կ'ըսէր ··· :

Անհնար է երևակայել թէ ինչ անպատմելի սոսկում կ'ազդէ կատարեալ առանձնութեան գաղափարն այսպիսի եղելակիներու ··· : Այս սարսափը բաւական ճարտասան ապացոյց մը չէ սոյն պատուհասին վրայ :

Այս բաւական չէ . առանձնութեան գատապարտութիւնն՝ որ այնքան ահարկու է ռճրագործներու , կարելի է մահուան պատիժը չնչելու ճամբայ կը բանայ :

Եւ ահաւասիկ ինչպէս :

Պատժապարտ սերունդն՝ որ այս պահուս բանտերուն և թիւարաններուն մէջ կը վատան՝ իրը անասնելի տանջանք պիտի նկատէ մենա-

գրութեան դործադրութիւնն : Այս մարդիկ միահամուռ բանտարկու-
թեան անօրէն կեանքը վարժելով, որուն մէկքանի հազամանդ-
քը փոթ կերպով քիչ մ՚առաջ նկարագրեցինք, վասն զի, նորէն կ՚ը-
սենք, ամէն տեսակ սիժդալի նկարագիրներէ հարկ է մեզ կասիլ, այս
մարդիկն, ըսինք, սեռնելով որ՝ եթէ նորէն դատապարտուին՝ սպառ-
նալիք կայ իրենց դէմ գործադրելու այն վատագոյն շղջանէն ալ իրենց
յանցանքն այնքան զուարթօրէն կը քաւէին, և թէ մանաւանդ խուց մը
պիտի վախուին զատ զատ անցնելէն յետոյ հիշատակներուն հետ···այս մար-
դիկն ահաբեկ պիտի ձնան սոյն առնալի պատժին քանի մնացեն : Շա-
տերը նախադաս պիտի համարին մահն, և, մահուան պատիժը ընդու-
նելու համար՝ մարդասպանութիւնն ընելէն չպիտի խորշին···վասն զի,
զարմանալի՛ բան, կեանքէ աղատիլ ուզող ատա յանցաւորէն լինի հատ
պիտի դտնուի որ պիտի սպաննեն···որպէս զի սպաննուին··· և հատ
մը միայն որ ինքզինքը պիտի սպաննէ :

Ա՛յն ատեն, անշուշտ, կ՚երկրորդենք, բարբարիկ օրէնսդրութեան
յետին նշանը մեր օրէնսդիրներէն պիտի չընդուի··· : Որպէս զի մար-
դասպանները այն վերջին ապաւէնը՝ զոր անէութեան մէջ գտնել
կարծեն՝ կործանի, առ հարկի մահուան պատիժն ալ կը վերցուի :

Սակայն մշտառև մենեկան կեցութիւնը բաւական ահեղ հատու-
ցում մը, պատուհաս մը կրնայ ընծայել քանի մը մեծ ոճիրներու դէմ,
ինչպէս հայրասպանութիւն և ուրիշներ : Ամենէն աղեկ պահպանուած
բանտէն ոճրագործը կրնայ խոյս տալ, կամ գէթ կը յուսայ խոյս տալ·
մեր անհարկած յանցաւորներուն պէտք չէ ձգել ոչ այս կարելիութիւնը
և ոչ այս յոյսը :

Ուստի մահու պատիժն՝ որ ուրիշ նպատակ չունի այլ միայն ջնասա-
կար էակէ մ՚աղատել ընկերութիւնը··· մահու պատիժն՝ որ հազիւ
հազ ժամանակ կտայ դատապարտեալներուն զղջալու, և երբեք քաւու-
մով վերաշխութեան դառնալու···մահուան պատիժն՝ զոր ոմանք իբր
անկենդան գրեթէ ոչնպատ արարածներ կ՚ընդունին, և այլք զար-
հուրելի լրբութեամբ անոր դիմագրաւ կը կենան, մահուան պատիժը
կարելի է ուրիշ ահեղի պատուհասով մը փոխարինել, որ դատապար-
տեալին զղջի և քաւումի ժամանակ կտայ, և որ այս աշխարհէս քնա-
ջինջ չըներ բռնօրէն Աստուծոյ մէկ արարածը···:

Ա՛յս պատուհասն է կոթողնիւնն որով մարդասպանն անհնարու-
թեան մէջ կ՚ընկնի թէ խոյս տալու և թէ այնուհետև ուրիշի վնասելու
···:

Ուրիշ միայն, որ իր միակ նպատակն է, մահուան պատիժն
տեղ հնարին է ուրիշ աւելի ազդու պատուհաս մը դնել · վասն զի ըն-
կերութիւնն ոտքոն ընդ ոտքան օրէնքի համեմատ չպատժեր :

Ընկերութիւնը մահապարտը տանջելու համար չպատահեր, քանի որ
պատիժներուն մէջ ամենէն նուազ վիշտ տուղ պատիժն ընտրեց :

Ա՛յլ կ՚սպաննէ յանուն իր յաւակ ապահովութեան···:

Արդ՝ ինչ վախ կրնայ ունենալ բանտարկել կոյրէ մը :

Վերջապէս սոյն մշանջենաւոր մենութիւնը՝ սոյն ձեռնտու պաշտօ-
նին նուիրուող բարեկիր և բարեպաշտ անձերու զթալիր յորդորներով կը
մեղմի և ժամանակ կտայ մարդասպանին ապաշաւ և ապաշխարութիւն
ընելով երկար տարիներ իր հոգին փրկել :

· · · ·

ըմ՚նը ցից էր և երկար ակռաներով զինուած , կամ լաւ ևս սղոցաձև ա֊
կիշներու պէս , որ այլ և այլ կողմէն դուրս կը ցայտէին շրթերուն մէ֊
ջէն , աւելի նշանաւոր կը դարձնէր սոյն դալանային նմանութիւնը . սա֊
մուրնին գլխարկ մ՚ունէր , և զգեստին վրայ մուշտակապատ օձիքով
կապոյտ վերարկու մը նետեր էր :

Կրօ – Պուադէօն բանտ մտեր էր հետն ունենալով շուրջերսուն տա֊
րու մարդ մը , որուն թխադոյն և արևակէզ դէմքը միւս կալանաւորնե֊
րուն դէմքին չափ նուաստ չէր , թէև իր ընկերին չափ արիասիրտ երե֊
ւիլ կը կեղծէր . երբեմն իր երեսը կը մռայլնէր և դառնապէս կը
ժպտէր ...:

Կրօ – Պուադէօն , ինչպէս որ կ՚ըսեն ռամկօրէն , իրեն ձանձր ալ
խոբնի մը մէջ կը գտնուէր : Հարիւր կարող էր պատասխանելու հանիլ
ամէն կողմէ իր ընորհաւոր դալատեան համար եղած բարեմաղթու֊
թիւններուն :

— Ահա վերջապէս հասար , խոշոր զուարթ ... : Մեր ուզածն ալ
այդ էր , պիտի խնամանք ...:

— Դու պակաս էիր ...

— Աչքերնիս ճամբան մնայ ...:

— Թէև ձեռքէս եկածն ըրի որ գամ ժամ առաջ բարեկամներս
տեսնեմ .. յանցանքն իմն չէ եթէ փառորն աւելի շուտով չբռնեց իս :

— ճիշտ է , ծերուիս , մարդ իրքնին ծակը չգար մնաներ , բայց երբ
անդամ մ՚ի֊նէ֊ասո մէջ ... պէտք է տանիս , և խեղկատակութիւն֊
ներ ընես :

— Որչափ բաղդատուր ես , որովհետև Բիպ – Վինէկը հոս է :

— Ա֊յն ալ հոս է . Մըլէօնի հին բարեկամ մը , սքանչելի է ...
սքանչելի , իր պատմութիւններովը ժամանակիս անցնելու պիտի օգնէ
մեզ . և յամառորդներ չպիտի պակսին , վասն զի կ՚իմացնեմ ձեզ արդէն
որ նորեր կան գալիք :

— Ո՞վ են ...

— Քիչ մ՚առաջ՝ երբ դիւանատունն էի ... և դիս ակնատը կը բե֊
րէին՝ երկու համբակներ ներս առին ... : Ասոնցմէ մէկը չեմ ճանչեր .
.. իսկ միւսն որ կառոյց բամպակէ դգակ և մոխրագոյն բազէն մ՚ու֊
նի , աչքս մնաւ ... այս ծաղիկը տեղ մը տեսեր եմ ... : Կարծեմ թէ
Լաքէն – Պլանի օկրուհիին կապիտանն էր ... ղօրաւոր մարդ է :

— Ինձ նայէ , Կրօ – Պուադէօ ... կը յիշեմ որ Մըլէօն ... դրաւ
դրեր էի քեզի հետ որ տարի մը չանցած պիտի բռնուիս :

— Իրաւ է , դու վաստակեցար դրաւը ... վասն զի ես աւելի բաղդ
ունէի նորին ծակը դառնալու , բայց դժ ... ինչ ըլլիր :

— Անբիլեան ոճով ըլլիեցի :

— Ա՛հ , լաւ , միշտ մի և նոյն հաճած վարածն ես ...:

— Միշտ ... : Ես միշտ իմ ճամբուս կը հետևիմ միամիտին պէս :
Այս ճամբան սովորական է ... բայց բանտարկուներն ալ սովորական են
և եթէ իմ պալաճոնակիցս աւանակութիւն մը չընէր հոս չէիր խնար ... :
Փոյթ չէ , այս դասէն օղուտ պիտի քաղեմ : Երբ նորէն դործս սկսիմ ,
պէտք եղած զգուշութիւնները պիտի ձեռք առնեմ ... իմ յատակա֊
դիծս պատրաստ է ...:

— Դէն , ահաւասիկ ֆաթֆէյա՛ — ըսաւ կարը տեսնելով մարդ մ՚որ
դէպ իրեն կդար , հնոտիներ հագեր էր , ցած , չաբ և խորամանկ դէմք
մը , և աղուէսի ու գայլի հետ նմանութիւն ունէր : — Բարի լոյս ,
ծերուկս ...:

— Կորի՛ր , յետնորդ — պատասխանեց ըսուածէն ֆաթֆէյա՛ մակ֊
անունանեալ կալանաւորը Կրօ – Պուադէօին . — օրն ի բուն կ՚ըսէինք .
Պիտի գայ , պիտի չգայ ... : Դու պարոն սիրուն կ՚ինծրու պէս կը վա֊
րուիս , պէտք է որ անդադար քնդլ փակաքին ...:

— Անշուշտ , խօսք չկայ , անշուշտ :

— Ըսե նայիմ — վրայ բերաւ ֆաթֆէյաք — արդեօք արտարոց
բան մ՚ընելուդ համար այս տեղ նետեցին քեզ :

— Իրաւ որ , սիրելիս , բուռն միջոցները ցանց ըրի : Առաջ , աղէտ
պատառներ կերայ , բայց վերջինը ձեռքս մնայ ... սքանչելի դործ մի
էր ... զոր դեռ ևս պիտի ուրախ տանիմք ...: Դժբաղդօրէն ես և
Ֆրանդն , որ ահա հոս է , չհամաձայնեցանք , և քանը ձոռո բոռոռա :

Եւ Կրօ – Պուադէօն իր ընկերը ցոյց տուաւ , որուն վրայ ամենուն
աչքը դարձաւ :

— Դէն , իրաւ է , ահա Ֆրանդն — ըսաւ ֆաթֆէյաք . — իր մե֊
ծութեան պատճառաւ չպիտի ճանչնաս գինքն ...: Ինչպէս , դեռ ես ,
կարծէի թէ այս միջոցիս քու երկրիդ դէմ քաղաքական ես ...: Դու
պարկեշտ ըլլալու փափաք ունէիր ...:

— Ւաւանակ էի, և պատիժս գտայ — ըսաւ խրոխտանօք Ֆրանգ։

— բայց ամէն յանցանքի ներողամտութիւն պէտք է··· մարդ անդամ մը կը սխալի, բայց ասիկ եղբը գող ու աւազակ պիտի ճամ ցմահ, վայ անոնց որ դուրս եղնելուս ինձ պիտի հանդիպին։

— Քաջ է, լաւ կը խօսիս։

— Բայց ինչ ձիւն եկաւ գլխիդ, Ֆրանգ։

— Գլխիս եկած ձիւնը կը պատահի ամէն բթամիտ աղատագրի որ, ինչպէս ըսիր, սարիեշտ ըլլալ կ'ուզէ··· Բաղդն արդար է··· Մըլէօնէն եղնելուս ինձ հարիւր այսպան ֆրանք դումար մ'ունէի···

— Իրաւ է — ըսաւ Կրօ–Պուադէօն — բոլոր իր ձախորդութիւնները պատճառը սա է որ իր դումարը պահել ուզեց փոխանակ ուտելու երբ բանտէն եղաւ։ Հիմակ պիտի տեսնես թէ ինչ կը տանի զղջալն···և ինչ վաստակ ձեռք կ'անցնի։

— Էգանը դրկուեցայ — վրայ բերաւ Ֆրանգ — հակողութեամբ··· արհեստով դարբին ըլլալուս, երկաթագործ վարպետի մը գացի և անոր ըսի։ Ես աղատագիր գող մ'եմ, պիտեմ որ մարդ չուզեր զանոնք գործածել, բայց ահագին 900 ֆրանք դրամագլուխ մը, գործ տուր ինձ, իմ ստակս իրը երաշխաւորութիւն պահէ, աշխատիլ և բարեկիր ըլլալ կը փափաքիմ։

— Պատուոյս վրայ կ'ըսեմ որ մինակ Ֆրանգ այսպիսի գաղափարներ կրնայ յղանալ։

— Միշտ մէկ կողմը գատարկ է։

— Ա՛հ, հարկաւ իրը գարբին։

— Խե՛ղկատակ···

— Հիմակ պիտի ըսես թէ ինչպէս գործը յաջող գնաց։

— Ուստի երկաթագործ վարպետին իրը ապահովութիւն դումարս կ'առաջարկեմ որ ինձի գործ տայ։ — Ես սեղանաւոր չեմ որ շահով ստակ առնում— կ'ըսէ ինձ — և խանութիս մէջ ազատագիր չեմ ընդունիր. ես տուները կ'երթամ աշխատելու, գուռերը բանալու երբ բանալիները կորսուին, ամէն մարդ վստահութիւն ունի վրաս, և եթէ իմանան որ գործատուներուս մէջ ազատագիր մը կայ բոլորը գնորդներս կը կորսնցնեմ···։ Երթաս բարով, պարոն։

— Ինչ կ'ըսես, Քարսիյաք, այս պատասխանին արժանի չէր···։

— Անշուշտ···։

— Տղայ — յարեց Կրօ–Պուադէօն հայրական դէմքով մը Ֆրանգին ուղղելով խօսքը — փոխանակ խոյս տալու բանտէդ···և գումարդ ուտելու Բարիզ, որպէս զի սուի մը կարօտ՝ և գողնալու հարիւրին մէջ մնաս։ Ա՛յն ատեն սքանչելի խորհուրդներ կը դանե մարդ···։

— Ինչ կ'ելնէ անպատճառ մի և նոյն խօսքն ըսելովդ — ըսաւ Ֆրանգ անհամբեր. — իրաւ է, գէշ ըրի ստակս չուտելուս, քանի որ ղջան չվայելեցի։ Դառնամ իմ խօսքիս, որովհետև չորս գարբին կայ միայն Էգանը, այն՝ որուն առաջ գիմեր էի շատ մը խօսքեր ըսեր էր. երբ մխսնեռուն ալ գացի, անունը ալ իրենց արհեստակցին պէս···ընդհանրապէս, ըսին···։ Ամէն տեղ նոյն երգը լսեցի։

— Կը տեսնէք, բարեկամներ, ինչ օգուտ ունի զղջաստութիւնը։ Ցմահ սև գրոշմ կը կրենք մեր ձակատին վրայ, հաւատացէք···։

— Ահա Էգանը՝ փողոցը կը ճամ անդործ. ստակովս ամիս մ'երկու ամիս կ'ապրիմ — վրայ բերաւ Ֆրանգ. — ստակս կը վատնէի, գործ չունէի։ Թէև հակողութեան տակ՝ Էգանբէն կ'ելնեմ։

— Այդպէս առջի օրէն վարուիլ պէտք էր, անշուշտ։

— Բարիզ կը դառնամ. այն տեղ գործ կը գտնեմ. վարպետս չգիտեր թէ ես եմ. կ'ըսեմ անոր թէ գաւառէն կը գառնամ։ Ցինէ լաւագոյն գործատուր մը չկար։ Իմ ունեցած 700 ֆրանքս գործածուի մօտ շահու կտամ և փոխարէնն մուրհակ մը կ'առնում. երբ պայմանաժամը կը հասնի, ստակս չվճարեր, այն ատեն մուրհակս առեւնասպահի մը ձեռքը կը յանձնեմ··· այս ալ զանի գատի կը կանչէ և ստակս կը բռնագնէ. զոր անոր քովը կը ձգեմ, և ինքնուիլն կ'ըսեմ։ Ծարաւի առեւնս կաթիլ մը ջուր է։ Նոյն պահուն՝ Կրօ–Պուադէօին կը հանդիպիմ։

— Այո, բարեկամներ, ես էի ծարաւին, ինչպէս որ պիտի տեսնէք։ Ֆրանգ գարբին էր և բանալիներու գործարանապետ. գործ մը ունէի որուն մէջ կրնար ինձ ծառայել, այս կողոպուտն անոր կ'առաջարկեմ։··։ Դրոշմներ ունէի, բաւական էր որ անոնց վրայ աշխատի··այս իր արհեստն էր։ Տղայական պարոնը կը մերժէ խնդիրս···պարկեշտ դառնալ կ'ուզէր···։ Ինքնիրենս ըսի. Պէտք է իր կամքին հակառակ բարիք ընել անոր···։ Անստորագիր նամակ մը կը գրեմ իր

վարպետին, ուրիշ մ'ալ իր ընկերներուն խմաց տալու համար որ Ֆրանգ ազատագիր դող մ'է... Վարպետը շուտ մը կը ձամբէ զանի՛ ընկերներն անորմէ երես կը դարձնեն։

Ուրիշ վարպետի մը դուռը կը զարնէ, ուր օր կ'աշխատի այն տեղ ...նոյն խաղը կը խաղամ...։ Եթէ տաս վարպետի ալ դիմեր, դարձեալ այն ապուրը պիտի ուտէի։

— Եւ այն առեն բնաւ չէի կասկածեր որ զիս մատնողը դու ես — վրայ բերաւ Ֆրանգ — թէ ոչ քեզի բերնէդ պիտի հանէի ըրածդ։

— Հա՛, բայց ես անբան չէի, քեզ ըսեր էի թէ Լօնժիւմօ պիտի երթամ հօրաքոյրս տեսնելու. բայց Բարիզ միայեր էի, ե՛ փոքրիկ լսարիւն միջոցաւ ամէն ըրածդ դրածդ կ'իմանայի։

— Վերջապէս, իմ վերջին վարպետիս քովէն ալ կախաղանի արժանի մարդու մը պէս դուրս կը վռնտուիմ։ Եթէ կրնաս դործ գտիր աշխատէ, հանդարտ եղիր որ քեզի ըսեն, չէ թէ ինչ՛ընե՛ս, այլ ինչ՛ըներ։ Անգամ մ'որ փողոցն ընկայ, ինքնովին ըսի. Բարեբաղդօրէն համբերելու համար փոքրիկ դումար մ'ունիմ։ Շուտ մ'աստենասպասին կ'երթամ, բայց արդէն կծիկը դերս էր, ստակս կլլեր էր, առանց փուլի միայեր էի... տունիս շաբաթական վարձս տալու անգամ կարողութիւն չունէի... Պէտք էր տեսնել թէ որչափ կատղեր էի...։ Նոյն միջոցին Կրօ-Պուադէօն Լօնժիւմօէն դալու պէս կ'ընէ... կը նայէի որ սարկէշտ ըլլալու ձար չկար. անդամ մ'որ մարդ դողերու դուբն ընկաւ, ցկեանս այն տեղ պէտք է մնայ...։ Իրաւ որ, Կրօ-Պուադէօն ալ այնչափ եսասէր ընկեր է...։

— Որ այս քաջ Ֆրանգն ալ չխոժոռիր — վրայ բերաւ Կրօ-Պուադէօն. — քեզ կտրիճ իր որոշումը կ'ընէ, դործի կը մտնէ, թագաւորական պատառ մ'էր, դժբաղդօրէն...լաւ, երբ բերաննիս կը բանայինք պատառը կլլելու համար... և ահա ականատը կ'իյնանք... ֆոթոլը մեզ կը բռնէ։ Ի՞նչ ընենք, տղայ, դժբաղդութիւն մ'է... թէ ոչ մեր արհեստը պատուական արհեստ մ'է...։

— Հոդ չէ... թէ որ այն անօրէնն դատակալը չկողոպտէր գիս... այս տեղ չէի ըլլար...— ըսաւ Ֆրանգ բուռն զայրոյթով մը։

— Լա՛ւ ուրեմն, լաւ ուրեմն — վրայ բերաւ Կրօ-Պուադէօն — ահաւասիկ հիւանդ ես։ Եւ կարծես թէ աւելի երջանիկ էիր երբ աշխատելէն միջոդ կը կտրէիր։

— Գոնէ աղատ էի։

— Հա՛, կիրակի օր, և երբ դործերը շատ չբլլային. իսկ շաբթուան միւս օրերը շան պէս կապուեր և անստոյդ էիր բան դործ գտնելու... Վա՛յ քեզ որ երջանկութիւնդ չես ճանչեր։

— Դու պիտի սորվեցնես ինձ — ըսաւ Ֆրանգ դառնապէս։

— Ա՛յս ալ կայ որ պէտք է ձիշտն ըսել. իրաւունք ունիս սրդողելու. մեղը որ պատառը փախուցինք, պատուական էր, և դեռ մէկ երկու ամիս ալ եփուն պիտի մնայ. վարպետները կը հանդարտին, և դործը նորէն կ'սկսինք։ Հարուստ, հարուստ տուն մ'է։ Ցայտնի է որ իբր վերապարտ պիտի դատապարտուիմ, բայց թէ որ դործին ձեռնհաս մէկը դտնեմ, աժան դնով...։ Դրոշմերը կնիկ արմատիս քովն են. միևնոյն նորէն շինելու է շինծու բանալիները. տալիք տեղերուս թիւններովս դործը ինքնին կը քալէ...։ Կար և դեռ ևս կայ տաս հազար ֆրանքի աւար մը. դոնէ ասով կը մխիթարուիս, Ֆրանգ։

Կրօ-Պուադէօին դատակիցը գլուխն օրեց, կրծքին վրայ ձեռները խաչաձև դրաւ և պատասխան չտուաւ։

Քարթէյօ՝ Կրօ-Պուադէօին թևէն բռնեց, վանաբակին մէկ անկիւնը քաշեց և անոր ըսաւ, պահ մը լուռ կենալէն ետև.

— Վրիպած դործդ դեռ ևս պատուական է։

— Երկու ամսէն թէ պատուական և թէ նոր կը դառնայ։

— Կրնաս հաստատել։

— Անշուշտ։

— Ի՞նչ կ'ուզես։

— Կանխիկ հարիւր ֆրանք, և կնիկ արմատիս ձգած պայմանաւոր խօսքս քեզի կ'ըսեմ որ դրոշմերը քեզի յանձնէ որով շինծու բանալիները շինելու կ'սպասիս. ասկէ զատ՝ եթէ դործը յաջողի, շահուդ հինդերորդ մասը կ'ուզեմ, զոր կնիկիս պիտի հատուցանես։

— Իրաւացի է պայմանդ։

— Որովհետև պիտի իմանամ թէ դրոշմերն որու տուած է, թէ որ իմ բաժինս ուտես, քեզ կը մատնեմ. այն առեն վա՛յ քեզի...։

— Իրաւունք ունիս այդպէս վարուելու, թէ որ քեզ խաբեն...բայց դողերու դլխին մէջ...մարդիկ պարկեշտ են... պէտք է իրարու վրայ վստահիլ...թէ ոչ կարելի չէ դործ տեսնել...։

Ահա սոյն քառամեայ բարուց մէկ ապականութիւնն ալ ։։։ Այս Թշուառականն իրաւ կ'ըսէր ։

Հազուագիւտ է տեսնել որ դողերն այս տեսակ սակարկութեան մէջ իրենց խոստումին հակառակ վարուին ։։։ Այս դատապարտելի գործառնութիւնները առ հասարակ կերպ մը հաւատարմութեամբ կը կատարեն, համլաւ ևս, այս բառը չպղծելու համար, ըսենք թէ հարկը կը բռնադատէ սոյն ազազնիերն իրենց խոստումը պահելու, վասն զի թէ որ դրժէին, ինչպէս որ Կրօ–Պուադէօնի ընկերը կ'ըսէր — կարեւի չէր գործ տեսնել ։։։

Այսպէս շատ մը դողութիւններ կը ձախողին, կը դնուին, կը նիւթուին բանտին մէջ. և այս ալ միահամուռ բանտարգելութեան ուրիշ դարշելի մէկ հետեւութիւնն է ։

— Թէ որ ըսածդ ապահով է — վրայ բերաւ Քարտիյաք — կրնամ գործը վրաս առնուլ ։։։ ինձի դէմ փաստ չկայ ։։։ և ստոյգ եմ անպատճառ ելնելու. տասն հինգ օրէն տեսանը պիտի ելնեմ, ազատութիւնս պիտի դտնեմ, դիւրաւ թէ քսան օրուան մէջ. դիր նաև ։։։ տիս մը ։։։ վեց շաբաթ դառնալու, բանալիները շինել տալու ։։։ տեղեկութիւնները խնդրելու ։։։

— Ճիշտ այդչափ ժամանակ պէտք է տան տէրերուն իրենց ահ ու դողէն սթափելու ։։։ Եւ ասկէ զատ՝ այն որ անգամ մը ծակը մտած է, կարծէ թէ ուրիշ անգամ չմտներ. դու դիտես այդ բանը ։։։

— Հմ, դիտեմ, գործը վրաս կ'առնեմ ։։։ խօսքս խօսք է ։։։

— Բայց բաւական ստակ ունի՞ս վճարելու. առհասարակ կ'ուզեմ։

— Ահա, առ իմ վերջին կոճակս, և երբ ստակ չկայ, գարձեալ կը հանեմ — ըսաւ Քարտիյաք կոտրտուած ծածկուած մէկ կոճակը քակելով որ իր անշահ կապոյտ թիկնոցը կը զարդարէր ։։։ Ցետոյ, իր ըղձանքներով կտաւը պատռեց և Կրօ–Պուադէօնի ցոյց տուաւ որ կաղապարին տեղ կոճակը քառասուն ֆրանքնոց մը կը պարտնակէր ։

— Կը նայիս — յարեց նա — որ կրնամ գրաւական տալ քեղ երբ գործը լմնցնենք ։

— Ուրեմն ձեռքդ տուր, ծերուկս — ըսաւ Կրօ–Պուադէօն ։ — Քանի որ քիչ օրէն պիտի ելնես և աշխատիս դրամագլուխս ուղես, կրնամ ուրիշ բան ալ տալ քեղ, բայց այս ըսելիքս նեղացնէ ։։։ ընտիր պառաւ մը, փոքրիկ հաւիկ մը, զոր ես ու կինս երկու ամէն վերկը մնուցանենք, և միևնակ ուտելու բերան կ'ուզէ ։։։ Երևակայէ առանձին տուն մը, անճառելի թաղի մը մէջ, գետնայարկ մ'որուն մէկ կողմէն ամայի փողոց մը կ'երևնէ, և միւս կողմէն պարտէզ մը. երկու ալ ծերուկ անձեր որ հաւի պէս կանուխ կը պառկին ։ Խոհակութիւնները վեր, և վախնալով որ կը կողոպտուին պատի մը մէջ ոսկիով լի շարքերդնի աման մը պահած են ։։։ Կինս երեւան հանեց այս գանձը սպասուհիին լեզու թափել տալով ։։։ Բայց քեզ առաջուց կ'ըսեմ, այս գործը միւսէն տուղ պիտի նստի քեզ, պատրաստ դրամ է ։։։ եփած է և միևնակ ուտելու բերան պէտք է ։։։

— Մենք կը յարմարինք, հանդարտ եղիր ։։։ Բայց կը նայիմ որ կեղրոնական բանտէն ելնելէդ վեր բաւական աշխատեր ես ։։։

— Հա, բաւական բազդատեր եմ ։։։ Ասկէ անկէ հազար հինգ հարիւր ֆրանքի չափ կորզեցի. ամենէն լաւ պատառներէս մէկն երկու կիներու ծրարն էր, որոնք՝ Պրասըրիի անցքը՝ նառած օթեւանս կը բնակէին ։

— Գողակից հայր Միքուէն տունն անշուշտ ։

— Ճի՛շտ ։

— Իսկ ծօզէֆին, կ'ենդ ։

— Միշտ մի և նոյն աքիան է. արդէն խօսած տարօր անձերուն ամօթ սպասաւորութիւն կ'ընէր, այն առաւ ասկելիր ամանին հոտը ։։։

— Հիանալի կին մ'է, չըսեմ ։։։

— Պարծանքս է ։։։ Հիանալի կին ըսելուդ՝ միտքս լաւ Շուէդ՝ եկաւ, կը ճանչե՞ս պինքը ։

— Հա, Նիկօլա ըսաւ ինձ թէ Մէդը տ'էքօլ զանի սառակեր է, և կինն ալ խեղդացեր է ։

— Կարելի է, չգիտեմ ինչ դիպուածով աչքը կուրցուն համար է ։։։ Ա'հ, ինձ նայէ, իմ կարճ քարտիյաքս, խօսքս խօսք է ։։։ քանի որ իմ հաւկիթս նայիլ կ'ուզես, ուրիշ չգիտեմ բացուիմ ։

— Եւ ոչ մէկու մը ։։։ վստահ իմ իմանալութեանս տակ կ'առնուի, և այս իրիկուն երկար բառակ կը խօսինք ։։։

— Է՛հ, ինձ նայէ, այս տեղ ի՞նչ կ'ընեն ։

— Կը ծիծաղին և մահու չափ կը ձանձրանան ։

— Ո՞վ է խմբին գահերէցը։

— Սքըլէդը։

— Ահաւասիկ բարի պատուղ մը։ Մարսիալենց տունը տեսայ գինքը, Ռավաժէօրի կղզին···ծօղէֆինի և Պուլօտի հետ հարկինք ըրինք։

— Աղէկ միտքս ընկաւ, Նիւօլա հոս է։

— Քալ գիտեմ, հայր Միքուն արդէն ըսաւ ինձ···գանգատեցաւ որ Նիւօլա իր քթէն բռներ է սպառնալիքով··· ես ալ անոր պղտիկ խաղ մը պիտի խաղամ···։ Գողակիլցներն ասոր համար շինուած են···։

— Սքըլէդին վրայ կը խօսէինք···ահա, եկաւ — յարեց Քարտիլյաք՝ իր ընկերին ցոյց տալով գահերէցին, որ ջերմարանին դուռն երևցաւ···։

— Կարիճս ··· հրաւէրիս պատասխանէ — ըսաւ Սքըլէդ Կրօ–Պուադէօին։

— Պատրաստ եմ···— պատասխանեց նա սրահը մտնելով Ֆրանգլին հետ՝ որուն թևէն բռնեց։

Կրօ–Պուադէօին խօսակցութեան ատեն Ֆրանգլի և Քարտիլյաքի հետ, գահերէցին հրամանով՝ Պարպիյօն գացեր էր տասն երկու կամ տասն հինգ ընտիր կալանաւորներ ժողվել։ Ասոնք ալ պահակին կասկած չտալու համար զատ զատ ջերմարանը մտեր էին։

Միւս կալանաւորները գաւխէթը կեցան. մէկ քանին ալ, Պարպիյօնի խորհրդին համեմատ՝ բարձր և փոքր ինչ զայրագին ձայնով խօսեցան պահակին ուշադրութիւնը գրաւելու և ջերմարանը հսկելէն արգիլելու համար, ուր քիչ առնէն գումարուեցան Սքըլէդ, Պարպիյօն, Նիւօլա, Ֆրանգ, Քարտիլյաք, Կրօ–Պուադէօ և ուրիշ տասն հինգի չափ բանտաւորներ, և անհամբեր հետաքրքրութեամբ կ'սպասէին որ գահերէցը խօսելու սկսի։

Պարպիյօն՝ որ պաշտօն ունէր պահակին շարժուձեները հսկելու և անոր մօտենալն իմաց տալու, դրան մօտ կեցաւ։

Սքըլէդ՝ ծխախոտը բերնէն հանելով Կրօ–Պուադէօին ըսաւ։

— Թէրմէն անունով պղտիկ երիտասարդ մը կայ, կը ճանչէս, կապոյտ աչք, թուխ մազ և բարեկիր մարդու կերպարան ունի։

— Թէրմէն հոս է. — պատասխանեց Կրօ–Պուադէօն, որուն դէմքին իսկոյն զարմանք, տեղեկութիւն և բարկութիւն արտայայտեց։

— Ուրեմն կը ճանչէս գինքը — հարցուց Սքըլէդ։

— Ինչպէս չճանչեմ···— վրայ բերաւ Կրօ–Պուադէօ. — բանտակիցներ, ահա ձեզի կը յայտնեմ···որ բանտարկուելս մ'է··· պէտք է զանի խաչել···։

— Հա, հա՛ — վրայ բերին կալանաւորները։

— Ինձ նայէ, իրաւ է որ մատնութիւն ըրած ըլլայ — հարցուց Ֆրանգ։ — Հապա թէ որ սխալիք··· և մէկը խաղցնէք մարդ մ'որ անմեղ է···։

Այս դիտողութիւնը Սքըլէդին անախորժ եկաւ, և դէպ 'ի Կրօ–Պուադէօին ծռելով՝ անոր ըսաւ կամացուկ մը։ — Ո՞վ է այս մարդը։

— Մարդ մ'որուն հետ աշխատեր եմ։

— Ապահո՞վ ես անոր վրայ։

— Հա, ոզի չունի, թուլամորթ մէկն է։

— Բաւական է, աչքս վրան պիտի ըլլայ։

— Նայինք թէ Թէրմէն ինչ կերպով կրտես մ'է — ըսաւ բանտաւոր մը։

— Բաղատրէ միտքդ, Կրօ–Պուադէօ — վրայ բերաւ Սքըլէդ, որուն վրայէն աչքը չհեռացուց։

— Անա ըսեմ ձեզ — յարեց Կրօ–Պուադէօ։ — Վըլլիւ անուն Նանթ քաղքի բնիկ մը, հին ազատագիր մը, դաստիարակեց այն երիտասարդն, որուն ծնունդն անյայտ է։ Երբ բաւական մեծցաւ, Նանթ քաղաքը սեղանաւորի մը մօտ դրաւ, կարծելով թէ գայլ մը կը դնէ արկղին մէջ որպէս զի Թէրմէնին միջոցաւ՝ երկար աւուրէ փոր նիւթած մէկ փառաւոր գործը կատար հանէ. երկու բար ունէր աղէղին, մէկն էր դրամանենգութիւն, և միւսը սեղանաւորին թեթեւութիւն մը, թերևս հարիւր հազար ֆրանքի ··· պիտի գարնէր երկու անգամուն։ Ամէն բան պատրաստ էր, Վըլլիւ այն փոքրիկ երիտասարդին վրայ դրեր էր բոլոր յոյսն, ինչպէս իր վրայ, այս առաջինը արկղը գտնուած տաղտուկը կը պատկէր։ Վըլլիւ իր յաւակատիճն անոր կը յայտնէ··· Թէրմէն այն կամ ոչ չըսեր, ամէն բան մեծաւորին կը յայտնե և դէպ 'ի Բարիզ կծիկը կը դնէ նոյն իրկուն իսկ։

Կալանաւորները սրամտութեան բուռն տրտունջներ արձակեցին սպառնալից խօսքերով. — Մատնիչ մ'է··· պէտք է ոսկրները խորտակել։

— Եթէ կ'ուզէք հետը կռուի կը բռնուիմ...և զանի կը ձգմիմ...։

— Պէտք է քիթին երեսն աւրել և հիւանդանոցը ղրկել։

— Լաւ թիւն խմբին մէջ — գոչեց Սքըլէդ մեծաստաստ ձայնով։

Կալանաւորները լուռ կեցան։

— Շարունակէ ... — ըսաւ դահերէյը Կրօ–Պուադէօին։ Եւ սկսաւ ծխել։

— Վըլիւ (մազէդ) կարծելով թէ ժէրմէնն այն ըսաւ և անոր ա- ջակցութեան վստահելով իր երկու բարեկամներու հետ նոյն պիշերը փորձ մը կը փորձէ դողութեան. սեղանաւորն արդէն պէսպէս եղած զգուշութիւնները ձեռք առեր էր. Վըլիւին բարեկամին մէկը կը բռնուի պատուհանէ մը մագլելու առեն... իսկ ինքը բարեբաղդօրէն կը փախչի...։ Բարիզ կը գտնայ իսկոյն՝ սաստիկ զայրացած որ ժէր- մէն զինքը մատնեց և պատուական աւար մը ձեռքէ փախուց։ Օր մը ժէրմէնին կը հանդիպի, ցորեկ էր, չհամարձակիր բան մ'ընելու, բայց անոր եաւէն կ'երթայ. կը գիտէ թէ ուր կը բնակի, և պիշեր մը, մենք երկուքնիս, Վըլիւն և փոքր Լըարիւն՝ ժէրմէնի վրայ կը յարձակինք...։ Դժբաղդաբար մեր ձեռքէն կը սլրծի...Դանըլ փող- ցէն՝ ուր կը բնակէր՝ կ'երթէ ուրիշ տեղ կը կրուի. անկէ ետքը չկրցանք գտնել, բայց թէ որ այս տեղ է...կը խնդրեմ...։

— Խնդրելիք բան մը չունիս — ըսաւ Սքըլէդ իշխանական կերպով մը։

Կրօ–Պուադէօն լուռ կեցաւ։

— Քու դատդ ես վրաս կ'առնուի, ժէրմէնին մորթն ինձի կը յանձնես, և ես զայն կըքերթեմ...։ Անունս պարապ տեղը Սքըլէդ չըսուիր...ես արդէն մեռած եմ...իմ ծակս Քլամարի մէջ փորուած է, կորուստ մը չեմ ըներ իմ դող պաշտօնակիցներուս համար աշխատե- լով։ Մատնիչները մեզ աւելի կը քանդեն քան ոստիկանութիւնը։ Ֆօրսի մատնիչները Թօքէդ կը բանտարկեն, և Թօքէդինները ֆօնսիէրժըրի մէջ, կը կարծեն թէ ազատում ունին։ Քիչ մը հանդարտէ...երբ ա- մէն բանտ իր մատնիչը սպաննէ, ուր որ ըրած ըլլայ մատնութիւնը.. .միւսներուն վրայ ախորժակ չմնար...ես օրինակ կտամ ձեզ...դուք ալ ինձի պէս ըրէք...։

Ամէն կալանաւորները, Սքըլէդին խորհրդին վրայ զմայլելով անոր չորս դին աոին...նոյն ինք Պարպիյօն, փոխանակ դրան մօտ նստելու, ակնթարթին մօտեցաւ, և չդիտեց որ նոր կալանաւոր մը խօսարանը կը մտնէր։

Այս նորեկ բանտարկեալն՝ որ մխրճուած բազէն մը հագեր, կապոյտ բամբակէ՝ կարմիր ասուով բանտած և մինչև աչքն լքած գդակ մը դրեր էր, շարժում մ'ըրաւ ժէրմէնի անունը լսելուն...յետոյ գնաց Սքըլէդին խնկարկութեանն միացաւ և ձայնով ու շարժուձևով հաւանու- թիւն ցցուց դահերէյին մեղապարտ դիտաւորութեան։

— Ի՞նչ կորովի է Սքըլէդը...կ'ըսեր մին — ի՞նչ զըսպ ոգի...։

— Սատանայէն անգամ չվախնար...։

— Անոր մարդ կ'ըսեն...։

— Եթէ ամէն գողևաթներն այս ձևակատն ունենային...աոնք պի- տի դաւէին և բարեկիր անկոթներուն գլուխը պիտի կտրէին...։

— Այս ալ արդարացի կ'ըլլար...ամէն մարդ իր կարգն ունի...։

— Հմ...բայց իրարու խօսք չենք հասկնար...։

— Հոգ չէ...մեծ ծառայութիւն կ'ընէ գողևաթներուն դասին...։ Երբ մատնիչները սեանեն որ քնացկնջ կ'ըլլան...այն ատեն չեն մատներ...։

— Տարակոյս չկայ։

— Եւ քանի որ Սքըլէդ ստոյգ է թէ գլուխը պիտի տայ, ոչ ինչ կկորսնցնէ...մատնիչը սպաննելով։

— Ես կարծեմ թէ ծանր բան է — ըսաւ Ֆրանգ — այն երիտա- սարդը սպաննելը...։

— Ի՞նչ, ի՞նչ կ'ըսես — վրայ բերաւ Սքըլէդ զայրագին ձայնով մը — իրաւունք չունիս դատաստան մը կողմը տանելու։

— Հա, ճիշտ է, դատաստան մ'է, մրսի գլխին — ըսաւ Ֆրանգ պահ մը խորհելէն ետև։

Այս վերջին խօսքերն և Կրօ–Պուադէօին ապահովութիւնը՝ կալա- նաւորներու մէջ պահ մը Ֆրանգի գրգռած կասկածը փարատեցին։

Մինակ Սքըլէդ իր կասկածին մէջ մնաց։

— Ա՛հ, լմնա նայէ, ի՞նչ ընելու է պահակը։ Մտիկ ըրէ, ապրէն– ցոտ մարդ, ինչու որ այս ալ անունդ է ինչպէս Սքըլէդ — վրայ բե- րաւ Նիգօլա ծաղրելով։

— Լա՛ւ, պահակը լի՛զբաղեցնենք կերպով մը։

— Ո՛չ, պէտք է բռնի պահել։

— Հը՛մ...։

— Ո՛չ։

Լուռթիւն կը պահանջեմ — ըսաւ Սքըլէդ։

Խոշոր լուռթիւն մը տիրեց։

— Մտիկ ըրէք ինձ — վրայ բերաւ դահերէցը իր կերկերուն ձայնով — կարելի չէ հարուածել երիտասարդն երբ պահակը ջերմարանը կամ վանաբակը դտնուի։ Դանակ չունիմ. քանի մը խեղդուկ ձայներ պիտի ըլլան, մատնիչը պիտի տարուբերի։

— Ուրեմն, ինչպէս ընելու է...։

— Կեցէք ըսեմ. Բիգ–Վինէկը խօսք տուաւ այսօր Ճաշէն ետքը պատմելու մեզ՝ իր Կրէնկլէի և Քուաք–ան–Տէօլ պատմութիւնն։ Անձրեւ կը վարի, ամէնքնիս ալ այս տեղ կը քաշուինք, և Ֆոքնէլը ալ պիտի գայ սա անկիւնը վարը նստելու, այն տեղն ուր միշտ կը նստի...։ Բիգ–Վինէկրին քանի մը տու կտանք իր պատմութիւնը սկսելու...։ Հիմակ Ճաշի ատենն է...։ Պահակը պիտի տեսնէ մեզ որ հանդարտօրէն Կրէնկլէի և Քուաք–ան–Տէօլ բաղաջանքը մտիկ կ՛ընենք, բանէ մը չպիտի կասկածի, և չորս կողմը շրջան մ՛ընելու պիտի երթայ...։ Երբ գաւաթին դուրս ելնէ...քառորդ մը կ՛ուշնանք, քանոսպլոան ատքերը կը տանկէ դեռ պահակը չզարնած...։ Ես գործը վրաս կ՛առնեմ...ամրոմ աւելի ուժեղները տապալած եմ...։ Բայց ես չեմ ուզեր որ ինձ օգնեն...։

— Կեցէք — դոչեց Քարտիյաք — իսկ այն գործակալն որ միշտ այս տեղ կգայ մեզի հետ լեզու թափելու...Ճաշի ատեն...։ Եթէ չերմարանը մտնէ Բիգ–Վինէկը մտիկ ընելու, և տեսնէ որ ծերմէն ոտքերը կը տանկէ, կարելի է օդնութեան կանչէ...։ Անարծաթ բժիշկ չէ ատենասպաս գործակալն, ունևոր է, ֆուլ ունի, պէտք է կասկածիլ իրմէ։

— Իրաւ է — ըսաւ Սքըլէդ։

— Ո՞նչ, այս տեղ ատենասպաս մը կայ — դոչեց Գրանդ, որ ինչպէս որ դիտենք, զոհ ընկեր էր վարպետ Պուլարի խորամանկութեան. — այս տեղ ատենասպաս մը կայ — վրայ բերաւ նա զարմանօք։ — Եւ ո՞նչ է անունը։

— Պուլար — ըսաւ Քարտիյաք։

— Այդ իմ գիտցած մարդս է — պոռաց Գրանդ բուռները սեղմելով. — այն է իմ դրամաղլուխս պողպողը...։

— Ատենասպանը — հարցուց դահերէցը։

— Այո՛...եօթ հարիւր քսան ֆրանք զոր իմ հաշուիս առաւ։

— Ձինքը կը ճանչես...քեզ տեսաւ — հարցուց Սքըլէդ։

— Հարկաւ գինքը տեսայ...իմ սև բաղդէս...։ Անոր պատճառաւ այս տեղերս ընկայ...։

Այս դանդատները Սքըլէդին ականջին դէշ հնչեցին. իր շիլաչերը Գրանդին վրայ սևերեց, որ իր ընկերներուն հարցումներուն կը պատասխանէր. յետոյ, կրօ–Պուադէօլին ծռելով, կամացուկ մ՛ըսաւ։

— Ահա համբակ մ՛որ կարող է պահակներուն իմաց տալ մեր դուռը։

— Ո՛չ, ես կեցեր եմ, ոչ մէկը բերան կտայ...բայց դեռ մոլուռթեան վարժ չէ...և կարելի է եղնէ ծերմէնը պաշտպանէ...։ Աւելի աղէկ է գաւաթին հեռացնել։

— Իաւական է — ըսաւ Սքըլէդ, և բարձր ձայնով յարեց. — ըսէ ինձ, Գրանդ, միթէ չես ուզեր թմրեցնել այն աւազակ ատենասպասը։

— Թո՛ղ ինձ...եթէ գայ իր բանը բուսած է։

— Հիմակ պիտի գայ, պատրաստուէ։

— Կազմ ու պատրաստ եմ, ձանկիս նշանները պիտի տեսնէ։

— Աղէկ կոփոց մը պիտի ըլլայ. ատենասպան իր խուցը կը դրկենք և Գրանդը գնդանն — ըսաւ Սքըլէդ կամացուկ մը կրօ–Պուադէօլին — երկուքէն ալ կ՛ազատինք։

— Ինչդըլես...ինչ հանած վարած է սա Սքըլէդ — ըսաւ աւազակը սքանչանալով։ Յետոյ բարձրաձայն յարեց.

— Բայց վերջ տանք. Բիգ–Վինէկրին իմաց չպիտի տաք որ իր պատմութենէ օդուտ քաղելով պահակը թմրեցնելու և մատնիչն անդին դրկելու միտք ունինք։

— Ո՛չ, Բիգ–Վինէկը շատ թուլամորթ և երկչոտ է. թէ որ գործը գիտնայ չպիտի յանձն առնու պատմելու. բայց երբ մենք բանը լսեցնենք, թող ուզածն ընէ։ Ճաշի զանգակը զարկաւ։

— Կերակուրի, շուներ — ըսաւ Սքըլէդ. Բիգ–Վինէկը և ծէրմէն դաւիթը պիտի մնային: Ուշադրութիւն, բարեկամներ, իս ապրէն–Դեռաֆ...կը կոչեն, բայց մատնիչն ալ արդէն մեռած է:

ԳԼՈՒԽ Ե

ՎԻՊԱՐԱՆ

Մեր արդէն յիշած նորեկ կալանաւորն՝ որ բամբակէ դդակ և մխրճի պոյն բադէն մը կը կրէր՝ ծէրմէնի կեանքին սպառնացող դաւադրութեանն ուշադիր մնալէ ըրեր և ազդու կերպով անոր հաւանութիւն տուեր էր...: Այս մարդն՝ ըմբշային ձևերով, չկրնաթանէն միւս բանտարկեալներուն հետ դուրս ելաւ անուեց՝ և պանդխտական ակումբներուն հետ խառնուելու, որոնք գաւթին մէջ՝ կերակուրը բաշխողներուն չորս կողմը կը խռնէին, և ասոնք ալ պղնձէ տաշտակներով միս և մեծ սպասաներով հաց կը բերէին:

Ամէն մէկ կալանաւոր կ'ընդունէր խաշած կովի անոսկր մսի կտոր մ'որ առտուան եղած թանը շինելու ծառայեր էր, որուն մէջ գինարբին կերած հացին տեսակէն լաւագոյն կէս հաց մը կը թրջէին:

Սահակի տէր կալանաւորները գինետունէն գինի գնել, և այն տեղ երթալ կընային, բանտապետին ձեռքէ ոստիկանութիւն առնելու:

Վերջապէս անոնք որ, նիզօլային պէս, դրսէն ուտելիս կ'ընդունէին, հացկերոյթ մը կը սարքաստեղծին՝ որուն ուրիշ կալանաւորներ կը հրաւիրէին: Մարախալի կռչնականներն եղան Սքըլէդ, Պարսկեցի, և, աստր դիտաղութեան վրայ, Բիգ–Վինէկը, որպէս զի պատմելու խրախճանքի պինդը:

Երշիկը, խաշած հաւկիթները, պանիրն և ձերմակ հացը՝ զոր Մինքոյ զոդակցին բունի առատաձեռնութեան պարտաւոր էր Մարախալ՝ ջերմարանին մէկ նստարանին վրայ դրուեցան, և Սքըլէդ պատրաստուեցաւ այս կոչտնքին մասնակից դնուիլ, առանց վրդովելու պաղ արիւնով ընելիք մարդասպանութեան վրայ: — գնամ ուրեմն նայէ եթէ Բիգ–Վինէկը չպիտի դայ: Մինչև ծէրմէնը խեղդելը՝ անօթութիւնս և ծարաւս պիտի խեղդեմ. մի մոռնար պրօ–Պուադէօին ըսելու թէ պէտք է որ Ֆրանդ գործակատարին մազերէն բռնէ, որպէս զի Փօօ–Լիօնէն երկուքն ալ հեռի դնուին:

— Անհոգ եղիր, ապրէն–Դեռաֆ, եթէ Ֆրանդ գործակատարը չվրիպէ, յանցանքը մերը չպիտի ըլլայ...: Եւ նիզօլա չերմարանէն դուրս ելաւ:

— Նոյն միջոցին իսկ, վարպետ Պուլար դաւիթը կը մտնէր դլանիկ մը ծախելով, ձեռներէն իր մոխրագոյն փափկասահ տաւատակին դրպաններուն մէջ դրած, կտուցաւոր խոյրին ականջներուն վրայ լծկացած, դէմքը ժպտուն, դուարթուն. Նիզօլան տեսաւ, այս ալ շուտ մ'աչքը վր Ֆրանդը փնտռեց:

Ֆրանդ և Պուադէօն դաւթին մէկ նստարանին վրայ միասին ձաշ կ'ընէին. գործակատար Պուլարը չէին տեսած՝ կռնակնին անոր դարձուցած ըլլալով:

Նիզօլա՝ Սքըլէդին հրամանին հաւատարիմ՝ երբ աչքին ծայրովը Պուլարին դէպ իրեն դալը դիտեց, զանի չտեսնելու ըլլալու, և Ֆրանդի ու պրօ–Պուադէօի մօտեցաւ:

— Բարի լոյս, կորլիա — ըսաւ գործակատարը Նիզօլային:

— Ա՛հ, բարի լոյս, պարոն, քիչ չտեսայ, անշուշտ սովորութեանդ համեմատ պղպեղի պատրոյդ ընելու եկած ես:

— Այո, ազատ, և այսօր երկու պատճառ ունիմ ընելու համար...: Հիմնակ պիտի ըսեմ պատճառը. նախ, առ սա դլանիկները...առ նայիմ, մի քաշուիր...ընկերակիցներ, կրնաք, սէտք չէ որ իրարու հետ նեղուին:

— Շնորհակալ եմ, պարոն...: Ա՛հ, ըսէ նայիմ, ինչու համար երկու պատճառ ունիս պղպեղելու:

— Հիմնակ կը հասկնաս, ազատ: Այսօր ախորժակ ունիմ...լինքնիրենս ըսի. սա չարաճճիներուն ձաշին ներկայ գտնուելովդ քանի իրենց ծնօտներուն շարժիլը տեսնեմ, կարելի է իմ ախորժակս ալ կը բացուի:

— Գէշ չես մտածեր, հատա...: Բայց աղէկ միտքս ընիաւ, կ'ուզես երկու բարեկամներ տեսնել որ լօգիի պէս կը լափեն կերակուրները...— ըսաւ Նիզօլա քիչ քիչ դործակատարը Ֆրանդին մօտ տանելով որ իր կռնակը դարձուցեր էր — նայէ սա երկու ախնակոթ լօգիները, նօթութիւնը քեզ պիտի պաշարէ իբր թէ շիշ մը աղած բզկտուիներ կերած ըլլայիր:

— Ա՛հ, Թշուառական···տեսնենք ուրեմն սա երևոյթն — ըսաւ վարպետ Պուլար։

— Էհ, Կրօ–Պուադէօ — պոռաց Նիպօլա։

Կրօ–Պուադէօ և Գրանդ իրենց դլուխն աշխուժով դարձուցին։ Գործակատարն ապշած ու բերանը բաց մնաց, ձանչելով իրեն կողմնած մարդը։ Գրանդ իր հայն ու միսը նատարանին վրայ նետելով ոստում մ՚ըրաւ և վարպետ Պուլարի վրայ յարձակեցաւ, և անոր կոկորդէն բռնելով պոռաց· — Սատկա՛։

— Ի՞նչպէս···ի՞նչ···պարո՛ն···պիտի խղդեա՛ս···ես···։

— Սատկա՛···։

— Բարեկա՛մ···ինձ մոխիկ ըրէ՛···։

— Սատկա՛···և հիմակ ալ շատ ուշ է, վասն զի յանցանքդ մեծ է···եթէ այս տեղ կը գտնուիմ···։

— Բայց···ես···բայց···։

— Թէ որ թիւրան երթամ, կը լսես, դու պիտի ըլլաս պատճառն։ Ինչու որ եթէ իմնէ գողցածդ ձեռքս ըլլար··· գողնալու չէի հարկաւորեր···պարկեշտ կը մնայի ինչպէս որ ըլլալ կ՚ուզէի···։ Եւ կարելի է քեզ անպարտ հանեն···քեզ···քեզ բան մը պիտի ընեմ, ես··· իմ ձանկիս նշանները պիտի կրես···։ Ա՛հ, գոհարները ունիս, ոսկի շղթաներ ունիս, և մեղի պէս աղքատները կը կողոպտես···։ Ա՛ռ քեզի···առ···բաւական է։ Չէ···ահա քեզ նորէն···։

— Օգնութի՛ւն, օգնութի՛ւն···։

Պոռաց Պուլար Գրանդի ոտքին տակ գլտորելով, որ կատղութեամբ զանի կը ծռոտէր։

Միւս կալանաւորներն, այս կռուին անտարբեր մնալով՝ երկու մարդիներուն՝ կամ լաւ ևս, ծեծողին և ծեծ ուտողին չորս կողմն առեր էին. վասն զի Պուլար, ընչասպառ, լեղապատառ՝ դիմադրութիւն չէր ըներ, և կրցածին չափ հակառակորդին տեղած հարուածներէն ինքզինքը պահպանելու կը ջանար։

Բարեբաղդօրէն վերակացուն Պուլարի աղաղակները լսելով վազեց և զանի Գրանդի ձեռքէն ազատեց։

Վարպետ Պուլար ոտք ելաւ դժգոյն, ահաբեկ, աչքին մկկը ձմլած,

և իր սաղաւարտին գետնէն առնելու անդամ չսպասելով դէպ՚ի դուրը վազեց դոչելով· — Պահակ···դուռը բաց···վայրկեան մ՚ալ չեմ ուզեր այս տեղ կենալ···օգնութի՛ւն···։

— Իսկ դու պարոնը ծեծելուդ համար···հետս եկու կառաւարչին երթալու — ըսաւ պահակը Գրանդին օձիքէն բռնելով — երկու օր ղնդանը պիտի մնաս։

— Փոյթս չէ, իր վարձքն ընդունեց — ըսաւ Գրանդ։

— Ա՛հ, ինձ նայէ — ըսաւ անոր կամացուկ մը Կրօ–Պուադէօն՝ անոր վրան դլուխը շտկելու կերպ մը ցոյց տալով — բառ մ՚անգամ չհանես բերնէդ քանաթլուին մեր ընելիքին վրայ։

— Անհոգ եղիր, կարելի է որ եթէ այն տեղ գտնուէի պաշտպանէի···որովհետև ծանր է···այսպէս մարդ մը սպաննել· բայց ձեզ բնաւ բերան չեմ տար։

— Քալէ, առաջ անցիր — ըսաւ պահակը։

— Անհաւասիկ գործակատարէն և Գրանդէն խալըսեցանք··· ալ գործը յաջողէ, և բանտարկուն մէջը պիտի խաղայ — ըսաւ Նիպօլա։

Այն միջոցին որ Գրանդ դաթթէն դուրս կ՚ելնէր, ծէրմէն և Բիդ–Վինէկր կը մնային։ Երբ բակը մնաւ ծէրմէն անձանաչելի էր. իր կերպարանքն՝ որ մինչ ցայն կէտ ախուր, վշտաբեկ էր, ուրախ և հպարտ երևոյթ մ՚առեր էր. ճակատը բարձր կը բռնէր, և իր չորս կողմը զննարկեց և ապահով աչք մը կը նետէր··· կը սիրուէր···բանտին սոսկումն իր աչքէն կ՚անհետէր։ Բիդ–Վինէկր շփոթ դէմքով մը անոր եաեէն կ՚երթար, վերջապէս, երկու երեք անդամ անոր մօտենալու վարանելէն ետքն՝ ինքն իր վրայ մեծ ձիգ մ՚ըրաւ, և ծէրմէնի թևէն դպաւ թոյլօրէն՝ դէռ կալանաւորներուն խմբին չմոռեցած՝ որոնք զանի կը դիտէին հետաքրքրութեամբ մը։ Ա՛յս զոհն իրենց ձեռքէն ալ ազատում չունէր։

ծէրմէն ակամայ սարսուռ մ՚զգաց երբ Բիդ–Վինէկր իրեն դպաւ. վասն զի հին ձեռնածուին դէմքն ու հնոտիները սոյն թշուառին նպաստաւոր երևոյթ մը չէին ընծայեր։ Բայց՝ Ռիվոլէդին յորդորները յիշելով և մտաւանդ իր երջանկութեան առթիւ բարեսէր ըլլալու տրամադիր գտնուելով ծէրմէն կանչ առաւ և Բիդ–Վինէկրին ըսաւ կամացուկ մը. — Ի՞նչ կ՚ուզես։

— Քեզ ընտրհակալ ըլլալ։

— Ինչ բանի համար։

— Քու փոքրիկ սիրուն այցելուհիդ քրոջս ընելիքին համար…։

— Միտքդ չեմ հասկնար…— ըսաւ Ֆէրմէն զարմանքով։

— Հիմակ քեզ պիտի բացատրեմ պօրծը…։ Քիչ մ՚առաջ պահակին հանդիպեցայ դիւանատունն որ կը հսկէր խօսարանին մէջ…։

— Ա՛հ, այո…բարի մարդ մ՚է…։

— Ընդհանրապէս բանտապանները քաջէ հարդ անունին արժանի չեն, բայց հայր Բուսէլը բոլորովին ուրիշ մարդ է…արժանի է…։ Ուստի քիչ մ՚առաջ ականջէս վար փափաց սա խօսքը. Բիպ–Վինէկը, իմ տղաս, աղէկ կը ճանչէիս պ. Ֆէրմէնն. — Այո, բանտին սև ձիւաղը, ըսի անոր։ — Վերջը, խօսքը կարելով, Բիպ–Վինէկը Ֆէրմէնին ըսաւ. — Ներէ, եթէ քեզ սև ձիւաղ կոչեցի…ուշադրութիւն մի ըներ…սպասէ խօսքիս վախճանին…։

— Քեզ մոխիկ կ՚ընեմ։

— Այո — պատասխանեցի — կը ճանչեմ պ. Ֆէրմէնը, բռնեցին սև ձիւաղն։ — Արդեօք քո՞ւկդ ալ է, Բիպ–Վինէկը, հարցուց ինձի պահակը խիստ դէմքով մը. — իմ պահակս շատ վախկոտ և շատ բարեմիտ մարդ մ՚եմ և չեմ կրնար համարձակիլ սև, ձերմակ և մոխրագոյն ձիւաղ մ՚ունենալու, նա մանաւանդ պ. Ֆէրմէնի պէս պատանի մը, ինչու որ չար չերեւիր, և անոր դէմ անիրաւ են. — Լաւ ուրեմն, Բիպ–Վինէկը, իրաւունք ունիս պ. Ֆէրմէնի կողմը բռնելու, վասն զի քու մասիդ բարեսիրտ դանուեցար. — իմ մասիս, պահակս, ինչ ըսել կ՚ուզես. — Այսինքն, չէ թէ ինքն…և չէ թէ քեզի համար, բայց գարձեալ, անոր շատ շատ երախտապարտ ըլլալ պէտք ես — կը պատասխանէ ինձ հայր Բուսէլ։

— Նայիմ…քիչ մ՚առէլի որոշ խօսէ — ըսաւ Ֆէրմէն ժպտելով։ — Նա ալ ձիշտ նոյնն ըսի պահակին. — Առէլի որոշ խօսէ. — Այն ատեն պատասխան տուաւ ինձ. — Չէ թէ պ. Ֆէրմէնն, այլ իր սիրուն փոքրիկ այցելուհին է որ քրոջդ մասին շատ բարեսիրտ դանուեցաւ։ Իր անպիտան աղէտքը քեզ պատմելը լսեց, և երբ խեղճ կինը խօսարանէն դուրս կ՚ելնէր՝ նորատի աղջիկն ըսաւ անոր թէ ձեռքէն եկածը պիտի ընէ։

— Բարեսիրտ Ռիկոլէդ. — գոչեց Ֆէրմէն գորովալիր…— իմն ալ քանը պահէ։

— Ո՛հ, այն ատեն — պատասխան տուի պահակին — ես սագ մի եմ. իրաւունք ունիլը, պ. Ֆէրմէն լուռ բարիք ըրաւ. ինչու որ իր այցելուհին, բունէ թէ նոյն ինքն է, և իմ քոյրս, բունէ թէ ես եմ…և իրմէ առնլի է…։

— Խեղճ փոքրիկ Ռիկոլէդ. — վրայ բերաւ Ֆէրմէն — այդ բանը զարմանքս չշարժեր…անի ինչ վէհանձն սիրտ ունի, ինչ գթասէր է…։

— Պահակը շարունակեց. — Այս ամէն բաները լսեցի չլսելու ղարնելով։ Հիմակ ամէն բան իմացար, թէ որ պ. Ֆէրմէնին ծառայութիւն մ՚ընելու չաշխատիս, եթէ անոր դէմ դաւ մ՚ըլլայ և չյայտնես, կատարեալ ապիրատ մ՚եղած պիտի ըլլաս, Բիպ–Վինէկը։

— Պահակ, իրաւ է որ դեռ անկատար ապիրատ մ՚եմ, բայց ոչ կատարեալ…։ Վերջապէս, քանի որ պ. Ֆէրմէնի այցելուհին իմ խեղճ Ժանիս բարիք ընել ուզեց…ես ալ պ. Ֆէրմէնին ձեռքէս եկածը պիտի ընեմ…դժբաղդաբար ընելիքս մեծ բան մը չպիտի ըլլայ…։

— Փոյթ չէ, միշտ կրցածդ ըրէ. քեզի աղօթք կ՚ընեմ պ. Ֆէրմէնին խնայելս, հիմակ լսեցի։

— Ի՞նչ է. — հարցուց Ֆէրմէն։

— Վաղը պարապ խցիկ մը պիտի մնայ, պահակն ըսաւ որ քեզի յայտնեմ։

— Արդեօք իրա՞ւ է…ա՛հ, ինչ երջանկութիւն…— գոչեց Ֆէրմէն։ — Այս բարի մարդն իրաւունք ունէր, պարոն Ֆէրմէն…յետոյ, խօսքը կարելով, Բիպ–Վինէկը փութայ յարելու կառնցուկ և շատ մը՝ վար ծռելով իրը թէ դեռևին բան մ՚առնուլ կ՚ուզէր։ — Նայէ ինչ կ՚ընեմ, պարոն Ֆէրմէն, ահա կալանաւորները մեզ կը նային, կը զարմանան որ իրարու հետ կը խօսինք…քովէդ կը հեռանամ…ղայշ եղիր…։ Եթէ քեզի հետ կրնայ ընել ուզեն, մի պատասխաներ. պատրուակ մը կ՚ուզեն վէճ բանալու և քեզ ծեծելու…։ Պարսկեայն վէճը պիտի սկսի, անորմէ ղրուշայիր, պիտի աշխատիմ առնոյ խորհուրդն ետ ձգելու։ — Եւ Բիպ–Վինէկը ատք եղաւ որպէս թէ պատ քանի մը վայրկեան վեր վիճաբանը։

— Շնորհակալ եմ, իմ բարեփառ մարդս··· խոհեմ պիտի ըլլամ— ըսաւ աշխուժ ծերմէն իր ընկերէն հեռանալով։

Բիւզ–Վլինէկը միայն առտուան դաւակցութեան տեղեակ ըլլալով որուն նպատակն էր վճռ մը դրդռել ծերմէնը նախատելու համար, որ պէս զի բանտին վերակացուն սխալուի զանի վանադաւթէն հանելու, Բիւզ–Վլինէկը ըսինք՝ Սբըլէդին յղացած մարդասպանութեան նոր խորհրդին վրայ տեղեկութիւն չունէր, նոյնպէս չդիտեր որ իր նչենակէ և Ջոաք–ան–Տէօ պատմութեան վրայ կը յուսային՝ պահակին հակողութիւնն ի դերև հանել և խափանելու համար։

— Եկուր նայինք, խաբեբայ··· — ըսաւ Նիպօլա Բիւզ–Վլինէկին զանի դիմադրելով· — այդ տեղ թո՛ղ աղբատիկ բաժինդ··· կոչունք և հարցնէք կայ··· քեզ կը հրաւիրեմ։

— Ո՜ւր, Բանիէ Ֆլէօրի՞ն, Բըրի–Բանբօնճո՞ն։

— Խաբուսի՛կ···ո՛չ, չերմաբանին մէջ, սեղանը պատրաստ է··· նստարանին վրայ։ Ապուխտիկ մը, հաւկի՛թ ու պանիր ունինք··· առակն իրենէ պիտի ըլլայ։

— Ա՛յդ իմ բանիս կղպայ··· մեղք որ իմ կերակուրս պիտի կորսնցնեմ, և աւելի ցաւալին այն է որ քրոջս ալօզուտ չունի··· Ո՛չ ինքն և ոչ տղաքը տեսած չունին շատ անգամ··· մի՜··· բայց՝ ի մասնաճառնեբուն դուռը։

— Շուտ ըրէք, երթանք։ Սբըլէդին համբերութիւնը հատաւ, հիմակ Պարպիյօնի հետ ամէն բան կը լափէ։

Նիպօլա և Բիւզ–Վլինէկը չերմաբանը մնան։ Սբըլէդ նստարանին ծայրը հեծած՝ ուր Նիպօլային ուտելիքը դրուեր էին, կը հայհոյէր կոշնատելին սպասելով։

— Վերջապէս, եկա՞ր խղճնջ, յետնորդ — ղոչէց աւազակը վիպաբանը տեսնելուն։ Ռւր էիր, ի՞նչ կ'ընէիր այսչափ առեն։

— Ծերմէնի հետ կը խօսէր — ըսաւ Նիպօլա ապուխտը կորելով։

— Ա՛հ, ծերմէնի՞ հետ կը խօսակցէիր — ըսաւ Սբըլէդ՝ ուշադիր դիտելով և Բիւզ–Վլինէկը շարունակելով իր կերը ու խումը անկշտօրէն։

— Ա՛յ՛ — պատասխանեց վիպաբանն։ — Ահաւասիկ ուրիշ կովականջ մ՛որ հաւկթի վրայ կը նստի (այս կ'ըսեմ որովհետև սոյն բանջաղեղէնը կը սիրեմ)։ Ա՛հ, քանի՛ կով է այս ծերմէնն, որչափ կով է։

Ես ալ ակամայ կ'ըսէի թէ բանտին մէջ լրտեսութիւն կ'ընէ, բայց յետոյին ծայր համբակ է այդ բանին։

— Ա՛հ, այդպէս կարծես — ըսաւ Սբըլէդ շուտ մը Նիպօլային և Պարպիյօնին հետ աչք ընելով։

— Սոյդ եմ, ինչպէս որ ստոյգ է որ սա երկինքը կը տեսնեմ։ Եւ ասկէ զատ՝ ինչպէս կ'ուզես որ լրտեսէ, քանի որ միշտ մինակ է. մարդու հետ չխօսիր և ոչ մէկն անոր կը խօսի, մեղքէ՝ իբր քօղերայէ կը փախչի։ Եթէ այս չափով կարծէք թէ տեղեկագիրներ կը շինէ, կարծեմ թէ շատ կարճ պիտի ըլլան անոնք։ Սակայն երկար ատեն ալ լրտեսութիւն ընելու պէտք չունի, արդէն մանաւանդ խուց մը պիտի բռնէ։

— Ա՞ն··· — ղոչէց Սբըլէդ· — և ետք։

— Վաղն առտու պարապ սենեակ մը պիտի ըլլայ···։

— Կը տեսնես որ պէտք է շուտով սպաննել զանի։ Սենեկիս մէջ չպատկիր. եթէ վաղուան մնայ, բանը բանէն կ'անցնի···։ Այսօր միտնակ չորս ժամ ունինք··· և արդէն երեք եղաւ — ըսաւ կամացուկ մը Սբըլէդ Նիպօլային, մինչդեռ Բիւզ–Վլինէկը Պարպիյօնի հետ կը խօսէր։

— Փոյթ չէ — վրայ բերաւ Նիպօլա բարձրաձայն՝ իբր թէ Սբըլէդին մէկ դիտողութեան կը պատասխանէ։ Կարծես թէ ծերմէն մեզ կը քամահրէ։

— Ընդ հակառակն, զաւակներս — վրայ բերաւ Բիւզ–Վլինէկը — այս պատանին ձեզնէ կը պատկառի. ձեր քովը իբր յետին տրուպը կը նկատէ ինքզինքը։ Գիտէք ինչ կ'ըսէր քիչ մ'առաջ։

— Չէ, ի՞նչ կ'ըսէր···։

— Ինձ կ'ըսէր. Դու շատ երջանիկ ես, դու Բիւզ–Վլինէկը՝ որ կը համարձակիս երևելին Սբըլէդի խօսելու (երևելի ըսաւ) իբր ընկեր առընկեր. ես, կը մրմռթիմ անոր խօսելու, բայց իմ վրայ այնպիսի յարգական···այնչափ յարգական տպաւորութիւն մը կ'ապդէ···· որ եթէ նոյն ինքն ոստիկանութեան տեսուչն անգամ իր աթոռին վրայ համազգեստով տեսնեմ, այնչափ չեմ ապշիր։»

— Ի՞նչպէս ըսաւ այդ խօսքը· — վրայ բերաւ Սբըլէդ հատաւ հատաւ ձելով և այնպէս մը ցուցնելով թէ անզգայ չէ ծերմէնին պատճառած հիացումի տպաւորութեան։

— Ճիշտ ասանկ ըսաւ, ինչպէս որ Ճիշտ է թէ աշխարհիս ամենէն մեծ առակին ես, հա, այսպէս ըսաւ…։

— Ուրեմն, խղճիդը կը փոխուի — վրայ բերաւ Սբըլէդ։ — Անոր հետ կը հաշտուիմ։ Պարպիյոն անոր հետ կռիւ հանելու փափաք ունէր, աւելի աղէկ կ'ընէ եթէ զանիք հանդարտ թողու։

— Շատ աղէկ կ'ընէ — դոչեց Բիգ–Վինէկը, վատահ ըլլալով որ ծերմէնի սպառնացող վտանգին առաջն առած։ — Շատ աղէկ կ'ընէ, վասն զի այս խեղճ տղան կռուի դլուխ չունի, իմաստակէս է, նապաստակի չափ յանդուգն է։

— Ինչ և է, մեզը եղաւ — յարեց Սբըլէդ։ — Այս կոփոցին վրայ դրեր էինք մեր յոյսն որպէս զի Ճաշէն ետքը զուարճանանք. ժամանակը մեզի երկար պիտի երեւի։

— Հա, ինչ պիտի ընենք ուրեմն — ըսաւ Նիպօլա։

— Քանի որ այսպէս է, Թող Բիգ–Վինէկը պատմութիւն մը պատմէ մեր խմբին, այն ատեն ծերմէնը կռուի չեմ պըդուեր — ըսաւ Պարպիյոն։

— Լաւ է, լաւ է — ըսաւ վիսպարանն — արդէն պայման մ'է այդ, բայց ուրիշ պայման մ'ալ կայ…աւանդ ասոր չպիտի պատմեմ։

— Նայինք ինչ է միւս պայմանդ։

— Այս է որ այս պատուէրի ընկերութիւնն՝ որ դրամատէրերէ Թոնաւորուած է — ըսաւ Բիգ–Վինէկը իր ծաղրածուի շեշաղ դործածելով — քանի սուի հանդանակ մը տալու ընտրէ պիտի ընէ ձեզ…։ Քանի սու, պարոններ, անուանի Բիգ–Վինէկը մարդի ընելու, որ պատիւ ունենայ Ֆրանսայի և Նավարրայի ամենէն հռչակաւոր գողերուն, ամենէն նշանաւոր սպանիչներու առջև աշխատելու, և որ անդադար Պրէսայի և Թուլօնի մէջ կ'սպասուի, ուր պիտի երթայ կառավարութեան հրամանաւ…։ Քանի սու…ոչ ինչ բան մ'է, պարոններ։

— Շատ աղէկ, քանի սու հանդանակը կը տրուի քեզ…երբ դուքու զրոյցներդ ընես։

— Վերջն…ա՛խ…առաջ — դոչեց Բիգ–Վինէկը։

— Ա՛հ, ըսէ նայիմ, միթէ կարծես թէ քու քանի սուդ պիտի ուտեինք — ըսաւ Սբըլէդ սրտնեղութեամբ մը։

— Ամենևին…— պատասխանեց Բիգ–Վինէկը. — դողիաթներըը կը պատուիրեմ վատահութեամբս, և ձերքսակին խնայութեան համար է որ քանի սու կանխիկ կը պահանջեմ…։

— Պատրաստ վրայ։

— Հա, պարոններ. վասն զի պատմութենէս ետքն այնքան պիտի դոհ ըլլաք, որ այնուհետև՝ չէ թէ քանի սու, այլ քանի ֆրանք, այլ հարիւր ֆրանք առնելու պիտի սիսկէք իս…։ Տկարութիւնս կը ձանձչեմ…ընդունելու պիտի ջղայնիմ…։ Կը տեսնէք ուրեմն, որ ձեր խնայութեան համար, լաւ կ'ընէք եթէ քանի սու կանխիկ վճարէք։

— Ո՛չ, կը նայիմ որ լեզուդ բերնիդ մէջ կը դառնայ…։

— Հարկաւ լոկ լեզուս ունիմ, պէտք է որ անկէ օդուտքաղեմ…։ Ասկէ զատ՝ բայց՝ ի բաց ընծմ, քոյրս և իր զաւակները յետին կարօտութեան մէջ են…և պզտիկ տան մը համար քանի սու…մեծ բան է։

— Ինչու համար քոյրդ դողութիւն չըներ, նոյնպէս իր բզէզները, թէ որ տարտղ են — ըսաւ Նիպօլա։

— Մի՛ խօսիր ինձ այդ բանին վրայ…կը տաղնապէ…կ'անպատուէ իս…շատ բարի է…։

— Զըսես որ աւանակ է…քանի որ զանի կը քաջալերես…։

— Իրաւ է, կը քաջալերեմ որ մղութեան մէջ բարեկիր ըլլայ…բայց միևնակ այս արհեստին յարմար է, իմ դութս կը շարժէ, հաւատացեք։ Հիմակ նայիմ, խօսքը կարելի՞ է…Պլինկլե և Քոաք–ան–Տէօլ երեւելի պատմութիւնը ձեզ պիտի պատմեմ…բայց քանի սու պիտի հաւաքէք…և Պարպիյոն այն ատուշ ծերմէնի հետ չպիտի կռուի։

— Քանի սուդ պիտի ստանաս, և Պարպիյոն այն ատուշ ծերմէնին հետ չպիտի կռուի — ըսաւ Սբըլէդ։

— Ուրեմն…ականջնիդ բացէք, աղտոր բաներ պիտի լսէք…։ Բայց ահա անձրեւ կուգայ…և ծուխերս ներս կը մանեն. Հարկ չպիտի ըլլայ երթալ զանոնք կանչելու։

Եւ արդարև՝ անձրեւը սիսեր էր վազիլ. կալանաւորները զանեին հեռացան և եկան չերմանային ապաստանարան մը դանելու, միշտ պահակը միասին ըլլալով։

Արդէն ըսինք, սոյն չերմարանը քարայատակ մեծ ու երկար սրահ

մ՛էր , և երեք պատուհան ունէր որ դաւթին վրայ կը նայէին և լոյս կ՛առնէին . մէջ տեղը կը գտնուէր ջերմաբերն՝ որուն մօտ կ՛եղեր էր Սբըլէդ , Պարալէյօն , Նիգօլա և Բիգ–Վլինէկը : Գահերէյլին մէկ նշանին վրայ Կօ–Պուադէօն եկաւ և ակմբին միացաւ :

Ծէրմէն յետնիներէն մէկն էր , և զմայլելի մռմռոցի մէջ ընկղմեր էր . մեքենապէս գնաց նստելու սրահին վերջին պատուհանին քովն վրայ . սովորաբար այս տեղը կ՛ընտրէր և ոչ ոք անոր աչք ունէր . վասն զի հեռու էր կրակարանէն , որուն բոլորը կը դումարուէին կալանաւորները :

Արդէն ըսինք , տասն հինգի չափ կալանաւորներ կանխաւ իմացեր էին թէ այն մատնութեան գործն որով Ծէրմէնը կ՛ամբաստանէին և թէ սպանութեան՝ որով իր պատիժը պիտի կրէր : Բայց՝ երբ բերնէ բերան այս լուրը տարածուեցաւ , այս խորհուրդն որչափ կալանաւոր նոյնչափ կողմնակից ունեցաւ . այս թշուառներն՝ իրենց կոյր անգթութեամբ՝ իրր օրինաւոր վրէժխնդրութիւն կը համարէին սոյն սոսկալի թակարդն , և լրտեսներու ապազգայ մատնութիւններու դէմ ապահովութիւն մը կը համարէին :

Ծէրմէն , Բիգ–Վլինէկը և պահակը միայն անտեղեակ էին պատահելիք դէպքին :

Ընդհանուր ուշադրութիւնը դահճին , զոհին և վիսպարանին վրայ էր , որ անմեղօրէն պիտի ղրկէր Ծէրմէնը միակ և վերջին օգնութենէ . վասն զի ստոյգ էր թէ պահակը՝ տեսնելով որ կալանաւորները Բիգ–Վլինէկրի պատմութեան ուշադիր են , պիտի կարծէր թէ իր հսկողութիւնն աւելորդ է , և այս հանդարտութեան վայրկենէն օգուտ քաղելով՝ ձաղ ընելու պիտի երթար :

Եւ իրօք՝ երբ բոլոր կալանաւորները ներս մտան՝ Սբըլէդ պահակին ըսաւ .

— Ո՛նձ նայէ , ծերուկ , Բիգ–Վլինէկը աղուոր խորհուրդ մ՛ունի . . մեզի իր կբենկալ և Քօ–բ–ան–Տէօլ պատմութիւնը պիտի պատմէ : Անանկ օդ մը կայ դուրսն որ մարդ ուզէ չուզէ ներսը պիտի նստի . հանդարտօրէն պիտի սպասենք ննջարանն երթալու ժամին :

— Ճիշտ է , երբ շաղակրատելու կ՛սկսի նա՝ այն ատեն հանդարտ կը նստիք . դէմ ձեր գլխին վրայ կենալու հարկ չկայ :

— Ա՛յո — յարեց Սբըլէդ — բայց Բիգ–Վլինէկը սուղ ծախել կ՛ուզէ իր ապրանքն . . . որ է պատմութիւնը . . . քանի սու կը պահանջէ :

— Ա՛յո . . . քանի սու , ոչ լինչ ստակ մ՛է . . . — դոչեց Բիգ–Վլինէկը : — Ա՛յո , պարոնները , ոչ լինչ է . վասն զի ամ որ դանկ մ՛ունի դրպանին մէջ , պէտք չէ գրկուի պզտիկ խեղճ կբենկալէն , Քօ–բ–ան–Տէօլ և անզգամ Կաբկօ–ի արկածները լսելէն . . . մարդուս սիրտը կաոր կաոր կ՛ըլլայ և մազերը գլխին վրայ կը տնկուին . . . : Հիմակ , կը հարցնեմ , պարոնները , ամ կայ ձեր մէջ որ չնչին չորս դանկ չունենայ , կամ թէ որ հազարամեդրի վրայ հաշուել կ՛ուզէք , ըսենք հինգ տանդիմի չնչին գումարն , որպէս զի սիրտը կաոր կաոր ըլլայ և մազերը գլխին վրայ տնկուին . . . :

— Ես երկու տու կը դնեմ . . . — ըսաւ Սբըլէդ — և իր հանգամանակը Բիգ–Վլինէկրին աւջևը նետեց : — Դուք ալ դրէք նայիմ , միթէ ֆողէնկէն այնքան ժլատ են որ այսպիսի զուարճութեան մը համար ստակ մը տալ չուզեն — յարեց նա նշանակելի դէմքով մ՛իր պատակիցներուն նայելով :

Շատ մը սուեր ընկան այլ և այլ կողմէ , որով Բիգ–Վլինէկը մեծապէս ուրախացաւ , և իր քրոջը կը մտածէր այս ժողվածն ընելու առեն :

— Ուրե , լինն , տասն մէկ , տասն երկու և տասն երեք — դոչեց նա ստակները հաւքելով — տուէք , մեծատուն պարոնները , տուէք , դրամատէրներ , և սեղանաւորներ , նոր ձիով մ՛ալ ըրէք . չէք կրնար տասն երեքով մնալ , դէշ թիւ մ՛է . . . : Եօթ տու միայն պէտք է . . . եօթը չնչին տուեր : Ո՞նչպէս , պարոնները , պիտի ըսէք տաք որ Փօս–օ–Լիօնի դողիսմենները չեն կրնար եօթ տու ալ ժողվել . . . եօթ անպիտան տու . . . : Ա՛հ , պարոնները , պիտի կարծուի այս ձեր ընթացքով որ այս տեղ յանիրաւի բանտարկած են ձեզ և կամ թէ շատ կծծի մարդեր էք :

Բիգ–Վլինէկրի տուր ձայնն և խեղկատակութիւնները Ծէրմէնի խորհրդածութիւնները ցրուեր էին . թէ Ուիկօլէդին խորհրդին հետևելով քիչ մը ժողովրդային անուն ստանալու մտօք , թէ պէտքի ատրմութիւն մ՛ընելու փափաքով սոյն թշուառ անձին որ իրեն օգտակար ըլլալու իջած մը յայտներ էր , Ծէրմէն ոտք ելաւ և տասս տու նետեց վիսպարանին առջև , որ պատասխ ցոյց տալով խմբին այս վճռանձն պարգևատուն :

— Տա՛ս սու, պարո՛ններ, կը տեսնէ՛ք ։ ։ ։ Դրամատէրներու վրայ կը խօսէի ։ ։ ։ պատճ՛ու այս պարոնին. սեղանաւորի, գնդապետի պէս կը վարուի՝ ընկերութեան հաճելի ըլլալու համար ։ ։ ։ Ա՛յո, պարո՛ններ, վասն զի անոր պարտաւոր պիտի ըլլաք Աբենալէի և Փո՛ք–ան–Տէօի մեծ մասն ։ ։ ։ և ձեր շնորհակալութիւնն անոր պիտի յայտնէք ։ Բայց քանի որ տուած առակին երեք սու կ'աւելնայ ։ ։ ։ այս երեք սուին ալ արժանի պիտի ըլլամ, պատմութեանս անձերուն պէս պիտի խօսիմ ։ ։ ։ փոխանակ ձեզի և ինձի պէս խօսելու ։ Ա՛յս ալ անուշութի՛ւն մ'է զոր սոյն հարուստ դրամատէրին պիտի պարտաւորիք և պաշտէք ։

— Է՛հ, գլուխ ցաւցուցիր, շուտով սկսէ — ըսաւ Սբըլէդ ։

— Քիչ մը համբերեցէք, պարոնները — ըսաւ Բիւդ–Վինէկը — արդարութիւնը կը պահանջէ որ ինձի տաս սու ուղղ դրամատէրը՝ գահ–երէցին եաքն՝ ամենէն աղէկ տեղը նստի ։

Ա՛յս առաջարկութիւնը Սբըլէդին խորհրդին այնչափ նպաստաւոր էր որ պռոցց ։

— Իրա՛ւ է ։ ։ ։ իջնէ եաքն անոր կ'ինկայ ամենէն պատուական տեղը ընտրել ։

Եւ աւազակը նորէն նշանացի ափնաքի մը նետեց կալանաւորներուն ։

— Հա՛, հա՛, թո՛ղ մօտ գայ — ըսին ամենքը ։

— Թո՛ղ առաջին նստարանին վրայ բազմի ։

— Կը նայի՛ս, երիտասարդ ։ ։ ։ առատաձեռնութեանդ վարձը դուռ ։ ։ ։ պատուելի ընկերութիւնը կը ճանչէ որ առաջին տեղը նստելու իրաւունք ունիս — ըսաւ Բիւդ–Վինէկը ծերմակին ։

Ծերմակն կարծելով թէ իրօք իր ապաշխարանքը զղուելի ընկերները շահեցաւ, սաստիկ ուրախանալով որ այս մասին Ռիխլէդին պատուէրին կը հետևի, իր մեծ հակակրութիւնը զսպելով, իր սիրած տեղէն ելաւ և վիայարանին մօտեցաւ ։

Ա՛յս վերջինը՝ Նիդօլաի և Պարպիյօնի օդնութեամբը՝ չորս հինգ նստարանները կրակարանին մօտ դրաւ՝ և սեթևեթելով ըսաւ ։

— Անհատական առաջին օթեակներն ։ ։ ։ ամէն իշխանի իրեն վայել պատիւն ։ ։ ։ առաջ դրամատէրը ։ ։ ։

Հիմակ, վճարողները թող նստարանները բազմին — յարեց Բիւդ–Վինէկը գլուխ գլխութեամբ, կարծելով հաստատապէս որ ծերմակն իր

շնորհիւը վտանգի մը չենթի հանդիպի ։ Իսկ անոնք որ բան մը չվճարելնին գնային պիտի նստին կամ կանգուն պիտի մնան, ինչպէս որ կ'ուզեն ։

Նկարագրենք այս տեսարանին նիւթական տպաւորութիւնը ։

Բիւդ–Վինէկը՝ կրակարանին մօտ կանգուն՝ պատմելու կը պատրաստուէր ։

Աստ մօտ էր Սբըլէդ՝ նոյնպէս կանգուն, և հետևէն ծերմակը կը դիտէր, և անոր վրայ յարձակելու պատրաստ էր երբ պահակը դուրս եկնէր ։

Ծերմակն քիչ մը հեռու՝ Նիդօլա, Պարպիյօն, Քարտիյաք և ուրիշ կալանաւորներ, որոց մէջ կապոյտ դգակով և մնխրպոյտ բաճկոնով մարդ մը կը տեսնուէր, յետին նստարանները կը տեսնուէին ։

Կալանաւորներուն մեծ մասն՝ ասպիս անդին դասմարուած՝ ոմանք դեռ տիպը նստած, ոմանք կանգուն և պատերուն կռթնած՝ այս պատկերին երկրորդական մասերը կը կազմէին՝ Բանդրանդեան ոճով լուսաւորուած երեք կողմնակի պատուհաններէ, որ վառվռուն լոյսեր և մթին ստուերներ կը տիրէին այս դէմքերուն վրայ որ այնքան յայտնապէս եռեւոյթ և դժնդակ ծղրտ ունէին ։

Վերջապէս ըսենք թէ պահակն՝ որ յանդիման և երեսաթով՝ ծերմակին սպանութեան նշանը պիտի տար, կիսբայ դրան մօտ կը կենար ։

— Պատրաստ էք — հարցուց Բիւդ–Վինէկը Սբըլէդին ։

— Լուռութի՛ւն դռդռահիներուն մէջ ։ ։ ։ — ըսաւ Սբըլէդ կիսովին դառնալով. ապա, Բիւդ–Վինէկին ուղղելով խօսքը. — Հիմակ, սկսէ պատմութիւնդ, քեզ մտիկ կ'ընենք ։

Խորին լռութի՛ւն մը տիրեց ։

ԳԼՈՒԽ Զ

ԿՐԻՆԿԱԼԻ ԵՒ ՓՈՒՔ–ԱՆ–ՏԷՕ

Բիւդ–Վինէկին պատմութիւնը սկսաւ առաջ՝ ընթերցողին պիտի յիշեցնք՝ որ այլանդակ հակապատկերով մը կալանաւորներուն մեծագոյն մասն՝ իրենց լրբենի անզգամութեան չնայելով՝ դեռեւ միշտ անմեղ նկարագիրներ կը սիրեն, չպիտի ըսենք մնոպի, որոց մէջ կը նշմարուին

անողոքելի ձակատագրի մ՚օրինաց համեմատ՝ հարստահարեալ մ՚որ անթիւ փորձանքէ և ձախորդութենէ ետքը՝ վրէժ կը լուծէ իր բռնաւորէն։

Բայց մեր միտքը բնաւ համեմատութիւն մը հաստատել չէ ապականասէր մարդկան և բարեկիրթ ու աղքատ ամբոխին մէջ. սակայն չգիտեմք թէ ինչ մոլեգին ծափահարութեամբ Պուլվարի թատրներու խուժանը նահատակի մ՚աղաւոթիւնը կը բարեւէ, և ինչ եռանդագին անէծքով կը հալածէ անզգամը կամ մատնիչը։ Սովորաբար կը ծաղրեն մարդիկ՝ բարկին, տկարին և հալածեալին համար համակրութեան այս կոշտ վկայութիւններն ... և առելութիւն՝ զօրաւորին, անիրաւին և անգթին դէմ։ կարծեմ թէ այն մարդիկ իրաւունք չունին։ Խուժանին այս զգայունները շատ սիրուիչ են։

Միթէ յայտնի չէ որ այս օգտակար բնազդումները կրնան հաստատուն սիւիրներ դառնալ այն տառապեալներուն մէջ զոր տղիտութիւնն ու աղքատութիւնն անդադար տնաւեր չարեաց կ՚ենթարկեն։ Ի՞նչպէս կարելի է ամէն բան չյուսալ ժողովրդէ մ՚որուն բարոյական ուղիղ զգացողութիւնն երեւան կ՚երթէ շարունակ, ժողովրդի մ՚որ, արհեստական ապրանքը ճանչնալով, չեն թողուր բնաւ որ թատերական գործ մ՚անզգամին յաղթանակով և արդարին տանջանքով վերջանայ։

Այս պարագան՝ որ կ՚արհամարհուի, կը ծանակի, մեր աչքին մեծ կարեւորութիւն ունի երեւան հանած հակումներուն բաղդատութեամբ, և որոնք առէպ կը տեսնուին, կը կրկնենք, ամենէն ապականասէր էակներու մէջ, երբ կեցցով մը հանգամանքներէ կամ հարկերէ ազատ։

Մէկ խօսքով՝ քանի որ մեղքի մէջ կարծրացած մարդիկ համակրութիւն կ՚զգան դէմ երբեմն՝ բարձր զգացումներու պատմութեան կամ քայտրութեան, միթէ հարկ չէ մնածել որ ամէն մարդիկ քիչ շատ գեղեցկին, բարւոյն, արդարին սէրն ունին, բայց թշուառութիւնը, բայց անբանութիւնը, թիւրելով, խեղդելով այս երկնային բնազդումները, մարդկային ապականութեան առաջին պատճառները կ՚ըլլան։

Միթէ յայտնի չէ որ առ հասարակ մարդ անզգամ կ՚ըլլայ, որովհետեւ ժլատ է, և թէ զանի սիրոյից սակաւի փորձութիւններէ ազատելով իր նիւթական վիճակին արդար զգուշացումով, գործադրելի

գործել է այն առաքինութիւններն որոց պիտակ ութիւն ունի.....։

Բիւզ–Վինէկրին պատմութեան ըրած տպաւորութիւնը սիրտ հաստատէ, կամ լաւ եւս սիրտ յայտնէ, կը յուսանք, մեր յառաջ բերած քանի մը դաղափարները։

Ուսաի Բիւզ–Վինէկը իր պատմութիւնն սկսաւ այս կերպով՝ մինչեդեռ ունկնդիրները խորին լռութիւն մը կը պահէին։

«Արդէն բաւական ժամանակ կայ որ պատուաւոր ընկերութեանդ պատմիչը պատմութիւնս անցած է։ Բըրէթ–Բօլճայը ըսուած տեղը դեռ ես կործանած չէր։ Պատուաւոր ընկերութիւնը գիտէ կամ չգիտէ թէ ինչ է Բըզիւզ–Բօլճայը։»

— Գիտենք — ըսաւ կապոյտ կտաւով և մխրճի գոյն բաճկոնով կանաւորը. — Բօշէ փողոցին և Բէբինէթը փողոցին կողմէն տնակները (cassines) էին։

«— Ճիշտ է, տղաս — վայ բերաւ Բիւզ–Վինէկը — և Միջնաքաղքին թաղն՝ որ սակայն պալատներէ բաղկացած չէ, իբր թէ կամ Բիւլլի փողոցներն ըլլային, Բըզիւզ–Բօլճայի մօտ. ինչ աղբոց (turne), բայց, ինչ և է, դողիաթներու նշանաւոր դուբ մ՚էր. փողոցներ չկային, այլ գոհկներ. տուներ չկային, այլ փլածներ. սալաքար չկար, այլ տղմէ և աղբէ օթոց մը, այնպէս որ եթէ կառքեր անցնէին՝ անոնց ձայնը մեղ չէին անհանգիստ ըներ, բայց բնաւ չէին անցներ։ Առաւօտէն մինչեւ իրկուն, և մանաւանդ իրկունէն մինչեւ առտու, կը լսէին միայն ձայները. պահնորդն, օգնութիւն կանչեցէք, մարդ կ՚սպաննէն. բայց պահնորդը տեղէն չէր շարժեր։ Որչափ շատ ըլլային հալածողները Բըզիւզ–Բօլճայի մէջ, այնչափ քիչ էին ձերբակալ ընելու մարդիկն։ Ուրեմն մարդիկ այն տեղ կը վխտային, տեսնելու բան. ահիւաւաճառներ, ոսկերիչներ և սեղանաւորներ քիչ կը բնակէին հոն, բայց ասոր փոխարէն, նուագածուներ, միմոններ, ծաղրածուներ կամ հետաքրքրաշարժ կենդանիներ ցցնողներ կային։ Ասոնց մէջ, մէկը կար որ Քօ–քա–ռա–ՏԷօ կ՚անուանէին, այնքան չար էր մանաւանդ տղոց համար ... Ձինքը Քօ–քա–ռա–ՏԷօ (երկու կատր ընող) կը կոչէին, վասն զի կ՚ըսէին թէ տասարի մէկ հարուածով երկու կատր ըրեր է փոքրիկ Սալօյար մը։»

Բիւզ–Վինէկրի պատմութեան այս կտորին՝ բանտին ժամացոյցը

ժամն երեք ու քառորդ զարկաւ : Որովհետեւ կալանաւորները ժամը չորսին ճնշարաններըը պիտի դառնային , Սքըլէդին ոճրագործութիւնն այս միջոցին առաջ պիտի կատարուէր :

— Անիծ|ից արմատ , պահակը դեռ չդնաց — ըսաւ նա կամացուկ մը Կրօ–Պուադէօին . — Հանգստաբար եղիր , անդամ մ'որ պատմութիւնը շարունակուի , պիտի ձգէ երթայ ...:

Բիդ–Վինէկը իր ձէպը շարայարեց .

«— Մարդ չգիտեր թէ Քուբ–ան–Տէօ ուսկէ կգար . ոմանք կ'ըսէին թէ Իտալացի է , ոմանք , Պոհեմացի , ոմանք , Թիւրք , ուրիշները կ'ըսէին թէ Ափրիկեցի է . միամիտ կիներ կարծէին թէ կախարդ մ'է , թէեւ զարմանալի կը թուի կախարդ մ'այս ժամանակին . ես , այս միամիտ կիներուն պէս ըսելու կը փորձեմ : Այսպէս կարծել տուողն այն է որ Կաբլոօա անունով մեծ շիկագոյն կապիկ մ'ունէր միշտ , և այս կենդանին այնքան ներդաշնակ չար էր որ կարծես թէ սատանան փորը մտած էր : Քիչ մ'ետքը ձեզ Կաբլոօան վրայ պիտի խօսիմ ...: Իսկ Քուբ–ան–Տէօին գալով հիմնակ անոր երեսը ձեղի պիտի ցուցնեմ . դէմքը կոշկի յետոյս դոյնն ունէր , մազերն՝ իր կապկին մազերուն պէս կարմիր , աչերը կանաչ , և միամիտ կիներուն կարծիքը թէ կախարդ մի է , ասով կը հաստատուի ... որ լեզուն սև էր :»

— Սև լեզո՞ւ — ըսաւ Պարպիյօն :

— Մեւանի պէս սև . — պատասխանեց Բիդ–Վինէկը :

— Եւ ինչո՞ւ համար :

«— Վասն զի յոյն ըլլալով հաւանական է որ մայրը խափչկի մը վրայ խօսած է —յարեց Բիդ–Վինէկը համեստ վստահութեամբ մը : Ա յս յատկութեան՝ Քուբ–ան–Տէօ կը միացնէր ուրիշ արհեստ մ'որ էր , չգիտեմ որչափ կրիաներ , կապկիներ , ծովու խոհկորներ , ձերմակ մուկեր , աղուէսներ , սլսկան մուկեր ունէր , և ասոնց թուովը փոքրիկ Սալթօարներ կամ ընկեցիկ տղաներ : Ամէն առտու՝ ամէն մէկուն ձեռքը կտար էր կենդանին և սև հացի կտոր մը , և ճամբայ կը հանէր ... որպէս զի պզտիկ սոս մը խնդրելու և փոքրիկ պարել տան : Անոնք որ իրկունը դէթ տան հինգ սու չէին բերեր , ծեծը կ'ուտէին , բայց անոնք ծեծ մը՝ որ առջի առիւնները տղոց աղաղակները Բրդիդ–Թօլօնի մէկ ծայրէն միւս ծայրը կը լսուէին :

«Պէտք է ըսել նաև որ Բրդիդ–Թօլօնի մէջ մարդ մը կար որ փոքրիկ կ'անուանէր , վասն զի այս տեսակ թզուկներու առջեն հինն էր , և բոլոր թէ քաղաքապետը , մեծաւորը , խաղաղութեան կամ լաւ և պատերազմի պաշտօնեայ մ'էր , վասն զի իր արբունիքը (խոհակաճառելի վնասակար էր) կ'ներէին դանդատելու , երբ միաբանելու և դործերը կարդադրելու ուրիշ ձար չկար : Թէև արդէն ծեր էր , դահերէցը Հերքիւլէսի պէս ուժեղ էր և ահարկու . Բրդիդ–Թօլօնի մէջ լոկ անոր անունով երդում կ'ընէին . երբ աղէկ ըսէր . լաւ , ամէն մարդ , շատ լաւ կ'ըսէր . երբ վատ է , ըսէր , ամէնքը՝ շատ վատ կ'ըսէին : Ինքնին սիրտը բարի մարդ էր , բայց սոսկալի . երբ , օրինակի համար , զօրաւոր մարդիկ իրենցմէ տկարները հարստահարէին ... այն ատեն , վայ իրենց դլխին ...: Որովհետև Քուբ–ան–Տէօին դրացին էր , սկիզբները լսեր էր տղոց աղաղակները՝ կենդանիներ ցուցնողին տուած հարուածներուն պատճառաւ . բայց անոր ըսեր էր . — Եթէ նորէն լսեմ տղոց աղաղակն , ես ալ քեզ աղաղակել տիսի տամ , և քանի որ ձայնդ աւելի մեծ է , աւելի սաստիկ տիսի կոխեմ քեզ :»

— Շուտիկ դահերէց ... ես կը սիրեմ դահերէցն — ըսաւ կապոյտ դդակով կալանաւորն : — Ես ալ նոյնպէս —յարեց պահակը խմբին մօտենալով :

Սքըլէդ չկրցաւ զսպել զայրոյթը անհամբերութեան շարժում մը :

Բիդ–Վինէկը շարունակեց .

«— Գահերէցին չնորհիւն՝ որ Քուբ–ան–Տէօին սպառնացեր էր , ալ չէր լսուեր տղոց վայնասունը դիշերային Բրդիդ–Թօլօնի մէջ . բայց խեղճ փոքրիկ թշուառները գարձեալ առտուգանք կը քաշէին . վասն զի եթէ չէին պոռար ալ երբ դլխաւորնին դիրենք կը ծեծէր , պատճառն այն է որ աւելի սաստիկ ծեծ ուտելու կ'երկնչէին ... յետոյ միւս կողմէն բնաւ չէին երազեր անդամ երթալ դանդատիլ դահերէցին :

«Պայման դնելով տան հինգ սու զոր ամէն մէկ կենդանի յուշտող մանկիկ պարտաւոր էր իրեն բերելու , Քուբ–ան–Տէօ անոնց տուն տեղ , մնուդ և հագուստ կը մատակարարէր :

«Իրկունը՝ սև հացի կտոր մը , ինչպէս առտու նախաճաշին ... ահա այս է ճտունդն . երբէք անոնց ղլեսու չէր տար ... ահա հագուստն . և պիշերը խառն ի խուռն անասուններու հետ զանոնք կը փակէր , նոյն

յարդին վրայ, վերնայարկի մը մէջ՝ ուր եղնարանով և կափարիչով մը կ'եղլուէր ... ահա այս էր բնակութիւնն: Անդամ մ'որ անասուն և մանկիկներ ամենքը մէկտեղ ներս մտնէին, եղնարանը կը քաշէր և բանալիով կափարիչը կը գոցէր:

«Կրնաք դատել թէ այս կապիկներն, այս խոշկորներն, այս աղուէսներն, այս մկներն, այս կրիաներն և այս տղեկներն ինչ դուռ ու դռչում կը հանէին առանց լուսի նոյն վերնայարկին մէջ, ուր ափիս չափ մեծ էր: Քուբ-ան-Տէօն վարի մէկ սենեակը կը պահէր, և իր կարկուտ մեծ կապիկն անկողնին ծայրը կը կապէր: Երբ վժլտոյն ու աղաղակը կ'աւելնային վերնայարկին մէջ, անառանցքն առանց լուսի կ'ելնէր, մեծ մտրակ մը կ'առնուր, եղնարանէն վեր կ'ելնէր, կափարիչը կը բանար և առանց նայելու չորս դին մտրակը կը դարձնէր:

Որովհետև միշտ տասն հինգի չափ տղեկ կային, և մէկ քանին, ողորմելիները, մինչև քանի սու կը բերէին օրը, Քուբ-ան-Տէօ, իր ծախսը հանելէն ետև՝ որ ծանր չէր, իրեն կը պահէր օրը գրեթէ չորս ֆրանք կամ հարիւր սու... ասիկ զատ՝ կեր ու խումի կտոր ինքզինքը, վասն զի պէտք է գիտնալ որ յետին ծայր դինեմոլ էր, և օրն անգամ մը կանոնաւորապէս գինիի տակառին մէջ կը մտնէր... Այս էր իր սովորական կենցաղավարութիւնը. կը կարծէր թէ առանց ասոր բոլոր օրը գլխացաւ պիտի ունենայ. չմոռնամ ըսելու նաև որ իր վատ տակով կարկուտին ոչխարի սրտեր կը դնէր, վասն զի իր մեծ կապիկը հոտմ միս կ'ուտէր գիշակերի պէս: Բայց կը նայիմ որ պատուարժան ընկերութիւնը կրէնկալէն տեսնել կ'ուզէ. ահաւասիկ, պարոնները...:»

— Ա՛հ, տեսնենք կրէնկալէն ալ, ապա երթամ պիտի ապուրս ուտելու — ըսաւ պահակը:

Սքըլէդ վայրագ դոհունակութեան ակնարկ մը փոխանակեց Կրօ-Պուաղէօլին հետ:

«— Ահն տղոյ մէջ որոց Քուբ-ան-Տէօ իր անասունները կը բաշխէր — վրայ բերաւ Բիգ-Վինէկը — փոքրիկ խեղճ շուտիկ մը կար կրէնկալէ մականուանեալ: Անհայր և անմայր, անեղբայր և անքոյր, անառուն և անտէր, միս մինակ մնացեր էր... աշխարհիս վրայ, ուր գալու փափաք ունեցած չէր, և ուսկէ կրնար մեկնիլ առանց մէկուն

ուշադրութիւնը դրաւելու: Իր զուարճութեան համար կրէնկալէ չէք կոչուէր, հասուն, տուայտ, տկար ուցյաւադար էր և գթութեան արժանի. եօթ կամ ութ տարու կը կարծուէր, և տասն երեք տարու էր, բայց եթէ իր հասակին կէսը կ'երևէր, յանցանքն իրը չէր... վասն զի երկու օրուան մէջ մէկ օր կերակուր կերեր էր, և այնչափ քիչ, այնչափ քիչ, այնչափ դէշ, այնչափ դէշ... որ մեծ մեծ բաներ ընելու փափաք ունէր, թէև եօթ տարեկան կ'երևէր:»

— Խեղճ բզեզ, կարծես թէ աչքիս առջևն է — ըսաւ կապոյտ դգակով կալանաւորը — քանի քանի առանկ տղեկներ կան... Բարիզէ սալաքարերն վրայ, ձշմարիտ սովալուկ մանկիկներ:

— Պէտք է որ պզտիկուց այս արհեստը սորվին որ քիչ քիչ այս կեանքին վարժին — վրայ բերաւ Բիգ-Վինէկը դառնապէս ժպտելով:

— Շուտ ըրէ, լմնցուր նայիմ — ըսաւ Սքըլէդ խրոխտաբար — պահակին համբերութիւնը կը հատնի, թանը կը պաղի:

— Ա՛հ բա, հոգս է — վրայ բերաւ պահակը — կ'ուզեմ քիչ մ'աւելի ծանօթութիւն ընել Կրէնկալէին հետ, որչափ զուարճալի է:

— Սուտլիս, շատ ուշադրաւ է — յարեց ծէրպէն, այս վէպին ուշադիր:

— Ա՛հ, չնորհակալեմ այդ ըսածէդ, դրամատէրս — պատասխանեց Բիգ-Վինէկը — այդ խօսքդ աւելի հաճոյք կտայ ինձ քան տասնուչորս...:

— Անօրէն շաղակրատ — գոչեց Սքըլէդ — դեռ ևս մեր հոգին սիրտը պիտի հատցնես: — Ահա, կը շարունակեմ — վրայ բերաւ Բիգ-Վինէկը:

«Օր մը, Քուբ-ան-Տէօ փողոցէն հաւքեր էր կրէնկալէն, կիսամեռ ցրտէն և նօթութենէ. շատ աղէկ կ'ընէր թէ որ ձգէր որ մեռնի: Որովհետև կրէնկալէն տկար, նոյնպէս երկչոտ էր, և որովհետև երկչոտ՝ միւս անասնոյցդ տղեկներուն ծանակն ու թմբուկը դարձեր էր, որոնք այնչափ, այնչափ կը ծեծէին և կը նեղէին գինքն որ անտարակոյս անդադար մէկը պիտի դառնար, եթէ արիւթենէ և ոյժէ զուրկ չըլլար: Բայց ընդ հակառակն... երբ շատ մը ծեծէին գինքը, կլար լսելով. — Ես մարդու չարիք չըրի, և ահէն մարդ ինձ չարիք կը հասցնէ... այս անիրաւ բան է... ահ, թէ որ ուժեղ... և յան-

դուքն ըլլայի...։ — Կարելի է կարծէք որ Կրէնկալէ սիրտի յարէր։ — Ինձ եղած չարիքին փոխարէնը սիրտի հատուցանէի։ — Լաւ, քնաւ ատանկ խօսք մը բերնէն չէր ելներ...նա կ'ըսէր. — Ո՛հ, թէ որ ուժեղ և յանդուգն ըլլայի, տիարները սիրտի պաշտպանէի ղօրաւոր-ներու դէմ. վասն զի ատկոր եմ և զօրաւորներուն երեսէն յաւ քաշեցի...։ Բայց աւ այժմ, քանի որ լուի ալէս վախտ էր և չէր կարող արդի-լել որ ուժեղները տիարներուն չարիք չընեն, ինքզինքէն սկսելով խո-շոր կենդանիները կ'արգիլէր փոքրները ուտելու...։»

— Ահա ծիծաղելի գաղափար մը — ըսաւ կապոյտ դգակով կալանա-տորը։

«Եւ աւելի ծիծաղելին սա է որ — վրայ բերաւ վիսլաբանը — կար-ծես թէ այս պատմութիւնով Կրէնկալէ սիրտիանք մը կը դնէր երբ ծեծն ուտէր...և ասկէ կը հասկցուի որ ինքնին դէշ սիրտ մը չունէր...։»

— Կրնդ, տարակոյս չկայ...ճիշտ է...— ըսաւ պահակն։ — Ի՞նչ զուարճալուսօ է սա տատանայ Բիգ–Վինէկրը։

Նոյն պահուն ժամն երեք ու կէս հնչեց։ Ծէրմէնի դահիճն և կրօ-Պուադէօն իրարու նշանացի աչք մը նետեցին։ Ժամերը կ'անցնէին, պահակը չէր հեռանար, և կալանաւորներէն նուազ կարծրասիրտնե-րը, կարծես թէ Սբբլէդին ծէրմէնի դէմ ունեցած չարահնար խոր-հուրդները կը մոռնային անյապաղութեամբ Բիգ–Վինէկրի պատմութիւ-նը մոռիկ ընելու համար։

«Երբ կ'ըսեմ — յարեց Բիգ–Վինէկրը — թէ Կրէնկալէ չէր Թողուր որ խաղող անասուններդ փոքրկիներն ուտեն, չկարծէք թէ Կրէնկալէ վազ ընելու, ածխներու, գայլերու և նոյն իսկ Քուբ–ան–Տէօլին պատաղելին մէջ դնուած աղուէսներուն դարձին կը խառնուէր, ամենևին, շատ վախկոտ էր այս բանին համար. բայց այն ինչ կը տեսնէր, օրինակի համար, մանուկ մ'իր ոտայրին մէջ դարա-նամուտ՝ որպէս զի ողբացած Աստուծոյ աբեղին տակ զատրթօրէն Թռչուող ողբումի խնդուկ ձանճ մ'որսայ, Կրէնկալէ, առանց ուրիշի ձնաս տալու, կրակ, ոստայնին հարուած մը կատր պատպանով, ձանճը կ'ազատէր, և իբր ձշմարիտ կեսար մը մանուկը կը ձղմէր...։ Այո, իբր ձշմարիտ կեսար...վասն զի երեսին դոյնը մոխիր կը դառնար սոյն անշահ անասուններուն դպելուն. ուստի մեծ արիութեան կարօտ էր.

..ինքն որ եղնակէ մը կը վախնար, և երկար ժամանակէ ետքը կարող եղեր էր Քուբ–ան–Տէօլին ամէն առատ իրեն տուած կրիայեն ընտա-նենալ։ Ուստի Կրէնկալէ, մանուկներուն իրեն աղդած երկիւղը զսպե-լով քանի արդիլեր զանոնք ձանձեր ուտելու, կ'ելլէր...։»

— Կ'ելլէր այնպան զօրաւոր իր տեսակին մէջ որչափ մարդ մ'որ դայլի մը վրայ կը յարձակի անոր որկորէն ոչխար մ'ազատելու — ըսաւ կապուտաղդակ կալանաւորը... — կամ իբր մարդ մ'որ Քուբ–ան–Տէօլին հետ կը մաքառի իր ձիրանէն Կրէնկալէն կորզելու համար — յարեց Պարսկիոն որուն հետաքրքրութիւնը նոյնչափ սաստիկ շարժեր էր։

«Ինչպէս որ կ'ըսէք — վրայ բերաւ Բիգ–Վինէկր։ — Այնպէս որ այս յաղթանակները տանելէն ետև՝ Կրէնկալէ ինքզինքն այնքան դժբաղդ չէր համարեր...։ Ինչն որ բնաւ չէր ծիծաղեր, կը ժպտէր, կը շփանար, դլխարկը ծուռ կը դնէր (եթէ դլխարկ ունենար) և Մաք-Նէյլ կ'երդէր յաղթական ձայնով մը...։ Նոյն պահուն և ոչ իսկ մա-մուկ մը կրնար անոր դիմադրել կենալ...։ Ուրիշ անդամ մ'ալ ծղրիդ-մը (cricri) դետակի մը մէջ կ'ընկղմէր և կը տարուբերէր...Կրէնկա-լէ շուտ մը և արիաբար իր երկու մատերը ջուրը կը խօթէր ծղրիդը կը բռնէր և ապա խոտի շղի մը վրայ կը դնէր...։ Դրամահաւաք լու-ղակ մ'որ իր տատներորդ հիդդը նորէն օրացած ըլլայ, այնչափ շատ չպարծիր որչափ Կրէնկալէ՝ երբ կը տեսնէր որ իր ծղրիդը կը տատանի և կը փախչ...։ Եւ սակայն ծղրիդն իրեն ոչ ստակ կտար և ոչ շքա-դրամ, և ոչ իսկ շնորհակալութիւն մը, ինչպէս նաև ձանձն։ Ու-րեմն, Բիգ–Վինէկր, բարեկամ իմ, պիտի ըսէ ինձ պատասխան ընկերութիւնն, ինչ տարօրինակ զուարճութիւն կ'զդար Կրէնկալէ, որ ամենէն ծեծ կ'ուտէր, ծղրիդներու աղատարարն ու մանուկներու դա-հիճն ըլլալով։ Քանի որ իրեն չարիք կը հասցնէին, ինչու՞ համար վրէժ չէր լուծեր ինքն ալ իր կարողութեան չափովը դէշութիւն ընե-լով, օրինակի համար, ձանձերը սարդերուն կեր տալով և Թողլով որ ծղրիդները խղդուին, կամ նոյն իսկ կամաւ խղդելով...ծղրիդներ...։»

— Հմ...աղէկ ըսիր...ինչու՞ համար այսպէս վրէժ չեն առնուր...։ — ըսաւ Պիդօլա։

— Ի՞նչ օգուտ կրնար ունենալ այդ բանն — ըսաւ ուրիշ մը։

— Ի՞նչ ··· զեշտութիւն ընելու, քանի որ իրեն կ'ընէին։

— Ո՛չ։ Լա՛ւ, ես կը հասկնամ թէ ինչո՛ւ համար ձանձրեր ազատել կը սիրէր ··· այս պզտիկ բզեզը — վրայ բերաւ կապուտաղակ մարդը։

— Կարելի է կ'ըսեր ինքնիրեն. Ո՞ զիտէ թերեւս իս ալ այսպէս ազատեմ։

— Ա՛յս ընկերն իրաւունք ունի — պոռաց Բիպ–Վլինկը. — կարդաց այն՝ սրտի մէջ ինչո՞ր պատուարժան ընկերութեանս յայտնելու վրայ էի։

«— Կրէնկալէ նենգամիտ չէր. իր քթին ծայրէն անդին չէր տեսներ, բայց ըսեր էր իւրովի. Քուբ–ան–Տէօ իմ մահուս է. կարելի է օրին մէկը խեղճ ձանձերու ըրածս մէկին ալ ինձի համար կ'ընէ··· կարելի է անոր ոտային աւերեմ և իս իր ձանկէն ազատեմ. վասն զի, ինչո՞ւ այն օրն՝ որ և է կերպով չյանդգներ էր իր զլխաւորին քովէն խոյս տալու, ինքզինքը մեռած սիրտի կարծէր։ Սակայն օր մ'որ ոչ իր և ոչ իր կրիային բաղդը բաներ էր, և երկուքին երեք տու մինչեւ շահեր էին, Քուբ–ան–Տէօ սիրաւ անանկ սաստիկ ծեծել տղան, անանկ սաստիկ, որ, վերջապէս, Կրէնկալէին դիմանալիքը չմնայ. ամենուն ծանօթին ու նահատակին ըլլալէն տաղտկանալով՝ վերնայարկին կափուլը բացուելուն ժամին կ'սպասէ, և մինչդեռ Քուբ–ան–Տէօ իր անասուններուն խմոր կը բաժնէր երկայնքը կը սահի վար կ'իջնէ···։»

— Ա՛հ··· շատ աղէկ — ըսաւ կալանաւոր մը։ — Բայց ինչու համար չէր երթար դահլիճին դանդատելու — ըսաւ կապոյտ դրամին — աղտոր կոպեկ մը սիրտի տար Քուբ–ան–Տէօին։

«— Լա՛ւ, բայց չէր համարձակեր··· սաստիկ կը վախնար, աւելի աղէկ ունէր խոյս տալու ջանալ։ Դժբաղդաբար Քուբ–ան–Տէօ զանի տեսեր էր. անոր վզէն կը բռնէ և վերնայարկը կը տանի··· Այս անգամ Կրէնկալէ զլխին դալիքը մտածելով բոլոր մարմնովը կը սարսուի, վասն զի գեռ աղետիքը վերջը հասած չէր ··· Կրէնկալէի աղերսին ընելուս, պէտք է որ ձեզ կարուսի վրայ խօսիմ, Քուբ–ան–Տէօին մտերիմ մեծ կապիկն, այս անգամ կինդանին, մաս վճռեր, Կրէնկալէէն աւելի մեծ էր, ալ մտածեցեք թէ ծրչափ մեծ էր հասակը կապիկի մը համար··· Հիմակ սիրտ յայտնեմ ձեզ թէ ինչո՞ւ համար պատմագիրն միւս կենդանիներուն պէս Կարուսն ալ փողոցները չէին պտըտցներ ցոյց տալու համար. պատճառն սա է թէ Կարուս այնչափ անզգամ էր և ուժով, որ տղոց մէջ, լոկ տասն չորս տարեկան Օվէրնեայ մը կը դանուէր որ՝ իբր անվնաս հաճոյք մը՝ շատ անգամ Կարուսին հետ ձակատեր, կռուէր և՝ ի վերջ յաջողեր էր զանի նուաճելու և շղթայի զարնելու, բայց և այնպէս սահմանք տեղի ունեցած և Կարուս իր առաջնորդն արիւնած է։ Փոքրիկ Օվէրնեան այս բանէս տաղտկացած՝ օր մ'ինքնավին ըսեր էր։ — Լա՛ւ, լա՛ւ, վրէժս պիտի հանեմ քեզմէ, անպիտան կապիկ։ — Ուստի առտու մը ըստ սովորականին իր կապիկն հետ կը մեկնի. զանի հրապուրելու համար ոչխարի սիրտ մը կը դնէ. Կարուս ուտելու առնոր՝ տղան անոր շղթայն ծայրէն չուան մը կ'անցնէ, ծառի մը կը կապէ, և երբ անգամ մը անզգամ կապիկը լաւ մը կաշկանդուած կը տեսնէ, անոր վրայ անհամար հարուածներ կը տեղայ դաւաղանով, անանկ հարուածներ որ կրակ ու բոց կը հանեն։»

— Ա՛հ, շատ լաւ է։ — Կեցցէ, Օվէրնյա։ — Կեցցէ, տղաս։ — Սա չարագործ Կարուսին հոգին հանե — ըսին կալանաւորները։

«— Եւ սրտովին կը թմբէր, հաւատացէք — վրայ բերաւ Բիպ–Վլինկը։ — պէտք էր տեսնել թէ Կարուս ինչպէս կը կրձտէր, կը պոռար, կը ցասկրտէր, կ'ատամտաէր ատրճանդին. բայց Օվէրնյան անոր կը պատասխանէր դաւաղանովը, դեռ կ'ուզես, ւռո, նայիմ··· Դժբաղդ օրէն կապիկները կատաղերուն պէս են, եօթը հոգի ունին··· Կարուս որչափ չար նոյնքան նենգամիտ էր. երբ դիտեց թէ, տեղն է ըսելու, ինչպէս քթէն բերնէն կրակ կը ցայտի, կոփոշին ամենէն տաք միջոցին, վերջին ոստում մ'ըրաւ. ծառին ստորոտը փորեն վրայ ընկաւ, պահ մը տատանեցաւ, սուտ մեռել եղաւ, և փէտի պէս անշարժ մնաց։

Օվէրնյային ուզածն ալ այս էր. կարծելով թէ կապկին բանը բուսեր էր, հծիկը կը դնէ նորէն Քուբ–ան–Տէօին տունը չդառնալու պայմանաւ։ Բայց չուարական Կարուս աչքին ծայրովը զանի կը դիտէր. թէև ոսկրները խուրդուխաշ եղեր էին. երբ կը նայի որ մինակ է և Օվէրնյան հեռու, ակռաներովը կը կոթէ այն չուանն որով շղթան

ծառին կապուեր էր։ Ծննդոյ պուլլարն, ուր կոփոյը կերեր էր, Բըդիդ–Իօլօնյի շատ մօտ էր. կապիկը հայր Ջեքին պէս Ճամբան դիտէր. ուստի յուղի կ'ինչի իր շղթան քաշքշելով և իր տիրոջը տունը կը հասնի՝ որ կը մտնէ, կը փրփրի իր կապկին դանակոծ ըլլալը տեսնելուն։ Բայց այս բաւական չէ. այն առենէն վեր Կարլուս այնպիսի ոխ պահեր էր ընդհանրապէս բոլորը տղոց դէմ, որ Քուբ–ան–Ցէօ, որ սակայն փափկասիրտ չէր, չհամարձակեր էր մէկու մը յանձնել զանի դուրս տանելու...վախնալով որ փորձանք մը չհատնի. վասն զի Կարլուս կարող է տղեկ մը խղդել և լափել, և բոլոր պըտի անատնացոյցներն այս բանս դիտնալով՝ առիլ աղէկ ունէին մեռնիլ դանակոծ Քուբ–ան–Ցէօյին ձեռօք քան թէ կապկին մօտենալ։»

— Վերջապէս պէտք է որ երթամ թանս ուտեմ— ըսաւ պահակը, քայլ մ'առնելով դէպ 'ի դուռն — այս սատանայ Բիդ–Վինէկը կարող է թռչունները ծառերէն վար իջեցնել իրեն մոխիկ ընելու համար...Զգիտեմ թէ այս պատմածն ուսկէ կ'երթայ կը քաշէ։ — Վերջապէս... պահակը պիտի երթայ — ըսաւ կամացուկ մը Սքըլէդ Կրօ–Պուադէօին. — Աբիւն քրտինքի մէջ եմ, տենդս կը բռնէ...այնչափ կատղեր եմ ներսէս...։ Մինակ ուշադիր եղիք մոռնիլչորս կողմն առնելու...մնացածն ես վրաս կ'առնեմ...։

— Ձեղի կ'ըսեմ, խելօք նստէք — ըսաւ պահակը դէպ 'ի դուռը դիմելով։

— Որքերու պէս խելօք պիտի նստինք — պատասխան տուաւ Սքըլէդ ծէրմէնի մօտենալով, մինչդեռ Կրօ–Պուադէօ և Նիգօլա, նշանացի խօսքը մէկ ընելէն ետև՝ նոյն ուղղութեամբ երկու քայլ առին։

— Ա՛հ, յարգելի պահակ...ի՞նչպէս կը ձգես կ'երթաս ամենէն աղօր տեղն — ըսաւ Բիդ վինէկը յանդիմանական ձայնով մը։

Եթէ Կրօ–Պուադէօ չարդիլէր՝ Սքըլէդին շուտ մը թևէն բռնելով անշուշտ սա Բիդ–Վինէկրին վրայ պիտի յարձակէր։

— Ի՞նչ ըսել կ'ուզես ամենէն աղօր տեղն ըսելով— պատասխանեց պահակը դէպ 'ի վիպաբանին դառնալով։

— Անշուշտ — ըսաւ Բիդ–Վինէկը — չգիտես թէ ի՞նչ կորուստ կ'ընես մեկնելով...։ Պատմութեանս ամենէն դեղեցիկ մասը հիմա նոր պիտի սկսիմ։...։ — Ականջ մի կախեր ըսածին — ըսաւ Սքըլէդ

հազիւ թէ իր կատղութիւնը զսպելով — այսօր իր սովորական եռանդը չունի. ես իր պատմութիւնը շատ անհամ և անյղի կը գտնեմ...։

— Իմ վէպս անյի է մի — դոչեց Բիդ–Վինէկը իր վիպաբանի ինքնասիրութիւնը վիրաւորած տեսնելով — լաւ ուրեմն, պահակ...կ'աղաչեմ, կը պաղատիմ...որ մինչև վերջը մոխիկ ընես...դեռ ևս քառորդ մ'ունիմ լմնցնելու...սակէ զատ ապուրդ պաղած է...հիմակ, ի՞նչ կորուստ կ'ընես։ Պատմութիւնս պիտի տաբշնեմ որ ժամանակ ունենաս կերակուրդ ուտելու. մեր ննջարանն ելնելէն առաջ։

— Շատ աղէկ, պիտի ճնամ, բայց շուտ ըրէ...— ըսաւ պահակը մօտենալով։ — Եւ լաւ կ'ընես մնալով, պահակ. գովութիւս համար չեմ ըսեր, բայց սա իրաւ է որ ասանկ բան բնաւ լսած չես, մանաւանդ վերջը՝ կապկին և Արէնակէրին յաղթանակը պիտի տեսնես...որոց ուղեկից պիտի ըլլան փոքրիկ անատնացոյց մանկիկներն և Բըդիդ–Իօլօնյի բնակիները։ Պատիւս վկայ, հպարտութենէ չեմ ըսեր, բայց իրօք սքանչելիք է պատմութիւնս։

— Ուրեմն...պատմէ նայիմ, շուտ պատմէ, տղաս — ըսաւ պահակը կրակարանին մօտ գալով։

Սքըլէդ կատղութենէ կը սարսռէր...։ Իր ոճիրը գործելու գրեթէ անյոյս էր։ Եթէ անպատմ մը պատմելու ժամը հասնէր, ծէրմէն կ'աղաչէր, վասն զի իր անհաշտ թշնամին ննջարանը չէր բնակեր, և միւս օրն ալ, արդէն ըսինք, պարապ գտնուած մէկ խցիկ մը պիտի վարձու բռնէր։

Վերջապէս Սքըլէդ՝ բազմաթիւ կալանաւորներու ընդմիջումներէն՝ կը հասկնար որ՝ Բիդ–Վինէկրի վէպին պատճառաւ, դիմալի դադարներու մէջ կը գտնուէին. կարելի է որ այն առեն բանտարկեալները վայրագ անտարբերութեամբ մը հանդիսատես չէին ըլլար այն ասկալի պատմութեան որուն դատակից պիտի համարուէին իրենց անդրդուելի դիմքով։ Սքըլէդ կրնար խափանել վիպաբանին պատմութեան շարունակութիւնը, բայց այն առենն ալ կը մնար իր վերջին յոյսն ալ, որ էր ծէրմէնի ապահով վիճակի մը մէջ գտնուելէն առաջ՝ պահակին անակն հեռանալուն խնդիրը։

— Ա՛հ, անհամ անյի է վէպս — վրայ բերաւ Բիդ–Վինէկը։ Լաւ, հիմակ պատուարժան ընկերութիւնը պիտի անձամբ գատէ այդ բանս...։

«Արդ՝ կարկուս մեծ կապկին պէս չար կենդանի մը քիչ կը պտուէր, որուն թշնամութիւնը մանաւանդ՝ իր տիրոջը պէս, տղոց դէմ էր…։ Ի՞նչ կ՚ընէ արդեօք Քուբ–ան–Տէօ Արկնկալէն պատժելու համար փախչիլ ուզելուն պատճառաւ…այս բանս…քիչէն պիտի իմանաք…։ Առ այժմ, տղեկը ձեռք կը ձգէ, նոյն դիշերը վերնայարկին մէջ կը նետէ, ըսելով։ — Վաղն առտու, երբ ընկերներդ մեկնին, քեզ պիտի քաշեմ, և պիտի տեսնես թէ ինչ կ՚ընեմ փախչիլ ուզող տղաքը…։ Կը թողում ձեզ դատել թէ ինչ սոսկալի դիշեր անցուց Արկնկալէ։ Գրեթէ աչքը չգոցեց. ինքնավին կը հարցնէր թէ արդեօք Քուբ–ան–Տէօ ի՞նչ պիտի ընէ իրեն…։ Այս հարցումն ընելէն՝ քունը տարաւ…բայց ի՞նչ քուն։ Ասոր վրայ երազ մը տեսաւ…սոսկալի երազ մը…այս–ինքն երկանցն սկիզբն…լուսցէս որ պիտի տեսնէք…։

«Երազեց թէ ինքն այն տղոցմանի ձանձերին մեկն է՝ որոյմէ շատերն ազատեր էր սարդի ոտայնեներէն, և ինքն ալ մեծ ու հաստ ոտայնի մը մէջ ընկեր էր, և բոլոր ուժովը կը տատանէր ու կը տատանէր առանց խալըսիլ կարենալու. այն տանն գէպ իրեն գալը կը տեսնէր մեղմիկ և դաւաճանի պէս տեսակ մը հրճիշ՝ որ Քուբ–ան–Տէօին դէմքն ունէր և մամուխի մարմին մը…։ Իմ խեղճ Արկնկալէս կ՚սկսէր տարուբերիլ, ինչպէս որ կրնաք երևակայել…։ Բայց քանի ձիգ թաթիէր այնքան ոտայնին մէջ կը խառնուէր, ողղոմելի ձանձերուն պէս…։ Վերջապէս մամուխը կը մօտի…առոր կը դպի…և ահռելի կենդանիին պաղ և մազուտ թաթիկները կ՚զգայ, որ գլխուը կը քաշեն, կը փաթթեն…որպէս զի գլխուը կլլէ…ինքզինքը մեռած կը կարծէ…։ Բայց ահա չանկարծ տեսակ մը պայծառ, հնչական, սուր բզզուամ մը կը լսէ, և սիրտն ոսկեթև մժղուկ մը կը տեսնէ՝ որ՝ անդամանդի ասեղի պէս բարակ և փայլուն զլաք մ՚ունենալով մամուխին չորս դին կը թռչտի մեկուկէս կէրպով մը, և ձայն մը (երբ ձայն կ՚ըսեմ, հասկցէք մժղուկին ձայնին) որ առոր կ՚ըսէր։ Խեղճ մժղկիկ…ջոո ձանձեր ազատութիւ…մամուխը չէ…։ Գժբաղդօրէն Արկնկալէ ընդոստ արթնցաւ…երազին վախճանը չտեսաւ, բայց դարձեալ, փորը ինչ սիրտը հանդարտեցաւ ինքն իրեն ըսելով. Կարելի է որ անդամանդէ ասեղով ոսկեթև մժղուկը մամուխը պիտի սպանէր, թէ որ երազիս վերջը տեսնէի։ Բայց Արկնկալէ պատրաստ տեղն այս յուսով կ՚օրորէր ինքզինքը սիրտ տալու և հանդարտելու

համար. քանի դիշերն անցնէր, իր ահ ու դողն այնքան կը աստիճանար որ վերջապէս երազը մոռցաւ, կամ լաւ ևս լսկ զարհուրելի մասն իր միտքը մնաց, այս–ինքն, այն հաստ ոստայնն որուն մէջ փաթթուած էր և մամուխի դէմքով Քուբ–ան–Տէօն…։ — Կրնաք երևակայել թէ ինչպէս ահ ու դողէն կը սարսռէր…։ Արդարև, դուք դատեցէք թէ մինակ…միս մինակ էր և պաշտպանող մը չունէր։

«Առաւօտուն՝ երբ վերնայարկին երդիկէն լոյսն քիչ քիչ երևիլը սեսաւ, իր սարսռին աւելցաւ. Քուբ–ան–Տէօին հետ դէմ առ դէմ գտնուելու ժամն կը մօտենար։ Այն տանն վերնայարկին մէջ տեղը ծունը դրաւ, և, առատ արտասուք թափելով՝ պաղատեց իր ընկերներն որ իր շնորհը խնդրեն Քուբ–ան–Տէօէն, կամ, եթէ հնարը կար, իրեն օգնեն որ փախչի։ Ի՞նչ կ՚ըսէք, ոմանք Քուբ–ան–Տէօէն վախնալով՝ ոմանք անհոգութենէ, ոմանք չարաճճութենէ՝ յանձն չառին խեղճ Արկնկալէին խնդիրը կատարել։»

— Զարակամ ստահակներ — ըսաւ կապոյտ դպակն. — ուրեմն անհոգի անսիրտ տղեկներ են եղեր ասոնք։ — Իրաւ է — վրայ բերաւ ուրիշ մը — կսկծալի բան է տեսնել որ այն պզտիկ մանուկէն ամէնքն ալ երես կը դարձնեն։

— Այս ալ կայ որ մինակ էր և անպաշտպան — յարեց կապոյտ դպակն. — ինչու որ երբ մէկը վիրը կ՚երկնցնէ առանց կից տալու, դուխ կը շարժէ։ Երբ մարդ ակռաներ ունի խածնելու համար…այնատեն կը տարբերի գործն…իրաւ…դու ակիշներ ունիս…լաւ, ցցուր ղանոնք և պոչդ պահպանէ, կտրիճս։

— Իրաւ է — ըսին շատ մը կալանաւորներ։

— Ինձ նայեցէք. — գոչեց Սբըլէդ իր կատաղութիւնը պարտիլ չկարենալով և կապոյտ դպակին խօսքն ուղղելով. — միթէ չփոթ լուես դու, միթէ արդէն չըսի, լուռթիւն կը պահանջեմ…արդեօք այս տեղի գահերէցը չեմ, ըսէ…։

Պատասխանի տեղ՝ կապոյտ դպակը Սբըլէդին երեսը նայեցաւ ուշադրութեամբ, ապա անոր առ ծաղրալի շարժուամն ըրաւ, որ գլխովին ծանօթ է սրիկաներուն, այսինքն՝ հովանոցի պէս բացած ալ ձեռքին բթամատով քթին ծայրը կոխեց, ձկոյթը ձախ ձեռքին բթամատին վրայ կոթեցուց, նոյն կերպով բացուած։ Այս անձայն պատասխանին հետ այն

պիսի ծաղրաշարժ դէմք մ՚առաւ որ շատ մը կալանաւորները քահ քահ խնդացին, մինչդեռ ոմանք ալ, ընդ հակառակն՝ այս նոր կալանաւորին յանդգնութեան վրայ ապուշ մնացին, այնքան ահարկու էր Սքըլէդ։

Այս վերջինն իր կռնափքոցոց տուաւ կապոյտ դգակին, և ակնանեքը կրճտելով ըսաւ.

— Վաղն իրարու հետ հաշիւ կը տեսնենք···։

— Եւ ես փոխարէնը պիտի առնեմ սիդ քթիդ···տասն եօթ ապտակ պիտի ուտես ոչ աւելի ոչ պակաս···։

Սքըլէդ՝ վախնալով որ պահակը չհեռանար անկէ նոր կռիւ մ՚արգիլելու պատճառ մ՚ունենալով՝ հանդարտօրէն պատասխան տուաւ.

— Խնդիրն այդ չէ. ջերմարանին տեսչութիւնն իմ վրաս է և պարտաւոր էք ինձ հնազանդելու, այնպէս չէ՞, պահակ։

— Այո՛ — ըսաւ վերակացուն։ — Խօսք մի կորչէք, իսկ դուն ալ շարունակէ, Բիլ–Վինէկը, բայց քիչ մը թնուտ, տղաս։

«— Ուստի այն ատեն — վրայ բերաւ Բիլ–Վինէկը իր պատմութիւնը շարունակելով — կրէնկալէ երբ տեսաւ որ անոր ու անօդնական մնաց, իր գժբաղդ վիճակին դլուխ ծռեց։ Արևները կ՚երևնէն և ամէն տղաք իրենց կենդանիներով բնակարանէն դուրս երթալու կը պատրաստուին։ Քուբ–ան–Տէօ կափուլը կը բանայ և ձայն կուտ որպէս զի ամէն մէկուն հայի կտորը հայթայթէ. ամէնքն ալ երևարանէն վար կ՚իջնեն, և կրէնկալէ, կիսամեռ քան կենդանի, վերնայարկին մէկ անկիւնը սքլած իր կրկային հետ՝ անոր պէս տեղէն չէր թնուտար. կը դիտէր որ իր ընկերներն իրարու հետ վար կ՚իջնէին, ձեռքէն դար ամէն բան կտար անոնց ըրածն ընելու···։ Վերջապէս վերնայարկէն յետին տղան ալ եկաւ։ Խեղճ տղուն սիրտը սաստիկ կը զարնէր, կը յուսար որ Թերևս իր մեծաւորը գինքը կը մոռնայ։ Ա՛հ, քանի՛ կ՚ատնես, ահա Քուբ–ան–Տէօին ձայնը կ՚ըսէ, որ երևարանէն ստորոտը կեցած՝ մեծաձայն կը դոչէ.

«— Կրէնկալէ···Կրէնկալէ···— Հրամէ՛, տէր իմ։ — Շուտ վար իջիր, թէ ոչ ես քովդ պիտի գամ — կը յարէ Քուբ–ան–Տէօ։ Այս անգամ ալ կրէնկալէ կարծէ թէ իր վերջին օրը հասաւ։

«— Շուտ իջնենք — կ՚ըսէ ինքնիրմէն մինչդեռ բոլոր մարմինը կը դողար և իր երազը կը յիշէր — ահա ոստայնին մէջն ես, հիմակ ձան-

ձիւ, մամուկը քեզ պիտի ուտէ։ Իր կրկային մեղմիկ մը դեպինը դնելէն ետև՝ անոր բարև մ՚ըսաւ, վասն զի երթալով այս կենդանիին յաբեր էր. կափարչին մօտ եկաւ։ Իջնելու համար ոտքն երևարանէն առաջին աստիճանին վրայ կը դնէր, երբ Քուբ–ան–Տէօ՝ անոր փոքրիկ վտիտ սրունքէն բռնելով՝ այնքան սաստիկ, յանկարծակի վարքաշեց որ կրէնկալէ թաւալելով ընկաւ և երևարանէն բոլոր երկայնքն երեսը սկըզբեցաւ։

— Մեղք որ Բըղիդ Բօլճայի դահերէյն այն տեղ չէ գտնուեր··· ինչ ծեծ պիտի ուտէր խեղճ Քուբ–ան–Տէօ. — ըսաւ կապոյտ դգակն. — ահա այս առիւծներս աղեկ է որ մարդ ուժով ըլլայ···։

«— Հա՛, տղաս, բայց գժբաղդօրէն դահերէյը հոն չէր գտնուեր··· Ուստի Քուբ–ան–Տէօ տղեկը կը բռնէ մեծ տափատէն և իր ձիարկը կը տանի, ուր մեծ կապիկը կը պահէր անկողնին ոտքը կապած։ Մինակ տղեկը տեսնելուն՝ ահա անպիտան կենդանին կ՚սկսի ոստոստել, կատաղի պէս ակռաները կրճտել, շղթային երկայնածին չափ կրէնկալէին վրայ յարձակիլ, իբր թէ զանի գիշատել կ՚ուզէր։»

— Խեղճ կրէնկալէ, ինչպէս պիտի ազատիս ատկէ։ — Բայց եթէ կապկին թաթերուն տակ իյնայ, պարզապէս պիտի խեղդամահ մեռնի. — Անիծի՛ց արմատ··· այս ինչ սրամաշոք բան է — ըսաւ կապոյտ դգակն. — ես այս պահուս, լուի մ՚անգամ ձկաս հասցնելու փափաք չունիմ···իսկ դուն, բարեկամ. — Իրաւ որ ես ալ չունիմ։

Այս պահուս բանտին ժամացոյցն երեք ժամին երրորդ քառորդը զարկաւ։

Սքըլէդ, հնազհետ վախնալով որ ատեն չպիտի ունենայ, պատաց, այս ընդվիզումներուն վրայ զայրացած՝ որով կը թուէր թէ շատ մը կալանաւորներու սիրտը շարժեր էր իրօք. — Լուռթիւն ատալիներու խմբին մէջ··· այս թշուառութեան վիպասանն իր վէպը լռեցնելիք չունի, եթէ անոր չափ խօսիք։ Ընդվիզումները գադրեցան։ Բիլ–Վինէկը շարունակեց.

«Երբ մտածէք անգամ մ՚որ կրէնկալէ իր կրկային վրէժ լնելու համար մեծ նեղութիւնքաշեր էր, և իր ընկերներուն ամենէն քաջասիրտները կարկուտի լոկ անունէն կը դողային, կրնաք երևակայել ինչ սարսափ ղգայ երբ իր մեծաւորն գինքը սոյն անշահ կապկին բոլորովին

մօտ բերաւ։ Ներէ՛ք…տէր իմ. — կը պոռար խեղճ տղեկն իր երկու ծնօտներն իրարու դէմ կափկափելով, իբր թէ տենդէ բռնուած ըլլար — ներէ՛ք, տէր իմ, ուրիշ անգամ չեմ ըներ, խօսք կտամ չընելու…։ — Խեղճ տղեկը կը պոռար. — Մէյ մ՚ալ չեմ ըներ. — առանց դիտնալու թէ ինչ կ՚ըսէր, վասն զի յանցանք մը գործած չէր։ Բայց Քուբ–ան–Տէօլն ամենևին փոյթը չէր…։ Տղեկին աղաղակներուն միտ չդնելով՝ որ կը տարուբերէր, Քուբ–ան–Տէօ զանի կարկուտին կը յանձնէ, որուն վրայ կը ցատկի և զանի կը բռնէ…։»

Տեսակ մը սարսուռ ունկնդիրները զբաւեց որ երթալով ուշադիր մտիկ կ՚ընէին։

— Ինչ աւանակ էի որ ձգել երթալու էի — ըսաւ սպահակը խմբեւրուն աւելի և մօտ գալով։

«Գեռ այս բան մը չէ, ամենէն աղէտը կտորն այս չէ — յարեց Բիզ–Վինէկը։

— Ա՛ն ինչ Արէնկալէ մեծ կապկին պաղ և թաւուռ թաթուըներն ղպաց, որ վզէն ու գլխէն կը բռնէին, կարծեց թէ վինքը պիտի կլլէ, ցնորք մ՚առաւ վինքն, և սկսաւ անանկ պոռալ ու հեծեծել որ վագր մ՚անգամ՝ի դուքի կը շարժէր։

«— Իմ երազիս մանուկն, աղբրման Աստուած…այս է իմ երազիս մանուկն…։ Ոսկեթեւ մեղուիկ…եկուր, օգնութեան եկուր։

«— Պիտի լռե՞ս…պիտի լռե՞ս…— կ՚ըսէր անոր Քուբ–ան–Տէօ ոտքի ահագին հարուածներ տալով, վասն զի կը վախնար որ իր աղաղակները չլսուին. բայց վայրկենէ մ՚ետքն ալ վախ չկար, խեղճ Արէնկալէն ալ չէր պոռար, ալ չէր տարուբերեր. ծնկի եկած և պատի պէս մոխիր դարձած, աչերը կը դոցէր և բոլոր մարմինովը կը տարսուռէր իբր թէ ձիւն ձմեռի մէջ էր. նոյն միջոցին կապիկը զանի կը ծեծէր, անոր մազերը կը քաշէր և կը ձանկռտէր. և յետոյ ատեն ատեն անգամ կենդանին կանգ կ՚առնուր իր սիրոյ նայելու, այնպէս որ կարծես թէ խօսքը մէկ ըրեր էին։ Քուբ–ան–Տէօ, ինքն, այնքան տաստիկ կը խնտար որ եթէ Արէնկալէ պոռար անգամ, իր սիրոյն քահ քահի ձայներն անոր աղաղակները պիտի խափանէին։ Կարծես թէ ասով Կարկուս խրախոյս կ՚առնուր և տղեկն անխնայ կը չարչարէր։»

— Ա՛հ, խե՛ կապիկ — պոռայ կապոյտ զգակն. — եթէ պոչէդ բռնէի, պարսաքարի պէս պիտի դարձնէի և գլուխդ քարին վրայ պիտի ջախջախէի։ — Անօրէն կապիկը, մարդու պէս անգամ էր։

— Ասոր չափ անգամ մարդ չդտնուիր։

«— Ջգտնուիր մի — յարեց Բիզ–Վինէկը. — Հապա՛ Քուբ–ան–Տէօն ձեզի կը թողում դատել…նայեցէք վերջն ինչ կ՚ընէ. իր անկողնին ոտքէն Կարկուսին շղթան կը քակէ, որ շատ երկար էր. տղեկին թաթերէն քիչ մը կը քաշէ, թէև կիսամեռ էր, և շղթային միւս կողմէն կը կապէ, այնպէս որ Արէնկալէ շղթային մէկ ծայրն՝ և Կարկուս միւս ծայրը կը դտնուէր, երկուքին ալ մէջքէն կապեր և իրարմէ շուրջ երեք ոտք հեռաւորութեամբ զատեր էր։»

— Ահա նոր գլուխ մը. — իրաւ է, ամենէն չար կենդանիներէն չարագոյն մարդիկ կը գտնուին։

«Երբ Քուբ–ան–Տէօ այս հնարը գտաւ, իր կապկին ըսաւ, որ կարծես թէ անոր ըսածը կը հասկնար, վասն զի իրարու լեզու հասկըՆալու արժանի էին. — Ուշադրութիւն, Կարկուս, քեզ ցոյց տուին, հիմակ կարգը քեզի է Արէնկալէն հանտես հանելու. այն պիտի ըլլայ քու կապիկդ։ Խեղճ տղեկը ծնկի վրայ ընկած էր, ձեռները կապած, թէև խօսելու անկարող. միմակ իր ահռնեերուն կափկափը կը լսուէր։

«— Նայիմ քեզ, քաչկռտուր զանի, Կարկուս — սկսաւ ըսել Քուբ–ան–Տէօ կապկին — նայէ կը խոժռուի, գու ալ իմ ըրածս ըրէ անոր…։

«Եւ նոյն միջոցին տղուն քամանկին մարմանի տարափ մը կը տեղայնէ, և ասպա զայն կապկին կը յանձնէ։

«Գիտէք թէ այս կենդանիները որչափ՝ի բնէ հեռուղ են, բայց Կարկուս ամենէն աւելի էր. և ահա մարմանը կ՚առնու մէկ ձեռքով և Արէնկալէին վրայ կ՚ինայ, որ ոտք երթալու կ՚ստիպուի։ Արէնկալէ կանգնած՝ կապկին հասակն ունէր. այն առեն Քուբ–ան–Տէօ իր խցէն կ՚երթայ և Կարկուսը կանչելով սանդղէն կ՚իջնէ, և Կարկուս ալ անոր կը հետևի Արէնկալէն հալածելով առջևէն գանակոծ, իբր թէ իր գերին ըլլար։ Այսպէս Քուբ–ան–Տէօն խարխուլ տունին բակը կը հասնին։ Ահա այս տեղ միտքը դրեր էր զուարճանալու. գոմիչին գուռը կը գոյէ և Կարկուսին նշան կ՚ընէ որ տղեկն իր առջևէն վազցնէ շուրջ

դառնալով բակին ու զարնելով։ Կապիկը կը հնազանդի և այսպէս Արէնկալէն ծեծելով ոչնչացնել կուգայ, մինչդեռ Քուբ–ան–Տէօ խնդալէն կը ճաքէր։ Հիմակ կարծէք թէ այս անզգամութիւնն իրեն կը բաւէր. ամենևին մի՛ կարծէք··· դեռ այս բան մը չէր։ Արէնկալէ միհնակ ձանկրտուեր, ծեծ կերեր և սաստիկ սարսափ զգացեր էր տակաւին։ Ահաւասիկ ինչ երևակայեց Քուբ–ան–Տէօ.

Կապիկը տղուն դէմ կատղեցնելու համար, որուն հոգին բերանն էր ի՛ր էր և գրեթէ շունչը կարեր, Արէնկալէին մազերէն կը բռնէ, զանի սաստիկ թմբել և խածնել կը ձևացնէ, և կարկուտին կը յանձնէ զանի անոր պոռալով։ Թմբէ··· թմբէ··· և վերջն ոչխարի սրտի կտոր մը կը ցուցնէ իբր թէ ըսել կ՛ուզէր. Այս պիտի ըլլայ վարձքդ···։

«Ո՛հ, այն ատեն, իբրև սոսկալի տեսարան մ՛էր···։ Երևակայեցէք սևակնճիթ կարմիր մեծ կապիկ մը, որ դիւահարի պէս ակռաները կը կրճտէ, և մղեղին, գրեթէ կատղած կը նետուի այն անբաղդ պզտի տղեկին վրայ, որ ինքզինքը չկրնալով պաշտպանել՝ առաջին հարուածէն գետին տապալեր և փորին վրայ ընկեր էր, երկսը գետնին միացած որպէս զի դէմքը չպլակերպեն։ Կարկուտ՝ զոր իր տէրն անդադար տղուն դէմ կը գրգռէր, այս բանս տեսնելով՝ անոր կռնակը կը հեծնայ, վզէն կը բռնէ և արիւնելու չափ գլխին ետին կը խածնէ։

«— Ո՛հ, մամուկն···երակիս···մամուկը···— կը պոռար Արէնէկալէ խեղդուկ ձայնով մը, այս անգամ ինքզինքը մեռած սեպելով։

«Ցանկարծ, թմկ···թմկ···թմկ···դրան կը զարնեն···։

«— Ա՛հ, գահերէկը···— պոռացին կալանաւորներն ուրախութեամբ···։

«— Այ՛ն, այս անգամ ինքն է, բարեկամներս, դրան ետևէն կը պոռար.

«— Դուռը պիտի բանամ, Քուբ–ան–Տէօ, պիտի բանամ դուռը···խուլ ականջ մ՛ընլլար, ինչու որ քեզ կը տեսնեմ···նիպլին ծակէն։

«Քուբ–ան–Տէօ՝ պատասխան տալու ատիպուելով՝ կ՛երթայ խանչելով դուռը բանալու գահերէկին, որ կամարի պէս կորովի կարկառ մի էր, թէև յիսուն տարեկան, և որուն հետ կատակ ընելու չէր դար երբ բարկութիւնը բռնէր։ — Ինչ կ՛ուզես — ըսաւ անոր Քուբ–ան–Տէօ դուռը կէս մը բանալով։

«— Քեզ խօսելիք ունիմ — ըսաւ գահերէկն որ գրեթէ բռնի մտաւ բակը. յետոյ՝ տեսնելով որ կապիկն Արէնկալէն կը չարչարէ շարունակ, կը մղէ, կարկուտը կը բռնէ վզին կաշիէն, կ՛ուզէ տղուն վրայէն քաշել և տաս քայլ հեռուն նետել, բայց այն ատեն միայն կը տեսնէ որ տղան կապկին կապուած էր։ Ա՛յն ատեն գահերէկը Քուբ–ան–Տէօին երեսը կը նայի ահռելի դէմքով մը, և անոր կը պոռայ. — Շուտ եկուր այս եղկելի տղեկը քակէ։

«Գիտեցէք թէ ինչ ուրախութիւն, ինչ զարմանք կ՛զգայ Արէնկալէ, վախէն կէս մը մեռած, երբ կը տեսնէ թէ յարմար ժամանակին կ՛ազատի···և իբր հրաշքով մը։ Ուստի հարկաւ իր երազին ոսկեղինիկ մժղիկը յիշեց, թէև գահերէկը մժղիկի մ՛երես չունէր, այն կորիզը, շատ հեռու էր անկէ···։»

— Շատ լաւ — ըսաւ պահակը քայլ մը դէպ՝ի դուռն առնելով— ահա Արէնկալէ ազատեցաւ, երթամ պիտի հիմակ ապուրս ուտելու։

— Աղատեցա՛ւ մի — դոչեց Բիդ–Վ֊ինէկը — ա՛հ, կը հատուցա՛, բան չունի՛ս, դեռ իր աղէտքին վախճանը չհասաւ, մեղք, այն խեղճ Արէնկալէն։

— Իրա՛ւ — ըսին քանի մը կալանաւորներ համակրութեամբ մը։

— Բայց ուրիշ ի՛նչ փորձանքի պիտի հասնի — վրայ բերաւ պահակը մօտենալով։ — Ակռայիր, պահակ, և կը հասկնաս — պատասխանեաւ վիպաբանը։

— Ա՛յս սատանայ Բիդ–Վ֊ինէկին ալ ուր որ ուզէ կը գարձնէ — ըսաւ պահակն. — իրաւի, դեռ ևս քիչ մը պիտի սպասեմ։

Սքըլէդ՝ թէև լուռ կը կենար՝ կատղութենէ կը փրփրէր։ Բիդ–Վ֊ինէկը շարունակեց։

«— Քուբ–ան–Տէօ՝ որ նախերէկէն սատանայի պէս կը վախնար, խանչելով տղեկը քակեր էր շղթայէն. երբ լսեցաւ, գահերէկը՝ կարկուտը դեպ՝ի վեր կը նետէ, վար իջնելուն տոքին վրայ կ՛ընդունի և սաստիկ հարուած մը տալով մէջքին՝ տաս քայլ անդին կը գլորէ···։ Կապկին այսահարի մը պէս կը պոռայ, ակռաները կը կրճտէ, բայց շուտ մը խոյս կուտայ և այլայլանի մը տակին եկնելով անկէ իր բուռը կը ցուցնէ գահերէկին։

«— Ինչո՞ւ համար կապիկս կը ծեծես — ըսաւ Քուբ–ան–Տէօ գահերէկին։

«— Ահելի աղէկ կ'ընես եթէ հարցնես թէ ինչո՞ւ համաքեզի չեմ ձեծեր ։ ։ ։ Ա՛յս թշուառ տղան ինչո՞ւ կը չարչարես . կ'երեւի թէ այսօր շատ կանուխ պիտի զիրար ես ։

«— Ես ալ քեզնէ աւելի պիտի չեմ . կապկիս խաղ մը կը սորվեցընեմ . ներկայացում մը պիտի տամ ուր կապկիս և կրէնկալէ միասին պիտի երեւին . ես իմ արհեստս կը բանիմ , ինչո՞ւ կը խառնուիս գործիս ։

«— Ինձի պէտք եղած բանին կը խառնուիմ ։ Ա՛յս առտու տեսնելով որ մէս տղոյ հետ Կրէնկալէն դրանս առջևէն չանցաւ , հարցուցի անոնց թէ ո՞ւր կը գտնուի . ինծի պատասխան չտուին , շիտո՞ւ կերպարան մ'ունէին . քեզ արդէն կը ճանչնամ , գուշակեցի որ անոր չարիք մը պիտի հասցնես , և գուշակութիւնս սխալ չելաւ ։ Մտիկ ըրէ ինձի , ամէն անգամուն որ դրանս առջևէն Կրէնկալէին անցնիլը չտեսնեմ մէս ընկերներուն հետ , շիմ շիտակ այս տեղ պիտի վազեմ , և պէտք է որ զանի ցոյց տաս ինձի , թէ ո՞չ ։ ։ ։ դուխդ կը ձղքեմ ։ ։ ։

«— Իմ ուզածս պիտի ընեմ , քեզնէ հրաման չեմ ապաւեր — պատասխանեց անոր Քուբ–ան–Տէօ , այս հսկողութեան սպառնալիքէն սրդողելով ։ — Ամենևին չես կրնար ինձի բան մ'ընել , և թէ որ ասկէ չհեռանաս , կամ թէ որ դառնաս ։ ։ ։ քեզ պիտի ։ ։ ։

«— Շաթ , չութ մ'ըրաւ գահերէյը Քուբ–ան–Տէօին խօսքը կտրելով և ղոյդ մ'ապտակ տալով այնպէս որ ռնգեղբայր մը կրնար կործանել . — ահա այս կը վայլէ քեզ Բըդիդ–Իօլճիի գահերէյին առաջ պատասխանիդ համար ։»

— Երկու ապտակ , քիչ էր — ըսաւ կապոյտ գդակը . — թէ որ գահերէյին տեղն ըլլայի անոր ոսկրները ջարդ ու բուրդ կ'ընէի ։

— Գահերէյը — յարեց Բիկ–Վինէկը — Քուբ–ան–Տէօին պէս երկու մարդու մարդ չէր ըսեր ։ Ուստի անառնայոյցն սպիտակեցաւ երկու ապտակները կուլ տալ , թէև դարձեալ սաստիկ կատղեր էր ծեծն ուտելուն , մանաւանդ Կրէնկալէին առջևն ուտելուն ։ Հետևապէս , նոյն միջոցին իսկ միտքը կը դնէ վրէժ առնուլ , և խորհուրդ մը ծնաւ միտքին մէջ , անանկ խորհուրդ մ'որ միևնոյն ատամնային յատուկ էր ։ Երբոր այս սադայէլեան խորհուրդը կ'որձաքար ականջները շփելով , գահերէյին անոր ըսաւ .

«— Լաւ պիտիքը որ եթէ այս տղեկը չարչարելու ելնես , պիտի տեսնեմ քեզ Բըդիդ–Իօլճիէն կրտելը , դու անատուներովդ , ապա թէ ոչ ամէն թաղեցիները քեզի դէմ պիտի գրգռեմ . դիտես որ արդէն քեզ կ'ատեն , ուստի կրնան անանկ գաս մը տալ քեզի որ քամակդ միշտ պիտի յիշէ , հասատաի եղիր ։

«Իբր ձշմարիտ անզգամ իր անօրէն խորհուրդը գործ դնելու համար , Քուբ–ան–Տէօ գահերէյին դէմ իր բարկութիւնը շարունակելու տեղ շան պէս կը շնթռչ և քծնող երեսով մը կ'ըսէ . — Պատիւս վկայ , գահերէյ , իրաւունք չունէիր իս թոպելու , և կարծելու թէ Կրէնկալէն չարչարել է միտքս . ընդ հակառակն , կը կրկնեմ որ կապկիս նոր խաղ մը կը սորվեցնէի , իրաւ է որ անզգուշ է երբ կը հեծնէ (rebiffer) և խառնակութեան առեն , տղեկը խածաւ , որուն համար կը ցաւիմ ։

«— Հըմ ։ ։ ։ — ըրաւ գահերէյը ծուռ նայելով անոր — ըսածդ իրաւ է արդեօք ։ Բայց թէ որ կապկիդ խաղ մը սորվեցնել կ'ուզես , ինչո՞ւ համար Կրէնկալէին կը կապես ։

«— Ինչու որ Կրէնկալէն ալ պիտի խաղայ ։ Նայէ ինչ պիտի ընեմ . Կարկուտը պիտի հագուեցնեմ կարմիր զգեստով և վերարկուով իբր զուլֆէդդի վիրապէդի վաճառական մը . Կրէնկալէն տղու մը փոքրիկ աթոռակ մը վրայ պիտի նստեցնեմ , յետոյ վզէն պիտի կապեմ զնչակ մը , և կապկին ալ փայտէ մեծ ածելիով մը իբր թէ զանի պիտի ածիլէ ։

«Գահերէյը չկրցաւ իր խնդուքը բռնել այս հնարքին վրայ ։

«— Խելացաւակ չես դուներ — յարեց Քուբ–ան–Տէօ նենգաւոր դէմքով մը ։

«— Իրաւ է որ խելացաւակ բան մ'է — ըսաւ գահերէյը — մանաւանդ որ կ'ըսեն թէ քու անպիտան կապիկդ այսպիսի խաղ մը խաղալու յաջողակ է ։

«— Անշուշտ ։ ։ ։ եթէ քանի մ'անգամ տեսնէ որ Կրէնկալէն ածիլել կը ձևացնեմ , իր փայտէ մեծ ածելիովն ըրածս պիտի ընէ . բայց ասոր համար պէտք է որ տղուն վարժի և այս պատճառաւ զանոնք միատեղ կապեցի ։

«Բայց ինչո՞ւ համար Կրէնկալէն ընտրեցիր այս խաղին համար փոխանակ ուրիշ տղայ մ'որոշելու ։

«— Ինչու որ ամենէն փոքրն է, և երբ նստի, կարկուս անոր մէջ բարձր պիտի երևի, ասկէ զատ՝ վաստակիս կէսը Արէնկալէին պիտի տայի։

«— Եթէ այդ այդպէս է — ըսաւ դահերէցը Քուբ–ան–Տէօին կեղծաւորութենէ հանդարտելով — կը ցաւիմ քեզ տուած ապտակներուս համար. ուստի բռնէ թէ կանխիկ վճարեցի…։

«Ան միջոցին որ Արէնկալէին աչքը դահերէցին հետ կը խօսակցէր, խեղճ տղան ձայն հանելու չէր համարձակեր, և կ'երբէք կը մրմռէր որ դահերէցին ոտքն ընկնի ու աղաչէ որ վնաս առնու տանի, բայց սիրտ չէր ըներ և վախէր յուսահատիլ և կամացուկ մ'ըսել. — Իմ երազիս անբաղդ ձանձին պէս պիտի ըլլամ. պարապ բան էր յուսալ որ ոսկեթև մժղուկն իս պիտի ազատէ։

«— Ինձ նայէ, տղաս, քանի որ Հայր Քուբ–ան–Տէօ իր վաստակին կէսը պիտի տայ քեզ, պէտք է որ քաջալերուիս կասկին հետ ընտանենալու…։ Բա, բա, պիտի վարժիս անշուշտ, և թէ որ մեծ ըլլայ շահը պէտք չէ որ դանդատիս։

«— Ինչը դանդատի։ Մինթէ դանդատելու բան մ'ունիմ. — հարցուց անոր աչքը դաղտնի նայելով այնպիսի ահռելի երեսով մ'որ տղան կ'ուզէր գետնին տակն անցած ըլլար։

«— Չէ…չէ…չէ, տէր իմ — պատասխանեց նա կմկմալով։

«— Հիմակ կը տեսնեմ, դահերէց — ըսաւ Քուբ–ան–Տէօ — քնաւ արտնջալու առիթ մը չունեցած է. ես միտակ իր բարիքը կ'ուզեմ, իրաւ որ։ Եթէ առաջին անգամ մը Կարկուս զանի ձանկրտեց, նոյն բանն ալ չպիտի պատահի, խօսք կտամ քեզ, և աչքս չորս պիտի բանամ։

«— Շնորհ լաւ, ըսելիք չունիմ։ Այսպէս ամէնքը գոհ կ'ըլլան։

«— Ամենէն առաջ Արէնկալէին պիտի ըլլայ — ըսաւ Քուբ–ան–Տէօ։ — Մինթէ գոհ չպիտի ըլլաս։

«— Այո, այո…տէր իմ…— ըսաւ տղեկը միանգամայն լալով։

«— Եւ ձանկրտուքդ մոռցնելու համար, աղուոր նախաճաշիկ մը պիտի տամ քեզ, ինչու որ դահերէցն հիմակ փոքրիկ վարունգով պնակ մը կողկիկ, չորս շիշ գինի և կէս քսիտ օղի պիտի ղրկէ։

«— Պատրաստ եմ, Քուբ–ան–Տէօ, իմ մտանոյս ամենուն համար կը փայլին։

Դահերէցին ինքնին բարի մարդ մ'էր, բայց խորագէտ չէր, և Կուղէր իր գինին և խորտիկը ծախել։ Թշուառական Քուբ–ան–Տէօ այս բանս գիտէր. և կը տեսնէք որ ոչ միայն ուտելիքն ու ըմպելիքն անոր ծախելուն, այլև Արէնկալէի մտին հանդարտ՝ զանի ետ կը դարձնէր։

«Ահա նորէն խեղճ տղեկն իր տիրոջն իշխանութեան տակ կ'իյնայ։ Ան ինչ դահերէցը կրուկը կը դարձնէ Քուբ–ան–Տէօ իր զօհին ցոյց կտայ սանդուղն և կը հրամայէ որ շուտ մը վերնայարկն երթէ. տղեկը ժամանակ չունեցաւ և զարհուրած վեր կ'երթայ։

«— Ողբրանք Աստուած, աղատում չունիմ — կը պոռայ նա իր կրիայեան մօտ խշտիկին վրայ խյնալով և յորդ արտասուք թափելով։ Ժամէ մ'ի վեր նոյն տեղ կը հեծկլտար անդադար՝ երբ Քուբ–ան–Տէօին խոշոր ձայնը կը լսէ որ օձիքը կը կանչէր…։ Արէնկալէին երկիւղն աւելցնող բանը սա էր թէ իր տիրոջը ձայնը սովորականին պէս չէր եւ բևեր իրեն։

«— Վար պիտի իջնե՞ս — կը գոչէ նորէն Քուբ–ան–Տէօ յիշոցներ թափելով որոտալիր։

«Տղեկը սանդղէն վար իջնելու կ'արտորայ, այն ինչ ոտքը գետին կը դնէ որ տէրը գինքը կը բռնէ և իր խուցը կը տանի, ամէն մէկ քայլ առնելուն դայթելով. վասն զի Քուբ–ան–Տէօ այնչափ շատ խմեր էր, այնչափ շատ որ սարեկի պէս արբած էր և հաղիւ իր ոտներուն վրայ կը կենար. իր մարմինը մերթ դէպ առաջ՝ մերթ ետևի կողմը կը ծռէր, և Արէնկալէին կը նայէր վայրենի կերպով մ'իր աչերը դարձնելով, բայց առանց խօսելու, ինչպէս որ կ'ըսեն, լեզուն բերնին մէջ չէր դառնար. իսկ տղեկն երբէք այնքան վախ զգացած չունէր։

«Կարկուս անկողնին ոտքը կապուած էր։ Սենեկին մէջ տեղն աթոռ մը կար, յենարանէն կախուած չուանով մը…— Նո՛…նստիր… հոգ — շարունակեց Բիւզ–Վինէկը օրհնակելով մինչև պատմութեանը վերջը՝ գինով մարդու մը ծանր կակազումն, երբ Քուբ–ան–Տէօն խօսիլ կտար։

«Արէնկալէն դողդողալով կը նստի. այն ատեն Քուբ–ան–Տէօ, միշտ անխօսուն՝ մեծ չուանով ղանի կը փաթթէ և աթոռին կը կապէ, թէև այս գործը դիւրաւ կատարեր. ինչու որ, թէև անատնացոյց մարդը փոքր ինչ կը տեսնէր և կը ճանչէր, բայց կրկին հանգոյցներ

կընէր, ինչպէս որ կրնաք երևակայել։ Ի վերջ, ահա կրէնկալէ ամբ բացէն կապուած է իր աթոռին։ — Աստուած իմ, Աստուած իմ — մրմնաց նա — այս անգամ ալ մարդ մը չպիտի գայ աղատելու զիս։

«Խեղճ տղեկն իրաւունք ունէր, ոչ ոք պիտի գար, ինչպէս որ պիտի տեսնէք։ գահերէցը հանդարտ սրտով ձգեց գնաց։ Քուբ–ան–Տէօ իր բակին դուռը ներսէն գոցեր էր կրկին կղպակով, և պարզունակը քաշերը էր։ ոեստի ոչ ոք կարող էր կրէնկալէի տնտուխեան գալ։»

— Ո՛հ, ալ այս անգամ — ըսին առանձին կալանաւորները յուզուելով այս պատմութենէն։ — ալ այս անգամ, խեղճ աղեկ բանպ բռնուած, մեղք։

— Եթէ քսան տոլար հարկ ըլլար զինք աղատելու համար, պատրաստ էի տալու։

— Ե՛ս ալ։ — ասիբատա Քուբ–ան–Տէօ։ Ինչ պիտի ընէ արդեօք անոր։

Բիգ–Վինէկր շարունակեց։ «— Երբ կրէնկալէն աղէկ մ'աթոռին կապեց, տէրն անոր ըսաւ — և վիպաբանը նորէն դինով մարդուձէս սկսաւ խօսիլ։ — Ա՛հ։։։ անպիտան։։։ դու ես։։։ պատճառ որ։։։ դահերէցին ծեծը կերայ։։։ Հիմա։։։ պիտի։։։ տի։։։ մեռնիս։։։ Եւ նոր սրած ածելի մը կը հանէ գրպանէն, կը բանայ, և մէկ ձեռքով Կրէնկալէին մազերէն կը բռնէ։։։»

«Տղեկն ածելին տեսնելուն սկսաւ պոռալ։

«— Շնորհ, տէր իմ։։։ ի'աղաչեմ ներէ, մի ազանիներ ինձ։։։

«— Հա, պոռ։։։ այ։։։ պոռայ։։։ բղէղ։։։ շատ ատեն չպիտի պոռաս — պատասխանեց Քուբ–ան–Տէօ։

«— Ոսկեթել ճանճիկ, ոսկեթել ճանճիկ, օգնութեան հասիր։ — պոռայ խեղճ Կրէնկալէն գրեթէ չկորնչելով, և չիշելով գինքը սաստիկ յուզող երազը։ — ահա մամուկն որ ինձ պիտի օգնականէ։

«— Ա՛հ, դու կ'ը։։։ կ'ըսես։։։ որ մամուկ եմ։ դո։։։ — ըսաւ Քուբ–ան–Տէօ։

— Այս բանին։։։ և ուրիշ բաներու համար։։։ ուրիշ բաներու համար պիտի մեռնիս։։։ կը լսես։։։ բայց։։։ չէ թէ իմ ձեռքս։։։ ինչու որ։։։ գործն։։։ և ասկէ զատ՝ գլուխս կտրեն։։։ պիտի։։։ պիտի հաստատեմ։։։ որ կապիկն ըրաւ։։։ Ես արդէն։։։ պատրաստեր եմ

ամէն բան։։։ վեր։։։ վեր։։։ վերջապէս պիտեմ ընելիքս — ըսաւ Քուբ–ան–Տէօ հազիւ ոտքի վրայ կենալով. յետոյ՝ կապիկը կոչելով որ, շղթային ծայրը կեցած՝ բոլոր ուժովը կը քաշէր ակռաները կրճտելով և հետզհետէ կը նայէր իր պիրոյն ու աղուն։ — Նայէ, կարտեղով և հետզհետէ կը նայէր իր պիրոյն ու աղուն։ — Նայէ, կարկուս — ըսաւ անոր ցոյց տալով ածելին և Կրէնկալէն որուն մազերէն բռներ էր — դու ալ ասանկ պիտի ընես։։։ կը տեսնես։։։ Եւ Կրէնկալէն վզէն անցնելով քանի մ'անգամ ածելիին կռնակն, այնպէս մը ըրաւ իբր թէ վիզը կը կտրէր։

«Թշուառական կապիկն այնչափ նմանող, չար էր և նենգաւոր որ իսկոյն հասկցաւ իր պիրոյն ուզածն, և կերպով մը հաստատելու համար, ձախ թաթովն իր ծնօտը բռնեց, գլուխն ետին ձգեց և աջ թաթովն իր վիզը կտրելու ձեւացուց։

«— Ճիշտ այդպէս, կարկուս։։։ այդպէս պիտի ընես — ըսաւ Քուբ–ան–Տէօ կմկմալով, աչերը գոցելով կխռովին և այնպէս գայթելով, որ քիչ մնաց պիտի ընկնէր Կրէնկալէին և աթոռին հետ։։։ Հա, այդպէս։։։ հիմակ պիտի։։։ քա։։։ քակեմ, և դու ալ։։։ պիտի կտրես կոկորդն, այնպէս չէ, կարկուս։

«Կապիկը պոռայ ակռաները կրճտելով, իբր թէ այո ըսել կ'ուզէր, և թաթն երկնցուց ածելին առնելու զոր Քուբ–ան–Տէօ անոր կ'երկընցներ։

«— Ոսկեթել մեղուկ, օգնութեան հասիր. — մրմնաց Կրէնկալէ ոգեսպառ խեղճ ձայնով մը, անտարակոյս ըլլալով որ վերջին ժամը հասած է այս անգամ։ Ափսոս, ոսկեղինիկ մեղուկն իրեն օգնութեան կը կոչէր առանց վստահութեան և անյոյս. բայց այս կ'ըսէր ինչպէս որ կ'ըսեն. Աստուած իմ, Աստուած իմ, երբ մարդ կ'ընկղմի։։։

«Լա՛ւ, եկուր նայէ որ այնպէս չէղաւ։ Տեսէք անգամ մ'որ նոյն միջոցին Կրէնկալէ կը նայի որ բաց պատուհանէն կանաչ ու ոսկեզոյն պզտիկ մեղուկ մը՝ որոյմէ շատ կան, ներս կը մտնէ. կարծես թէ հրապոյր կայծիկ մ'էր որ կը թռչտէր, կը թռչտէր, և ճիշտ այն միջոցին որ Քուբ–ան–Տէօ կարկուսին կտար ածելին, ոսկեծղի մեղուկը կ'երթայ այս անզգամ աւազակին աչքին մէջ կը մտնէ. բան մը չէ երբ մարդուս աչքը ճանճիկ մը մտնէ, բայց նոյն միջոցին ասեղի կծուածքպէս կ'այրէ. ուստի Քուբ–ան–Տէօ, որ հազիւ ոտքի վրայ կենալը

կարողէր, ձեռքը շտապաւ աչքին տարաւ, և այս ալ այնպիսի յանկարծական շարժումով մ՚ըրաւ, որ դայթեց, իր բոլոր երկայնութեամբն ընկաւ, և Կարկուսին կապուած անկողնին ոտքն ահագին կոյտ մը պէս դլորեցաւ։

«— Ոնկի մծղիկ, չնորհակալ եմ...դու աղատեցիր իս. — պոռաց Կրէնկալէ. ինչու որ, միշտ աթոռին վրայ նստած և կապուած՝ ամէն բան տեսեր էր։»

— Բայց, այս իրաւ է որ, եթէ ոսկեթև մծղիկը չըլլար դլուխը կտրուած էր — պատասխանեցին ուրախութեամբ յափշտակուած։

— Կեցցէ, ոսկեփայլ մծղիկը. — դոչեց կապոյտ դդակը։

— Ա՛յո, կեցցէ ոսկեփայլ մծղիկը — կրկնեցին շատ մը ձայներ։

— Կեցցէ Բիդ-Վինէկը և իր վէպն — ըսաւ ուրիշ մը։

— Սպասեցէք նայիմ — վրայ բերաւ վիպագանն — ահա պիտի ըսեմ հինակ խոստացած պատմութեանս ամենէն աղուր և ահռելի մասը. Քուբ-ան-Տէօ կապարի պէս դետին ընկեր էր, այնքան վհատ էր որ կոճղի պէս անշարժ կը մնար... մեռելի պէս արբած էր... Հա, և ինքզինքը բոլորովին կորուսած. բայց վար դլորելուատեն մազ մնացեր էր Կարկուսը ձգմելու, և դրեթէ եաևի թաթուլը կտրեր էր...։ Գիտէք թէ այս անշահ կենդանին որչափ ախակալ էր և նենգամիտ։ Կրէնկալէին կոկորդը կտրելու համար իր տիրոջը տուած ածելին ձեռքէն չէր ձգած։ Ինչ ընէ աղէկ այս իմ չարամիտ կապիկս երբ իր տէրը կը տեսնէ կռնակի վրայ և իր ձեռքին տակ ընկած։ Անոր վրայ կը ցատկէ, կրծքին վրայ կկոզ կ՚ընէ, իր թաթին մէկովը կոկորդին կաշին կը ձգտէ և միւսովը... քրաք... կոկորդը կը կտրէ ջրի պէս... Ճիշտ ինչպէս որ Քուբ-ան-Տէօ անոր սորվեցուցեր էր Կրէնկալէին ընելու։»

— Ապրի...։ — Շատ աղէկ ըրաւ...։

— Կեցցէ Կարկուս...— դոչեցին կալանաւորները մեծ եռանդով։

— Կեցցէ ոսկեփայլ մծղիկը։

— Կեցցէ Կրէնկալէ։ — Կեցցէ Կարկուս։

— Լա՛ւ, բարեկամներ — պոռաց Բիդ-Վինէկը — ձեր ըսածը ժամ մ՚ետքը բոլոր Բըդիդ-Բօլճոյը կ՚ըսէր աղաղակելով։

— Ի՞նչ չպէս...՝ըսէ նայինք։

«— Ըսի ձեզի որ իր չոր խորհուրդն ի դործ դնելու համար հանդարտօրէն, անպատճառ Քուբ-ան-Տէօ ներսէն իր դուռը դոցեր էր։ Մուխին կոխելուն՝ նայիս որ տղաքն եաևէ եաև լրտեսնեցողը տուն կը դառնան, առաջնորդները կը զարնեն, ձայն ձիւն չկայ։ Վերջապէս երբ ամէնքը կը հաւաքուին, նորէն դրան կը բախեն, դարձեալ ձայն չկայ...՝ անոնցմէ մէկը կ՚երթայ դահերէյը կանչելու և ըսելու թէ պարապ տեղը կը զարնեն և թէ իրենց տէրը դուռը չէր բանար։ — Անպիտանն անզդայութիւն մը պէս դինովցած է — ըսաւ նա — այսօր լրտեսն դինի դրկեցի. պէտք է դուռը բռնի խորտակել, այս տղաք չեն կրնար դիշերը դուրս մնալ։

«Տապարի հարուածներով դուռը կը բանան, խկրտն, վեր կ՚ելլեն, խուցը կը մտնեն, և ինչ տեսնեն. Կարկուս որ կապուած և իր տիրոջը մարմնին վրայ կզկած՝ ածելիով կը խաղար. և խեղճ Կրէնկալէն՝ որ Կարկուսին շղթայէն բարեբաղդօրէն հեռու դտնուելով Քուբ-ան-Տէօին մարմնին վրայ աչերը չէր համարձակեր ածելու, և կը նայէր, դուշակեցեք ինչ բան. պզտիկ ոսկեթև մծղիկն՝ որ տղկին չորս դին շնորհաւորելու համար, թռթռալէն եաևն՝ եկեր էր վերջապէս իր փոքրիկ ձեռքին վրայ դադարելու։

«Կրէնկալէ ամէն բան պատմեց դահերէյին և անոր եաևէն եկող ամբոխին, ասի, իրաւ որ, երկնից մէկ շնորհը կ՚երևէր. ուստի, դահերէյը կը պոռայ։ — Կրէնկալէին յաղթանակ մը...յաղթանակ մը Կարկուսին որ այս Քուբ-ան-Տէօ աւազակը մորթեց. Լիքն ուրիշները կը մորթէր...իր մորթուելու կարդն եկեր էր։

«— Հա՛, հա՛ — ըսաւ ամբոխն — ինչու որ Քուբ-ան-Տէօ ամենուն ատելի էր. — Յաղթանակ մը Կարկուսին. յաղթանակ մը Կրէնկալէին։

«Գիշեր էր, յորդէ ջահեր կը վառէն. Կարկուսը նաապարանի մը կը կապեն զոր չորս սրիկաներ իրենց ուսին վրայ կը կրեն. չարաճճիկ կապիկն այս բանէս շատ չէր ախորժեր, և յաղթողի կերպարան մը կ՚առնէր ակռաները բաղմութեան ցոյց տալով։ Կապիկն եաքը դահերէյը կգար՝ Կրէնկալէն դիրկն առած, միւս բոլոր տղաքն՝ ամէն մէկն իր կենդանիովը՝ դահերէյը կը շրջապատէր. մին աղուէսը, միւսն իր

մեկին, ուրիշ մ'իր խոճկորը բռնած. անոնք որ չկնար կը զարնէին՝ չկնար կը խաղային. Օվէրնյայի ածխագործներ կային իրենց հովուական տիկով, որ նոյնպէս կը փչէին. վերջապէս դոռ ու դոչում մ'էր ահագին, ուրախութիւն մը, հանդէս մը զոր կարելի չէ երևակայել։ Երաժիշտներուն և մանկիկներուն ետևէն Բլդիդ-Բօլօնյի բոլոր բնիկները կդային, այր, կին, տղաք, դրեթէ ամէնքն ալ փայտէ ջահեր բռներ էին ձեռքերնին և խենդի պէս կ'աղաղակէին. կեցցէ Կրէնկալէ, կեցցէ Կարլուս ...։ Այս կարգով թափորը Քուբ-ան-Տէօի տնակին շրջանը կ'ընէ։ Ծագրելի տեսարան մ'էր, հաւատացէք, թէ այս հին խլխլած տուներն և թէ բոլոր այս դէմքերն որ յարդէ բոցերուն կարմիր նշոյլովը լուսաւորուեր էին և կը շողային...կը շողային...։ Իսկ Կրէնկալէին գալով երբ անդամ մ'աղաւտութիւնը դուռ, ան-ուանջին դործն եղաւ ոսկեթել մծղիկը թղթէ տոփ մը մէջ դնել, և իր յաղթանակին առեն շարունակ կը կրկնէր.

«— Պզտիկ մծղիկներ, շատ աղէկ ըրի չթողլով որ մամուխները ձեզ ուտեն, վասն զի...»։ Բիդ-Վինէկրի վէպին վերջն ընդհատեցաւ։

— Լաւ, հայր Բուսէլ — պոռաց դրսէն ձայն մը — երբ պիտի գաս ապուրդ ուտելու. տաս րոպէ կայ ժամը չորսին։

— Է'հ, պատմութիւնը դրեթէ լմնցաւ, եղնեմ երթամ։ Շնորհակալ եմ, տղաս, վիս բաւական զուարճացուցիր, կրնաս պարծիլ — ըսաւ պահակը Բիդ-Վինէկրին՝ դէպ 'ի դուռն երթալով...։ Ցետոյ, կանգ մ'առնելով։ — Է'հ, ինձ հայեցեք, խելօք նստիք, խելօք նստիք... — ըսաւ նա կալանաւորներուն ետին դառնալով։

— Մենք պատմութեան վերջը պիտի մտիկ ընենք — ըսաւ Սբըլէդ բռնադբօսիկ կատղութենէն հևալով։ Ապա կրօ-Պուադէօին կամացուկ մ'ըսաւ։ — Գնա դէպ 'ի դրան սեմն, աչքովդ դիտէ պահակն, և երբ բակէն հեռանալը տեսնես, կոչնաա պոռա, և ճռնդէը սառակեցի գնաց։

— Հասկցայ — ըսաւ կրօ-Պուադէօ որ պահակին հետևեցաւ, և չերմանային դուռը կանգուն կենալով աչքովը զսնի դիտեց։

«— Արդ՝ կ'ըսէի ձեզ — շարունակեց Բիդ-Վինէկր — որ Կրէնկալէ, իր յաղթութեան ժամուն՝ ինքնամին կ'ըսէր. — Պզտիկ մծղիկներ, շատ աղէկ ըրի...»։

— Կարկուս — դոչեց Կրօ-Պուադէօ ետ դառնալով։ Պահակին բաղձէն հեռանալը տեսեր էր։

— Ահա ես, Կրէնկալէ...փու մամուխդ ալիտի ըլլար, — դոչեց ծակոյն Սբըլէդ՝ ձախսիսի արագութեամբ յարձակելով Թէրմէնի վրայ, որ սա ոչ շարժումմ'ընելու և ոչինչ մը հասնելու կարող եղաւ։ Իր ձայնը Սբըլէդի երկաթի պէս երկար մատերուն ահագին քառութեան ներքև մարեցաւ։

— Թէ որ դու ճանճուկն ես, ես ալ ոսկիէ մծղիկը պիտի ըլլամ, գոռաց ուշակ Սբըլէդ — պոռաց ձայն մ'այն վիշտին որ Թէրմէնի իր անհաշտ թշնամիին գոռունդ յանկարծական յարձակումէն այլ յայտնի եղած իր նստարանին վրայ գլխի վայր կ'ընկնէր, և իբրև աւազակին ճանկին ներքև՝ որ ծնկին մէկ անոր կուծքին վրայ դրած, կոկորդէն բռներէր։

— Այո, մծղիկը պիտի ըլլամ, և նշանաւոր մծղիկ մը — կրկնեց կապոյտ գդակով մարդն՝ որուն վրայ արդէն խօսեցանք. յետոյ՝ կատաղի ոստումմ'ընելով երեք չորս կալանաւորներ տապալեց, Սբըլէդին վրայ արագ և անոր գանկին և երկու աչերուն մէջ տեղն այնպիսի արագ կռուփներ տեղացուց որ լսողը պիտի կարծէր թէ վառօդի մը վրայ հնչող աւուփ մ'որոտաձն է։

Կապոյտ գդակ մարդն՝ որ նոյն իսկ Շուրինէօրն էր, յարեց Սբըլէդին գլխին վրայ կոփոցներն աւելի չուտ իջեցնելով։

— Կանգնիս վրայ Ոօտոլֆին իջեցուցած կռուփներու կարկուտն է այս...զաճանը ազատեցայ...։

Այս անակնկալ յարձակումին վրայ կալանաւորներն ապուշ ձնացին առանց Շուրինէօրի թերը կամ դէմը բռնելու։ Ճանաւանդ՝ բանտարներէն շատերն՝ որ տակաւին Բիդ-Վինէկրի վէպին օգտակար ազդեցութեան ներքև էին, պինտ գոհ եղան այս դէպքին վրայ որով Թէրմէնն կրնար աղատիլ։ Սբըլէդ, նախ շուարելով և կովի պէս երեսելով Շուրինէօրի երկաթի դիմին առջև, մեքենաբար դէպ առաջ տարածեց իր ձեռներն իր թշնամիին հարուածներուն դէմ դնելու. Թէրմէնն Սբըլէդին բուռն ճանկէն կարող եղաւ ազատիլ և կիսավին երևնել տասիլ։

— Բայց ինչ կայ, ինչու կը խառնաւի տա աւազակը — դոչեց Կրօ-Պուադէօ, և Շուրինէօրի վրայ յարձակելով Ջանաց անոր թևերն ե-

տևէն բռնել, մինչդեռ ասի բուռն ձիգ կը թափէր Սքըլէդը նստարանին վրայ կեցնելու։ Ժէրմէնի պաշտպանը Կրօ–Պուադէօլին յարձակումին պատասխանեց այնպիսի ուժգին կիզ մը տալով որ զանի մինչև կանաւորներու յօրինած շրջանէն ծայրը մղեց։

Ժէրմէն՝ որ կապուտակ ու մանուշակի գեղնութիւն մ'ունէր և կէս մը հեղձամղձուկ և նստարանին մօտ ծունր դրած էր, կարծես թէ չգիտէր թէ ինչ ի'նայնէր իր չորս կողմը։ Խեղդումն այնքան բուռն էր որ հաղիւ թէ շունչ կ'առնուր։

Սքըլէդ՝ իր առաջին ապշութիւնն անցնելէն ետքը՝ յուսահատ ձիգ մ'ընելով կարող եղաւ Շուրինէօրի ձեռքէն պրծիլ և ոտքի վրայ կենալ։

Շնչասպառ՝ կատղութենէ և առելութենէ մղեդնած՝ զարհուրելի էր իր տեսքն։ Իր մեռելատիպ դէմքէն արիւն կը վազէր, իր վերին շուրթը՝ կատաղի գայլի մը շրթին պէս վեր ձկտած՝ իր ակռաներն՝ որ իրարու մօտ սեղմեր էր, երևան կը հանէին։

Վերջապէս բարկութենէ և յոռնութենէ երերուն ձայնով մը պոռաց, վասն զի Շուրինէօրի դէմ ըրած կռիւն ուժգին էր։

— Շուտ զարկէք մեղայսկէք... սա աւազակը... դուք անպիտան վատեր... դուք որ կը ձգէք դիս մինակ իբր մասնիչներ... թէ ոչ քանաթցիներ ձեր ձեռքէն պիտի փախչի։

Ա յս տեսակ մը գինադարարի միջոցին՝ Շուրինէօր՝ կէս մը մարած Ժէրմէնը վերցնելով ճարպիկութեամբ մը շարժեր և պատին անկիւնին մօտեցեր էր, ուր իր պաշտպանած երիտասարդը դրած. պաշտպանելու համար այս աղօր դիրքէն օգուտ քաղելով՝ կրնար՝ առանց երկիւղի թէ կռնակէն կը զարնուի, բաւական ատեն ճակատիկ կալանաւորներու դէմ, որոց ահ ու դողի'ազդեր իրքիչ մ'առաջ ցոյց տուած հերակլեսեան արիութիւնն ու զօրութիւնը։

Բիգ–Վինէլը ահաբեկ՝ սոյն խառնակութեան ատեն աներևոյթ եղաւ, թէև ոչ որ անոր բացակայութիւնը դիտեց։

Սքըլէդ՝ բազմաթիւ կալանաւորներու վարանումը տեսնելով՝ գոչեց.

— Օն, եկէք ինձի հետ... երկուքն ալ խեղդենք... մեծն ու պզտիկը։

— Զգոյշ կեցիր — պատասխան տուաւ Շուրինէօր պատերազմի պատրաստուելով երկու ձեռներն ընդ յառաջ՝ և զօտեպինդ կանգնած իր կորովի մարմնովն։ — Աչքդ չբա՛ս բայ, Սքըլէդ։ Եթէ դու Քուբ–ան–Տէօլին պաշտօնը վարել ուզես... ես ալ, Կարկուսլին պէս պիտի ընեմ, կոկորդդ պիտի կարեմ...։

— Բայց ինչո՞ւ վրան չէք յարձակիր — գոչեց Կրօ–Պուադէօ ատք եղնելով. — ինչո՞ւ համար այս կատաղին քանաթցիոն կը պաշտպանէ... Սպաննեցէք քանաթցիոն... իր պաշտպանն ալ մեկտեղ։ Եթէ Ժէրմէնը կը պաշտպանէ, դաւաճան մ'է։

— Հա՛, հա՛...։ — Մեռցնենք քանաթցիոն...— Մեռցնենք։

— Հա՛, մեռնի՛ այն դաւաճանն... որ զանի կը պաշտպանէ։

Ահա այս եղաւ ամենէն քարասիրտ կալանաւորներուն աղաղակը։

Աւելի գթասէր մաս մը գոչեց։ — Ո՛չ, առաջ թող խօսի...։

— Հա՛, թող խօսի։ — Առանց մտիկ ընելու մարդ չէն սպաններ։

— Եւ առանց պաշտպանութեան...։ — Պէտք էր ճշմարիտ Քուբ–ան–Տէօներ ըլլալ։

— Ինչո՞ւ չէ. — վրայ բերին Կրօ–Պուադէօ և Սքըլէդի կողմնակիցները։

— Քանաթցիոն մ'ամէն տեսակ տանջանքի արժանի է...։ — Մահուան։

— Վրան խմնանք։ — Օգնենք Սքըլէդին։

— Հա՛, հա՛... եկէք կապոյտ դգակին քթին բերնին տանք։

— Ո՛չ... կապոյտ դգակին օգնենք... Սքըլէդին քթին բերնին տանք. — պատասխանեց Շուրինէօրի կատակասիրութիւնը։

— Ո՛չ... կորսուի կապոյտ դգակը։ — Կորսուի Սքըլէդ։

— Ապրի՛ք, ընկերներս... պոռաց Շուրինէօր իր կողմը բռնող կալանաւորներուն դառնալով։ — Դուք արիասիրտ էք... չէք ուզեր կիսամեռ մարդ մը սատակել... այս բանս մինակ վատերը կ'ընեն...։ Սքըլէդի հոգը չէ... առաջուց դատապարտուած է, ասոր համար ձեզ կը զգոյշ...։ Բայց թէ որ Ժէրմէնը սպաննելու օգնէք, չարաչար պիտի պատժուիք։ Եւ բան մը պիտի առաջարկեմ... Սքըլէդ այս երիտասարդը սպաննել կ'ուզէ... շատ աղէկ, թող ինքը դայ ձեռքէս առնու, թէ որ սիրտ ունի... թող կռիւը մեր մէջ անցնի, իրարու կը պլլինք... դուք ալ հանդիսատես եղիք...։ Բայց համարձակութիւն

չունէր, քուրբ–ան–Տէօյին պէս է, միևնակ տկարներուն հետ զօրաւոր է…։

Շուրինէօրի զօրութիւնն, ուժգնութիւնը, դաժան դէմքը հարկաւ մեծ ներգործութիւն մը պիտի ընէր կալանաւորներուն վրայ. ուստի մեծ մաս մ՚անոր կողմը բռնեցին և ծէրմէնին չորս դին առին, իսկ Սքըլէդի կատակիցներն իր չորս կողմը շարուեցան։

Արիւնահեղ կռիւ մը ծագելու վրայ էր՝ երբ բակին մէջ լսուեցաւ քանտին պահպանութեան հսկող հետևակ զուարթապահի մը հնչական և նոյնաչափ քայլափոխի տրոփիւնը։

Բիւզ–Վինէկր՝ ընդհանուր չափազանցութենէ և աղմկէն օգուտ քաղելով բակը հասեր և մտադրած փոքրիկ պատուհանին զարկեր էր՝ որպէս զի ջերմանոցի մէջ անցած դարձածն իմանայէ։ Զինուորներուն գալուստն այս տեսարանին վերջ տուաւ։

Ծէրմէն, Սքըլէդ և Շուրինէօր Ֆօրսի տեսչին մօտ տարուեցան։ Առաջինն իր գանգատը պիտի մէջ բերէր, միւս երկուքը բանտին մէջ տեղի ունեցած կռուին համար ինքզինքնին պիտի արդարացնէին։

Ծէրմէնի սարսափն ու աղէտն այնքան ահագին, իր տկարութիւնն այնքան մեծ էին, որ ստիպուեր էր երկու պահակներու վրայ կռթնիլ որպէս զի տեսչին գահճին մօտակայ աթոռակը հասնի, ուր գինքը կը տանէին։ Ան տեղ, ինքգինքը կորսուց. իր վիճն՝ որ սկզբուներ էր՝ Սքըլէդի երկաթի մատերուն կապուտակ և արիւնալի նշանները կը կրէր։ Քանի մը րոպէ ևս, և Ռիկօլէդի նշանածը խեղդամահ մեռած պիտի ըլլար։

Խօսարանին հսկողութեան հողը տանող պահակն՝ որ, ինչպէս ըսինք, Ծէրմէնի համար միշտ հատկիր էր, անոր սէտք եղած խնամքն առաջ տարաւ։

Երբ սա ինքգինքը գտաւ, երբ իր բանականութեան լոյսը սթափնող արագ և սոսկալի պայթյութիւններուն յաջորդեց խորհրդածութիւնն, իր առաջին մտահոգութիւնը եղաւ ազատիչը։ — Շնորհակալ եմ քեզ ընտիր խնամքիդ համար, պարոն — ըսաւ պահակին. — եթէ այնքաշասիրտ մարդը չըլլար, արդէն մեռած էի։

— Հիմակ ինչպէս ես։

— Աւելի աղէկ… Ա՛հ, բոլոր անցած դէպքերը քստմնելի երազ մը կը թուի ինձ… Իսկ ո՞ւր է պիս ազատողը։

— Տեսչին դահլիճն է։ Կը պատմէ անոր թէ ինչպէս պատահեցաւ կռիւը։ Կ՚երևի թէ առանց անոր օգնութեան…։

— Մեռած էի, պարոն… Ո՛հ, ըսէ ինձ իր անունն… Ո՞վ է այն։

— Իր անունը… չգիտեմ. մականունը Շուրինէօր է. հին ռճրագործ մ՚է…։

— Եւ ինչքան այս տեղ բերող ռճիրը… կարելի է ծանր չէ…։

— Շատ ծանր…։ Խորտակումով գողութիւն, դիշերային… բնակուած տան մը մէջ — ըսաւ պահակը։ — Կարելի է Բիւզ–Վինէկրին պատիժը կրէ, տասն հինգ կամ քսան տարի թխարան նետուի նշանակուելով քանի որ վերապարտ է։

Ծէրմէն սարսուռ մ՚զգայ. կը փափաքէր որ անորոշ նուազ յանցաւոր մարդու մը կապուած ըլլար երախտադիտութեամբ։ — Ա՛հ, սոսկալի է ըսաւ։ Եւ սակայն այս մարդն, առանց պիս ճանչնալու, իմ կողմս բռնեց և պաշտպանեց։ Այսքան արիութիւն, այսքան վեհանձնութիւն…։

— Ինչ ըսեմ, պարոն, այս տեսակ մարդերու մէջ երբեմն աղէկ զգայուններ կը տեսնուին։ Կարևորն այն է որ դու ազատեցար. վաղը վարձու խոյիկդ կը մտնես, և այս գիշեր հիւանդանոցը կը պառկիս։ Օն, արիացիր, պարոն։ Գէշ օրերն անցան։ Երբ քու պզտիկ սիրուն այցելուհիդ քեզ տեսնելու գայ, կրնաս իր սիրտն անդորրել. վասն զի անդամ մ՚որ խոյիկը մտնես վախի տեղ չես ունենար։ Միևնակ, աղէկ կ՚ընես կարծեմ, եթէ քիչ մ՚առաջ անցած դէպքին վրայ անոր չխօսիս։ Երկիւղէն կարելի է հիւանդանայ։

— Ո՛հ, ոչ, հարկաւ չպիտի խօսիմ. բայց, կը փափաքիմ պաշտպանիս յայտնել իմ շնորհակալիքս…։ Որչափ յանցաւոր ըլլայ օրէնքին առջև, դարձեալ իմ կեանքս ազատողն ինքն է։

— Նայէ, պ. տեսչին քովէն ահա կ՚երթէ նա, որպէս զի Սքըլէդը զննէ. քիչ մ՚ետքն երկուքն ալ պիտի առաջնորդեմ, Սքըլէդը զնդանը… Շուրինէօրը Ֆօս–օ–Լիօն։ Սակայն այս վերջին քաղքենի ըրածին համար քիչ մը պիտի վարձատրուի. վասն զի, կորովի և անվեհեր կտրիճ մ՚ըլլալուն, ինչպէս որ պէտք է ըլլալ ուրիշները վախցնելու համար, հաստատական է որ իբր դահերէց Սքըլէդին տեղն անցնի…։

Շուրինէօր փոքր նըրուղիէ մ՚անցնելով արուն վրայ կը բացուէր տեսչին դահլիճն դուռը, մտաւ ժէրմէնի դանուած սենեակը։

— Քիչ մ՚այդ տեղ սպասէ ինձ — ըսաւ պահակը Շուրինէօրի. — պիտի երթամ լսանալու թէ պ. տեսուչն ինչ որոշում ըրաւ Սքըլէզի մասին, և քեզ առնելու պիտի գամ...։ Ահա մեր երիտասարդը բոլորովին ինքզինքը դասաւ, քեզի հնարհակալ ըլլալ կ՚ուզէ, և իրաւունք ունի, ինչու որ եթէ դու չըլլայիր բանը բուսած էր։ Պահակը դուրս ելաւ։

Շուրինէօրի կերպարանքը խնդութեամբ կը փայլէր, ուրախ զուարթ յառաջ անցաւ ըսելով. — Անիծեալ արմատ, որչափ գոհ եմ քեզ ազատելուս։ — Եւ ձեռքը ժէրմէնի երկնցուց։

ժէրմէն նեղքին հակակրութեան զգացումով մ՚ականջ ետ քաշուեցաւ առաջ թեթև մը, փոխանակ Շուրինէօրի ընծայած ձեռքը բունեելու. յետոյ, յիշելով որ վերջապէս կեանքն այս մարդուն պարտաւոր էր, այս հակակրութեան առաջին շարժումն ուղեց ուղղել։ Բայց Շուրինէօր այս բանս գիտեր էր, իր դէմքը մթացաւ, և ինքն ալ իր կողմէ ընկրկելով գառն տրտմութեամբ մ՚ըսաւ.

— Ա՛հ, իրաւունք ունիս...ներէ՛...պարոն...։

— Ո՛չ, ես քեզնէ ներում խնդրելու պարտաւոր եմ...։ Միթէ քեզի պէս կալանաւոր մը չեմ։ Միևնակ ինձ ըրած ծառայութիւնդ խորհիլ պէտք եմ...կեանքս ազատեցիր։ Տուր ձեռքդ, պարոն...կ՚աղաչեմ...կ՚աղերսեմ...ձեռքդ տուր։

— Շնորհակալ եմ...հիմակ ալ անօգուտ է...։ Ամէն բան առաջին շարժումն է...։ Եթէ առջի անգամ ձեռքս սրտովին սեղմէիր, շատ հաճութիւն պիտի զգայի...։ Բայց քանի մտածեմ, կը նայիմ որ ես պէտք է մերժեմ...չէ թէ քեզի պէս կալանաւոր ըլլալուս, այլ — յարեց նա ժպտուր և տատամսոտ դէմքով մը — անոր համար որ այս տեղ չեկած...ուրիշ տեղ...։

— Պահակն ամէն բան ըսաւ ինձ — վրայ բերաւ ժէրմէն անոր խօսքը կտրելով. — բայց զարձեալ դու ես իմ կեանքս աղատողը։

— Ես միայն իմ պարտքս և հաճութիւնս ըրի, վասն զի գիտեմ թէ ինչ ես...պարոն ժէրմէն։

— Ինչ, կը ճանչէիս զիս։

— Քիչ մը, քեռորդիս, պիտի պատահական տայի քեզ եթէ քեռիդ

ըլլայի — ըսաւ Շուրինէօր իր սովորական անհոգ կերպերն առնելով — և իրաւի չափազանց կը սխալիս եթէ կարծես թէ դիպուածը զիս փօրսի բանտը բերաւ...։ Եթէ քեզ չճանչէի...հիմակ բանտը չէի ըլլար։

ժէրմէն Շուրինէօրի երեսը նայեցաւ անհնարին զարմանքով։

— Ինչպէս...զիս ճանչելուդ է...։

— Որ հոս եմ...փօրսի կալանաւոր...։

— Կը փափաքէի հաւտալ...բայց...։

— Բայց չես հաւտար ըսածիս։

— Կ՚ուզեմ ըսել թէ անկարելի է ինձ հասկնալ թէ ինչ կերպով քո բանտարկութեանդ պատճառն ես եղած կ՚ըլլամ։

— Ինչ կերպով մի։ Ամէն կերպով։

— Այդ ալ իմ դժբաղդութիւնս պիտի ըլլայ...։

— Դժբաղդութի՞ւն մի...ընդ հակառակն...ես պարտաւոր եմ քեզ...և ամենայն պարտաւոր...։

— Էնձի՞, դո՞ւ պարտաւոր ես...։

— Սքանչելի առիթ մ՚որով փօրսի մէջ իմ վարպետութիւնս ցոյց տալու արդիւնքն ունեցայ...։

— Ցիրաւի — ըսաւ ժէրմէն ձեռքը ձակտին վրայ դնելով — չգիտեմ թէ արդեօք քիչ մ՚առաջ ստացած յիշողութիւնս խելքս տիարացուց, բայց անկարելի է ինձ խօսքդ հասկնալ...։ Պահակն ըսաւ ինձ արդէն թէ ամբաստանուած ես...իբր...իբր...։ — Եւ ժէրմէն կը վարանէր։

— Ըսէ, ըսէ, իբր գող...այո, իբր գող տան խորտակումով...և յարձակումով հանդերձ...ասիկ զատ, դիշերով...ամէն ինչ կատարեալ է, աւելի ի՞նչ կ՚ուզես — գոչեց Շուրինէօր քահ քահ ծիծաղելով։ — Բան մը պակաս չէ...հրաշալի գործ մ՚է...։ Իմ դողոմելիութիւնս, ինչպէս որ կ՚ըսեն, ամէն ծանր պարագաներն իր մէջ կը պարունակէ...։

ժէրմէն Շուրինէօրի յանդուգն լրբութենէ միշտ զգալով ականջ ետ քաշուեցաւ. — Ինչպէս...դու, դու որ այդչափ քաջ ես...և վեհանձն, այդպէս կը խօսիս...միթէ չգիտեա՞ս թէ ինչ ահռելի պատուհասի ենթակայ ես։

— Շատ աղէկ գիտեմ...քսան տարի թիարան և անբակ...։ Հա-

նած վարած եղեռնագործ մ՚եմ, հէյ, որ կատակի կը հանեմ այս պա-
տիժը…: Բայց ի՞նչ օգուտ, անգամ մ՚որ մարդ մէջ մնանէ…: Եւ
սակայն ըսել, պարոն Ժէրմէն, ըսել թէ դուն ես իմ դժբաղդութեանս
պատճառը…— յարեց Շուբինէօր ահագին հառաչ մը հանելով ա-
պաշաւի ծիծաղաշարժ դէմքով մը:

— Եթէ աւելի բացայայտ խօսիս, այն ատեն միտքդ պիտի հասկը-
նամ…: Որչափ որ կ՚ուզես կատակ ըրէ, իմ երախտապիտութիւնս
մատուցած ծառայութեանդ համար միշտ անարատ պիտի մնայ — ը-
սաւ Ժէրմէն տրտմագին:

— Խնդրեմ, ներէ, պարոն Ժէրմէն — պատասխանեց Շուբինէօր
ծանր կերպարան մ՚առնելով— չես ախորժիր այս մասին ծիծաղս տես-
նելով…ալ չխօսինք այս կէտին վրայ: Պէտք է որ քեզի հետ հաշ-
տուիմ, և թերևս ստիպեմ որ ձեռքդ լնձ երկնցնես:

— Տարակոյս չունիմ, վասն զի, չնայելով այն յանցանքն որով կ՚ամ-
բաստանեն քեզ, և դուն ալ ինքզինքդ կ՚ամբաստանես, քու վրադ միևնակ
արիութեան և անկեղծութեան նշաններ կը տեսնեմ…հաւաստի եմ,
տարապարտ կը կասկածին վրադ…կարելի է ծանր ծանր երևոյթներ
քեզ վտանգի մէջ ձգած են…և ուրիշ ոչ ինչ…:

— Ո՛հ, այդ մասին կը սխալիս, պարոն Ժէրմէն — ըսաւ այս ան-
գամ Շուբինէօր ծանրաբար: — Մարդ վկայ, ձիշտ կ՚ըսեմ, ինչպէս
որ ձիշտ է որ պաշտպան մ՚ունիմ (Շուբինէօր իր դադակը հանեց) որ
ինձի համար այն է, ինչ որ է ողորմած Աստուած քահանաներուն հա-
մար, դիշերանոց դողցայ փեղկ մը կոտրելով, յանցանք գործելու ատենս
բռնուեցայ, նոյն միջոցին որ յափշտակած բաներս վրաս էր…:

— Բայց միթէ պիտոյքն…անօթութիւնն…այս ոճիրը գործելու
կ՚ստիպէր քեզ:

— Անօթութիւնը մի: 120 ֆրանք ունէի երբ գիս ձերբակալ ը-
րին, որ 1,000 ֆրանքնոց թղթադրամի մը միացորդն էր, առանց ՚ի
համար առնելու քեզ ըսած պաշտպանս, որ, օրինակի համար, չգիտէ
թէ այս տեղ եմ, և ամէն պիտոյքս միշտ հոգալու պատրաստ է…:
Բայց քանի որ խօսքս պաշտպանիս վրայ դարձաւ, պէտք է դիտնաս որ
կատակ ընելու ատեն չէ, ինչու որ, քաջ գիտցիր, այս մարդն անանկ
մէկն է որուն աղջև ծունը դնել պէտք է…: Ուստի, այն կռուփնե-

րուն կարկուտն որով Սքըլէդի քամակը թմբեցի…անոր մէկ եղանակն
է և իրմէ բնականի վայ օրինակեցի…: Դողութեան խորհուրդն…
իր պատճառաւ միտքս ընկաւ…: Վերջապէս թէ որ ողջ առողջ կը
դտնուիս հիմակ, փոխանակ Սքըլէդի ձեռքը խեղդամահ ընկնելու,
դարձեալ անոր ընորհիւն է…:

— Բայց այդ պաշտպանը…:

— Քու ալ պաշտպանդ է:

— Իմ:

— Այո…Պ. Ռոտոլֆ քեզ կը պաշտպանէ…: Երբ պարոն կ՚ը-
սեմ…կը սխալիմ, պէտք է ըսեմ…վսեմափայլ տէր…ինչու որ ի-
րօք իշխան մ՚է…բայց սոլորութիւն ունիմ զինքը Պ. Ռոտոլֆ կոչե-
լու, կը ներէ ինձ այս բանս:

— Կը սխալիս — ըսաւ Ժէրմէն հետզհետէ զաթմանալով — ես իշ-
խան չեմ ճանչեր…:

— Այո, բայց այն քեզ կը ճանչէ…: Կարելի է մոքդ անգամ
չանցնիր: Կարելի է, այս է իր սոլորութիւնը: Գիտէ որ բարի մարդ
մը կարօտութեան մէջ է, շուտ, բարի մարդը կը մխիթարուի, թէև
ոչ տեսեր է այն մարդն և ոչ ճանչեր. կը շփոթիս, բայց երջանկու-
թիւնն երկինքէն կ՚իջնէ դլխուն ինչպէս աղիւս մը տանիսէն: Ուստի
համբերութիւն, օրին մէկը դուն ալ քու աղիւսդ պիտի ընդունիս…:

— Ցիրաւի, ըսածդ կը շփոթէ գիս:

— Դեռ ուրիշ շատ բաներ պիտի իմանաս: Դառնամ պաշտպանիս,
քանի մ՚ատեն կայ, իրեն իբր թէ մատուցած մէկ ծառայութենէս
ետքը՝ պանչելի պաշտօն մը կը դտնէ ինձ. Հարկ չէ ըսել թէ ինչ-
ցութիւն էր, պատմութիւնն երկար է. վերջապէս Մարսիլիա կը դրկէ
գիս որ նաւ մտնեմ և Ալժէրիա փոխադրուիմ պարապիմ…: Բա-
րիզէն կ՚ելլեմ…խնդրի պէս ուրախ, լաւ, բայց շատ չանցնիր ուրա-
խութիւնս կը փոխուի…: Ենթադրութիւն մը. բանենք թէ աղբոր
արևով մը ձամբայ ելայ, այնպէս չէ: Լաւ, միւս օրը, մէյ մ՚ալ յան-
կարծ օդը կ՚ամպոտի, հետևեալ օրն ալ կը մթնայ, և այսպէս օր
օրի աւելի կը սևնայ քանի հետագայի, մինչև որ վերջապէս դժոխքի
պէս կը սևնայ…հասկցար:

— Շատ բան չհասկցայ…:

— Լա՛ւ, նայինք ։ ։ ։ շուն մ՚ունիս ։

— Ի՛նչ տարօրինակ հարցում ։

— Ունեցե՛ր ես շուն մ՚որ քեզ աղէկ սիրած և կորուսած ըլլայ ։ ։ ։

— Չէ ։

— Ուրեմն պարզապէս սիրտի ըսեմ քեզ որ երբ անգամ մը Պ. Ռօտոլֆն հեռացայ, անհանդիստ, անբան, շուարած շուն մը դարձեր էի որ իր տէրը կորուսած ըլլայ ։ ։ ։ Անբան էի ։ ։ ։ բայց շուներն ալ անբան են, բայց ասով ըսել չէ թէ անհատատարիմ են և չեն յիշեր որչափ աղուոր պատառները նոյնչափ փայտի հարուածներն. և Պ. Ռօտոլֆ միևնակ աղուոր պատառներ չէր տուած ինձ, վատ պի, չդիտես դու ո՛ր Պ. Ռօտոլֆ ինձի համար ամէն բան է ։ Ինձի պէս անպիտան, վայրենի, կոշտ, կուռւարար մը՝ տեսակ մը պարկեշտ մարդ մը դարձուց, միևնակ երկու բառ ըսելով ինձ ։ ։ ։ Բայց այս երկու խօսքն, ինչպէս ըսեմ, վրաս մոգական ազդեցութիւն մ՚ունեցան ։ ։ ։

— Եւ ի՞նչ տեսակ խօսքեր են ըսածդ ։ Ի՞նչ ըսաւ քեզ ։

— Ըսաւ ինձ որ դեռ ա՛լբո և պաո՛ֆ ունիմ, թէև թիարան նետաւեր էի, չէ թէ դողութիւն ընելուս ։ ։ ։ իրաւ որ ։ ։ ։ ո՛հ, այդ բանը բնաւ չեմ յիշեր ։ ։ ։ այլ անոր համար որ, աւելի դէշն է ։ ։ ։ թերևս ։ ։ ։ մարդ սպանեցի ։ ։ ։ Ա՛յո՛ — ըսաւ Շուրինէօր տխուր ձայնով մը — այո՛, մարդ սպանեցի բարկութեան առեն ։ ։ ։ ինչու որ, ժամանակ մը վայրի կենդանիի, կամ լաւ ևս անհայր և անմայր, Բարիզի սալայատակները ձգուած սրիկայի պէս մեծցած ըլլալով, ոչ Աստուած կը ճանչէի և ոչ սատանայ, ոչ բարին և ոչ չարն ։ Երբեմն արիւնս աչքիս կը զարնէր ։ ։ ։ ամէն բան կարմիր կը տեսնէի ։ ։ ։ և թէ որ ձեռքս դաշնակ մ՚ունենայի, կը մորթէի ։ ։ ։ կը մորթէի ։ ։ ։ ձշմարիտ գայլ մ՚էի, ինչ ընեմ ։ ։ ։ ուրիշի հետ չէի կրնար տեսնուիլ, այլ միայն գող ու աւազակներու հետ, այս ընելու համար դիւաբերիս նշան մը դնելու հարկ կար. պէտք էր տղմի մէջ ապրիլ ։ ։ ։ ես ալ հօրս տան պէս տղմին մէջ կ՚ապրէի ։ ։ ։ և ոչ կը դիտէի անգամ որ անոր մէջն եմ ։ ։ ։ Բայց երբ Պ. Ռօտոլֆ ըսաւ ինձ թէ, որովհետև՝ ամենուն արհամարհանքն ու թշուառութիւնը բանի տեղ չդնելով ուրիշներու պէս փոխանակ դողնալու, կրցածիս չափ, և ինչ բանի որ կրնայի աշխատիլ նախադասհամարեր էի, ասկէ կ՚իմացուէր որ դեռ սիրտ ունիմ և պատիւ ։ ։ ։ ա-

նիծքից արմատ ։ ։ ։ դիտէս ։ ։ ։ որ այս երկու բառերն անանկ արդիւնք ունեցան վրաս, իբր թէ մազերէս բռնելով օդին մէջ հազար ոտք վեր հանեցին զիս դէտին թողլով այն խառնաճաղանճն ու թաթխուելէ էի, և այդպէս տալով ինձ թէ ինչ սոսկալի ապականութեան մէջ կ՚ապրէի ։ ։ ։ Խելքս գլուխս եկաւ, և այն առեն ըսի. Շնորհակալ եմ, բաւական տառապեցայ ։ Ուստի սիրտս բարկութենէ պատ բանով մը սկսաւ զարնել և երդումըրի Պ. Ռօտոլֆին ըսած պատիւը միշտ վայելել ։ ։ ։ Կը տեսնես, պարոն ծէրմէն, մի միայն ըսելով ինձ իր բարեսրտութեամբն որ կարծածիս չափ գէշ մարդ մը չեմ, Պ. Ռօտոլֆ քաջալերեց իս, և անոր շնորհիւը, լաւագոյն դարձայ քան ինչ որ էի ։ ։ ։

ծէրմէն՝ Շուրինէօրին այս լեզուն լսելով ևս քան զևս չէր կարող ըմբռնել որ ինքն իր վրայ դրած դողութեան գործն ըրած ըլլայ ։ — Ո՛չ — կը խորհէր նա — ո՛չ, անկարելի է, այս մարդն որ լոկ «բո՛ֆ և պաո՛ֆ» բառերէն այսչափ կը բորբոքի, կարելի չէ որ գործած ըլլայ այն դողութիւնն որուն վրայ յետին ծայր լսրշութեամբ կը խօսի ։

Շուրինէօր առանց ծէրմէնի զարմանքը դիտելու՝ շարունակեց ։

— Վերջապէս, եթէ հարցնես թէ ինչի՞ համար Պ. Ռօտոլֆին մօտ եմ ինչ որ է շուն մ՚իր սիրոյ մօտ, պատճառն այս է որ իմ աչքիս յարգս աւելցուց ։ Զինքը ճանչցէն առաջ, լոկ կաշխս կ՚զգար, բայց նա, իմ նեղսիրտ դիս շարժեց ։ ։ ։ և շատ խորէն ։ ։ ։ հաւատաց ։ ։ ։ Երբ անգամ մ՚իրմէ հեռացայ և բնական տեղէն դացի, կարծեցի թէ մարմին մ՚եմ առանց հոգիի ։ Քանի կը հեռանայի ինքնովին կ՚ըսէի. — Անանկ զարմանալի կեանք մը կը վարէ Պ. Ռօտոլֆ, անանկ սիրելորներու հետ կը խառնուի (և գիտեմ այս դասակն) որ օրը քսան անգամ կեանքը վտանգի մէջ կը ձգէ ։ ։ ։ և ահա առանձկ պարագայի մը մէջ կրնամ անոր շունն ըլլալ և իմ տէրս պաշտպանել, ինչու որ սքանչելի ակռաներ ունիմ ։ ։ ։ Բայց, միւս կողմէն, ինձ ըսեր էր նա. — Տղաս, պէտք է որ ուրիշներուն օգտակար ըլլաս և երթաս բանի մը ծառայես ։ — Ես, շատ կը փափաքէի ըսելու անոր. — Ծառայելու ուրիշներ կը չունիմ այլ քեզ, պարոն Ռօտոլֆ. — բայց չէի համարձակեր ։ Ինձ կ՚ըսէր. — Գնա՛ ։ ։ ։ — և կ՚երթայի ։ ։ ։ և կրցածիս չափ դացի ։ Բայց, անիծքից արմատ, երբ պէտք եղաւ նաւակը մնալ, Ֆրանսան թողուլ, և ծովով Ռօտոլֆէն զատուիլ ։ ։ ։ առանց երբէք

զանի տեսնելու յուսով ... իրաւ որ, վհատեցայ ինծի։ Պ. Ռօտոլֆ իր թղթակցին ղրեր էր որ երբ նաւ մտնեմ ինձի չափ մեծ դումար մը տայ ինձ։ Գացի այն թղթակիցը պարոնը տեսնելու. անոր ըսի. — Անկարելի է ինձ հեռանալ, աւելի աղէկ ունիմ կովերու գործը ... Տուր ինձ պէտք եղածն որպէս զի ոտքովճամբաս ընեմ ... փառք Աստուծոյ, սբունքս հաստատուն են, Բարիզ կը գառնամ ... չեմ կարող աւելի մնալ այս տեղ ... կաբելի է ... որ Պ. Ռօտոլֆ սրդողի, իս տեսնել չուզէ ...։ Բայց ես զինքը պիտի տեսնեմ, պիտի իմանամ թէ ինչ է ... ու թէ որ իր առջի կեանքը կը վարէ ... այսօր վաղը՝ թերևս ժամանակին հասնիմ որպէս զի գանակի մը և անոր մէջ տեղն իյնամ ...։ Ասկէ զատ՝ վերջապէս չեմ կարող անորմէ այսչափ հեռանալ ... կ'ըզգամ որ բան մը կայ իս դէպ իրենք քաշող։ — Ի վերջէ ճամբաս շարունակելու պէտք եղածը կտան ինձ ... Բարիզ կը հասնիմ ...։ Սատանայէն անդամ չեմ վախնար ... բայց անդամ մ'որ կը գառնամ Բարիզ, ահա վախն իս կը բռնէ ...։ Ինչ պիտի ըսեմ Պ. Ռօտոլֆին քնքշանքս արդարելու համար ...։ Բա, ինչ և է, իս չպիտի ուտէ եա ... ինչ որ կ'ուզէ թող ըլլայ ...։ Կ'երթամ, իր բարեկամն ... որ խոշոր կունտ դլուխ մ'էր ... կը գտնեմ ... այս ալ բարի պատուղ մ'է, հաւատա ...։ Նղովից արմատ, երբ Պ. Մըրֆ ներս մտաւ ... ըսի. «Իմ բաղդս հիմա պիտի որոշուի» կարծես թէ լեզուս չորցայ, սիրտս թռունտ եղեր կը զարնէր ... կը յուսայի որ աղէկ մը պիտի թրջէ իս ...։ Ա՛հ, հոդն էր հատեր, այս աշխիւ մարդն այնպէս մը կ'ընդունի իս իբր թէ առջի օր տեսեր էր, կ'ըսէ ինձ որ Պ. Ռօտոլֆ՝ ոչ միայն չորդոյիր վերադարձիս վրայ, այլ կ'ուզէ իս տեսնել անվիջապէս ...։ Եւ իրօք, իս պատրաստիս մօտ կը տանի ... նղովից արմատ, երբ անոր դէմն ելայ ... այն որ կորովի կտուկ մ'ունի և աղտոր սիրտ մը ... այն որ ահռելի սէս զարհուրելի է և տղեկի պէս անուշ ... այն որ իշխան մի է, և ինձի պէս բադէն մը հագեր է ... որպէս զի աւելի ունենայ (զոր կ'օրհնեմ) քամակիս վրայ կուտվիներու կարկուտ մը տեղալու, և աչքերէս կրակ հանելու ... իրաւ որ, պարոն Թէրմէն, այս ամէն յատկութիւններուն վրայ մտածելով տակն ու վրայ եղայ ... եղնկի պէս լացի ...։ Լաւ ուրեմն, փոխանակ ծիծաղելու ... երևակայէ անդամ մը թէ ինչ կը գառնայ դլուխս երբ կլամ ...։ Պ. Ռօտոլֆ ըսաւ ինձ ծանրօրէն։ — Ալ՛, դարձար արդէն, տղաս։

— Ա՛յո, պարոն Ռօտոլֆ. ներէ եթէ սխալմունք մ'ըրի, բայց չկրցայ դիմանալ ...։ Քու պալատիդ մէկ անկիւնը խշտեակ մը շինել տուր ինձի համար, քիչ մը հայ տուր ինձ, կամ թոյլ տուր որ պարէնս հոդամ, և ուրիշ բան չեմ ուզեր, մնաւանդ մի յանդիմաներ իս դալուս։

— Ոչ միայն քեզ յանդիմանելու միտք չունիմ, տղաս, այլև ժամանակին եկար ինձ ծառայութիւն մ'ընելու։

— Ե՛ս, պարոն Ռօտոլֆ, միթէ կարելի՞ է։ Լաւ, կը տեսնէս որ պէտք է, ինչպէս որ կ'ըսէիր, որ բան մ'ըլլայ ... վերն երկինն, ապա թէ ոչ, ինչպէս բացատրելու է յանկարծ դալս ... Ճիշտ այն պահուն որ իջնէ պէտք ունէիր։ Եւ ի՞նչ կրնամ ուրեմն ընել քեզի համար, պարոն Ռօտոլֆ, կ'ուզես որ նօդը-Տամի աշտարակին դագաթէն մարդ մը կախեմ։

— Խնդիրս այդչափ ծանր չէ, տղաս ...։ Բարեկիր և ազնիւ երիտասարդ մ'որուն՝ իբր տղաս՝ համակրութիւն կը տածեմ, յանկերաւի ամբաստանուած դողութեամբ՝ և Փօրսի բանտը դրուած է. սնունդն է Թէրմէն, անուշ և երկչոտ բնաւորութիւն մ'ունի. իր բանտակից եղեռնագործներն անոր դէմ ատելութեամբ դրդռուած են, այս պատճառաւ կարելի է մեծ վտանգներու մէջ ընկնի. դու որ դժբաղդօրէն Ճանչեր ես բանտային կեանքն և շատ մը կալանաւորներ, միթէ չես կրնար, եթէ երբէք ընկերակիցներէդ մէկ քանին Փօրս դտնուէր, (և այս ալ իմանալու միջոցը կրնանք դտնել), միթէ չես կրնար անոնց տեսութեան երթալ, և, ստակ խոստանալով՝ և խոստումդ կատարելու պայմանաւ, խնդրել որ այն դժբաղդ երիտասարդը պաշտպանեն։

— Բայց ինչ է այդ վհհանձն և անծանօթ մարդն որ այդչափ հոգ կը տանի իմ վիճակիս. — ըսաւ Թէրմէն հետզհետէ զարմանալով։

— Կարելի է եղբէն իմանաս, իսկ ես, չգիտեմ։ Հինակ Ռօտոլֆի հետ ունեցած խօսակցութեանս դառնամ. երբ ինձ կը խօսէր բան մը եկաւ միտքս, բայց անանկ ծաղրաշարժ, անանկ ծաղրաշարժ բան որ անոր առջև չկրցայ ծիծաղը բռնել։ — Ինչո՞ւ կը խնտաս, տղայ, — հարցուց ինձ։

— Իրաւ որ, պարոն Ռօտոլֆ, կը խնտամ, վասն զի գոհ եմ, և գոհ եմ, վասն զի քու Պ. Թէրմէնդ կալանաւորներուն անպիտան խա-

ղերէն ազատ պահելու, և զանի արիւաբար պահպանելու կորիճ մը տալու միջոցը դիտեմ. ինչու որ, եթէ անդամ մը երիտասարդն ըսած կորիճին թեւին տակ անցնի և ոչ ճանճ մը կրնայ անոր մոլին դպչիլ։

— Շատ լաւ, կարելի է ըսածդ հին ընկերներէդ մէկն է։

— Ճիշտ է, պարոն Ռոտոլֆ. քանի մ'օր կայ Փօրս մնաս, գալոս առիթս իմացայ այս բանս, բայց ստակ պէտք է։

— Ո՞րչափ պէտք է։ — Հազար ֆրանքնոց տոմսակ մը։ — Անհատասիկ։

— Շնորհակալ եմ, պարոն Ռոտոլֆ. երկու օրէն իմ վրայ լուր կ'առնուս։ Նկովից արմատ, թաղաւորին համար չէի աշխատեր, քու միջոցաւդ կրնայի Պ. Ռոտոլֆին ծառայութիւն մ'ընել ... և այս է նշանաւոր կէտը։

— Հիմակ կ'սկսիմ հասկնալ... կամ լաւ ևս, կը վախնամ հասկնալոս — դոչեց ծէրմէն. — այս բանտս գալով գիս պաշտպանելու համար, կարելի է դողութիւն մ'ըրիր։ Ա՛հ, եթէ իրաւ է, իմ բոլոր կենացս խղճի խայթն այդ պիտի ըլլայ։

— Բայց մոխիկ ըրէ ... Պ. Ռոտոլֆ ըսաւ լինձ թէ սիրտ ու պատիւ ունիմ... այս խօսքերն... իմ օրէնքս են, կը հասկնա՞... և թերևս կրնայ ըսել նոյնն, ինչու որ եթէ առաջուան պէս լաւագոյն չեմ, գոնէ աւելի զեշ ալ չեմ։

— Բայց եթէ այդ դողութիւնը չըրիր, ուրեմն ի՞նչպէս այս բանտն քնեցար։

— Թո՛ղ որ խօսիմ։ Ահա այս տեղ է խեղկատակութիւնն. իմ հաշուր ֆրանքովս կ'երթամ սև կեղծամ մը կը դնեմ, կիսմօրուսներս կ'ածիլեմ, կապոյտ ակնոցներ կը դնեմ, կռնակս բարձ մը կը խօթեմ և սապատող կ'ըլլամ. շուտ մը մէկ քանի սենեակ վարձու բռնելու կ'աշխատիմ, գեռնայարկի մը վրայ և բանուկ փողոցի մը մէջ։ Իմ ուզածս Բրօվանսի փողոցը կը գտնեմ, կանխիկ կը վճարեմ ամսական մը պ. Պրէկուար անունով։ Միւս օրը Դանըլ կ'երթամ՝ միշտ իմ սև կեղծամովս, ողին սապատովս և կապոյտ ակնոցներովս որ չճանչնան իս և երկու սենեակս շտկելու համար պէտք եղած կահ կարասին կ'առնուամ... բոլոր գնած բաներս Բրօվանս փողոցը կը ղրկեմ, նոյնպէս պուլվար Սէն-Տընիէն ծախու առած վեց հատ արծաթէ սպասներ, միշտ սապատողի պէս ծպտեալ։

Երր բնակարանս կը դառնամ ամէն բան կարգի կը դնեմ։ Դռնապանին կ'ըսեմ որ վաղը չէ միւս օր սլիտի գամ տեղաւորուիմ տունս, և բանալին կը տանիմ։ Երկու սենեակներուն պատուհանները հաստատուն փեղկերով զոյուած էին։ Մեկնեցէն առաջ՝ անոնցմէ մէկուն ապակիը կամաց չղրեր էի ներսէն։ Գիշեր ըլլալուն՝ կեղծամս, ակնոցներս, ողի սապատս և այն ամէն հագուստներս որով այլև այլ բաներ դներ և սենեակս վարձու բռներ էի, կը հանեմ մէկդի կը նետեմ։ Բոլոր այս հանած լաթերս մտակի մը մէջ կը դնեմ և Պ. Մըրֆին, Պ. Ռոտոլֆի բարեկամին ձեռքը կը հասցնեմ, աղաչելով որ զանոնք աղէկ պահէ. սա հագած բադէնս կը դնեմ, նոյնպէս սա գլխիս կապոյտ գդակն և երկու ոտք լայն երկաթէ ձող մը, և առտուան ժամը մէկին Բրօվանսի փողոցը՝ իմ տանս դիմացը՝ թափառելու կ'երթամ, կ'սպասեմ որ նոյն ժամուն դիշերային պահնորդներս անցնին և ես շուտ դողոթիւնս ընեմ, տան վրայ երթեմ, պատուհանը խորտակեմ և ձեռք լայնամ։

Եւ Շաբաթ օր չկրցաւ նորէն իր քահ քահը զսպել։

— Ա՛հ, կը հասկնամ... — դոչեց ծէրմէն։

— Բայց հիմակ սլիտի տեսնես թէ ինչ վարպետորդի եմ. պահնորդ չկրն անցներ... Կարող էի տան անդամ ինքզինքս կողոպտելաներկիւղ։ Վերջապէս առտուան ժամն երկուքին փաստաբաններուն ոտքի ձայնը կը լսեմ. փեղկս բանալու կը յաջողիմ, մէկ երկու հատ ապակի կը կոտրեմ դժոխային վայնասուն մը հանելու համար, պատուհանը կը խորտակեմ, սենեկին մէջ կը ցատկեմ, և արծաթեղէնի տուփը կը գրաւեմ... և քանի մը լաթեր։ Բարեբաղդօրէն պահնորդ գինուորներն ապակիներուն ձայնն առեր էին... ինչու որ՝ Ճիշտ այն միջոցին որ պատուհանէն դուրս կ'ելլէի, պահակներն իս կը բռնեն, որոնք, կոտրուած ապակիներուն աղմուկը լսելուն՝ սրարշաւ քալելու սկսեր էին։

Գաւազը կը զարնեն, դռնապանը կը բանայ. շուտ մ'ոստիկանութեան գործակալ մ'առնելու կ'երթամ, և իսկոյն կը հասնի. դռնապանը կ'ըսէ թէ երկու կողոպտուած սենեակներն առջի օրը սապատող պարոն մը վարձու բռներ էր, և սև մազեր, կապոյտ ակնոցներ ունէր, և անունն ալ Պրէկուար էր։ Սա տեսած վշէ բաշն ունէի, թաւ կարճին ընկնող ճագարի պէս աչքս բացեր էի, գինաբաւև բռնող Բուք

մը պէս շիփ շիտակ կանգնուն էի, ուստի չէին կարող կարծել թէ կա-
պույտ ակնոցով և սև մազերով սապատոզն ես եմ: Ամէն բան կը խոս-
տովանիմ, իս ձերբակալ կ'ընեն, դիւպահը կը տանին և անկէ ալ այս
տեղ կը բերեն, և ստուգիւ աղէկ առեն կը հասնիմ, Ճիշտ Սքըլէդին
Ճանկէն կորզելու համար այն երիտասարդն՝ որուն համար Պ. Ռօտոլֆ
ըսեր էր: Իմ որդւոյս պէս անոր հոգը կը տանիմ:

— Ա՛հ, պարոն, քանի շնորհապարտ եմ քեզ ... այդչափ անձնուի-
րութեանդ համար:

— Չէ թէ ինձ ... այլ Պ. Ռօտոլֆին պարտաւոր ես ...:

— Բայց ինչ է այս հոգատարութեան պատճառը:

— Ինքը քեզ պիտի յայտնէ բանը, միայն թէ յայտնելու կամք ունե-
նայ. վասն զի շատ անգամ մարդուս բարիք ընելով կը շատանայ, և
երբ հարցնես պատճառը, բայէ՛ի բաց կը պատասխանէ. Դու քու
գործերուդ խառնուէ:

— Եւ Պ. Ռօտոլֆ դիտէ՞ արդեօք թէ այս տեղ ես:

— Անչափ անմիտ չեմ որ իմ խորհուրդս անոր յայտնեմ, կարելի է
այս խեղկատակութիւնն ընելու կ'արդիլէր իս ... և, առանց ինքզինքս
գովելու, հէմ, նշանաւոր չէ՞:

— Բայց ինչ վտանգներէ անցեր ես ... և դեռ վտանգի մէջ ես ...:

— Ի՞նչ վտանգ, միայն սա վտանգը կար որ թերևս գտնուած այս
Ֆօրսի բանտը չբերէին իս ... Բայց Պ. Ռօտոլֆին պաշտպանու-
թեան վրայ դրեր էի յոյսս որ բանտս փոխեմ և քեզի միանամ: Եւ ան-
գամ մ'որ բանտ մտած պիտի տեսնէր իս, պիտի հաւանէր որ այս
բանտարկութեամբս գոնէ քեզ օգուտ մ'ընեմ:

— Բայց դատաստանին օրն ինչ պիտի ընես:

— Լա՛ւ, դատաստանին օրը՝ պիտի աղաչեմ Պ. Մըրֆին որ մտուին
ինձի դրկէ. դատաւորին առջև սև կեղծամս, կապոյտ ակնոցներս, ողի
սապատս պիտի առնում և սեռնեակին ինձ վարձող դռնապանին համար
Պ. Կրէկուար պիտի դառնամ, նոյնպէս այն խանութպաններուն հա-
մար որոցմէ այլ և այլ կարասիներ ծախու առի, այսպէս երևան կ'ելնէ
կողոպտուող մարդն ... Իսկ եթէ գողն ալ տեսնել ուզեն, իմ լաթերս
պիտի հանեմ, և արևուն պէս յայտնի պիտի ըլլայ որ գողն ու կողոպ-
տեալն ամէնը մէկ պիտի դառնայ Շուրինէօրն, ոչ աւելի ոչ պակաս:

Ա՛յն ատեն ինչ կարծես որ ընեն ինձ՝ երբ փորձով հաստատուի թէ եա
ինքզինքս կը կողոպտէի:

— Ստոյգ է — ըսաւ Ժէրմէն աւելի վստահութեամբ: — Բայց քա-
նի որ այդչափ հոգ ունէիր վրաս, ինչու համար բանտ մտնելու ատենդ
չյայտնեցիր ինձ:

— Ճուտ մ'իմացայ քեզի դէմ եղած դաւակցութիւնը. կրնայի ե-
լևան հանել զայն՝ Բիգ–Վինէկը իր պատուութիւնը չկիսած կամ չա-
ւարտած, բայց այսպիսի ձեռագործներ բերան տալն իմ բանիս չէր
գար ... աւելի լաւ սեպեցի իմ բակիս վստահիլ ... քեզ Սքըլէդին
Ճանկէն ազատելու համար ...: Ասկէ զատ՝ երբ այս աւազակը տեսայ,
ինքնավին ըսի. Ահա յարմար առիթ մ'է այս Պ. Ռօտոլֆին կռուվնե-
րուն տարային յիշելու, որոց պարտաւոր եմ իր երախտագիտութեան
պատիւը:

— Բայց թէ որ կալանաւորները քեզի դէմ ելնէին խմբովին, ինչ
պիտի ընէիր այն ատեն:

— Ա՛յն ատեն արծուի պէս պիտի պոռայի և օգնութեան կանչէի:
Բայց իմ բանիս աւելի յարմար կգար իմ ապուրս անձամբ եփել, որպէս
զի կարող ըլլամ ըսելու Պ. Ռօտոլֆին. Ես մինակս գլուխ հանեցի այս
գործդ ... քու երիտասարդդ պաշտպանեցի և պիտի պաշտպանեմ, ան-
հոգ եղիր:

Նոյն միջոցին պահակը յանկարծ սենեակը մտաւ:

— Պարոն Ժէրմէն, շուտ եկուր, շուտ Պ. վերակացուին խուցը ...
անմիջապէս քեզի հետ խօսիլ կ'ուզէ ...: Դու ալ, Շուրինէօր,
տղաս, Ֆօս–օ–Լիօն իջիր: Խմբապետ պիտի ըլլաս, եթէ յարմար
դատիս. վասն զի ամէն պէտք եղածն ունիս այս պաշտօնը վարելու
համար, և կալանաւորներն քեզի պէս կարճէի մը հետ իշխալու պիտի
վախնան:

— Շատ յարմար է այդ գործն ինձի. աւելի աղէկ է հարիւրապետ
ըլլալ քան զինուոր:

— Նորէն սկիտի մերժես ձեռքս — ըսաւ Ժէրմէն մռնչմօրէն:

— Իրաւ որ չէ ... պարոն Ժէրմէն, իրաւ որ չէ. կարծեմ թէ
այժմ կրնամ այս հաճոյքը վայելել, և սրտովին ձեռքդ կը սեղմեմ:

— Նորէն տեսնուինք ... վասն զի ահա հիմակ քու պաշտպանու-

թեառեղ տակն եմ . . . վախնալիք տեղ մը չունիմ, և իմ խղկիս ամէն օր վանաբակը պիտի լքնեմ :

— Հանգարտ եղիր , երէ ուզեմ ամենուն ալ քու առջեդ ծունկ չո-քել կտամ . . . : Բայց միտքս բան մ'ելաւ , գրել գիտես . . . քեզ պատ-մածս գրի առ , և պատմութիւնը Պ. Ռօտոլֆին ղրկէ . կ'ուզեմ որ ի-մանայ թէ քու մասիդ անհանգիստ պէտք չէ ըլլայ , և ֆովէնէլ պոռճա-ռովմ'այս տեղ կը գտնուիմ, վասն զի երէ իմանայ միայն թէ Ջուրի-նէօր գողութիւն ըրեր է , և գրքին միւս երեսը չկարդայ . . . նղովից արմատ . . . այդ իմ բանիս չզար . . . :

— Անփոյթ եղիր : Նոյն իսկ այս իրիկուն իմ անծանօթ պաշտպանիս պիտի գրեմ, վաղն իր հասցէին կտաս ինձ և նամակը ձամբայ կը դնեմ : Նորէն , միաս բարև . . . : Շնորհակալ եմ, կորիձս . . . .

— Երթաս բարև , պարոն Ժէրմէն . սա անպիտաններուն քովը պի-տի դառնամ : Պէտք է որ շիտակ բալեն , թէ ոչ , աչքերնին Թող չորս բանան . . . :

— Երբ մտածեմ որ իմ պատճառովս դեռ ևս քանի մ'տաեն սոյն Թշուառականներուն հետ պիտի ապրիս . . . :

— Ինչ փոյթս է : Հիմակ ալ վտանգ չկայ թէ որ իմ վրայ յարձակին . . . Պ. Ռօտոլֆ շատ լաւ լուաց իս . . . և Թմբկէ վախ չունիմ : Շու-րինէօր պահակին եւեւէն դնաց :

Ժէրմէն վերակացուին սենեակը մտաւ :

Քանի մեծ եղաւ իր զարմանքն . . . այն տեղ գտաւ Ռիկօլէդը . . . Ռիկօլէդը՝ դունատ , սրտայոյզ, աչերը լալագին էր , Թէև արտասուքի մէջ ալ կը ժպտէր . իր դէմքն ուրախութեան և անմեղութեան զգացում մը կ'արտայայտէր :

— Աղէտը լուր մ'ունիմ քեզ իմացնելու , պարոն — ըսաւ տեսուչը Ժէրմէնին : — Դատարանը յայտնեց որ քեզի դէմ բողոք չկայ . . . : Ըստ որում դատախազն իր գործէն ետ կեցաւ՝ պէտք եղած բացատրու-թիւնները տալով հրաման ստացայ որ անմիջապէս քեզ ազատ Թողում :

— Պարոն . . . ինչ կ'ըսէք . . . միթէ կարելի բան է . . . :

Ռիկօլէդ ուզեց խօսիլ , իր խորին յուզմունքն չկրցաւ . միայն Ժէրմէնին գլխի հաստատական նշան մ'ըրաւ ձեռները իրարու կցե-ալ :

— Օրիորդը հոս եկաւ քեզ ազատ Թողլու հրամանն առնէ-նալէ ետքը — յարեց տեսուչը : — Բարձր տեղէ մ'եկած յանձն-արարական գրէ մը՝ զոր ինքը բերաւ , իմացուց ինձ այն արտաշարժ անձնուիրութիւնն որով վառուած էր քեզի համար բանտարկութեան առեն , պարոն : Ուստի մեծ ուրախութեամբ փութացի քեզ այս տեղ կանչել , ստոյգ ըլլալով որ ինքզինքդ երջանիկ պիտի համարիս Թեզ օ-րիորդին տալու առիթ դուրս ելնելու համար :

— Երանի . . . ոչ , երանի մ'է . — ըսաւ Ժէրմէն : — Ա'հ , պարոն . . . այդ որչափ բարիք է . . . : Ներեցէք ինձ Թէ որ զարմանքն . . . ու-րախութիւնս կ'արգիլեն ինձ շնորհակալ ըլլալու քեզ ինչպէս որ պար-տաւոր եմ . . . :

— Իսկ ես ալ , պարոն Ժէրմէն , խօսելու համար բառ մը չեմ գտներ — վրայ բերաւ Ռիկօլէդ . — երևակայէ Թէ քանի մեծ եղաւ երջանկութիւնս , երբ Պ. Ռօտոլֆին բարեկամը դտայ որ ինձի կ'սպա-սէր :

— Նորէն Պ. Ռօտոլֆ . — ըսաւ Ժէրմէն զարմանալով :

— Այո , հիմակ ամէն բան կրնամ յայտնել քեզ , պիտի հասկնաս ամէն բան . ուստի Պ. Մըրֆ ըսաւ ինձ . «Ժէրմէն աղատ է , ահաքե-զի նամակ մը բանտին տեսչին ուղղեալ . երբ բանտ հասնիս՝ Ժէրմէնն աղատ Թողլու հրամանն արդէն ստացած պիտի ըլլայ :» Ձեռի կարող հաւատալ լսածիս , և սակայն իրաւ էր : Շուտ մը կառք մը կը բռնեմ . . . հոս կը հասնիմ . . . և հիմակ վարը կ'սպասէ մեզ . . . :

. . . . . .

Զանց կ'առնունք երկու սիրահարներու յափշտակութիւնը նկարա-գրել երբ Փօրսէն դուրս ելան , նոյնպէս Ռիկօլէդին փոքրիկ սենեակին անցուցած գիշերնին , ուսկէ Ժէրմէն ժամը տասն մէկին ելաւ անշուք կառք սենեակ մ'երթալու համար :

. . . . . .

Քանի մը խօսքով ամփոփենք հիմակ գործնական կամ տեսական դա-ղափարները՝ զոր չանացինք բանտային կեանքս այս դէպքին մէջ երևան հանել :

Շատ դո՛ հիտի ըլլանք եթէ կարող եղանք ապացուցանել՝

Միահամուռ բանտարկութեան անբաւականութիւնն , անզօրութիւնն ու վտանգը . . . :

քանի մը յանցանքներու (պնայլն գողը-ընէ, բռաւն գողը-ընէ) դիհատուելիան և պատուհասին, և քանի մ'ուրիշ ոճիրներու (վոտա հոլընեան վեղձում, խոլդախոլընէ) մէջ տիրած անհամեմատութիւնը։

Եւ վերջապէս այն նիւթական անհնարութիւնն ուր կը գտնուին աղքատները քաղաքային օրինաց օգուտը վայելելու։

ԳԼՈՒԽ Ը

ՊԱՏԻԺ

Նորէն ընթերցողը պիտի տանինք Թաք Ֆէբրան նստարին դիւանը։ Գրագիրներուն սովորական լեզուագարութեան չնորհիւն, որոնք անդադար զբաղած էին իրենց մեծաւորին յարաւեւ այլանդակ վարմունքով, այսպէս պիտի մէջ բերենք Աէսիլիին անհետանալէն վեր կատարուած իրողութիւնները։

— Տաս սուի դէմ հարիւր սու դրաւ կը դնեմ որ եթէ մեծաւորին առկարութիւնն այսպէս շարունակուի, ամիս չանցած փամիշտի պէս պիտի պայթի։

— Բանն այս է որ տպատուհիին՝ որ Ալտատուհի մ'էր, տունէն հեռանալէն վեր՝ մինակ մարմնին կաշին ճնացած է ոսկորներուն վրայ։ Եւ այն ալ ինչ կաշի։

— Վայ, ուրեմն Ալտատուհիին սիրահարեր էր, քանի որ իր մեկնելէն վեր այսպէս կը կաշանայ։

— Ինքը, մեծաւորը սիրահար ըլլայ, ինչ խեղկատակ բան։

— Ընդ հակառակն, առաջինէն աւելի քահանաներու հետ տեսնուիլ նորէն սկսաւ։

— Ասկէ զատ՝ Թաղին երէցին՝ որ յարգելի մարդ մ'է, պէտք է ձշմարիտը խօսիլ, երէկ ձգեց գնաց ըսելով (ականջովս լսեցի) ուրիշ քահանայի մը որուն կ'ընկերանար. «Զարմանալի է ... պ. Թաք Ֆէբրան երկրիս վրայ դժոխքի և վերհանձնութեան տեսլական պատկերն է...»

— Միթէ երէցն ըսաւ այդ խօսքն, ինքն իրմէն, և առանց դժուարութեան։

— Թէ մեծաւորն երկրիս երեսը դժոխքութեան և վերհանձնութեան պատկերն է...։

— Այո, ես ինքս լսեցի...։

— Այն ատեն խելքիս հասնելիք բանը չէ. երէցը համբաւ ունի, և անոր արժանի է, թէ բարի հովիւ մ'է, ինչպէս որ կ'ըսեն... Բըդէ-Մանդօ-Պլէօյն* պէս բարեսիրտ է և դժոխքը... և երբ մարդ մ'այսպէս կոչուի, ալ խօսք չմնար։ Թէ Բըդէ-Մանդօ-Պլէօյն և թէ բարի քահանային համար, աղքատները մի միայն ձայն մ'ունին... և այս ձայնը սրտի խորէն կը բղխի։

— Ուրեմն ես ալ իմ մտքիս կը դառնամ, երբ երէցը բան մը կը հաստատէ, պէտք է անոր հաւատալ, վասն զի սուտ խօսելու անկարող է. և սակայն հաւատալ թէ մեծաւորը դժոխքի է և վերհանձն...իմ հաւատքիս, էմ խղճիս կը դպի։

— Ճշմարիտն ըսիմ, այդ բանին հաւատալ հրաշքի հաւատալ է...։ Աւելի մեծ դժուարութիւն մը չկայ։ — Ինչ, պ. Ֆէբրան, ինքն... ինքը վերհանձն ըլլայ...այն որ հաւկիթ մը միրաւով կը կտրէ։

— Սակայն, պարոնները, ինչմ կը մոռնաք մեր նախաճաշկին քաւսուն սուն։

— Աղէտը ապացոյց, իբր թէ մարդ դիպուածով կոկիծ մ'ունենայ քթին վրայ...պղտիկ պարագայ մ'է։

— Այո, բայց միւս կողմէն, դիւանապետն ըսաւ ինձ որ երեք օրէ վեր թէ մեծաւորը գանձապիրներու ահագին գումար մ'իրացուց, և թէ...։

— Լաւ ուրեմն։ — Խօսէ...։ — Ինչպէս խօսիմ որ գաղտնիք մի է։

— Այդ աշնոր պատճառ մ'է...ինչ է գաղտնիքը։ — Ձեր պատուին վրայ խօսք կտաք որ ուրիշի չպիտի յայտնէք...։ — Մեր զաւակներուն գլխուն վրայ խօսք կտանք։

— Մէսիտոր մօրաքոյրս մարմնով խենդութիւններ ընէ եթէ սուտ կ'ըսեմ։

---

*Ներուի մեզ յիշել աստանօր խորին պատկառանօք այս բարեգործ մարդուն անունն, այս է, պ. Շամբիօն, որու վրայ Բարիզի բոլոր աղքատները յարգանօք և երախտագիտութեամբ կը խօսին։

— Եւ դարձեալ, պարոնները, յիշենք ինչ որ Լուի ԺԴ մեծ թագաւորը վեհափառօրէն կ'ըսէր Վէնէտկի տօժին, իր համագումար պալատականներուն առջեւ.

Երբ դպիր մը գաղտնիքի մէջ տեղեակ
Պէտք է ըսէ այս գաղտնիքն անքօղարկ։

— Շատ աղէկ...ահա Շարամէլ նորէն սկսաւ իր առածները։

— Առածներն ազգերու իմաստութիւնն է, այս իրաւամբ գաղտնիքդ կը պահանջեմ։

— Է՛հ, խենդութիւն պէտք չէ...քեզ կ'ըսեմ որ գոլրատետը խօսք առաւ իսկնէ որ մարդու չըսեմ...։

— Այո՛, բայց միթէ պատուիրեց որ ամէն մարդու չըսես։

— Կ'եփի կը մրկի իր գաղտնիքը մեղի ըսելու։

— Լաւ, մեծաւորն իր պաշտօնը կը ծախէ, կարելի է որ այս միջոցիս գործը լմնցած է...։

— Վաշ։ — Ահա ծիծաղելի լուր մը...։

— Ինչ ահարկու լուր։ — Ինչ հիանալի լուր։

— Ալ նայինք, անպաշտօն, ինչ կը պաշտօնէ այն պաշտօնն որմէ կ'անպաշտօնէ։

— Աստուածդ, ինչ անառանելի է ու անհամ այս Շալամէլն իր բառախաղովը։

— Միթէ գիտեմ թէ որու կը ծախէ պաշտօնը։

— Եթէ կը ծախէ, կարելի է անոր համար է որ կ'ուզէ բացուիլ, հանդէսներ տալ...մեծ մեծ խնջոյքներ պատրաստել։

— Եւ իրօք ստակը չպակսիր։ — Եօթն ալ ընտանիք, պուչ չընին։

— Անտարակոյս ստակը չպակսիր։ Դիւանագիտիրը կ'ըսէ թէ ունեցածը միլիոնէն աւելի է, մէկտեղ հաշուելով պաշտօնին գինն ալ։ — Միլիոնէ աւելի, ինչ անուշ բան։

— Ո՛րտեղն թէ պօրսան ծածուկ խաղացեր և շատ ստակ շահեր է։ — Թող թէ ժլատի մը պէս կ'ապրէր։

— Այո՛, բայց երբ անգամ մ'այս ժլատները վատնելու սկսին, ուրիշներէն աւելի շռայլ կը դառնան։ — Ես ալ Շալամէլին պէս կը մտածեմ որ հիմակ մեծաւորն անուշ կեանք մ'անցնել կ'ուզէ։

— Եւ իրաւի անմոռութիւն կ'ընէ եթէ հեշտութեան մէջ չընկղմի և

գոլիմոնդի հրճուանաց մէջ չթաղուի...եթէ միջոց ունի...։ Վասն զի՞ ինչպէս որ կ'ըսէ շողերի Օսիան Գէնկալի քարայրին մէջ.

Ամէն նօտար որ կ'սբօսնու
Եթէ ունի կո՞ւռ ունի իրաւունք։

— Անհաւատալի՛ բան, մեծաւորը բնաւ զբօսնելու երես չունի...։

— Թայց դիս զարմացնողն այն մտերիմ բարեկամն է որ կարծես թէ երկնքէն ընկաւ, և շուքին պէս իրմէ բնաւ չհեռանար...։

— Տրամադիր եմ մտածելու որ այս նորեկ պարոնը Պ. Գէրրանի արշալոյսին ըրած մէկ վրիպակին պտուղն է, վասն զի...ինչպէս որ Մօի արծիւը կ'ըսէր վափկասուն Լա Վալիէրի մարապետութեան քօղն առնելու առթիւը.

Ճէ պատահի սիրես՝ թէ մոլի ծերիկ
Սոէպ վախճանն է պղտիկ բզէզիկ։

— Ի՛նչ խենդութիւն, ըսելը թէ այս անծանօթը մեծաւորին որդին է...իրմէ աւելի տարօրէն է, ինչպէս որ կը տեսնուի։

— Լաւ, եթէ աւ Հարկի այսպէս ըլլայ, ի՞նչ կը հետեւի։

— Ինչ կը հետեւի՞ մի. կ'ուզես որ որդին հօրմէն աւելի տարեց ըլլայ։

— Շատ պարզ է ըսածս. սոյն պարագային մէջ նորեկ պարոնը պիտի գործած ըլլայ սխալմունքն և Պ. Գէրրանի հայրն եղած պիտի ըլլայ փոխանակ որդին ըլլալու։

— Ակնկալի՛ դնէք խօսքերուն, պիտէք որ եթէ անգամ մը խենդ ոտ խելաւ բերնէն թափելու սկսի, ժամերով կը խօսի...։

— Սա իրաւ է որ այս նորեկ պարոնն անշահ դէմք մ'ունի, և Պ. Գէրրանի քովէն վայրկեան մը չհեռանար։ — Իր դահլիճին մէջ միշտ հետն է, միասին կ'ուտեն կերակուրն, և իրարմէ հեռու քայլ մը չեն առնուր։

— Ես կ'ըսեմ, և կ'երեւի ինձ որ արդէն նորեկ պարոնն ուրիշ անգամ այս տեղ տեսայ։

— Ինձ նայեցէք, պարոնները, միթէ դուք ալ չգիտեցի՞ք որքանի մը օրէ վեր՝ դրեթէ ժամն անգամ մը կանոնաւորապէս մարդ մը կզայ հոս, որ մեծ խարտեշ սեւեր, գինուորական դարձուածք մ'ունի, և նորեկ պարոնը կը հարցնէ...դունապանին ձեւուօք...։ Նորեկ պարոնը

վար կ'իջնէ, ալեխառը մարդուն հետ վայրկեան մը կը խօսի. վերջն այս այցելուն մեքենայէ պէս պէս կէս պատյտ մը կ'ընէ և երկու ժամէն նո- րէն կը դառնայ։

— Ճի՛շտ է, ես ալ այդ բանը դիտեցի։։։ Նոյնպէս փողոցը հան- դիպիլ կարծեցի՝ երթալուատենս, այնպիսի մարդեր որ կ'երևի թէ տունը կը հսկեն։։։

— Կարելի է դիւանապետն այս մասին աւելի հմուտ է քան թէ մենք։ Բայց դիւանագիտութիւն կը ծախէ։։։ — Բայց աղէկ ըսիր, քանի մ'ատենէ վեր հոս դայեր մտեր է այն։։։

— Ա՛յն Մակ–Կրէկօր կոմսուհիին տունն է, որուն կենաց դէմ դա- ւաճաներ էին. կ'երևի թէ հիմակ վտանգի մէջ չէ։ Այս առտու ար- տորնօք մեծաւորն ուզեր էր տեսնել, բայց իր տեղը դիւանապետը ղրկեց։

— Ո՛րչափ, որչափ գործ ունի հիմակ դիւանապետը, քանի որ իբր դանձապահ ծէրմէնին տեղն ալ անցաւ։

— ծէրմէնին դալով այս ալ զարմանալի բան մ'է։ Մեծաւորն՝ ա- նոր ազատութիւնը ձեռք ձգելու համար, յայտնեց թէ ինքը հաշուի սխալմունք մ'ըրած է և թէ ծէրմէնէն պահանջած դումարը դտեր է։

— Ես զարմանալի չեմ դտներ այդ բանն, այլ խիստ արդար. կը յի- շէք անշուշտ որ միշտ կ'ըսէի թէ ծէրմէն գողութիւն ընող մարդ չէ։

— Սակայն իրեն համար՝ իբր գող ձերբակալ ըլլալն անախորժ բան մ'է։ Թէ որ իր տեղն ըլլայի Պ. Ֆէրրանէն վնասի և շահու փոխարէն կը պահանջէի։

— ճիշտ է, և գոնէ նորէն պէտք էր իրմէն առնուլ իբր դանձա- պահ ցոյց տալու համար որ ծէրմէն յանցաւոր չէր։։։

— Ա՛հ, պարոնները, կառք մը — ըսաւ Շարամէլ դէպ 'ի պատու- հանը ծռելով. — իրաւ որ փառաւորութեան կողմէն չնմանիր այն ե- րեք ձիերով ձգուած՝ պճնազարդ սէն–Քլիմին կառքին՝ որուն որսորդն արծաթափայլ զգեստներ և խոշոր կառապանը ճերմակ կեղծամ ունէր։ Այլ պարզապէս զուարճալի ժանուար մ'է։

— Եւ ո՞վ է իջնողը։

— Քիչ մը սպասէ՛ հապա՛։։։ Ա՛հ, սև շրջազգեստ մը։

— Կին մը, կին մը։։։ ո՛հ, աչքերնիդ չորս բացէք։։։

— Աստուած իմ, իր պատանեկութեան չնայելով որչափ կինասէր ե- ղած մեր դատաւոր պարոնը. մինակ կլինելու վրայ կը խորհի, պէտք է վերջապէս շղթայի զարնել զանի ապա թէ ոչ փողոցին մէջ Սապինու- հիները պիտի յափշտակէ, վասն զի, ինչպէս որ Գանսլրէի կարապը՝ թագաժառանգ իշխանին համար յօրինած Թատերաբոյծ–ընտա- նեաց դրքին մէջ կ'ըսէ. Կեցէք միշտ զգոյշ դատաւորէն ստահակ

Որ կլինելու վրայ կը վազէ սանձ արձակ։

— Նայէ։։։պարոն Շալամէլ, սև շրջազգեստ մը։։։կ'ըսեմ։։։ես կարծէի թէ։։։

— Արդոյ երէցն է եկողը, տխմար։։։ Թող այս քեզի դաս մ'ըլ- լայ։

— Թեմլին երէցը, բարի հովիւը։

— Ահա արժանապատիւ մարդ մը։ Ասի բնաւ ձէղվիթ մը չէ։։։ Եթէ ամէն կրօնաւորներն ասոր նմանէին։։։։ ամէն մարդիկ բարե- պաշտ կը դառնային։

— Լուսինն է, դրան կղպակը կը դարձնեն։

— Հանդարտ, հանդարտ կեցէք։։։նոյն ինքն է։ — Եւ բոլոր դրա- գիրները կը ծռին իրենց դասեղանին վրայ, առ երեսս թուղթ մրո- տելու կ'սկսին և իրենց դրչին ձայնը թղթին վրայ սաստիկ կը հանեն։

Այս կրօնաւորին դէմքը թէ անուշ էր և թէ ծանրաբարոյ, ուշիմ և պատկառելի. իր ակնարկը լի էր հեղութեամբ և անկեղծու- թեամբ։

Սև գդակ մ'իր կուրծքը կը դոցէր. իր ալեխառն՝ բաւական երկար մազերը շագանակագոյն թիկնոցին վրայ կը ծածանէին։

Փութանք յարելու՝ որ իր միամիտ վստահութեան պատճառաւ՝ այս ընտիր քահանան՝ ծաք Ֆէրրանի ձարտար և խորին կեղծաւորութենէ միշտ խաբուեր էր և դեռ ևս կը խաբուէր։

— Ձեր արժանի մեծաւորն իր դահլիճն է արդեօք, տղաքս — հարցուց երէցն։ — Այո՛, արդոյ երէց — ըսաւ Շալամէլ յարդանօք ոտք ելնելով։ Եւ դիւանին կից սենեկի մը դուռը բացաւ։

Ֆէրրանի դահլիճին մէջ մեծաձայն խօսքեր լսելով՝ երէցը՝ չուզելով մտիկ ընել՝ շուտ մը դէպ 'ի դուռը դնաց և զարկաւ։

— Ներս մտէք — ըսաւ ձայն մ'իտալական յայտնի շեշտով մը։

Քահանան Բօլիտօրին և ծաք Ֆէրրանի դիմացը դտնուեցաւ։

Կ'երևի թէ դրագիրները չէին սխալեր իրենց մեծաւորին մօտալուտ վախճանը դուշակելով։ Ըստ որում առաջանալի դարձեր էր։

Թէև իր երեսին նիհարութիւնը սոսկալի էր և մեռելատիպ դունատութիւն մ'ունէր, տենդաբեր կարմրութիւն մ'իր այտի ուռոյցները կը դունաւորէր, չլսական ցնցում մ'որ ուր ուրեմն չլսածիդ ոստոստուած նետով կ'ընդմիջէր՝ դրեթէ շարունակ գլուխը կը տաղնապէր. իր ոսկրուտ ձեռներն աղուոր էին և տոթագին. իր կանաչ լայն ակնոցներն արիւնաթոյր աչերը կը ծածկէին՝ որ լափիչ տենդի մը մէջին կրակով կը փայլէին. մէկ խօսքով այս չարաղոյժ դիմային անձայն և անդուլ հալ ու մաշ հիւանդութեան մ'աւերումները կը մատնէր։

Բօլիտորիին դիմագրութիւնը նօտարին դէմքին հակապատկերն էր. իսկ այս անօրէնին երեսին երևոյթը լոկ սառն ու դառն հեգնութիւն մը կ'արտայայտէր. հրաշէկ մաղերու թաւուտ մը, որոց խառն էր քանի մ'արծաթազոյն դանդուրներ՝ կը պսակէր իր տմոյն և հինգուտ ճակատը. բիւրեղի պէս սուր, թափանցիկ ու կանաչ աչերը՝ շատ մօտ էին իր ակիշաձև քթին. իր բարակ և ներաւուտ շրթերը հեգնութիւն և անզգամութիւն կը յայտնէին։ Բօլիտորի՝ լիովին սևեր հագած՝ ծաք Ֆէրրանի դրասեղանին մօտ նստեր էր։ Երբ քահանան տեսան երկուքնին ալ ոտք ելան։

— Լաւ ուրեմն, ինչպէս է ձեր առողջութիւնն, իմ արժանապատիւ պարոն Ֆէրրան — ըսաւ երէցը մեծ խնամօք։ — Արդեօք լաւագոյն վիճակի մէջ ես։

— Միշտ մի և նոյն վիճակին մէջը կը գտնուիմ, պարոն երէց. Ջերմը դեռ կը տառապէ զիս — պատասխան տուաւ նօտարը, — քնհատութիւնը գլուխս կ'սպառնէ։ Թող Աստուծոյ կամքն ըլլայ։

— Կը տեսնէք, արդոյ երէց — վրայ բերաւ Բօլիտորի երկիւղածութեամբ — կը տեսնէք ինչ երկայնամտութիւն ունի։ Իմ խեղճ բարեկամն միշտ նոյնն է, միմակ իր ըրած բարեաց մէջ քիչ մը սիրփանք կը գտնէ վշտերուն։

— Այս գովեստներուն արժանի չեմ, խղճմտմտանց ըրէ զանոնք — ըսաւ նօտարը չոր ու ցամաք կերպով մը՝ հազիւ թէ լռնազբօսիկ բարեկրթութեան և ստելութեան զգացումը քօղարկելով։ — Աստուծոյ միայն

կը պատկանի բարիքն ու չարիքը զանազանել, ես միայն Թշուառ մեղաւոր մ'եմ։

— Ամէնքնիս ալ մեղաւոր ենք — վրայ բերաւ երէցը մեղմօրէն. — բայց ամէնքնիս ալ ձեզի յատուկ ողբրմասիրութիւնը չունինք, իմ յարգելի բարեկամս։ Շատ հաղուագիւտ են անոնք որ՝ ձեզի պէս, աշխարհային գանձերէ կը քաշուին և իրենց կենդանութեան ժամանակ զանոնք այդպիսի քրիստոնէավայել կերպով կը գործածեն։ Միթէ միշտ կը սրտիքը պաշտօնէ հրաժարիլ որպէս զի լիովին կրօնական պարտաւորութիւններու նուիրուիք։

— Երկէ չէ առջի օրէն վեր իմ պաշտօնս վաճառուած է, պատուելի երէց. քանի մը դիջումներ թոյլ տուին ինձ, խիստ հաղուագիւտ բան, պաշտօնիս դիմը կանխիկ ձեռք ձգել. այս դումարին ուրիշ դումարներ աւելցնելով՝ սիտի կարենամ ձեզ խօսած հիմնարկութիւնը հաստատել, որուն յատակագիծը վճռական կերպով որոշած եմ և զայն քեզի սիտի ներկայեմ։

— Ա՛հ, իմ արժանի բարեկամս — ըսաւ երէցը խորին և սրբազին զարմացումով մը. — այսչափ բարիք կ'ընէք, և ինչ պարզ և ինչ բնական կերպով։ Ձեզի նորէն կ'ըսեմ, ձեզի պէս անձերը հաղուագիւտ են, և անբաւ օրհնութեան արժանի։

— Վասն զի՝ ծաք Ֆէրրանի պէս՝ քիչ մարդիկ կան որ հարստութիւնը գթասիրութեան, խնայողութիւնն ողբրմասիրութեան միացնեն — ըսաւ Բօլիտորի հեգնական ժպտով մ'որ բարեմիտ երէցին աչքին զարկաւ։

Այս նոր և երգիծական գովեստին վրայ՝ նօտարն ակամայ իր ձեռքը կարկամց, և իր ակնոցներուն տակէն դժոխային կատղութեան ակնարկ մ'արձակեց Բօլիտորիին։

— Կը տեսնէք, պատուելի երէց — փութայ ըսելու ծաք Ֆէրրանի մտերիմ քաջեկօջը — միշտ իր չլսային ոստոստումներուն ենթակայ է, և բան մը չուզեր ընել։ Սատիկ կը վշտացնէ զիս։ Ինքն իր դահիճն է։ Այո, անվախ կ'ըսեմ գ. երէցին առջև որ դու անձիդ պահիճն ես, իմ խեղճ բարեկամս։ Բօլիտորիին այս խօսքերուն վրայ՝ նօտարը նորէն չլսածիդ սարսուռ մ'զգաց, բայց հանդարտեցաւ։

Այս խօսակցութեան և մնաւանդ հեռևելիք խօսքին ժամանակ ե-

քէյքէն նուագ պարզվիտ մարդ մը պիտի դիտէր անշուշտ ծաք ֆէրրան՝ ձի ցասկոտ և բռնազբօսիկ շեշտը. վասն զի աւելորդ է ըսել որ իր կամքէն բարձրագոյն կամք մը, մէկ խօսքով, Ռօտոլֆին կամքը՝ կը հարկադրէր այս մարդն այնպիսի խօսքեր և գործեր ընելու որոնք իր ճշմարիտ բնաւորութեան ուղղակի հակառակ էին։ Ուստի, շատ անգամ՝ համբերութիւնը հատնելով՝ նօտարը կը վարանէր սոյն ամենազօր և անտեսանելի իշխանութեան հնազանդելու. այն ատեն, մոլեգին հառաչով մ՚իր բուռն ոխը զսպելով ծաք ֆէրրան կը կրճէր այն ջուծը զոր անկարող էր խորտակել։

— Աւաղ, պատուելի երէց — վրայ բերաւ Բօլիտորի որ կարծես թէ պաշտօն ունէր իր դաւակիցը տանջելու, ինչպէս որ կ՚ըսեն ռամիկ կօրէն, ֆնդաաեղէ հաբռաֆնեբով — իմ խեղճ բարեկամս իր առողջութեան հոգ չտանիր։ . . . Ուրեմն լաւէ անոր ինձի հետ՝ որ ինքզինքը խնամէ, եթէ ոչ իրեն, և բարեկամներուն համար, գոնէ այն թշուառներուն համար որոց յոյսն ու նեցուկն է։ . . .

— Բաւական է . . . բաւական . . . — մրմնաց նօտարը խուլ ձայնով մը։

— Ո՛չ, բաւական չէ — ըսաւ քահանային այլայլութեամբ — որչափ ըսենք քիչ է թէ դուք ձեր անձը չէք կրնար ըստ հաճոյս տնօրինել, և թէ դէշ բան է այսպէս առողջութեանդ անփոյթ մնալ։ Ցաս տարիէ վեր ձեզ կը ճանչնամ, երբէք ձեզ հիւանդ տեսած չեմ, բայց շուրջս մէս կայ որ բոլորովին այլափոխ եղեր էք։ Ձեր կերպարանին փոփոխութիւնն այնքան մեծ տպաւորութիւն ըրաւ իմ վրայ որքան որ քանի մ՚ամեն վեր ձեզ տեսած չունէի։ Ուստի, երբ առաջին անգամ տեսայ ձեզ, չկրցայ իմ զարմանքս ծածկել. բայց բաւական առեն վեր ձեզ վրայ տեսած փոփոխութիւնս աւելի ծանր է. քիչ քիչ կը մաշիք, և մեզի մեծ վիշտ կը պատճառէք . . . Կը պաղատիմ ձեզ, ձեր առողջութեան հոգ տարէք . . .

— Այդ հոգատարութեանդ համար շնորհապարտ եմ ձեզ, արդոյ երէց. բայց կը հաւաստեմ որ ձեր կարծածին չափ ծանր չէ իմ վիճակս։

— Քանի որ այդչափ կամակորութիւն կը ցուցնես — վրայ բերաւ Բօլիտորի — հիմակ ամեն բան պիտի յայտնեմ արդոյ երէցին. քեզ կը պիրէ, կը յարգէ, և շատ կը պատուէ, որչափ աւելի պիտի արժէք տայ քեզ երբ նոր նոր ձիրքդ իմանայ, երբ հալու մաշվիճակիդ ճշմարիտ պատճառը հասկնայ։

— Արդոյ երէց — ըսաւ նօտարն անհամբերութեամբ — ձեզ աղաչեցի որ գաք այս տեղ՝ որպէս զի մեծ կարևորութիւն ունեցող խորհուրդներս հաղորդեմ, և չէ թէ իմ քաթեխոֆ կողմէն ծաղրաբար ինձ տրուած դուխեսաները լսել։

— Դիտեմ, ծաք, որ ամէն ըսածս մտիկ ընելու պէտք է որ հաճիք — ըսաւ Բօլիտորի նօտարին նայելով ակնապիշ։

Այս վերջինն աչքը վար առաւ և լռեց։ Բօլիտորի շարունակեց։

— Կարելի է դիտեցիք, արդոյ երէց, որ ծաք ֆէրրանի ջլային հիւանդութեան առաջին նշաններն երևան ելան Լուիզ Մօրէլի այս տանը մէջ պատճառած չարշելի գայթակղութենէ քանի մ՚օր ետքը։

Նօտարը սարսռուռ մ՚զգաց։ — Ուրեմն այս գժբաղդ աղջկին յանցանքը դիտէք, պարոն — հարցուց քահանան զարմանալով։ — Կարծէի թէ մինակ քանի մ՚օրէ վեր Բարիզ դարձած էք։

— Անշուշտ, արդոյ երէց. բայց ծաք ամէն բան ինձ պատմեց, իբր իր բարեկամին, իբր իր բժշկին. վասն զի Լուիզին յանցանքին գրգռած սրտմտութեան կը վերագրէ մինչ ցայսօր զգացած ջլային ցնցուումն . . . Այս բաւական չէ, բաբէ, իմ խեղճ բարեկամիս գլխին ուրիշ փորձանքներ ալ պիտի գային, որոնք, ինչպէս որ դիտէք, իր առողջութեան վնասելին . . . Պառաւ սոթասուհի մ՚որ շատ տարիներէ վեր կապուած էր իրեն երախտապարտութեամբ . . .

— Տիվին Սէրաֆքէն — ըսաւ երէցը Բօլիտորին խօսքն ընդմիջելով — այս անբաղդ կնկան մահն իմացայ, որ անխոհեմութեամբ գետնայն մեռաւ, և կրնամ երևակայել Պ. ֆէրրանի ցաւը. դիւրին չէ տանտէրոջ հաւատարիմ ծառայութիւններ մոռնալ . . . այսպիսի վիշտեր որչափ տիրոջ նոյնքան ծառային պատիւ են . . .

— Պարոն երէց — ըսաւ նօտարը — կ՚աղաչեմ ձեզ, իմ առաքինութիւններուս վրայ մի՛ խօսիք . . . գիս կը շփոթէք . . . խիստ տաժանելի է ինձ այդ բանը։

— Ուրեմն ձվ պիտի խօսի, դիւ արդեօք — վրայ բերաւ Բօլիտորի սիրապէս — բայց հիմակ դուք ալ աւելի ևս պիտի դովէք զանք, արդդ

երէց. կարելի է չգիտէք թէ Թաքին տունը՝ Լուիզ Մօրէլի և Սէրաֆֆէնի տեղն ինչ բռնեց։ Ներկայիս չգիտէք անշուշտ թէ ինչ ըրաւ այն ողբալի Սէսիլիէն համար... ինչու որ այս նոր սպասուհին Սէսիլի կ'անուանէր, արդոյ երէց։

Նօտարն ակամայ ոստում մ'ըրաւ աթոռին վրայ. իր ակնոցներուն տակէն աչերը շողշողացին, հրաւառակ կարմրութիւն մը դունաւորեց կապտագոյն կերպարանը։

— Լռէ... լռէ...— գոչեց նա կիսովին ոտք ելնելով։ — Եւ ոչ իսկ բառ մը պիտի ըսես աւելի, այսպէս կը հրամայեմ քեզ...։

— Շուտ, շուտ, հանդարտեցէք նայիմ — ըսաւ երէցը ժպտելով հեզութեամբ — կարծեմ նոր վէճ մը կայ յայտնելու... ըսատիս... կը հաւանիմ բարեկամիդ անխոհեմութիւն...։ Արդարև չեմ ճանչեր այն սպասուհին, վասն զի ինչ մեր ընտիր բարեկամ՝ պ. Ֆէբրանի տունը մուտ ունենալէն քանի մ'օր ետքն էր որ՝ շատ մը զբաղումներով ձնշուած՝ ցաւօք սրտի տեսայ որ առ ժամանակ մը մեր յարաբերութիւնները դադրեցնելու ստիպուեցայ։

— Անտարակոյս իր խորհած բարի գործը ձեռնէ պահելու համար էր. արդ՝ թէև էր համեստութիւնը պիտի դժարի, բայց պէտք է որ քսածս մտիկ ընէ, և հիմակ ամէն բան պիտի լմնաս — վրայ բերաւ Թոլիսօրի ժպտելով. Թաք Ֆէբրան լուեց, դրասեղանին վրայ դրաւ արմունկներն և ձախաթը ձեռներուն մէջ պահեց։

— Ուրեմն, երևակայեցէք, արդոյ երէց — վրայ բերաւ Թոլիսօրի երէցին դառնալով, բայց կեբզով մը կը շշուկեր մէն մի խօսք Թաք Ֆէբրանի վրայ հեգնական ակնարկ մը նետելով — երևակայեցէք որ բարեկամս իր նոր սպասուհիին վրայ ընտիր ընտիր յատկութիւններ տեսաւ... նշանաւոր համեստութիւն մը... հրեշտակային անուշութիւն մը... և մանաւանդ շատ բարեպաշտութիւն։ Այս հէրիք չէ՞ Թաք՝ շատ չանցաւ դիտեց որ այս նորահասակ կինը... վասն զի նորահասակ էր և շատ սիրուն, սպասուհի ըլլալու յարմար չէր, և խիստ առաքինական սկզբունքներու հետ հաստատուն կրթութիւն և բազմադիմի ծանօթութիւններ ունէր։

— Ես այս պարագաներուն անտեղեակ էի — ըսաւ երէցը լիովին մտադիր։ — Բայց ինչ ունիք, իմ բարի պարոն Ֆէբրան, կարծես թէ աւելի կը տառապիք։

— Անհանգիստ է — ըսաւ նօտարը ձախտին վրայ հոսած պաղ քրտինքը սրբելով, վասն զի սասկալի էր ինքն իր վրայ ըրած բուռն ձիգը. — Քիչ մը գլխի ցաւս բռնեց, բայց հիմակ կ'անցնի։ — Թոլիսօրի ժպտելով ուսերը վերուց։

— Գիտեցէք, արդոյ երէց, որ Թաք միշտ այսպէս կը վարուի երբ հարկ ըլլայ իր գաղտնի մէկ ողբմասիրական գործն երևան հանել. բարեբաղդօրէն այս տեղն եմ, լիուլի պիտի յայտնեմ ձշմարտութիւնը։ Դառնանք Սէսիլիին։ Այս աղջիկն ալ շուտ մը դուշակեց Թաքին սրտին ընտրութիւնն, և երբ մեր բարեկամն անոր անցեալին վրայ հարց ու փորձ ըրաւ, խոստովանեցաւ որ օտարուհի և անապրուստ մէկն ըլլալով՝ իր երկան խառնակ ընթացքին պատճառաւ՝ յետին չքաւորութեան մէջ ընկեր է և երկնաստուր շնորհ մը համարեր է պ. Ֆէբրանի պէս պատկառելի մարդու մը տունը կարենալ մտնելը։ Թաք՝ այրական թշուառութիւն... երկայնամտութիւն տեսնելուն չվարանեցաւ. այս տարաբաղդ կնոջ հայրենիքը նամակ դրեց քանի մը տեղեկութիւններ տանալու. ձիշտ էին, և մեր բարեկամին բոլոր պատմածները հաստատեցին, այն աստեն՝ իր բարիքն արժանաւոր անձի մը նուիրելուն վրայ վստահ՝ Թաք իբր հայր մ'օրհնեց Սէսիլին... իր հայրենիքը դարձաւ դուստր մը տալով ձեռքն՝ որով կարող պիտի ըլլար աւելի աղուոր օրերու և պատշաճ վիճակ մ'ընտրելու աւելին սպասել։ Եւ ոչ իսկ ամենաթեթև դոլեանս մը պիտի ըսեմ Թաքին... իրողութիւններն իմ խօսքերէս աւելի ձարտասան են։

— Լաւ, շատ լաւ...— գոչեց երէցը դորովանօք։

— Արդոյ երէց — ըսաւ Թաք Ֆէբրան խօսքը և սուզ ձայնով մը — չեմ ուզեր ձեր անգին ժամերը չարաչար գործածել, ալ չխօսինք իմ վրայ, կ'աղաչեմ, այլ այն խորհրդին վրայ որուն համար խնդրեցի որ զիս առնելու գաք, և այս առթիւ ալ ձեր բարեսէր աջակցութիւնը խնդրեցի։

— Կ'ընծեռնեմ որ ձեր բարեկամին դոլեանները համեստութիւնդ կը վերաւորեն. ուրեմն ձեր նոր ողբմասիրական գործերուն պարապինք և մտնանք որ դուք էք անոնց հեղինակը, բայց նախ ինձ յանձն առած գործին վրայ խօսինք։ Ձեր փափաքին համեմատ՝ Ֆրանսայի պահքան իմ անուամբս տուի հարիւր հազար ֆրանքի դումարն՝ որպէս զի առ

որուն ի՛ հարկին իմ ձեռօքս՝ աւանդապահիդ կողմէն ։ ։ ։ Լաւագոյն սեպեցիք որ այն աւանդը ձեր արկղը չմնայ, թէև՝ ըստ իս, արկղը ալ պանքային չափ ապահով տեղ մ՚է ։

— Այս մասին, արդոյ երէց, սոյն հատուցումին անյայտ հեղինակին դիտաւորութեան համեմատ շարժեցայ. այսպէս կը շարժի իր խղճմտանքին անդորրութեան համար ։ ։ ։ Իր բաղձանքին համեմատ՝ պարտ համարեցի սոյն դումարը ձեզի յանձնել, և աղաչելով որ զանի տը Գէրմոն ։ ։ ։ բնիկ Րէնվիլի ։ ։ ։ որբևարի տիկնոջ յանձնելու ։ ։ ։ (նոտարին ձայնը թեթև մը դողդողալ այս անուններն արտասանելու ատեն) երբ սոյն տիկինը ձեր տունը ներկայի իր նոյնութեան վկայագիրը ցոյց տալով ։

— Ձեր յանձն առած պաշտօնը պիտի կատարեմ — ըսաւ քահանան ։

— Ասով չվերջանար, արդոյ երէց ։

— Աւելի աղէկ, եթէ միւսներն ալ ասոր կը նմանին. վասն զի առանց այս բարեգործութեան շարժառիթը փնտռելու, միշտ կը դնվեմ կամաւոր հատուցումը, այս վհ վհիւններն՝ որոց թելադիրը խիղճն է և չար մարդ իր ներսի դին հաւատարմօրէն և ազատաբար կը կատարէ, միշտ անկեղծ ապաշաւի մը նշանն է, և այս ալ ամուլ քաւում մը չէ ։

— Ա՛նպէս չէ՛, արդոյ երէց, արդարև հազուագիւտ բան է մեկէն հարիւր հազար ֆրանք դարձնել. ես քեզնէ աւելի հետաքրքիր եղայ, բայց ծաք Գէրրանի անսասանելի պաղտնապահութեան դէմ իմ հետաքրքրութիւնս կրնար զօրել ։ Ուստի, տակաւին չդիտեմ այն բարեկիր մարդուն անունն որ այս ազնիւ հատուցումը կ՚ընէ ։ Ա՛յս բաւական չէ, — յարեց Բօլիտօրի ծաք Գէրրանի նայելով նշանակական կերպով մը. — հիմակ պիտի տեսնէք թէ որ աստիճանին կը հասնին այս հատուցումն ընողին վերհանձն խղճահարութիւնն, և եթէ հարկ է ամէն բան ըսել, կը տարակուսիմ որ մեր բարեկամն այս խղճահարութիւնը դրդռելու պատճառ եղած և զայն անդորրելու միջոց մը գտած չըլլայ ։

— Ի՞նչպէս — հարցուց կրօնաւորը ։

— Ի՞նչ ըսել կ՚ուզես — յարեց նոտարը ։

— Հապա Մօրէլնոք, այս ընտիր ու բարեկիր ընտանիքը ։

— Ա՛հ, ճիշտ է ։ ։ ։ այո՛ ։ ։ ։ արդարև ։ ։ ։ մոռցեր էի ։ ։ ։ — ըսաւ ծաք Գէրրան խուլ ձայնով մը ։

— Երևակայեցէք անդամ մը — վրայ բերաւ Բօլիտօրի — որ այս հատուցումն ընողը, ծաքին խորհրդէն յորդորուած անշուշտ, ոչ միայն այս ահագին դումարը դարձնել կ՚ուզէ, այլ նաև ։ ։ ։ Բայց կը թուղտամ որ մեր ընտիր բարեկամը խօսի ։ ։ ։ այդ հաճոյքէն չեմ ուզեր զինքը զրկել ։

— Ձեզ մտիկ կ՚ընեմ, իմ սիրելի պարոն Գէրրան — ըսաւ քահանան ։

— Գիտէք — ըսաւ ծաք Գէրրան տուտ ու պատիր զղջումով մ՚որ րուն մէջ կը տեսնուէր ուր ուրեմն հետ և ակամայ շարժումներ իրեն տրուած դերին դէմ. շարժումներ որ ստէպ իր ձայնին այլայլութիւնն ու խօսքին վարանումն երևան կը հանէին — դիտէք, արդոյ երէց, որ Լուիզ Մօրէլի դէշ վարմունքն ։ ։ ։ այնպիսի ահռելի հարուած մ՚եղաւ իր հօրն որ խենդեցաւ ։ ։ ։ Ա՛յս արհեստաւորին բազմաթիւ ընտանիքն անօթութենէ մեռնելու վտանգին մէջ կը գտնուէր, քանի որ իր միակ նեցուկէն զուրկ մնացեր էր ։ Բարեբաղդօրէն նախախնամութիւնն անոր օգնութեան հասաւ ։ ։ ։ և ։ ։ ։ այն ։ ։ ։ անձն որ կամաւոր հատուցումը կ՚ընէ՝ և որուն միջնորդ ըլլալու կը բարեհաճիք՝ բաւական քաւում գտած չէ՛ամարեր չարաչարութեան ։ ։ ։ մեծ գործ մը ։ ։ ։ Ուստի հարցուց թէ արդեօք մխիթարելու արժանաւոր թշուառ մարդ մը չէ՛մ ճանչեր ։ Պարտ համարեցի անոր առաստաբարութեան ներկայել Մօրէլենց ընտանիքն, և աղաչեցին զիս պէտք եղած դրամը տպագրել զոր հիմակ ձեզի պիտի յանձնեմ, որ առաջարկեմ ձեզի Մօրէլի համար երկու հազար ֆրանքի հաստատ եկամուտ մը կապել, իր կնկան և զաւակներուն դառնալու պայմանաւ ։ ։ ։

— Բայց, իրաւի — ըսաւ երէցն — այս նոր պաշտօնն ընդունելով որ անշուշտ յարգելի է, կը զգամնամ թէ ինչպէս նոյնը ձեզի չյանձնեցին կատարելու համար ։

— Անծանօթ անձը մտածեց որ իր ողորմասիրական գործերը նոր արժէք մը կրնան ստանալ ։ ։ ։ կերպովմը կը սրբանան ։ ։ ։ ձերինին պէս բարեպաշտ ձեռներէն անցնելով ։ ։ ։ արդոյ երէց ։ ։ ։

— Այդ ձեր ըսածին պատասխան չունիմ. Մօրէլի այն Լուիզին ընտիր և խեղճ հօրը զլխին երկու հազար ֆրանքի եկամուտը պիտի

Հաստատեմ։ Բայց ես ալ բարեկամիդ հետ կը կարծեմ որ դուք ալ քաջալերը եղաք այս ապաշնորհ նոր նուէրին գործադրութեան...։

— Ես միայն Մօրէլենց ընտանիքը ցոյց տուի ... և ոչ այլ ինչ. խնդրեմ հաւատալ ըսածիս, արդոյ երէց — պատասխան տուաւ ծաք Ֆէրրան։

— Հիմակ — ըսաւ Բօլիտօրի — պիտի տեսնէք, արդոյ երէց, թէ մեր բարի Ֆէրրանը մարդասիրական ինչ բարձր խորհուրդներ յղացաւ մեր արդէն խօսած ողորմասէր հիմնարկութեան առթիւ. հիմակ ձեզի պիտի կարդայ այն ծրագիրը զոր վերջնական կերպով պիտի գործադրէ. եկամուտներ հաստատելու համար պէտք եղած ստակը պատրաստ է արկղին մէջ. բայց երէկուանէ վեր մոքին մէջ կասկած մը ծագեցաւ, և թէ որ ինքն ըսելու չհամարձակի, ես պիտի ըսեմ...։

— Անօգուտ է — վրայ բերաւ ծաք Ֆէրրան, որ երբեմն աւելի պատշաճ կը դատէր իր յաւուկ խօսքերովը ցաւերը փարատել քան թէ լռելեայն իր դաւակցին հեղնալի դիվեստները մտիկ ընելու ստիպուիլ։

— Ահաւասիկ եղելութիւնն, արդոյ երէց. Խորհեցայ... որ աւելի քրիստոնէավայել հեղութեան գործ մ'ըրած կ'ըլլամ ... եթէ այս հիմնարկութիւնն իմ անունովս չհաստատեմ։

— Բայց այդ խոնարհութիւնը չափազանց է — դոչեց երէցը։ — Կարողէք, պարտաւոր էք այդ ողորմասիրական հիմնարկութեան վրայ պարծիլ, ձեր իրաւունքը, զրեթէ պարտքն է անունիդ անոր վրայ դրել։

— Սակայն նախադաս կը համարիմ, արդոյ երէց, անյայտ մնալ, այդ բանն այսպէս որոշեր եմ...։ Եւ ձեր բարութեան վստահելով կը յուսամ որ կը հաճիք գործադրել, իմ կողմէս, վերջին օրինական ձևերն և սոյն հիմնարկութեան սօրինի գործակալներն ընտրել. մինակ վերակացուն և պահակն անտանելու գործն ինձ վերապահեցի։

— Եթէ այս գործին իմ կողմէս ձեռնտու գտնուելու հաճութիւնն հոգամ չունենայի, քանի որ ձեզի կը պատկանի, գարձեալ իմ պարտքս կ'ըլլար ընդունիլ...։ Ուստի կ'ընդունիմ։

— Հիմակ, արդոյ երէց, եթէ կամք կ'ընէք, բարեկամս կարդայ պիտի ձեզ վերջնական կերպով որոշած ծրագիրը։

— Քանի որ այդչափ բարեսէր էք, բարեկամ,... — ըսաւ ծաք

Ֆէրրան դառնապէս — դուք ինքնին կարդացէք... այս ծանրութենէ աղատեցէք զիս... կ'աղաչեմ...։

— Ո՛չ, ո՛չ — պատասխան տուաւ Բօլիտօրի — մեծ հաճոյք մը պիտի զգամ եթէ քու բերնէդ լսեմ այն ազնիւ զգացումները յայտարարութիւնը որ սոյն մարդասիրական հիմնարկութիւնը հաստատելու յորդորեցին քեզ։ — Ըստ լաւ, ես պիտի կարդամ — ըսաւ յանկարծուստ նօտարը։

Բօլիտօրի՝ որ երկար տեսնէ վեր ծաք Ֆէրրանի դաւակիցն էր, այս թշուառականին ոճիրներն ու դաղանի խորհուրդները գիտէր. ուստի ակամայ անպօտրոն ժպիտ մ'ըրաւ երբ տեսաւ որ Ռոտոլֆին կողմէն գրուած այս ծրագիրը կը կարդայ։

Ինչպէս որ կը տեսնուի՝ իշխանին անողոքելի տրամաբանական ընթացքի մը կը հետևէր նօտարին այս պատիժը տնօրինելով։ Ցանկասէր ըլլալուն... զանի ցանկասիրութեամբ կը տանջէր, ընչասէր... ընչասիրութեամբ, կեղծաւոր... կեղծաւորութեամբ։

Վասն զի եթէ Ռոտոլֆ մեր յիշած պատկառելի քահանան ընտրեր էր իբր միջնորդ ծաք Ֆէրրանի վրայ հարկ դրած հատուցումներուն՝ և քաւութիւն՝ պատճառը սա էր որ կրկնակի կ'ուզէր պատժել նօտարն որ իր աւելի կեղծաւորութեամբն արդոյ երէցին միամիտ յարգն ու անպատիր սէրը դրաւեր էր։

Եւ իրօք մեծ պատիժ մը չէ այս նողկալի խաբեբային, այս կարծրասիրտ յանցայտ օրէն համար՝ վերջապէս իր կեղծած քրիստոնէական ուսքինութիւնները գործադրելու ստիպուիլն, և այս անգամ՝ անզօր կատղութեամբ դողդողալով արժանի ըլլալը յարգելի քահանայի մ'արդարոյի գիվեստներուն զոր միչև այս աստէն խաբեր էր։ Ուստի ծաք Ֆէրրան կարդայ հետևեալ թուղթը թագուն սրտմտութեամբ զոր դիւրին է անոր նկատմամբ երևակայել։

ԱՆԳՈՐԾ ԲԱՆԻՄՐՆԵՐՈՒ ՀԱՄԱՐ ԴՐԱՄԱՏԱՆ ՀԱՍՏԱՏՈՒԹԻՒՆԸ

«Զիբաթ «էլենդ» ըսաւ Քրիստոս։ Ա՛յս երկնային խօսքերն ամէն պարտեաց, ամէն առաքինութեան, ամէն ողորմասիրութեան սերմը կը պարունակեն։

«Ա՛յս խօսքերը ներշնչեցին սոյն հիմնարկութեան խնամարկիչը։ Քրիստոսի միայն կը պատկանի արտադրելիք բարիքը։ Հիմնա-

պիլը՝ գործաղրութեան միջոցներուն նկատմամբ սահման դնելով զէթ ատկէց որ իր եղբայրներուն մեծ մասը մատնակցին իր ընծայած նպաստին։

«Նախ բարեկիր, ծրագիր և ընտանիքի տէր գործատուներու կը գիմէ, որոնք աշխատութենէն պակսելնէ անազորոյն չքաւորութեան ճիշդ ինկնան շատ անգամ։

«Իր եղբայրներուն նուաստացուցիչ ողորմութիւն մը չէ ըրածը, ձրի փոխատուութիւն մը միայն ինկնծայէ անոնց։ Երանի թէ այս փոխատուութիւնն, ինչպէս որ կը յուսայ, արգիլէր պիրենք ապագային անսպասելի ծանրացնելէն ծանր ծանր փոխատուութիւններով զոր ընելու բռնադատուած են որպէս զի կարող ըլլան աշխատութեան ժամին տպասել, որ է իրենց միակ օրապահիկն, և ներակրեն իրենց ընտանիքն՝ որուն միակ նեցուկն են։

«Իբր երաշխաւորութիւն սոյն փոխատուութեան՝ ուրիշ բան չպահանջեր իր եղբայրներէն այլ միայն պարզ խոստում և բանաւոր երդումի մը համերաշխութենէն։

«Առաջին տարին տասն երկու հազար ֆրանքի եկամուտ մը կը սահմանէ տրուելու համար, մինչև այն դումարին լրանալն, իբր փոխ-նպաստ՝ տանէն մինչև տասնուն ֆրանք, առանց շահի. ի նպաստ ամուսնացած և անգործ բանուորներու որոնք եօթներորդ շրջանակը կը բնակին։ Այս թաղն ընտրուած է իբր գործաւորներու ամենէն բազմամարդ թաղը։

«Այս փոխ դումարները պիտի տրուին միայն այն գործաւորներուն կամ գործուհիներուն որ իրենց ձեռքը բարի վարուց վկայագիր մ'ունենին, իրենց վերջին վարպետէն յանձնուած, որ պիտի նշանակէ աշխատութեան դադարումին պատճառն ու թուականը։

«Այս փոխ ստակները՝ փոխատուէն կամքին համեմատ պիտի հատուցուին վեց կամ տասներկու անդամին գումարած գումարով մանաւանդ ժամանակներուն վճարքն ընելու համար լոկ պարտադիր գիծ մը պիտի ստորագրէ։ Այդ խոստմնագրին՝ իբր երաշխաւոր պիտի ստորագրեն ընկերներէն երկուքն, որպէս զի համերաշխութեամբ զարգանայ և ընդարձակվի խոստմնագրին նուիրական գործադրութիւնը։

«Այն գործաւորն որ չվճարեր իր փոխառած գումարը, չպիտի

կարենայ, նոյնպէս իր երկու երաշխաւորներէն, այնուհետև նոր փոխառութեան մը յուսալ. վասն զի նուիրական պարտքի մը դէմ գործած պիտի ըլլայ, և յաջորդաբար իր եղբայրներէն շատերն իր վայելած օգտներէն զրկած պիտի ըլլայ, այսինքն այն չհատուցած գումարն որ իբր կորուստ պիտի սեպուի աղքատներուն դրամատան համար։ Ընդհակառակն, եթէ փոխ տրուած ստակները խղճահարութեամբ վճարուին, փոխ-նպաստները պիտի աւելնան տարուէ տարի թռուով և հանգանակութեամբ, և օրին մէկը կարելի պիտի ըլլայ նոյն բարեաց մասնակից ընել ուրիշ շրջանակներու գործաւորները։

«Ողորմութեամբ չնուաստացնել մարդս···։ Անարդիւն նպաստով մը ծուլութիւնը չքաջալերել ···։ Աշխատասէր դասերու բնական պատուոյ և զգօնութեան զգացումները հրահրել ···։ Եղբայրօրէն օգնել այն գործաւորին որ արդէն օրն օրին դժուարաւ ապրելով քանի որ իր օրթղէքն անբաւական է, չէ կարող, երբ դատարկութիւնը հասնի, ոչ իր և ոչ ընտանիքին պիտոյքը դադրեցնել իր աշխատանքը դադրած ըլլալուն համար···։

«Ահա ասոնք եղան սոյն հիմնարկութեան առիթ տուող դաղափարները։

«Թող այն որ բսաւ, Չէքաբ «էքենֆ···միայն այն փառաւորուի։»

— Ա՛հ, պարոն — գոչեց երէցն — ինչ գեղեցիկ դաղափար. որչափ քաջալերեմ այլասլութիւնդ որով կը համակրէք այս սրտաշարժ պարզութեամբ գրուած տողերը կարդալու առենդ։

Ճիրաւի, ընթերցումն աւարտելու առեն՝ ծաք ֆէրրանի ձայնն այլայլած էր. իր համբերութիւնն ու արիութիւնը հատեր էին, բայց Բօլիտօրիին հակողութեան տակ դտնուելով չէր համարձակեր, չէր կրնար Թոտոլֆին ամենաթեթև հրամանին հակառակ վարուիլ։

Թող ընթերցողը դատե թէ քանի մեծ էր նօտարի կատղութիւնն՝ տեսնելով որ ստիպուած է այսքան առատաձեռնութեամբ, այսքան ողորմասիրութեամբ բաշխել իր հարստութիւնն՝ ի նպաստ այն դասուն զոր անխնայ հալածած կը սեպուէր Մօրէլ ակնահաստ հալածելովը։

— Մինէ ծաքին խորհուրդն ընտիր չէք դտներ, արդյ երէց — վրայ բերաւ Բօլիտօրին։

— Ա՛հ, պարոն, ես որ ամէն տեսակ ճշտաւորութիւնները կը ճան-

եմ, աւելի կարող եմ հասկնալ թէ ինչ մեծ կարեւորութիւն ունի անդործ բանւորներու մասին, այս փոխադարձութիւնն որ աշխարհիս երջանկութիւններուն շատ մեծ պիտի երեւի ։ ։ ։ Բարի՛, ինչ բարիք պիտի մատուցանէին եթէ պետական որ այսպիսի ընչին դումարով մը, թէ երեսուն կամ քառասուն ֆրանքով՝ զոր խղճահաթոյնեմ՝ դարձեալ պիտի հասարցուէին, բայց առանց տոկոսի ։ ։ ։ կրնային տեսիլ ամբողջ ընտանիքի մ՚ապրած և երբեմն պատիւն ազատել, ընտանիք մ՚որ գործի պակասութենէ թշուառութեան և պիտոյից ահռելի ճանկին տակ կը տառապին ։ ։ ։ Անգործ չքաւորութիւնն երբեք վարկ չուներ, կամ եթէ յանձն առնուն փոքր դումարներ տալ առանց դրաւի, այն ատեն վաշխային սոսկալի պայմանները կ՚առաջարկեն. "աղքատն ունի օրուան համար երեսուն սեւ պիտի փոխ առնու, և պէտք է որ քառասուն հատուցանէ, և դարձեալ այս փանաքի փոխատուութիւնները հազուագիւտ են և դժուարին ։ Մօն–տը–Բիէդէի (դրաւատուն) փոխատուութիւնները, կան պարագաներ, որ հարիւրին երեք հարիւր շահով կը տրուին ։ Անգործ արհեստաւորը շատ անգամ քառասուն սուի համար իր միակ ծածկոցը դրաւի կը դնէ, որ, ձմեռ դիշերներ, դինքն ու իրենները ցրտէն կը պահպանէ ։ Բայց —յաբեց կրօնաւորն եռանդագին — երեսունէն ցքաւասուն ֆրանք մ՚առանց շահու, և վճարելի միայն տասներկուորդ մասով երբ գործ գտնուի ։ ։ ։ մտածէ անգամ մ՚որ այս բանս պարկեշտ գործաւորներու համար փրկութիւն, յոյս, կեանք է ։ ։ ։ Եւ ինչ հաւատարմութեամբ իրենց պարտքը պիտի վճարեն արդեօք ։ Ա՛հ, պարոն, անշուշտ այս կողմէն մնանկութիւն չպիտի տեսնէք ։ ։ ։ Մարդ իր կնոջ և զաւակներուն համար ըրած այս պարտքը նուիրական պարտք մը պիտի սեպէ ։

— Որչափ անդին են արդոյ երէկին քեզ տուած դովեստները, ծաք — ըսաւ Բօլիտօրի — և թերեւսքանի՛քանի գովեստներ պիտի տայիք ։ ։ ։ այս ձրիատուր Մօն–տը–Բիէդէի հիմնարկութեան համար ։ Վասն զի ծաք չմոռցաւ այս խնդիրն որ կերպով մ՚իր աղքատներու Դրամատան կ՚ըղձայ է ։

— Միթէ իրա՞ւ է — գոչեց կրօնաւորը ձեռները զարմանօք իրարու կ՚ցնցելով ։

Ծօտարն արագ ձայնով մը շարունակեց. վասն զի այս տեսարանն իրեն զղուելի էր ։

«Փոխ–նպաստները նպատակ ունին դարմանելու գործաւորական կենաց ամենէն ծանր մէկ պատահարն, այս է աշխատանքէ դադարումն ։ Ուստի պիտի հնարհմին միայն այն արհեստաղէտներուն որ դէմովին աշխատանքէ զուրկ են ։

«Բայց կը մնայ ուրիշ անդութ վերոյհիշեալներ դուշակել, որ նոյն խնդիրը զբաղեցուցած աշխատասիրին կրնան հանդիպիլ ։

«Ըստ անգամ մէկ կամ երկու օրուան դատարկութիւն մը՝ որ յոգնութենէ կը պատճառի, նոյնպէս հիւանդ կնոջ մը կամ զաւկի մը տրտմելիք հոգերէն, կը զրկէ գործաւորն իր օրական ապրուստէն ։ ։ ։ Ան ատեն Մօն–տը–Բիէդէի կը դիմէ, որուն ստակն ահագին տոկոս մ՚ունի, կամ գաղտնի փոխատուներու՝ որ զարհուրելի շահով փոխ կտան ։ Ըստ կարի իր եղբայրներուն բերը թեթեւցնելու համար՝ աղքատներու Դրամատան հիմնադիրը՝ դրաւականի վրայ տարին 25,000 ֆրանք փոխատուութեան կը սահմանէ, որ 10 ֆրանքէն աւելի չպիտի երթայ իւրաքանչիւր փոխ տրուած դումարը ։

«Փոխատուներն ոչ ծախս վճարեն պիտի և ոչ շահ, բայց պարտաւոր են հաստատելու որ պատուաւոր արհեստ մը կը բանեն և իրենց վարպետներուն կողմէն իրենց բարոյականութեան իրը ապացոյց վկայական մը պիտի բերեն ։

«Երկու տարիէ ետքն՝ իրը դրաւ դրուած ինչքը պիտի ծախսին և այս վաճառումէն աւելցած դումարը դրաւատուին ի նպաստ 100ին 5ով շահու պիտի դրուի ։

«Եթէ հինգ տարիէն ետքն այս դումարը չպահանջէ՝ աղքատներուն պանքային պիտի յատկացուի, և հետզհետէ եղած մնացք աւելնալով փոխատուութիւններու թիւն ընդարձակելու պիտի ներէ ։

«Աղքատներու Դրամատան փոխատուութեան տեսչութեան դիւանը դանել փողոցը թիւ 17 պիտի հաստատուի, այս նպատակաւ բազմադարդ թաղի մը մէջ ծախու առնուած տան մը մէջ ։ Դրամատան տեսչութեան և ծախսոց համար 10,000 ֆրանք եկամուտ պիտի սահմանուի, և անոր վերակացուն պիտի ըլլայ ։ ։ ։»

Բօլիտօրի ծօտարն ընդմիջեց և կրօնաւորին ըսաւ ։

— Հիմնակ պիտի տեսնէք, արդոյ երէց, թէ սոյն տեսչին ընտրութեամբն, ինչպէս ծաք ամանայ ըրած մէկ չարիքը դարմանել դիտէ ։

Գիտէը որ սխալմունքով մ՚որուն վրայ կը ցաւի, իր դանձապահը յանիւրաւի ամբաստաններ էր որպէս թէ գումար մը խորած ըլլայ, թէև նոյնը վերջէն գտաւ ։։։ Լաւ, ահա սոյն բարեկիրը պատանիին կը յանձնէ ծաք՝ Դրամատան մինչ՚ի մահ տեսչութիւնը, 4000 ֆրանք տարեկանով։ Մինչ սքանչելի չէ այս գործն ։։։ արդոյ երէց։

— Այսուհետև ոչ ինչ զարմանք չպատճառեր ինձ, կամ լաւ ևս մինչև այս կէտն ըրածներուն վրայ չզարմացայ — ըսաւ քահանան ։։։ Մեր արժանաւոր բարեկամին չերմեռանդ բարեպաշտութիւնն ու առաքինութիւնները վաղ կամ անագան այս տեսակ արդիւնք մը պիտի ունենային ։։։ Այսպիսի պատուական հիմնարկութեան մը համար բոլոր ստացուածքը նուիրելն՝ ահ, սքանչելի է։

— Մէկ միլիոն ֆրանքէ աւելի, պատուարժան երէց — ըսաւ Բօլիտօրի — մէկ միլիոնէն աւելի, զոր ժողովեր էր իր անպտանելի կարգապահութեամբը, խնայողութեամբն և արդարասիրութեամբը դիզեր է ։։։ Եւ սակայն գոնուեցան այնպիսի թշուառականներ որ ծաքն ամբաստանեցին իբր ագահ ։։։ Ի՞նչպէս, կ՚ըսէին, իր նօտարական պաշտօնը 30, 60 հազար ֆրանք տարեկան շահ կը բերէ իրեն, և ինքը գրկանօք կ՚ապրի ։։։

— Այո՛պիսներուն — վրայ բերաւ երէցն եռանդագին — պիտի պատասխանեմ. Տասն հինգ տարի իբր տնանկ աղքատ ապրեցաւ ։։։ որպէս զի օրին մէկը փառաւորապէս մխիթարէ աղքատները։

— Բայց գոնէ ըրած երախտեացդ համար հպարտ և գուարթ եղիր — գոչեց Բօլիտօրի ծաք Գերբրանի ուղղելով խօսքն, որ, տխուր և նկուն, աչքն անթարթ՝ խորին մտածութեան մէջ ընկղմած կ՚երևէր։

— Աւաղ — ըսաւ երէցը տրտմագին — մարդս այսքան բարեաց վարձքն այս աշխարհիս մէջ չստանար, աւելի բարձր փառասիրութեամբ կը վառի ։։։

— Ծաք — ըսաւ Բօլիտօրի նօտարին ուսին թեթև մը զարնելով — լսեցուր ընթերցումդ։ Նօտարը սարսուռ մ՚զգաց, ձեռքը ճակտին տարաւ, յետոյ, կրծնաւորին դառնալով՝ անոր ըսաւ.

— Ներեցէք, պատուարժան երէց, բայց՝ կը խորհի ։։։ կը խորհի թէ ինչ մեծ ընդալնակութիւն կրնայ ստանալ այս դրամատունը մի միայն եկամուտներուն դիզուելովն, եթէ ամէն տարուան փոխառու-

թիւնները՝ կանոնաւորապէս վճարուելով անոնց ձեռք մը չհասցնէին ։։։ Ձորս տարիէն ետքը, կարող է ձրի կամ գրաւի վրայ յիսուն հազար ֆրանք փոխ դրամատուն ։։։ Այս ահագին գումար մ՚է ։։։ ահագին ։։։ և ասոր համար ուրախ եմ — յարեց նա՝ թաղուն կատղութեամբ մը խորհելով՝ իրեն վրայ հարկ դրուած զոհողութեան արժէքին վրայ։ Ցետոյ շարունակեց.

«Տաս հազար ֆրանքի եկամուտ մը պիտի յատկացուի անբոծ պաշտօնեաներու Դրամատան տեսչութեան և ծախսոց համար, և անոր տեսուչը պիտի ըլլայ ֆրանսուա ծէրմէն, իսկ պահապանը՝ Բիբլէ անուն տան արդի դունապանը։ Պատուարժան Տիւմօն երէցին՝ որուն պիտի տրուին սոյն գործին հիմնարկութեան համար պէտք եղած դրամները, հսկողութեան բարձրագոյն խորհուրդ մը պիտի ներայ, շրջանակին քաղաքապետէն և դատաւորէն բաղկացած, որոնք իրենց գործակից պիտի առնուն աղքատաց Դրամատան պաշտպանութեան և յառաջադիմութեան օգտակար դատած անձերթին. վասն զի հիմնադիրը հազար անգամ լինքվինքը վարձատրած պիտի համարի եթէ քանի մ՚ողորմասէր անձեր իր գործին ձեռնտու դտնուին։

«Այս դրամատան բացուիլը պիտի խնդացնէ տրուի հրատարակութեան կարելի միջոցներով ։։։

«Հիմնադիրը կը կրկնէ, տւարտնելով՝ որ իր եղբայրներուն համար այս ըրածն արժանիք մը չունի։ Իր խորհուրդը լոկ երկնային սահմանադրին արձագանգն է.

«ՍԻՐԵՑԷՔ ԶԻՐԱՐ ։։։»

— Եւ ձեր տեղն այս խօսքերն արտասանողին մօտ երկինս պիտի ուղղուի — գոչեց երէցը սրտաբուղխ խնդութեամբ իր ձեռներուն մէջ սեղմելով ծաք Գերբրանի ձեռները։

Նօտարին համբերութիւնը հատեր էր ։։։ Առանց պատասխանելու երէցին բարեմաղթու խօսքերուն՝ սոյն բարեպաշտական գործին համար պէտք եղած ահագին գումարը՝ Գանձադրի ձեռվ, անոր յանձնեց, նոյնպէս Մօրէլ ակնահատին եկամտան, և անոր ըսաւ.

— Պատուարժան երէց, կ՚իշխեմ յուսալու, որ սա նոր պաշտօնեալ չէք մերժեր, զոր ձեր գթասիրութեան կ՚աւանդեմ։ Բայ՚ի օտարականէ մը ։։։ Վօլտը Մերֆ սեպուհ անուն ։։։ որ ինձի քանի մը խոշ-

Հուրդները տուաւ ... այս խորհրդիս համբաւրութեան մասին և որ փոքր ինչ ձեր բեռը կրնայ թեթևցնել ... և այսօր իսկ պիտի դայ ձեզ դտնէ այս դործին դործադրութեան եղանակին վրայ ձեզի հետ խօսակցելու և աջակից դտնուելու , բայց ՚ի տարմէ կ՚ըսեմ , կ՚աղաչեմ որ յետին ծայր դաղտնի պահես այս դործն ուրիշներէն :

— Իրաւունք ունիք ... : Ձեր եղբայրներուն համար պիտի Աստուած ձեր ըրածն ... ինչ փոյթ է ձեզ միւս մարդիկը ... : Բայց ի՞նչ ունիք , կը դոնատիք ... : Մխիթ ցաւ մ՚ունիք :

— Քիչ մը , պատուարժան երէց ... : Ա՛յս երկար նամակը , ձեր բարեսէր խօսքերուն ինձ ազդած այլայլութիւնը ... քանի մ՚օրէ վեր զգացած անհանգստութիւնս ... : Ներեցէք տկարութեանս — ըսաւ Ժաք Ֆէրրան դժուարաւ նստելով . — անտարակոյս ծանր չէ իմ անհանգստութիւնս , բայց սաստիկ կը տառապիմ :

— Կարելի է լաւ կ՚ընէք եթէ անկողին մնայիք : — ըսաւ քահանան սաստիկ համակրութեամբ մը — և բժիշկը կանչել տաք ... :

— Ես բժիշկ եմ , արդոյ երէց — ըսաւ Բօլիտօրի : — Ժաքին վիճակը մեծ խնամոց կարօտ է , և սոյն խնամքը պիտի տանիմ :

Նօտարը դող եկաւ :

— Ցուսամ որ փոքր ինչ հանգստութիւն օդտակար ըլլայ ձեզ — ըսաւ երէցը : — Ձեզ կը թողում կ՚երթամ , բայց պէտք է որ նախ սոյն դումարին ընկալագիրը տամ ձեզ :

Երբ կրօնաւորն ընկալագիրը կը դրէր , Ժաք Ֆէրրան և Բօլիտօրի իրարու կը նայէին անբացատրելի ակնարկով մը ... :

— Օ՛ն , սիրտ և յոյս առէք — ըսաւ կրօնաւորը Ժաք Ֆէրրանի յանձնելով ընկալագիրը : — Դեռ շատ տարիներ Աստուած չպիտի թողու որ իր ամենալաւ ծառաներէն մէկը կորսնէ այսչափ օդտակար և բարեպաշտ կերպով վարած կեանքը : Վաղը ձեզ տեսնելու պիտի դամ ... : Մնաք բարեւ , պարոն ... մնաք բարեւ իմ բարեկամս ... իմ արժանաւոր և սուրբ բարեկամս ... :

Կրօնաւորը դուրս եկաւ : Ժաք Ֆէրրան և Բօլիտօրի միմեանք մնացին :

Հապիւ թէ երէցը ձգեց դնայ որ Ժաք Ֆէրրան սոսկալի անէծք մը կարդայ : Իր յուսահատութիւնն ու կատղութիւնը՝ զոր այնչափ երկար ժամանակ զսպեր էր , մղեդնութեամբ երեսան ելան . հեւալով՝ երեսը

կարիամ , աչքը մոլորակին՝ շտապալի կը քալէր՝ իր դահլիճին մէջ վեր վար կը պտըտէր շղթայակապ դազանի մը պէս : Բօլիտօրի անվրդով հանդարտութիւն մը պահելով՝ ուշի ուշով զանի կը դիտէր :

— Կայծակ և արիւն — պոռաց վերջապէս Ժաք Ֆէրրան զայրալիր ձայնով մը — իմ բոլոր հարստութիւնս այս ապուշ բարեպաշտական դործերու մէջ թաղուելա՛ք . ես , ես հաստատեմ մարդասիրական հիմնարկութիւններ ... ես ստիպուի՞մ հաստատելու ... դժոխային միջոցներով ... բայց նեղն իսկ սատանան է քու դլխաւորդ — դոչեց նա մղեդնին , Բօլիտօրիին առջև յանկարծ կանգ առնելով :

— Ես դլխաւոր չունիմ — պատասխանեց Բօլիտօրի պաղարիւնով :

— Ես ալ քեզի պէս դատաւոր մ՚ունիմ ... :

— Եւ հնազանդիմ աւանակի պէս այս մարդուն հրամաններուն .

— վրայ բերաւ Ժաք Ֆէրրան , որուն կատղութիւնը կ՚աւելնար :

— Ես բռնադատուի՞մ ... միշտ բռնադատուի՞մ ... :

— Ապա թէ ոչ դլխատութեան բեմը կ՚ելլես ... :

— Ո՛հ , ինչպէս այս դժնդակ իշխանութենէ չկարենամ ազատիլ ... : Բայց վերջապէս ահա միլիոնէն աւելի դրամը թողում ... : Ա՛յս տան հնտ հարիւր հազար ֆրանք ինձ հազիւ կը ձայ ... : Ուրիշ ինչ կը պահանջեն իրենք :

— Դեռ ընելիք ունիս ... : Պատիւօին միջոցաւ իշխանն իմացաւ որ քու ձեռքի մարդդ , Բըդի-Ժանը , լսէ փոխ-անունդ էր Սէն-Բրմի դէպլոմէն վաշխառական փոխատուութիւններուդ մէջ , այն Սէն-Բրմին զոր չարաչար կեղեքելով շինծու փոխանակագիրներուն համար : Սէն-Բրմիին վճարած դումարները մեծ տիկնոջ մը կողմէն փոխ տրուած էին ... հաւանական է որ նոր հատուցում մ՚ունիս ընելու ... : Բայց անշուշտ եթէ կը ձդուի այս դործն աւելի փափուկ դործ մ՚ըլլալուն :

— Կաշկանդուած ... այս տեղ կաշկանդուած եմ ... :

— Եւ այնքան հաստատ կերպով որպէս թէ երկաթէ պարան մ՚ըլլար ... :

— Դիւ ... դու ես իմ բանտապահս ... թշուառական :

— Ի՞նչ ընեմ ... իշխանին դրութեան համեմատ աւելի աւելի բանտուոր միջոց մը չկայ . յանցանք մը յանցանքով կը պատժէ , դաւակիցը դաւակցին ձեռօք :

— Ո՛հ կատղութեանս...։

— Եւ դժբաղդօրէն անզօր կատղութիւն մ՚է...։ Վասն զի մինչեւ որ նա իմաց չտայ ինձ թէ՝ ծաք Գերբան ազատ է իր տունէն երթալու.. քո քովդ ստուերիդ պէս պիտի մնամ...։ Քեզի պէս ես ալ զլխաստութեան արժանի եմ։ Եթէ ընդունած հրամանները՝ իրը բանտարկեալ չվաստակեմ...զլուխս պիտի կտրեն...։ Ուստի խնդիր աւելի անհաշառ պահապան մը չէիր կարող գտնել...։ Իսկ միասին փախուստ տալու մասին...անկարելի բան է...ասիկ քայլ մ՚անգին չենք կարող քնել առանց ընկերելու այնպիսի մարդերու ձեռքն որ գիշեր ցորեկ այս քնակարանին դուռը կը հսկեն։

— Մահ և կատղութիւն...դիտեմ։

— Ուրեմն համբերէ. վասն զի, եթէ խոյս տալու յաջողինք անդամ, այս ազատութեան կասկածելի յոյս մը մեզ պիտի ընծայէ. մեր հետքը գտնելու համար ոստիկանութիւնը պիտի զրկուհն։ Ընդ հակառակին՝ դու հնազանդելով ես ալ հակելով քու հնազանդութեանդ կատարումն, ապահով կ՚ըլլանք որ զլուխնիս չենն կտրեր...։

— Զայրոյթս մի՛ շարժեր այդ հեգնական առնութեամբդ...թէ ոչ...։

— Ապա թէ ոչ, ինչ...։ Քեզնէ չեմ վախնար, ես զգոյշ եմ, զգուշաւոր եմ, և եթէ Սէսիլիին թուռնալի աշտէն անգամ գտնես գիս սպաննելու համար, դարձեալ ձեռքդ բան մը չկնկնիր...գիտես որ պէտք է երկու ժամն անգամ մ՚անգին առաջնութեանդ վրայ յայտարդիր մը ներկայեմ այս ոտ անկ է...։ Եթէ չերեւիմ, պիտի կասկածի երթան թէ մարդասպանութիւն մը կայ, և այն առենքեզ ձերբակալ կ՚ընեն։ Բայց այս ռճիրն քեզ ձեռնհաս կարծելով նախատինք մ՚ըրած կ՚ըլլամ...։ Միլիօնէն աւելի դրամ զոհելիր կեանքդ անվտանգ պահելու համար, և հիմակ զլուխդ վտանգի դնել ուզես, կարելի՞ բան է...վրէժխնդրութեան ոգւով գիս սպաննելու հաճոյքն ղգալու համար...։ Օ՛ն անդր, այդ բանն ընելու համար այդչափ ապուշ չես։

— Ո՛հ դժբաղդութեանս, բազմանիճիր դժբաղդութեանս, ո՛ր կողմը դառնամ, կործանում, անպատութիւն կը տեսնեմ...մահ կը տեսնեմ։ Եւ ինչպես ըսեմ որ այժմ ամենէն շատ վախցածս...

անէութիւնն է։ Անէածք իմ վրայ, քու վրայ, համայն աշխարհի վրայ։

— Քու մարդատեցութիւնդ մարդասիրութենէդ աւելի մեծ է...։ Թողը աշխարհը կ՚ամիոփէ...իսկ միս Բարիզի մէկ շրջանակը։

— Լա՛ւ...հեգնէ գիս, հրէշ...։

— Միթէ աւելի լաւ ունիս որ քեզ յանդիմանութիւններով խորտակեմ։ Եթէ այս կացութեան դատապարտուած ենք, որու է յանցանքը, թէ ոչ քուկդ։ Ինչի համար վզէդ կախեր էիր, իրը մատունք մը, այն իմ մէկ դիրս, որ հարիւր հազար ֆրանք շահ բերող մարդասպանութեան մը կը վերաբերէր. մարդասպանութիւն մը որ ինքնասպանութեան տեղ անցուցեր էինք։

— Ինչի համար կ՚ըսես, թշուառական։ Միթէ յիսուն հազար ֆրանք չէի՞ տուած քեզ որ այս ռճիրն մտածակցիս և այն գիրը գրես, որպէս զի քեզի դէմ ապահովութիւն մ՚ունենամ...։ Վասն զի այսպէս չէիր կարող գիս մատնել առանց ինքզինքդ ալ մատնելու...։ Ուստի իմ կեանքս և հարստութիւնս այն նամակին կապուած էին... ահա ասոր համար իրը անգին բան մ՚իմ վրաս կը կրէի միշտ...։

— Իրաւ է, մեծ վարպետութիւն մ՚էր այդ քու կողմէդ, վասն զի բան մը ձեռքս չէր անցներ քեզ մատնելով, բայց միայն քեզի հետ զլխաստութեան բեմն եղնելու զուարճութիւնն...։ Եւ սակայն քու այդ վարպետութիւնդ մեր կորստեան պատճառ եղաւ, մինչդեռ մինչև այսօր իմ անպատժութիւնս ապահովեր էր...։

— Անպատժութի՛ւն...և ուր է...։

— Ո՛վ կրնար երեւակայել անցած դարձածը։ Սակայն՝ իրերու սովորական ընթացքին մէջ, մեր ռճիրն անպատիժ պիտի մնար և մնաց, իմ շնորհիւս։

— Քո՞ւ շնորհիւդ։

— Այո՛, երբ այս մարդը սպաննեցինք...դու միայն անոր ձեռագիրը կեղծել ուզեցիր և իր քրոջ գրել թէ՝ լիովին ստացուածքը կրուսելուն՝ յուսահատութենէ ինքզինքը կ՚սպաննէր...։ Կարծէիր թէ մեծ խորամանկութիւն մը կը գործածես քեզ յանձնած աւանդին խօսքը չընելով նոյն նամակին մէջ...։ Այդ ապուշ ընթացք մ՚էր։ Սոյն աւանդը քրոջը յայտնի ըլլալով, ի հարկէ պիտի պահանջէր։ Ուստի,

ընդ հակառակն հարկ էր, ինչպէս որ ըսինք, սոյն աւանդութիւնը, որ պէս զի, եթէ դիպուածով ինքնասպանութեան դործին վրայ կասկածներ ունենային, դու կասկածելի անձերէն դէթ յետինն ըլլայիր։ Ինչպէս կարելի էր նենդադրել որ, քեզ աւանդ մը յանձնող մարդ մը սպանանէին ետև՝ այնչափ անմիտ ըլլաս քու ձեռքովդ դրիդ մէջ՝ զոր անոր կը վերադրեիր, այն աւանդութիւնը։ Ուստի, ինչ եղաւ հետևանքն։ Ամէն մարդ ինքնասպանութեան հաւատայ։ Քու արդարասիրութեան համբաւիդ չնորհիւը, կարող եղար աւանդն ուրանալու, և կարծուեցար որ եղբայրն ինքզինքը սպաննեց իր քրոջ հաւատութիւնը վատնելուն համար։

— Բայց այս ամէն բան ինչ օդուտ ունի այսօր, քանի որ ոճիրն եղևան ելաւ։

— Ես ով է պատճառը։ Մինչ յանցանքն իմն է եթէ իմ դիրս երկսայրի սուր մ'էր, ինչու համար այնչափ տկար, այնչափ ապուշ փրթած սոյն ահաբկու զէնքն ուրիշին յանձնելու... այն դժոխային Սէսիլիին։

— Լուռ... մ'արտասաներ այս անունը — գոչեց Ժաք Ֆէբրան ահռելի զէնքով մը։

— Լա՛... չեմ ուզեր քեզ լուսուտ զարձնել... քանի կ'ըմբռնես որ արդարութեան սովորական ընթացքին վրայ վստահելով... մեր փոխադարձ զգուշութիւնները բաւական էին... Բայց իր զարհուրելի իշխանութեան ներքև մեզ պահող անձին տարօրէն արդարութիւնն ուրիշ կերպով կ'ընթանայ... Նա, նա կը կարծէ թէ յանցաւորներուն գլուխը կտրելը բաւական չգարմանքը անոնց ըրած չարիքն... Իր ձեռքն ունեցած ապացոյցներով եթէ մեզ գատապարտներուն վճռին յանձնէր, ասկէ ինչ սլիտի հետևէր։ Շատ շատ զեղչմանատան խոտերը պատրաստ զործելու յարմար երկու գլուխներ։

— Ո՛չ, այո... երբեմն... այս խշխաշին... այս սատանին... պէտք եղածն արտասուք, լռկանք, տանջանք են։ Բայց ես գիրքը չեմ ճանչեր, բայց ես երբեն բնաւ չարիք չըրի։ Ինչու համար այսպէս իմ վրայ կը բռնանայ։

— Նախ՝ անոր համար որ կարծէ թէ ուրիշներուն եղած բարիքն ու չարիքն ինքն ալ կ'զգայ, և զանոնք միամտօրէն իր եղբայրները կ'անուանէ... երկրորդ, քանի գիտէ նա այն անձերն որոց չարիք ըրիր և իր կերպովը քեզ կը պատժէ...

— Բայց ինչ իրաւունքով։

— Ժաք, լմնա նայէ, մեր մէջ իրաւունքի խօսք չընենք. նա զատաստանատուն գըլխոյ կտրել տալու իշխանութիւն ունէր... Ասկէ ինչ պիտի հետևի։ Քու երկու միտք ազգականներդ մեռած են... Տէրութիւնը հարատութենէդ օդուտ պիտի քաղէր կողոպտած անձըտուդ ի գնաս... Ընդ հակառակն՝ կեանքդ ստացուածովդ գնելուն վրայ... Մօրեղ, Լուիզին հայրը, զոր գու անպատուեցիր, իր ընտանիքին հետ պիտորէն վերծ կը գանուին... Տիկին Ֆէրմօն, Բանվիլի քոյրն՝ որ իրը ինքնասպան կը կարծուի, իր հարիւր հազար ֆրանքը կը գտնէ. Ժէրմէն՝ զոր յանիրաւի իրը դող ամրաստաներ էիր, աղատութիւնը գտաւ և Անդրէ աշխատաւորներու Դրամատան տնօրէնութեան պատուաւոր պաշտօնը առացաւ, այն Դրամատան զոր հաստատելու կը հարկադրեիր քեզ ընկերութեան դէմ ըրած նախատինքդ ուղղելու և քաւելու համար։ Բայց արձակ ըսեմ, իր ձանիկս տակ մեզ բռնող անձին տեսութեան կէտովը՝ քու մահուամբդ ընկերութիւնը բան մը չպիտի շահէր... մինչդեռ ապրելովդ շատ կը շահի։

— Եւ ահա այս պատճառաւ կը կատղիմ... և այդ չէ միայն իմ տանջանքս։

— Իշխանը քալգիտէ... Հիմակ ինչ որոշում պիտի ընէ մեր նկատմամբ, չգիտեմ... Խօսք տուաւ մեր կեանքն ազատ պահել եթէ իր հրամանները կատարէինք ի գործ գնենք... Բայց թէ որ մեր յանցանքը քաւական քաւում առած չգտնէ, քանի պիտի մահը հազարապատիկ աւելի ցաւակալի ընելքան մեզ չնորհած կեանքը... Դու գիտես չես ճանչեր... Երբ անողոքելի գատնալու ժամը գայ, անորմէ աւելի վայրագ գահիճ մը չկայ... Պէտք էր որ սատանան իրեն հրամանատարն եղած ըլլար երևան հանելու համար... Նօրմանտիա ընելիքս։ Իրաւ է որ... իր ծառայութեան մէջ բաղմաթիւ սատանաներ ունի... վասն զի այն Սէսիլին... որ կայծակի գայ...

— Նորէն կ'ըսեմ, լուէ... մի տար այդ անունն... այդ անունը։

— Այո, այո... թող կայծակի գայ այս անունը կրող կինն... այն է մի միայն մեր կորսեան պատճառ։ Մեր գլուխը հիմակ ապահով կը մնար մեր ուսին վրայ... եթէ ապուշի պէս այս անձը չսիրեիր։

Բարկանալու տեղ՝ Ժաք Ֆէբրան խորին վհատութեամբ պատասխա-

նեց. — կը ճանչէս դու, այս կինը՝՝՝ խօսի՛ր՝՝՝ միթէ երբէք տե-
սած ես զանի՝՝՝

— Երբէք՝՝՝ կ'ըսեն թէ գեղանի է՝՝՝ դիտեմ՝՝՝

— Գեղանի՛՝՝՝ — պատասխան առաւ նօտարն ուսերը վեր առն-
լով։ — Ահա — յարեց նա տեսակ մը յուսակտուր դառնութեամբ՝՝՝
մի՛ խօսիր չդիտցած բանիդ վրայ՝՝՝ Ըրածս դու ալ կ'ընէիր եթէ իմ
տեղը ըլլայիր՝՝՝

— Ե՛ս, իմ կեանքս կնկան մը ձեռքը յանձնեմ։

— Ա՛յն կնկան ձեռքն՝՝՝այո՝՝՝նորէն կը յանձնեմ՝՝՝եթէ յու-
սայի՝՝՝ինչ որ պահ մը յուսայի՝՝՝

— Կրողը տանի զիս՝՝՝ եթէ տակաւին անոր դիւթիչ տպաւորու-
թեան ներքև չդտնուիր — դոչեց Բօլիտօրի ապշած։

— Մոխիկ ըրէ — վրայ բերաւ նօտարը հանդարտ, մեղմիկ և ու-
րեմն շեշտելով իր ձայնն անբուժելի յուսահատութեան խանդով մը
— մոխիկ ըրէ՝՝՝ դիտես թէ ինչպէս կը սիրեմ ոսկին, դիտես թէ ինչ
վտանգներ աչքս առի շահելու համար։ Ունեցած դումարներս մտովին
համրել՝՝՝ ապահովութեամբս անոնց աւելնալը տեսնել, դանձի մը տէր
ըլլալս զգալ՝՝՝ այս էր իմ ուրախութիւնս, իմ երջանկութիւնս՝՝՝
Ա՛յո, ստանալ՝՝՝ չէ թէ ծախս ընելու համար, չէ թէ վայելելու
համար՝՝՝ այլ զանձելու, այս էր իմ կեանքս՝՝՝ Ամիս մը կայ որ, ե-
թէ ըսէին ինձ. Ընտրէ, հարստութի՞ւնդ կտաս թէ ոչ գլուխդ,
պլուխս կտայի։

— Բայց ինչ հարկ կայ ստանալ՝՝՝ երբ մահը մօտ է։

— Ունենալով մեռնելու համար՝՝՝ մինչև յետին ծայրը վայելելու
համար. վայելում մ'որ ամէն բան պիտդրաւելտուաւ քեզ, զրկանք,
վտանգութիւն, պլխատութեան բեմ՝՝՝ ըսելու համար երբ պլուխդ
սակրին տակն է. ունի՛՛՛մ՝ Ո՛հ, դիտես արդեօք որ մահն անուշ է,
բաղդատութեամբ քաշած տառապանքիս կենդանութեանս առեն, քանի
տեսնեմ որ զրկուած եմ այնչափ նեղութեամբ, այնչափ վտանգներով
դիզած ստացուածքէս՝՝՝ Զարհուրելի է այս, ամէն օր մեռնիլ չէ
այս, այլ օրուան ամէն մէկ վայրկեան մեռնիլ է՝՝՝ Ա՛յո, այս
քաոսելի օրհասին՝ որ թերևս տարիներ պիտի տևէ՝ հազար անգամ
նախագաս կը համարէի արագ և ապահով մահն որ՝ դանձիդ ամենա-

մանր մասը չյափշտակուած, քեզ կ'առնու կը տանի. կրկին կ'ըսեմ,
գոնէ սա խօսքն ըսելով կը մեռնէի. Ունի՛՝՝՝

Բօլիտօրի խորհուրդ զարմանօք նայեցաւ իր գաւակցին։

— Միթքդ չեմ կարող ալ հասկնալ՝՝՝ Ուրեմն ինչո՞ւ համար հնա-
զանդեցար այն մարդուն հրամաններուն որ եթէ բառ մը միայն ըսէ
գլուխդ կը կտրեն։ Ինչո՞ւ համար առանց քու դանձիդ կեանքը նախա-
գաս սեպեցիր՝՝՝ եթէ այդչափ ահ ելի կը թուի քեզ այդ կեանքդ։

— Որովհետև, չդիտե՞ս — յարեց նօտարը ձայնը քիչ քիչ մեղմելով
— չդիտե՞ս որ մեռնիլ չկորսիլ է՝՝՝ մեռնիլն անէ ութիւնն է՝՝՝
Հապա Սէսիլի՛։

— Եւ դու տակաւին կը յուսա՞՝՝՝ — դոչեց Բօլիտօրի ապշած։

— Ձեմ յուսար, այլ ունիմ՝՝՝

— Ի՞նչ։

— Յիշատակը։

— Բայց երբէք չպիտի տեսնես զանի, բայց նա քու գլուխդ գահ-
ճին յանձնեց։

— Բայց կինը միշտ կը սիրեմ, և առաջուանէ աւելի մոլեգին կեր-
պով՝՝՝ այո՛ կը սիրեմ — դոչեց ծաք Ֆէրրան առաստ արտասուք թա-
փելով և հեծկլտալով, և այս իր վիճակին իր վերջին խօսքերուն տխուր
հանդարտութեան հետ հակապատկեր մը կ'ընծայէին։ — Ա՛յո —
վրայ բերաւ նա զարհուրելի խանդով մը — այո՛, միշտ կը սիրեմ զինքն,
և չեմ ուզեր մեռնիլ, որպէս զի կարենամ ընկղմելով ընկղմիլ տակաւին
վայրագ հաճութեամբ մը զիս փոքր առ փոքր հաշող ու մաշող գե՛հե-
նին մէջ՝՝՝ Վա՛ռ զի, չդիտես դու որ՝՝՝ այն գիշերն՝՝՝ այն գի-
շերն որ այնչափ գեղանի՝՝՝ տուփալիր, այնչափ հրապուրիչ գտայ
զինքն՝՝՝ այն գիշերը միշտ ներկայ է իմ յիշողութեանս մէջ՝՝՝ Սոս-
կալի հեշտասիրութեան այն պատկերը հոս է միշտ՝՝՝ հոս աչքիս առ-
ջև՝՝՝ Թէ բայ թէ գոց ըլլան աչքերս ջղային թմրութեամբ կամ
հրատապ քնհատութեամբ, կը տեսնեմ միշտ իր սև ու բոցավառ մկին-
արկին՝ որ ոսկորներուս ծուծն եռ ու եփ կը հանէ՝՝՝ Իր շունչը
կ'զգամ միշտ ճակտիս վրայ՝՝՝ Իր ձայնը միշտ կը լսեմ՝՝՝

— Բայց այդ ըսածներդ զարհուրելի տանջանքներ են։

— Զարհուրելի՛, այո՛, զարհուրելի՝՝՝ Բայց մահը, բայց անէ-

ուԹիւնը · բայց ’ի սպառ կորուսեալն այս յիշատակն որ իրողուԹեան չափ կենդանի է , բայց այս սրտառուչ յիշատակներէն հրաժարիլն , որ կը լափեն և կը բորբոքեն զիս · · · ։ Ո՛չ · · · ո՛չ · · · ո՛չ · · · ։ Ապրիմ · · · ապրի՛մ · · · աղքատ , անդունեալ , արհատուր · · · ապրիմ Թիւրանը , բայց ապրիմ · · · օրական զի անոր նկարն ունենամ · · · քանի որ այս դժոխային էակին իմ՛բոլոր միտքս գրաւած է · · · իմ՛բոլոր մտմտուքս է · · · ։

— Ծաք — ըսաւ Բօլիտօրի ծանր ձայնով մ՛որ իր սովորական դառն հեգնաբանուԹեան հակառակ էր — ես շատ տառապանք տեսեր եմ , բայց երբէք քու քաշածներուդ նման տանջանք չեմ տեսեր · · · ։ Մեզ իր իշխանուԹեան տակ պահողանձը չէր կարող սակէ աւելի անգութ ըլլալ · · · ։ Քեզ ապրելու դատապարտոց · · · կամ՛ըսաւ ևս մահուան սպասել սոսկալի կսկիծներու մէջ · · · վասն զի այդ խոստովանուԹիւնը կը մեկնէ ինձ այն վտանգաւոր նշաններն որ ամէն օր քու վրադ երևան կ՛երևին · · · և ընդ ունայն կը փնտռէի անոնց պատճառը · · · ։

— Բայց այս նշանները ծանրակշիռ չեն , լոկ տկարուԹիւն մ՛ունիմ · · · որ ցաւերուս հետևուԹիւնն է · · · ։ Ձեմ կարծեր որ վտանգի մէջ ըլլամ , այնպէս չէ ։

— Ո՛չ · · · ոչ · · · բայց կացուԹիւնդ շատ ծանր է · · · կան մտմտուքներ զոր մարդ վանել պէտք է իր մտքէն · · · ։ Ապա Թէ ոչ · · · կրնաս մեծ վտանգներու ենԹարկիլ · · · ։

— Ուզածդ պիտի ընեմ , բաւական է որ ապրիմ · · · վասն զի մեռնիլ չեմ ուզեր ։ Ո՛չ , քահանաները մեղաւորներու խօսքը կ՛ընեն · · · երբէք իմ՛տանջանքիս նման երևակայած չունին անոնց համար ։ Կրիւք և ընչասիրուԹենէ չարչարուելով , մէկ կարեվեր վէրքի տեղ երկու հատ ունիմ · · · և երկուքն ալ կ՛զգամ · · · ։ Ստացուածքիս կորուստը սոսկալի է · · · բայց մահն աւելի սոսկալի պիտի երևի ինձ · · · ։ Ապրիլ ուզեցի · · · ։ Կարելի է որ իմ՛կեանքս անվերջանալի · · · անել տանջանք մը դառնայ , և չեմ կարող մահը կոչել · · · վասն զի մահն իմ՛դժոխակ երջանկուԹիւնս կը ջնջէ · · · իմ՛մտմտուքս այս կրկներևոյթն · · · օրուն մէջ Սէսիլի կ՛երևի անդադար · · · ։

— Գոնէ դու մխիԹարուԹիւն մ՛ունիս — ըսաւ Բօլիտօրի իր սովորական պաղ արիւնուԹիւնն առնելով — այս է , կը մտածես յանցանքդ քաւելու համար ըրած բարիքիդ · · · ։

— Այո՛ , հեգնէ , լրատուներ ունիս · · · կրակ Թափէ իմ ապրիլս այրած սրտիս մէջ · · · ։ Դուք քաջ դիտես , Շարտադ , որ մարդկային սիրտը կ՛ատամ , դու քաջ գիտես որ իմ՛վայ հարկ ըրուած այս ապաշխարանքը՝ պարզապես ատելուԹիւն և կատղուԹիւն կը ներշնչէ ինձ Թէ բռնադատող անձերուն և Թէ անկից օգուտ քաղողներուն դէմ · · · ։ Հիւր ու կայծակ , լրտեսս զատորոշուած իմ խղճիս որ միշտ ես սոսկալի կեանք մը պիտի վարեմ · · · լոկ աննման անվերհան մտրտուք ահ աղգող տառապանքը վայելելու համար · · · սիրտ տիրանամ որ իմ աստած մարդկին՝ իրեն երդուցուած հաստատուԹեան չնորհին , իրենից ԹշնամուԹիւնը կ՛ամրացնեն · · · ։ Եւ այնքահան · · · այնքահան որ զիս կ՛օրհնէր , երբ սիրտս քինու և ատելի մէջ կը ըզգար , այն քահանան զաշտիով զարնելը կուգար · · · ։ Ո՛չ , գերմնական չմնաց — ստացուածքս նա իր երկու պրկուն ձեռները Ճակտին կը թնեցնելով . — գլուխս կը ՃաԹի , վերջապէս · · · դադարեցնես կը շփոԹին · · · ։ Այս տեսակ անզօր ԹիւԹ բուռն կատղուԹեան չափ կարճատև տակաւ · · · չափ գիմանամ այս նոր ’ի նորոյ ծնող տանջանաց · · · ։ Եւ այս ամէնը քեզի համար է · · · Սէսիլի · · · Սէսիլի · · · ։ Գոնէ դիտեիս աշխարհ այս իմ անբաւ տառապանքս · · · դիտեիս , Սէսիլի · · · դժոխքին ելած ստահակ ։

Եւ Գէբրան՝ սոյն ահռելի խանդովնկուն ընկաւ հևալով իր աԹոռին վրայ , և խուլ ու անյօդաւոր մռնչմունքներ արձակելով Թևերն ոլորեց ։

Այս չլաճիզ և յուսահատական կատղուԹեան Թափը զարմանք չպատճառեց Բօլիտօրին ։ ԲԺշկական վարժի փորձառուԹիւն մ՛ունենալով պիւրաս հասկցաւ որ ծաք Գէբրանի վրայ տեսածն ուրիշ բան չէր բայց եԹէ լափիղող տենչ մ՛որուն դրդիռն էր իր հարստուԹենէ զրկումն և Սէսիլի համար ունեցած տափանքը ։

Այս բաւական չէ · · · այն տենդային վիճակին մէջ որով այն առնեն ծաք Գէբրան կը Ճարակէր , Բօլիտօրի վարվելի կը պիտէր մարդկային ազգը տառնապող հիւանդուԹիւններէն միոյն սպառ ըշխանել , և որոց կայծակնահար նկարագիրն այնքան զարմանալի կերպով ըրին Բօլիտօ և Արէտէ , երկու փորձամիջնիներ և միանգամայն մեծ բարեյաղԹներ ։

. . . . . ։

Ցանկարծ դահլիճն դուռն արտրնօք զարկին ։ Բօլիտօրի գնաց դո-

ռը բանալու, դիւանին դրադրապետը տեսաւ որ՝ դուռնատ և վրդոված դէմքով, դոչեց. — Պէտք է որ խակոյն Պ. Ֆէրրանէն խօսք մը հաղորդեմ:

— Լռեցէ՛ք... այս պահուս շատ հիւանդ է...— ըսաւ Բօլիտօրի յուզած ձայնով մը, և նօտարին դահլճէն դուրս եղնելով, դուռն եւս ետևէն դոցեց:

— Ա՛հ, պարոն — դոչեց դիւանապետը — դու որ Պ. Ֆէրրանի ամենէն ընտիր բարեկամն ես, իմ օգնութեանս եկուր, ժամանակ կորսնցնելու առեն չէ...:

— Ի՞նչ ըսել կ՚ուզես:

— Պ. Ֆէրրանի հրամանին համեմատ՝ Մակ–Կրէկօր կոմսուհիին տունը գայեր էի ըսելու որ այսօր մեծաւորս չկրնար տեսնելու երթալ, ինչպէս որ կոմսուհին կը փափաքէր... Այս կինն որ հիմակ վտանգի մէջ չերեւիր, գիս իր խուցը կանչել տուաւ և սպառնալի ձայնով մը պոռաց. — Գնա՛ ըսէ Պ. Ֆէրրանին որ, եթէ ժամ մ՚այս տեղ չգտնուի... դիշերը չեղած պիտի ձերբակալ ըլլայ իբր թղթանենգ... վասն զի իբր մեռած սեպած աղջիկը մեռած չէ... դիտեմ որտեղ յանձնած է, դիտեմ ուր է*...:

— Այդ կինն անշուշտ կը զառանգէր — պատասխանեց Բօլիտօրի ուսերը վեր առնելով:

— Ես ալ այդպէս կարծեցի, բայց կոմսուհիին վստահ լեզուն...:

— Կ՚երեւի թէ հիւանդութենէ գլուխը տկարացեր է... և երազատեսները միշտ իրենց երազներուն կը հաւատան:

— Պարտաւոր եմ ըսել նաև, պարոն, որ կոմսուհիին սենեկէն ելնելու առենս, իր նաժիշտներէն մէկը շտապաւ ներս մտաւ ըսելով. — Ժամ մը. Նորին վսեմափայլութիւնը այս տեղ պիտի գտնուի...:

— Իրա՛ւ, նաժիշտն այդպէս ըսաւ — դոչեց Բօլիտօրի:

— Այո՛, պարոն, և շատ զարմացայ, քանի որ չգիտէի թէ որ վսեմափայլութեան վրայ էր խօսքը...:

— Տակաւին չմնաց, իշխանը պիտի ըլլայ այն — ըսաւ իւրովի Բօլիտօրի: — Նա Սառա կոմսուհիին տունն երթայ, թէև բնաւ զանի չպիտի տեսնէր նորէն...: Խելքս չհասնիր, սակայն այս յարաբերութիւնը չեմ ախորժիր...մեր կացութիւնն ասով աւելի պիտի վտանգուի: — Յետոյ, դիւանապետին դառնալով յարեց. — Նորէն կ՚ըսեմ, պարոն, այդ ըսածդ ծանրակշիռ բան մը չէ, այլ միայն հիւանդի մը ցնորակ երեւակայութիւնն է. բայց գարձեալ Պ. Ֆէրրանին անմիջապէս պիտի հաղորդեմ ինձ յայտնած լուրդ.....:

Հիմակ ընթերցողը Սառա Մակ–Կրէկօր կոմսուհիին տունը պիտի տանինք:

ԳԼՈՒԽ Ը

ՈՍՏԱԼՓ ԵՒ ՍԱՌԱ

Մակ–Կրէկօր կոմսուհին՝ օգտաէտ գծնաժամի մը շնորհիւ, այն ինչ ազատեր էր ցնորական տագնապէն՝ որ բաւական օրեր իր կեանքը վտանգի մէջ դրեր էր:

Օրն սկսեր էր տարաժամիլ...: Սառա՝ մեծ թիւինաթուի մը վրայ նստած՝ և Թոմաս Սէյդօն՝ իր եղբօր յետնած՝ խորին ուշադրութեամբ կը նայեր հայելի մը մէջ զոր՝ իր նաժիշտներէն մէկն իր առջև ծունր դրած՝ անոր կը ներկայեր: Այս տեսարանը կ՚անցնէր այն սրահին մէջ՝ ուր լա Շուէդ իր սպանութեան փորձը փորձեր էր:

Կոմսուհին մարմարի դեղնութիւն մ՚ունէր, որով աւելի երևան կ՚ելնէր իր աչերուն, յօնքին և մազերուն մթին սևութիւնը. սպիտակ քեհեղէ երկար շրջազգեստ մը գինքը լուսին կը շրջապատէր: — Տուր քուստէ վարսակալը — ըսաւ իր նաժիշտներէն մէկուն, տակաւ այլ հրամայական և սուղ ձայնով մը:

— Թող պէղին գայն կապէ — վրայ բերաւ Թոմաս Սէյդօն — դու պիտի յոգնիս...: Արդէն մեծ անհոգութիւն է...:

— Վարսակալը, վարսակալը...— կրկնեց Սառա անհամբեր, որ սոյն գոհարն առաւ և ըստ հաճոյս իր ճակտին վրաւ դրաւ: — Հիմակ կապէ...և հեռացէք գացէք...— ըսաւ իր կինեղուն:

Երբ սառնք կը հեռանային, նա յարեց. — Պ. Ֆէրրանը կապոյտ սրահը մտցուցէք...ապա — ըսաւ նա գոռոզութեամբ մը զոր գժուա-

*Ընթերցողը գիտէ որ Սառա կարծէր թէ Ֆլէօր–տը–Մարի գեռ Սէն–Լազար փակուած է, ինչպէս որ լա Շուէդ ըսեր էր վինքը զարհնեղէն առաջ:

բաւ կը ծածկէը — Ն. Վ. ծէրօլատէյին մեծ դուքսը գալուն՝ իսկոյն այս տեղ հրամցուցիը :

— Վ՛երջապէս — ըսաւ Սառա, երբ իր եղբօրը հետ միմնակ մնայ — վ՛երջապէս կը մօտենամ այն թագին... իմ կնոջս երազին... : Ուրեմն գոչախառնութիւնը պիտի կատարուի :

— Սառա, խանդդ մեղմէ — ըսաւ անոր իր եղբայրը : — Դեռ ե՞րեկ կ՛ամբիծդ ամլոյս էին. վերջին պատերազմ մը կրնայ մահաբեր հարուած մը տալ քեզ :

— Երաւունք ունիս, Թոմ... անկումն ահռելի պիտի գառնայ... որովհետեւ երբեք յոյսերս իրականութեան այսչափ մօտ չէին : Սոյգ եմ որ իմ ցասերուս տակալով ապրիլը ուրիշ զգոյն չունի այլ միայն զօրաւոր յայտնութենէ մ՛օգուտ քաղելու հաստատ խորհուրդս, զոր ինձ թելադրեց դիս սպաննելու փորձ փորձող կինը :

— Եւ իրօք ցնորական վիճակիդ առեն... անպատճառ այս խորհուրդը կը յիշեիր :

— Վասն զի այս խորհուրդը միայն կը պահէր իմ երերուն կեանքս : Ինչ յոյս... վհատական իշխանուհի... դրնեթ թագուհի... — յարեց նա յետին յափշտակութեամբ :

— Նորէն կ՛ըսեմ, Սառա, անհնթեթ երազները մէկդի թող, վերջը սոսկալի կ՛ըլլայ արթնութիւնը :

— Անհնթեթ երազնե՞ր... : Ի՞նչպէս, երբ Ութոլֆ իսկոյն թէ այն գիշերուան օրերէն, որ այսօր Սէն–Լազար բանտն՝ և երբեմն իբր մուտած ձայն հանող նօտարին յանձնուած էր, մեր զաւակն է, միթէ չե՞ս կարծեր... :

Սէյթօն իր գոչմ խօսքն ընդմիջեց.

— Կարծեմ թէ — ըսաւ նա գառնապէս — որ իշխանները տէրութեան շահերը, քաղաքական պատշաճութիւնները բնական պարտաւորութիւններէն նախապատիւ կը համարին :

— Միթէ իմ հնազանդութեանս վրայ վստահութիւն չունի՞ս :

— Հիմակ իշխանն այն տղան հրապուրած պարզիտ և խանդավառ պատանին չէ. այն ժամանակը շատ հեռու է իրմէ... նոյնպէս քեզնէ, քոյր իմ :

Սառա թեթեւ մ՛ուսերը վեր առաւ, և ըսաւ՝

— Դիտե՞ս ինչու համար մաղերս այս բուստէ վարսակալով զարդարեցի, ինչո՞ւ համար այս ապխտակ շրջազգեստը հագայ, անոր համար որ Ութոլֆի առաջին անգամ ծէրօլատէյին պալատը դիս տեսնելուն... Ճերմակ հագած էի... և իմ մաղերուս վրայ սոյն վարսակալը դրեր էի... :

— Ի՞նչպէս — ըսաւ Թոմաս Սէյթօն իր քոյրը նայելով զարմանքով — միթէ այն հին յիշատակները գործածել կ՛ուզես, միթէ՝ ընդ հակառակն՝ անոնց աղետագործնէ չե՞ս վախնար :

— Ես քեզնէ լաւ կը ճանչնամ Ութոլֆն... : Անշուշտ իմ կերպարանս՝ որ այսօր տարբերես և աղէտակոյս պատճառաւ փոխուած է, իր մոլորական սիրած տասն վեց տարեկան նօտրամի օրիորդին կերպարանքը չէ... այն օրիորդին զոր միայն սիրեց... վասն զի ես իր առաջին սէրն էի... և մարդուս կեանքին մէջ այս միակ սէրը՝ միշտ անջնջելի նշաններ կը թողու իր սրտին մէջ... : Ուստի հաւատա ինձ, եղբայր իմ, այս զարդին տեսքը Ութոլֆին մտքին մէջ՝ ոչ միայն իր սիրոյն յիշատակները պիտի գրգռէ, այլ նաև իր պատուհասելիութեան... : Եւ մարդկան համար այս վերջին յիշատակները միշտ անուշ են և անպին... :

— Բայց այս անուշ յիշատակներուն ահռելի յիշատակներ ալ կը միանան. հնարա սիրոյդ չարագոյժ վախճանը, հնարա իշխանին զգուելի ընթացքը քեզի դէմ, հապա քու յամառ լռութիւնդ՝ երբ Ութոլֆ՝ Մակ–Կրէկոր կոմսին հետ ամուսնանալիդ ետեւ՝ աղջիկդ՝ որ այն ատեն գեռ փոքր էր, կը պահանջէր, աղջիկդ՝ որուն մահը տասը տարի առաջ յուսաց նահանգով մ՛անոր լսած էր... : Ուրեմն ինչպէս կը մոռնաս որ այն ատենէն վեր իշխանը լուկ արհամարհանք և առելութիւն ունեցաւ քեզի դէմ :

— Այժմ գոնէն առելութեան տեղ բռնած է... : Իմ մահաբեր վիճակս իմանալէն ի վեր... ամէն օր տը կրառուն սեպուհը կը զրկէր առողջութեանս վրայ լուր հարցնելու : Քիչ մ՛առաջ... պատասխան զրկեց ինձ... որ այս տեղ պիտի գայ... : Այս գիշերուս մեծ շատ մեծ բան է, եղբայր իմ :

— Կարծէ թէ հոգեվար ես... կ՛ենթադրե՞ս թէ վերջին հրաժարական բարեւը պիտի տայ, և անոր համար կ՛ոգայ... : Աղեկ չըլիը անոր յայտնելիք գաղտնիքդ նամակով չիմացնելու :

— Ես դիտեմ թէ ինչո՞ւ համար այսպէս կը վարուիմ։ Այս յայտնութիւնը վինչն ասուշ սիտի կրնէ և միանգամայն ուրախութիւն պիտի ազդէ անոր։ . . և ես ներկայ կ'ուզեմ ըլլալ իր զորովոյն առաջին եռանդին օգուտ քաղելու համար։ Կամ այսօր, կամ երբեք՝ սիտի ըսէ ինձ. Մեր ջաւիղն ձնոտնդան ամոտնուրիեանը պիտի հաբաղարե։ Եթէ ըսէ, իր խօսքը նուիրական է, և բոլոր կենսացոյցը վերջապէս կը կատարուի։ . . ։

— Այո՛. . . եթէ այդ խոստումն ընէ. . . ։

— Եւ որպէս պիտի ընէ՝ սոյն վճռական պարագային մէջ՝ պէտք է ամէն միջոց՝ի գործ դնել. . . ։ Կը ճանչեմ Ռօտոլֆն. եթէ անդամ մը ստուգէ թէ իր աղջիկը սիտի պանէ. . . լինձի գէմ ունեցած քէնը պիտի զսպէ, և ոչ իսկ զոհողութիւն մը պիտի ըլլայ իր զաւկին փափաքելի վիճակ մ'ապահովելու համար, զանի վատաւորապէս երջանիկ ընելու համար, որչափ որ յարդ տարաբաղդ ելլաս ։

— Աղջիկը փայլուն ապագայ մ'ապահովելուն խօսք չունիմ. . . սակայն այս հաստումն ընելու՝ և զաւկին ծնունդը հարազատելու համար քեզի հետ ամուսնանալու գործին մէջ. . . վիհ մը կայ ։

— Իր հայրական սէրն այս վիհը պիտի զոյճ. . . ։

— Բայց այս տարաբաղդ աղջիկն անշուշտ անկայտն կամ թշուառ վիճակի մէջ ապրած է մինչև այսօր ։

— Ռօտոլֆ պիտի ջանայ զանի բարձրացնել այնչափ որչափ որ վար իջած էր ։

— Ուրեմն լաւ խորհէ, միթէ կարելի՞ է որ Եւրոպայի թագուհիները կարդն անցնէ. . . իշխաններուն առջև զանի իբր իր աղջիկը ճանչէ, այն թագաւորներուն որոց ազգականն է կամ դաշնակիցը. . . ։

— Միթէ իր տարօրէն անցուսպ և անվեհեր բնաւորութիւնը չէս ճանչեր, նոյնպէս իր ասպետական ծայրայեղութիւնն իբր արդար և իբր սահպողական պարտք նկատած բաներուն մէջ ։

— Բայց այս դժբաղդ օրիորդը թերևս իր ապրած թշուառ վիճակին մէջ այնչափ ապականած է, որ իշխանն անոր համար հրապոյր զգալու տեղ. . . ։

— Ո՞նչ կ'ըսես — գոչեց Սառա իր եղբօրը խօսքն ընդհատելով ։ — Միթէ ինչպէս սաեն մը հրաշագեղ զաւակ մ'եր, նոյնպէս հիմակ դեղանի օրիորդ մը չէ, միթէ արդէն անոր համակրութիւն զգալէն չէ որ ապագային հոգն իր վրայ առաւ, միթէ իր Պուդվալ ապարակը ղրկած չէր զանի, ուսկէ յաիշտակել տուինք. . . ։

— Այո՛, իշխանին սիրայօդ կապերը խորտակելու անյողդողդ դիտաւորութեանդ շնորհիւը. . . վինչն օրին մէկը քեզի մօտեցնելու անմիտ յոյսով ։

— Սակայն առանց այս անմիտ յոյսին. . . չպիտի կարենայի՝ կեանքս տուժելով՝ իմ աղջկիս դայութեան գաղտնիքն երևան հանելու. . . ։ Միթէ զանի ապարակէն դողդոջ կնկան ձեռօք չէ որ Ֆէբրան նօտարին անարժան խորամանկութիւնն իմացայ ։

— Ցաւալի է որ այս առտու չմոդցին զիս Սէն–Լազար մտնելու, ոնր կը դանուի, ըսին քեզ, սոյն դժբաղդ աղջկան. իմ ստիպողական թախանձանքիս միտ չդնելով՝ իմ հարցումներուս և ոչ մէկուն ուզեցին պատասխանել, վասն զի բանտին տեսչին ուղղակ յանձնարարական գիր չունէի. . . ։ Քաղաքապետին դրացի քու կողմդ. . . բայց անտարակոյս վաղը սիտի ընդունիմ պատասխանն, և իշխանը քիչ առնէն այս տեղ սիտի դանուի ։ Նորէն կ'ըսեմ, կը յաւելմ որ դու անձամբ աղջկիդ աճոր չպիտի կարենաս ներկայել. . . ։ Լաւաղոյն կ'ըլլար անոր բանտէն ելնելուն սպասել, մանաւանդ այս տեղ կանչել տալէն առաջ. . . ։

— Սպասէ. . . և միթէ դիտե՞մ թէ այս օդտաւէտ հանդամանութիւնս մինչև վաղը պիտի տևէ ։ Կարելի է իմ փառասիրութեանս անցաւոր զօրութեամբը յաւերուս կը տոկամ ։

— Բայց իշխանին ինչ ապացոյցներ ունիս տալու ։ Միթէ պիտի հաստայ խօսքիդ ։

— Պիտի հաստայ կարդալուն այն յայտարարութեան սկիզբը զոր զիս զարհող կնկան թերագրութեամբը դրեցի, յայտարարութիւն մ'որուն թեթևագոյն պարագան անդամ բարերաղդօրէն մոռցած չեմ, պիտի հաստայ երբ տիկին Սէրաֆէնի և ծաթ Ֆէբրանի հետ ունեցած թղթակցութիւնդ կարդայ մինչև աղջկիս կարծեցեալ մահուան ատենը, պիտի հաստայ երբ նօտարին խոստովանութիւնները իմանայ, որ սպառնալիքս զարհուրելով քիչ առնէն այս տեղ պիտի գայ, պիտի հաստայ երբ վեց տարուան եղած ատեն աղջկիս առած պատկերս տեսնէ, պատկերս մ'որ, ինչպէս նոյն կինն ըսաւ, զարմանալի կերպով

ամոր կը նմանի։ Այսչափ ապացոյցներ բաւական են ցոյց տալու իշխանին որ Ճշմարիտ կը խօսիմ, և իրեն դիմել լաւ այն շարժումն որ կընայ պիտ...դլեթէ Թագուհի մ'ըլլալ...ահ, ընդհատ մը միայն ըլլար...ժամ մը միայն...դէթ ըոհ կը մնանէի։

Նոյն պահուն խառնիճաղ մը ձայնը լսուիցաւ որ բակը կը մտներ։

— Նոյն ինքն է...Թոռլոֆն է...դռնէն Սառա։ Թոմաս Սէյդօն վարպետը մը մօտիցաւ ատոնցմէ, ըսին վերտաց, և պատասխանեց.
— Այո, նշխանն է...կարելի վար ինկնէ։

— Սիրելի Թող գիս, ահաւասիկ վճռական ժամը հասաւ — ըսաւ Սառա անսպասելի ատենութեամբ մը, վասն զի հրեշային փառասիրութիւն մը, անզսպելի ինքնամոլութիւն մ'այս կնոջ միակ շարժառիթն եղած էր և է միշտ։ Իր աղջկան տեսակ մը հրաշալի յարութիւնը մտքէն մը կը անմահներ վերջապէս իր բոլոր կենաց հաստատուն նպատակին հասնելու։

Թոմաս Սէյդօն ամենևին հետաքննելու պահ մը վարանելէն ետև՝ յանդգնած քայլը մօտ եկաւ, և ամոր ըսաւ.

— Ես գիտեմ թէ մեզ իշխանին թէ ինչպէս աղջկդ, որ մեռած կը կարծուէր, ողջ մնացած է։ Այս խօսակցութիւնը քեզի համար շատ վտանգաւոր պիտի ըլլայ...ուժգին պատճառ մը կայնայ մահ սպառնալիքդ, և երկարաւոր բաժանումէ մ'ետքն...իշխանին տեսքը...վաղեմի յիշատակները...

— Տուր ձեռքդ, եղբայր իմ — ըսաւ Սառա։ Ցետոյ իր անդրդուելի արքին վրայ հինգով Թոմաս Սէյդօնին ձեռքը, սառնագին ժպիտով մը յարեց.— Մինչև այլեայլած եմ։

— Ո՛չ...ոչ ինչ...ոչ ինչ...ուժգին Թոռնտ մը չեմ զգար բնաւին — ըսաւ Սէյդօն սպրդութեամբ. դիտեմ թէ ինչ իշխանութիւն ունիս քու անձիդ վրայ...բայց այսպիսի պարագայի մը մէջ...բայց երբ Թագի և մահուան խնդիրը մ'է քեզի համար...վասն զի այս յետին յոյսիդ կորուստը քեզ մահացեր պիտի ըլլայ...յիրաւի քու անդորրութիւնդ զիս կը շփոթէ։

— Ինչքա՜ն համար կը զարմանաս, եղբայր իմ...։ Մինչև յայսօր միթէ չգիտես, ոչ, ոչ բան մը, երբէք այս մարմարէ սիրտս Թոռնտ հանած չէ...։ Մինակ ազգութեան Թագը ձախիս վրայ զգալու օրս պիտի

Թնդայ սիրտս...։ Ռոռոլֆին ձայնը կը լսեմ...Թող գիս առանձին...։

Երբ Ռոռոլֆ սրահիկը մտաւ, իր ակնարկն արդահատութիւն կը յայտնէր. բայց երբ Սառան տեսաւ իր թիկնաթոռին վրայ նստած և գրեթէ զարդարուած, զարմանքէն ետ ետքաշուեցաւ, իր կերպարանքը շուտ մը ախտաւ և կասկածոտ երեսքի մ'առաւ...։ Կոմսուհին անոր միտքը դուշակելով՝ ըսաւ անուշ և տիար ձայնով մը. — Կարծէիր թէ հոգեվար պիտի դանես գիս...կզայիր իմ վերջին շունչս ընդունելու, այնպէս չէ՞...։

— Միշտ հոգեվարներու յետին ախտերը նուիրական սեպած եմ...բայց եթէ ձեր միտքը սրբապիղծ խաբէութիւն մ'է...։

— Վստահ եղիր — ըսաւ Սառա Ռոռոլֆին խօսքն ընդհատելով — վստահ եղիր, ես ձեզ չխաբեցի...կարծեմ մէկ քանի ժամ ունիմ միայն ապրելու։ Այս վերջին տիճնասիրութեանս ներեցէք...։ Սովորաբար հոգեվարի մը ճգնաժամին կ'ցորդ չարագոյժ երևոյթը ձեզնէ հեռացնել ուզեցի...ուզեցի մեռնիլ այն կերպով հպատակ էնչպէս որ հպատակեր էի երբ առաջին անգամ ձեզ տեսայ...։ Աւաղ, տասնամեայ բաժանումէ ետքն, ահա վերջապէս պիտի տեսնենք...։ Շնորհակալ...ահ, շնորհակալ եմ...։ Բայց դուք ալ փառք տուէք Աստուծոյ որ իմ վերջին աղաչանքս լսելու ձեզ ներշնչեց։ Եթէ մերժէիք...հետս պիտի տանէի դաղտնիք մ'որ կենացդ ուրախութիւնն...երջանկութիւնը պիտի ըլլայ...։ Ուրախութիւն մ'որ դոյզն ինչ տրտմութեամբ խառն է...երջանկութիւն մը քիչ մ'աւտտութիւնով խառն...ինչպէս ամէն մարդկային երանութիւն. բայց այս երանութիւնն, անշուշտ մնացած օրերուդ կիսոմիս՝ի հարկին կը դնէիք...։

— Ինչ ըսել կ'ուզէք — հարցուց անոր իշխանը զարմանօք։

— Այո, Ռոռոլֆ, եթէ երկած չըլլայիք...այս դաղտնիքն ինձի հետ դերեզմանս պիտի մտներ...և այս պիտի ըլլար իմ միակ վրէժս...։ Եւ դարձեալ...ոչ, ոչ...այս տսկալի արիութիւնը չպիտի ունենայի...։ Թէև շատ տառապանք քաշել տուիր ինձ, դարձեալ սոյն դերադոյն երջանկութիւնը ձեզի հետ պիտի վայելէի, զոր, իմնէ աւելի բարեբաստիկ ըլլալովդ, երկար, շատ երկար ատեն պիտի վայելէք, յուսամ...։

— Բայց նորէն կ'ըսեմ, տիկին, ինչ է խնդիրը։

— Երբ զայն իմանաք ... չպիտի զարմանաք թէ ինչու համար կը յառաջիմ իսկոյն յայտնելու, վասն զի այս յայտնութիւնն երկնէց մէկ հրաշքը պիտի համարիք ...։ Բայց, այլընդակ բան, ես որ մէկ խօսքով կրնամ կենացդ մէջ երբէք չզգացած երջանկութիւնդ ձեզ պատճառել ... կ'զգամ, թէև այժմ օրերս ու վայրկեաններս հասնելու մօտ են, անսահմանելի դոհունակութիւն մը կ'զգամ աւնկալութիւնդ երկարելու ...։ Ասկէ զատ ... ձեր սիրտը կը ճանչեմ ... և թէև բնաւորութիւնդ անվրդով է, կը վախնամ այսպիսի անհատատալի դիւտ մ'ատեղ ձեզ առանց անոր պատրաստելու ...։ Շանթահար ուրախութեան այլայլութիւններն ալ իրենց վտանգն ունին ...։

— Ձեր դեղնութիւնը կ'աւելնայ ... հաղիւ թէ բուռն այլայլութիւնդ կը զսպէք — ըսաւ Ռոտոլֆ. — այս ամէնն, ինչպէս որ կը կարծեմ, ծանր է և հանդիսաւոր ...։

— Ծանր և հանդիսաւոր — վրայ բերաւ Սատա այլայլուն ձայնով մը, վասն զի իր սովորական անվրդով բնաւորութեան հակառակ, Ռոտոլֆին ընելիք յայտնութեան անհնարին կարեւորութեան խորհելով, իր կարծածէն աւելի ևս կը յուզուէր, ուստի երկարադոյն չկրնալով ինքզինքը զսպել, դոչեց նա.

— Ռոտոլֆ ... մեր աղջիկը դեռ կենդանի է ...։

— Մեր աղջիկը ...։

— Դեռ կ'ապրի, կ'ըսեմ ձեզ ...։

Այս խօսքերը՝ ճշմարտութեան շեշտն որով արտասանեց զանոնք, ինչպէս սիրտը սաստիկ խռովեցին։ — Մեր աղջիկը ... — կրկնեց նա Սատային թիկնաթոռին մօտ գալով շտապաւ — մեր աղջիկը, մեր զաւակը։

— Չէ, մեռած չէ, անդրժելի փաստեր ունիմ ձեռքս ... պիտեմ ճշմարիտ է ...։ Վաղը զանի պիտի տեսնէք։

— Իմ աղջիկս ... իմ աղջիկս ... — կրկնեց Ռոտոլֆ ապշութեամբ — միթէ կարելի՞ է, միթէ ինչ է։ — Յետոյ՝ յանկարծ այս դէպքին իրեն անհատանական երևելով և Սատային կողմէն խաբէութեան որս ըլլալու վախնալով, դոչեց նա. — Ո՛չ ... ո՛չ ... երազ մ'է այս ... անկարելի է այս ... զիս կը խաբէք ... հնարք մ'է, անարժան ստու-

թիւն մ'է ...։ Ձեր փաստերուն կը ճանչեմ, պիտեմ թէ ինչ բանի կարող էք, այս խաբէութեան նպատակը կը դուշակեմ։

— Լաւ, ճշմարիտ կ'ըսէք ... ամէն բան ձեռքէս կգայ ...։ Այո, միայն դրեր էի որ ձեզ պատրեմ ... այո, մահատու հարուածն ընդունելէն քանի մ'օր առաջ, կամեր էի նորահասակ աղջիկ մը գտնել ... զոր մեր զաւկին տեղ ձեզի պիտի ներկայէի ...։ Այս խոստովանութենէ ետքը ... կարելի է խօսքիս հատաք ... կամ լաւ ևս, պիտի ստիպուիք ստուգութեան դլուխ ծռել։ Այո, Ռոտոլֆ ... կը կրկնեմ ձեզ ... մեր ողբած աղջկան տեղ ուրիշ աղջիկ մը դնելու որոշեր էի, բայց Աստուած ուզեց որ, այս սրբապղծ սակարկութիւնն ընելու առենս ... մահու չափ հարուած մ'ընդունիմ ...։

— Դո՛ք ... նոյն միջոցին ...։

— Աստուած ուզեց նաև որ ինձ առաջարկեն ... այս ստոր ու պատիր դերը խաղալու համար ... դիտէք զով, մեր աղջիկը ...։

— Մի՛թէ ցնորեր էք ... յանուն Աստուծոյ։

— Ո՛չ, ցնորած չեմ ... Ռոտոլֆ ...։ Սոյն արկղիկին մէջ, իմ ըսածիս ճշմարտութիւնն ապացուցանող թղթերով ու պատկերով մը, արիւնարատ թուղթ մը պիտի գտնէք ...։

— Ձեր արիւնո՞վ արատած։

— Այն կինն որ մեր աղջկան կենդանի ըլլալն ինձ կ'ինձգնէր, նոյն յայտարարութիւնը գրել կտար ինձ ... երբ դաշունի հարուածով մը զարնուեցայ։

— Եւ ո՞վ էր այս կինն. ինչպէս պիտէր ...։

— Այն կնկան յանձներ էին մեր աղջիկն ... երբ փոքր էր ... զանի իբր մեռած հրատարակելով։

— Բայց այս կինն ... անունն ինչ է ... միթէ արժանահաւատ կ'ըն մ'է. ո՞ւր ճանչեցիք զինքը։

— Ձեզ ըսի, Ռոտոլֆ, որ այս ամէնը ճակատագրային, նախախնամական բաներ են ...։ Քանի մ'ամիս առաջ ... թշուառութենէ ազատելով նորաբոյս աղջիկ մը դիւղը գրկեր էիք ...։ Նախանձն, ատելութիւնը զիս կը մոլորեին ... այն ըսած ... կնկանս ձեռք ... այն աղջիկն արևանգել տուի ...։

— Եւ սոյն դժբաղդ աղջիկը Սէն–Լազար տարին։

— Ո՛չ տակաւին կը դանուի…։

— Հիմակ այն տեղ չէ…։ Ա՛հ, տիկին, դեռ չդիտէք թէ ինչ ծոսկալի չարիք հասուցիք…այն տարաբաղդ օրիորդն իմ դրած տեղէս հանելով…բայց…։

— Ա՛յս դեռաբոյս աղջիկը հիմակ Սէն–Լազար չէ՛ կ՚ըսէք — դոչեց Սառա զարհուրելով — և ի՞նչ նոր չարիք հասած է։

— Ընչասէր գազան մ՚անոր կորուստը կը փափաքէր։ Զանի դեռ ոտին մէջ խղդեցին, տիկին…։ Բայց պատասխան տուէք…կ՚ըսէք թէ…։

— Իմ աղջի՛կս…— գոչեց Սառա Ռօտոլֆին խօսքն ընդհատելով, և շիտակ կանգնելով, մաբմարէ արձանի պէս անշարժ։

— Ի՞նչ կ՚ըսէ, Աստուած իմ. — գոչեց Ռօտոլֆ։

— Իմ աղջիկս…— կրկնեց Սառա, որուն դէմքը յուսահատութենէ կապոյտ, ահռելի դոյն մ՚առաւ, — իմ աղջիկս սպաննեցի՛ն…։

— Լա Կուալէօզ իր աղջի՛կն է…— կրկնեց Ռօտոլֆ և սոսկումով ետ ետ քաշուեցաւ։

— Լա Կուալէօզ…այո՛…այս տունը տուաւ ինձ լա Շուէդ մականունեալ կինը…։ Մեռա՛…մեռա՛…— վրայ բերաւ Սառա միշտ անշարժ, միշտ անթարթ աչօք. — զանի սպաննեցի՛ն…։

— Սառա՛. — վրայ բերաւ Ռօտոլֆ՝ որ կոմսուհիին պէս դոյնը նետեր և ահռելի երեսլիճ մ՚առեր էր — ուշաբերեցէք…պատասխան տուէք…լա Կուալէօզ…այն դեռաբոյս օրիորդը զոր Պուգվալի ադարակէն լա Շուէդին ձեռօք յափշտակեցիք…էր…։

— Մեր աղջի՛կը…։

— Ա՛յն…։

— Եւ զանի սպաննեցի՛ն…։

— Ո՛չ, ո՛չ…ո՛չ…ցնորք է…այս կարելի բան չէ…։ Ո՛չ, չդիտէք թէ ինչ սոսկալի կ՚ըլլար այդպիսի բան մը…Սառա՛…ուշաբերեցէք…հանգարտօրէն խօսեցէք ինձ։ Նստէք…փարատեցէք ձեր յուզմունքը…։ Շատ անգամ նմանութիւնները կը պատուին, երբեմն որ կը խաբեն։ մարդս որչափ հակամէտ է փափաքած բանին հաւատ ընծայել…։ Ըսածս յանդիմանութիւն չէ ձեզ…բայց լաւ բացատրեցէք ինձ…ըսէք ինձ թէ ինչ պատճառներ ունիք այդպէս

ճորհելու, վասն զի կարելի բան մը չէ այդ…ո՛չ, ո՛չ, պէտք չէ որ այս այսպէս ըլլայ…և իրօք ալ չէ։

Պահ մը լռութիւն պահելէն ետև՝ կոմսուհին իր զգաստութիւնը ամփոփեց, և Ռօտոլֆին ըսաւ տակաւ ձայնով մը. — Ձեր ամուսնութիւնն իմանալով՝ ես ինքս ալ ամուսնանալու խորհելով չկրցայ իմ քոյրս պահել մեր աղջիկն, այն ատեն չորս տարեկան էր…։

— Բայց ես այն ատենն էր որ զանի, ես…խնդրեցի ձեզնէ…ապաշանօք…— գոչեց Ռօտոլֆ աղէ խարշ ձայնով մը — և նամակներս անպատասխան մնացին…։ Անգամ մը միայն դրեցիք և այն ալ իր մահը կը յայտնէր ինձ…։

— Ձեր քահանային ընթացքէն ոխս առնուլ ուզեցի զգաստութիւնս ժողվելով…։ Այդ բանն անարժան էր։ Բայց միտ դրէք ըսածիս…կ՚ըզգամ որ հոգիս կ՚ապաւի, այս վերջին հարուածը զիս կը խորտակէ…։

— Ո՛չ, ո՛չ, ձեզ չեմ հաւատար…ձեզ չեմ ուզեր հաւատալ…։ Լա Կուալէօզ…իմ աղջիկս ըլլայ…։ Ո՛հ, Աստուած իմ, այդպիսի բան մը բնաւ չեմ թողուր որ ստուգուի։

— Մտիկ ըրէ, կ՚ըսեմ ձեզ։ Երբ չորս տարեկան եղաւ, եղբայրս իմ մէկ հին սպասաւորին որբևայրին, տիկին Սէրաֆինին յանձնեց աղջկիս հողը մինչև որ դիւերօթիկ դպրոց մը մտնելու տարիքը հասնի…։ Մեր աղջկան ապագան ապահովելու մտօք սէտք եղած դումարն եղբօրս ձեռօք արդարասիրութեան կողմէ երևելի նպաստի մ՚առանդեց։ Այս մարդուն և տիկին Սէրաֆինին զիրեմ՝ որ նոյն ժամանակին ինձ և եղբօրս ուղղուած էին, ահա այս տեղ…սա արկղին մէջն են…։ Տարիէ մ՚ետքը դրեցին ինձ որ աղջկանս առողջութիւնը կը վատթարի…ուր ամիս ետքը՝ թէ մեռեր է, և ինձ ղրկեցին իր մահուիլը։ Նոյն միջոցին՝ տիկին Սէրաֆէն ծանր գէրբրանի ծառայութեան մատաւ՝ մեր աղջիկը լա Շուէդին յանձնելով այս պահուս Ռօշֆօրի թիատրանը գտնուղ սպիրատի մը ձեռօք։ Լա Շուէդին այս յայտարարութիւնը գրել սկսեր էի, երբ զիս զարկաւ նա։ Այս թուղթը հոս է…մեր աղջկան չորս տարուս եղած ատեն քաշուած լուսանկարով։ Քննեցէք ամէն բան, նամակները, յայտարարութիւնը, լուսանկարը, և դուք որ տեսաք…այն տարաբաղդ աղջիկն…այնուհետև դատեցէք։

Ա յս խօսքերէն ետքն՝ որով իր դժը սպառեցան՝ Սառա իր թեւաթոռին վրայ ընկաւ ընչասպառ։

— Ռօտոլֆ այս յայտնութեան վրայ շանթահար մնայ։ Կան այնպիսի առակներ, քսանմեկի փորձանքներ որոց մարդ հաւատ չընծայելու կը ջանայ մինչեւ որ անժխտելի ապացոյցներ մը չբռնադատուի··· Ռօտոլֆ՝ Փլէօր–տը–Մարիին մահուան վրայ աներկիւղ՝ լոկ յոյս մ՚ունէր, այս էր համոզուիլ որ Փլէօր–տը–Մարի իր աղջիկը չէր։ Ա հարիւր հանդարտութեամբ մ՚որ Սառան զարհուրեցուց, սեղանին մօտեցաւ, արկղիկը բացաւ և սկսաւ մի առ մի նամակները կարդալ և անոնց կցորդ թղթերը խղճահար ուշադրութեամբ քննել։

Ա յս նամակներն որ՝ թղթատան դրոշմն ու թուականը կը կրէին, և նօտարին ու տիկին Սէրաֆէնի կողմէ Սառային ու եղբօրն էին գրուեր, Փլէօր–տը–Մարիին մանկութեան և անոր յատկացած դաստիարակութեան վերաբերէին··· Ռօտոլֆ սոյն գրակցութեան վաւերականութեան վրայ չէր կարող տարակուսիլ։

Լա Շուէդին յայտարարութիւնն ահա ի՛ստուգուէր Ռօտոլֆին հրամանաւ առնուած տեղեկութիւններուն համեմատ՝ որ ակներև կը յայտնէին թէ՝ այն տեն Ռօշֆօր գտնուող եղեռնագործ՝ Բիէր Թուրնիին անուն մարդն է որ Սէրաֆէնին ձեռքէն է առեր Փլէօր–տը–Մարիին լա Շուէդին աւանդելու···այն լա Շուէդն՝ զոր անբաղդ աղջկին խիստ ճանչեց եւքէն Ռօտոլֆին առջև՝ օկրուհիին կապիտօնը։

Մահադիրն ալ ըստ կանոնի գրուեր էր. բայց նոյն ինքը Գէերրան Սէսիլին խոստովաներ էր որ սոյն ստորագրութիւնն ահագին գումարի մը յաջողութեան ծառայեր էր, և թէ այն աղջկին՝ որուն անուան իբր կենաւոր (viager) եկամուտ յատկացած էր սոյն գումարը, Ռավաժէօրի կղզին Մարսիալենց ձեռք գետին մէջ ընկղմեր է։ Եւ հետևապէս Ռօտոլֆ անդուլ և սոսկալի կսկիծով թէև ակամայ, սա համոզուեր ստացաւ թէ՝ լա Կուալէօզ իր աղջիկն էր և թէ մեռած էր։

Ա յս եղաւ դժբաղդութիւնն իրեն համար··· որ կարծես թէ այս համոզումը հաստատելու ամէն ինչ կը նպաստէր։ Իշխանը նոյն իսկ նօտարին առած փաստերուն վրայ առ Սէսիլի, ծաք Գէերրանը դատարանէն առաջ՝ լա Կուալէօզին համար ունեցած համակրութենէ շարժեալ՝ պէտք եղած հարց ու փորձն ընելէ առեր էր յԱնգիեր և

տեղեկացեր էր որ իրօք երկու կին, մին պառաւ և միւսը նորատի, պեղջային հագուստով, Ռավաժէօրի կղզին երթալու ատենին նզդուեր էին, և հասարակաց ձայնը Մարսիալենքը կ՚ամբաստանէր իբր հեղինակ այս նոր ոճրին։

Վերջապէս ըսենք, որ տոքտօր Կրիֆօնի, Սէն–Րըմի կոմսին և լա Լուվին խնամոց հակառակ՝ Փլէօր–տը–Մարի որ երկար ատեն յոտահաս վիճակի մէջ կը դանուէր, հազիւ հիւանդութենէ կ՚ելլէր, և իր մարմնային ու բարոյական տկարութիւնն այնքան մեծ էր որ չկրցեր էր իր կացութիւնը յայտնել ոչ տիկին Ծօրժին և ոչ Ռօտոլֆին։

Պարագաներու այս նոյնամէտ բերմունքը չէր կրնար իշխանին ամենաթեթև յոյս մ՚ազդել։

Վերջին փորձ մ՚ալ ունէր կրելու։

Ի վերջէ աչքը նետեց կենդանապրին՝ որուն նայելու գրեթէ վախցեր էր···։ Ա յս հարուածն ահռելի եղաւ···։

Սոյն մանկային և հմայելի դէմքը տեսնելուն, որ արդէն գեղանի էր այն դեղեցկութեամբ որ քերովբէից յատուկ է, ակներև դառաւ Փլէօր–տը–Մարիին դէմքն···իր բարակ և շիտակ քիթն, իր ազնիւ ճակատն, իր պզտիկ բերանն որ արդէն փոքր ինչ տրտմագին էր···։ Վա՜ն զի, կ՚ըսէր տիկին Սէրաֆէն առ Սառա՝ Ռօտոլֆին կարդացած մէկ նամակին մէջ. «Օրիորդը ձիւղ էր մայրը կը փնտռէ և շարժուելով է։» ճիշդ այն և նոյն վճիտ և անուշ կապոյտ մեծ աչերն էին···հոգիդ ըլլա՜նի կապոյտ, ըսեր էր լա Շուէդ Սառային, սոյն մանրանկարին վրայ ճանչնալով այն տարաբաղդիկ օրիորդին դէմքը, զոր հալածեր էր Բէկրիօզ անունով երբ փոքրիկ էր, և լա Կուալէօզի անունով երբ հորհաս աղջիկ մը։

Ռօտոլֆ այս նկարը տեսնելուն՝ իր սրտայոյզ և բուռն զգացումներն արտասուքէն խաբանեցան։ Վշտաբեկ ընկաւ թիկնաթոռի մը վրայ և իր երեսը հեծկլտալով պահեց երկու ձեռներուն մէջ։

Մինչդեռ դառնապէս կ՚արտասուէր Ռօտոլֆ, Սառաի դէմքին գծերը զգալի կերպով կը քայքայէին։ Իր փառասէր կենսաց երազն իրականալու ժամուն մօտ՝ կը դիտեր որ մինչ ցայն կէտ իրեն ոչխ տուղ յոյսը կը թռէր անյարիր։ Ա յս ահռելի պատրանքն մահաւէտ վերդործութիւն մը (réaction) պիտի ունենար պահ մը լաւութեան դարձող

ուղղութեանը վրայ։ Կամուրջին իր թիկնաթոռին վրայ փառաւած՝ տեսդային սարսուռով մը կը յուզուէր, իր ծնկերուն վրայ պրկուն ձեռները խաչաձեւ դրեր էր, անքթիթ ու ահաբեկ Ռոտոլֆին առաջին խօսքին կ'սպասէր։

Իշխանին բնաւորութեան թափը ճանչնալուն՝ կը գուշակէր որ այնքան անվեհեր և անողոքելի մարդուն արտասուքը գրգռող այս վշտալի տագնապին ահաւոր զայրոյթ մը պիտի յաջորդէր։

Ցանկարծ Ռոտոլֆ գլուխը վերուց, արտասուքը սրբեց, ոտքի վրայ ելաւ և Սառային մօտ գալով՝ թևերը կրծքին վրայ խաչաձև դրած, դէմքը սպառնալի, անողորմ ... քանի մը վայրկեան լռելեայն զանի նկատեց, ապա խոշ ձայնով մ'անոր ըսաւ.

— Ա յս այսպէս պիտի ըլլար...իմ հօրս դէմ սուրս քաշեցի... զաւակս կը քաշէ իմ մեղքս...ահա հայրասպանութեան արդար պատիժը...։ Մտիկ ըրէք ինձ, տիկին...։ Պէտք է դիտնաք այս հանդիսաւոր ժամուն թէ ձեր անհաշտելի փառասիրութիւնը, ձեր զազանային ինքնամոլութիւնն ինչ չարիք պատճառեց...։ Կը լսէք, անսիրտ և անհաւատ կին, կը լսէք, վատազգի մայր...։

— Թողութի՛ւն...Ռոտոլֆ...։

— Ձկայ Թողութիւն ձեզի համար...որ երբեմն, անկեղծ սիրոյս անզուգ ծնալով ձեր վատթար դաստիարակութեան՝ ի նպաստ՝ սատնութեամբ օգտիլ կը ջանայիք վնհանձն և անձնուէր տրփանքէ մը՝ որուն մանկակից ըլլալ կը ձևայնէիք...ձկայ Թողութիւն ձեզի որ որդին հօրը դէմ գինեցիք...։ Ձկայ Թողութիւն ձեզի որ՝ փոխանակ զաւկին վրայ բարեպաշտօրէն հսկելու, վարձկան ձեռներու յանձնեցիք, որպէս զի ձոխ ամուսնութեամբ մ'ընչասիրութիւնդ դոհ ընէք...ինչպէս որ արդէն մոլեգին փառասիրութիւնդ յագեցուցեր էիք ձեզի հետ կարդուելու մղելով զիս...։ Ձկայ Թողութիւն ձեզի որ իմ դատաւորիս սրդիս զաւակս մերժելէն ետև՝ սրբապիղծ խաբկանօք անոր մահուան պատճառ եղաք...։ Անէծք թափին գլուխդ...այդ գլուխդ...որ իմ և տհմիս չար ոգին եղաւ...։

— Ո՛հ...Ատուած իմ...դութ չունի...։ Թոյլ տուէք...թոյլ տուէք ինձ, գոյչք։

— Ձեզ ըսի որ...ինձ մտիկ պիտի ընէք...։ Կը յիշէք արդեօք

ձեզ տեսած վերջին օրս...տասն եօթ տարի կայ...չէիք կարող աւելի ևս ծածկել մեր գաղտնի միութեան հետևանքն, այն միութեան որ՝ ձեզի պէս՝ ես ալ անլոյծ կը կարծէի...։ Հօրս անողոքելի բնաւորութիւնը կը ճանչէի...գիտէի թէ ինձի համար ինչ քաղաքական ամուսնութիւն մ'որոշեր էր...։ Իր սրտմտութեան դէմ դիմագրաւ՝ բացէ ի բաց յայտնեցի որ Աստուծոյ և մարդկան առջև իմ կինս էք...թէ քիչ ատենէն աշխարհ պիտի գայ զաւակ մը՝ մեր սիրոյն պտուղը...։ Սոսկալի եղաւ հօրս բարկութիւնը...չէր ուզեր իմ ամուսնութեանս հաւտալ...անկարելի կը թուէր իրեն այսքան յանդգնութիւն...։ Սպառնաց իր բարկութեան հուրը թափել գլխիս եթէ նորէն այսպիսի յիմարութեան վրայ խօսիմ...։ Ան ատենը խենդի պէս կը սիրէի ձեզ...ձեր ստասպատիր հրապոյրներէն խաբուելով...կարծէի թէ արուրի պէս սիրտդ ինձի համար կը բախէր...։ Պատասխան տուի հօրս որ երբէք ձեզնէ զատ կին մը չպիտի ունենամ...։ Ա յս խօսքիս վրայ, իր զայրոյթը չափ չգնեցաւ, խիստ նախատական անուններ տուաւ ձեզ, զոչեց որ մեր ամուսնութիւնն անվաւեր է, թէ ձեր ժպրհութիւնը պատժելու համար քաղքին մէջ առակ նշանակի պիտի ընէ ձեզ...։ Իմ մոլար տափանքիս...բուռն բնաւորութեանս անսալով...համարձակեցայ հրամայել իմ հօրս, իմ վեհապետիս...որ իմ կնկանս վրայ այնպէս չխօսի...մինչև իսկ համարձակեցայ անոր սպառնալ։ Ա յս նախատինքին վրայ զայրացած՝ հայրս ձեռքն իմ վրայ վերուց. կատղութիւնը զիս կուրցուց...սուրս քաշեցի...անոր վրայ վազեցի...։ Եթէ Մըրմի վրայ հանդիպելով զիս չարդիլէր...իրօք հայրասպան պիտի ըլլայի...ինչպէս որ եղեր էի խորհրդով...։ Կը լսէք...հայրասպան...։ Եւ ինչո՞ւ, ձեզ...ձեզ պաշտպանելու համար...։

— Աւաղ, անտեղեակ էի այս դժբաղդութեան...։

— Ընդ ունայն կարծեր էի թէ յանցանքս քաւեցի...այսօր գլխիս եկած փորձանքն իմ պատիժս է...։

— Բայց միթէ ես ալ ձեր հօրը խստութենէ բաւական տառապանք չկրեցի՞, քանի որ մեր ամուսնութիւնը լուծեց։ Ինչո՞ւ կ'ամբաստանէք զիս որպէս թէ ձեզ չսիրեցի...։

— Ինչո՞ւ համար...— զոչեց Ռոտոլֆ անոր վրայ նետելով արհամարհական շանթահար ակնարկ մը։ — Ուրեմն դիտցիք պատ-

Ճառն, և մի զարմանաք այսուհետև ինձ ազդած սոսկումիդ վրայ…։ Ա՛յս դժնդակ տեսարանէն ետքն որ հօրս կենաց դէմ սպառնացեր էի…անձնատուր եղայ։ Խիստ դաղտնի տեղ մը պահեցին զիս։ Բօլիսօրի՝ որուն միջնորդութեամբը մեր ամուսնութիւնը կատարուեր էր, ձերբակալ եղաւ. հաստատեց որ սոյն միութիւնն անվաւեր էր, թէ պսակող կրօնաւորը սուտ կրօնաւոր մ՚էր և թէ դուք, եղբայրդ և ես, ֆոաբուեր էինք։ Հօրս իրեն դէմ ունեցած բարկութիւնը դադրելու համար, Բօլիսօրի ասով չշտացաւ. ձեր կողմէն եղբօրդ դրուած մէկ համակը՝ զոր ձեռք ձգեր էր Սէյդօնի ըրած մէկ ճամբորդութեան ժամանակ, հօրս յանձնեց։

— Երկչի՜ն…միթէ կարելի է։

— Հիմակ կը հասկնաք թէ ինչ է իմ արհամարհանքիս պատճառը։

— Ո՛հ, բաւական…բաւական է…։

— Սոյն նամակին մէջ ձեր փառասիրական խորհուրդներն երևան կը հանէիք զզուելի լրբութեամբ մը…։ Զիս սառնապին քամահանքով կը նկատէիք, ես միայն վհատութեան բաղդիդ՝ ինչպէս որ դուշակեր էին, գործին էի…վերջապէս կը փափաքէիք որ…հայրս օր առաջ մեռնի…։

— Քանի՛ դժբաղդ եմ…։ Հիմակ ամէն բան հասկցայ։

— Եւ ձեզ պաշտպանելու համար…ես հօրս կենաց սպառնացեր էի…։ Երբ միւս օր առանց յանդիմանութիւն մ՚ուղղելու ինձ, այն նամակը ցցուց…այն նամակն որուն մէն մի տողը սրտիդ սևութիւնը կը յայտնէր, ուրիշ բան չկրցայ ընել այլ ծնկի գալ և թողութիւն հայցել։ Ա՛յն օրէն վեր անողոքելի խայթ մը զիս կը տագնապէր։ Շատ չանցաւ Գերմանիաէն հեռացայ երկար ուղևորութիւններ ընելու մտօք, այնատեն մտադրած ապաշխարանքս սկսաւ…և այս ալ կեանքիս հետ պիտի վերջանայ…։ Խարիքը վարձատրել, չարիքը հալածել, տառապեալները մխիթարել, մարդկութեան ամէն վէրքերը քննել քանի մը հոգիներ կորստեան անդնդէն ազատելու համար…ահա այս է յանձն առած պաշտօնս։

— Եւ այս պաշտօնն ազնիւ է և սուրբ…ձեղի արժանի է…։

— Եթէ այս ուխտիս վրայ կը խօսիմ—յարեց Ռօտոլֆ արհամարհանօք — այս ուխտիս վրայ, զոր՝ իմ կարողութեանս համեմատ՝ կա-

տարեցի ուր որ գտնուեցայ, ձեղնէ դովուելու համար չէ բնաւ…։ Ուրեմն ինձ մոխիկ ըրէք. Անցածներս Գրանսա հասայ. այս քաղքիս մէջ բնակութիւնս առանց ապաշխարական գործեր ընելու պիտի չանցնէր։ Եթէ մէկ կողմէ բարեկիր գժբաղդներու օգնել էր միտքս, միւս կողմէն կը փափաքէի ճանչնալ այն մարդիկն որ թշուառութեան ներքև կը տառապին, կ՚ամբանին և կը վտարարին, քալ դիանալով որ պատեհ առթիւ արուած օգնութիւն մը, քանի մը վհհանձնական խօսքեր, շատ անգամ բաւական են թշուառ մ՚անդնդէն ազատել…։ Անձամբ դատելու համար՝ քննելու փափաքած մարդկան արտաքին կերպարանն ու լեզուն առի…։ Ահա իմ մէկ խուզարկութեանսատենն էր որ…առաջին անգամ…հանդիպեցայ…։ — Ցետոյ, որպէս թէ բերանը չէր երթար սոյն սոսկալի յայտնութիւնն ընելու, Ռօտոլֆ յարեց, սկսի մը վարանելէն ետև.

— Ո՛չ…ո՛չ, արիութիւնս կը պակսի ըսելու…։

— Ուրիշ ինչ ունիք յայտնելու ինձ, Աստուած իմ։

— Շատ չանցած պիտի իմանաք…բայց — յարեց արհնալի հեղնութեամբ մը — անցելոյն հոգն այնքան կը տանիք որ Գրանսա դառնալէս առաջ պատահած դէպքերուն վրայ պիտի խօսիմ ձեզ…։ Երկար ճամբորդութիւններ ընելէս ետքը՝ Գերմանիա դարձայ, և փութացի հօրս հրամանները կատարելու…։ Բրուսիոյ իշխանութիւն մը հետ ամուսնացայ…։ Իմ տարակայութեանս ատեն մեծ–դքսութենէ արտաքսուեր էիք։ Վերջէն իմանալով որ Մակ–Կրէկօր կոմսին հետ կարդուեր էք, թախանձագին աղջիկս խնդրեցի ձեզմէ. պատասխան չտուիք ինձ. Թէև շատ հետաքննութիւններ ընել տուի, չկրցայ երբէք իմանալ թէ ուր ղրկեր էիք այն տարաբաղդ աղջիկն, որուն ազատութեան համար հայրս առատաձեռնութեամբ պէտք եղած ծախսն ըրեր էր…։ Տաս տարի կայ որ ձեր կողմէն եկած նամակէն խնայայ որ մեր աղջիկը մեռեր է…։ Աւաղ, երանի թէ այն ժամանակ իրօք մեռած ըլլար…որով չպիտի դիանայի այն անպարմանելի վիշտն որ այսուհետև իմ կենացս յուսահատութիւնը պիտի ըլլայ։

— Հիմակ ալ չեմ զարմանար — ըսաւ Սառա տկար ձայնով մը — թէ ինչու համար ձեր ատելութեան առարկան եղայ…կ՚զգամ որ այս վերջին հարուածին ալ չպիտի դիմանամ և պիտի մեռնիմ…։

Ե՛հ, այո, կը խոստովանիմ··· դուռդրեթինն ու փառասիրութիւնն իմ կորուստիս պատճառ եղան··· Անգէտ ըլլալով քանի՛ իրաւունք ունիք դիս քամահելու··· առելու··· իմ յիմար յոյսերս քան առաջինն առելի բորբոքեցան··· Երկուքդիս ալ միասին այրի մնալով և ազատ՝ նորէն սկսայ հաւատ ընծայել այն մարգարէութեան որ ինձ Թագ մը կը խոստանար··· և երբ դիտուածով աղջիկս դուայ··· կարծեցի թէ այս անակնկալելի բաղդիս մէջ նախանձաւորութեան վշիռը կայ··· Ա՛յո···միևնոյն արդար կարծեցի որ առ իս առելութիւնդ զանկիզ սիրոյն տեղի սկսի տայ··· և թէ ինձի հետ սկսի միանայիք որպէս զի աղջկիդ վայել առատձանն շնորհէք անոր···

— Լա՛ւ ուրեմն, Թող ձեր գարշելի փառասիրութիւնը շատանայ, և պատժուի՝ Ա՛յո, թէև սոսկում կ՚ազդէք ինձ, այո, իմ զաւակիս ահռելի դժբաղդութիւններուն հողս, ինչ կ՚ըսեմ, յարգս···սկսի ստիպէր զիս··· որչափ որ վերջին ձեղնէ զատուած ապրելու որոշած ըլլամ···սկսի սակսէր զիս՝ իմ աղջկանս ծնունդն օրհնաւոր դարձող առանութեամբ մը, իր կացութիւնն այնքան շքեղ, բարձր ընել, որչափ որ թշուառ եղեր էր···

— Ուրեմն չէի սխալեր···վա՛յ···վա՛յ դլխիս···ալ շատ ուշ է···

— Ո՛չ, քաջ գիտեմ, դուք ձեր աղջկան մահը չէք ողբար, այլ այն քարձր աստիճանին կորուսան որուն եաւէն ընկեր էիք անողոքելի յաստութեամբ մը···Լա՛ւ ուրեմն, Թող այս վաստանուն յաւերն ձեր վերջին պատուհասն ըլլան···

— Ա՛յո, վերջին···վասն զի, ալ չսկսի դիմանամ···

— Բայց մեռնելէն առաջ պէտք է գիտնաք··· թէ երեսի վրայ ձգած առեներդ վեր աղջիկդ ինչպէս անցուց իր կեանքն։ Արդեօք կը յիշէք այն գիշերն որ դուք և եղբայրդ Մ՚իշնաքաղքին մէկ որջին մէջ իմ եաւէս ընկաք։

— Կը յիշեմ, բայց ինչո՞ւ համար այդ հարցումն··· անկարկդ պիս կը սաւեցնէ։

— Ան որջը գալով տեսաք, այնպէս չէ՞, աղտեղի փողոցներուն անկիւնը···խեղճ արարածներ···որ··· բայց ոչ···ո՛չ···չեմ իշխեր — ըսաւ Ռօտոլֆ իր դէմքը ձեռներուն մէջ ծածկելով — չեմ իշխեր···իմ խօսքերս ահ կ՚ազդեն ինձ։

— Եւ ինձ ալ կ՚ազդեն···ուրիշ ի՞նչ նոր բան կայ, Աստուած իմ։

— Ան արարածները տեսաք, այնպէս չէ՞ — յարեց Ռօտոլֆ ինքն իր վրայ սոսկալի ձիդ մ՚ընելով· — Տեսաք այն կիներն՝ իրենց սեռին նախատինքը··· լա՛ւ··· անոնց մէջ··· արդեօք գիտեցի՞ք տասն վեց տարեկան նորաբոյս օրիորդ մը, գեղանի···ա՛հ, գեղանի···ինչպէս որ հրեշտակները կը նկարեն···եղկելի աղջիկ մ՚որ՝ Թէև քանի մը շաբաթ վեր ապականութեան մէջ ընկղմեր էին զինքը, դարձեալ այնպիսի անմեղ, կուսական և անարատ կերպարան մ՚ունէր, որ նոյն իսկ իրեն հետ ընտանեբար վարուող դաղերն ու մարդասպանները···տիկինը···զինքը Գլէօր—տը—Մարի մականուաներ էին··· դիտեցի՞ք այն նորաբոյս օրիորդն···ըսէք, ըսէք, պորովասիրտ մայր։

— Ո՛չ···չդիտեցի — ըսաւ Սառա դրեթէ մեքենապէս, և կ՚զդար որ անորոշ սարսափ մը զինքը կը ձնշէ։

— Սառա՛ — դոչեց Ռօտոլֆ սարսռնական քրթիմով մը։ — Զարմանք է···սակայն ես, ես զանի գիտեցի···ըսեմ ձեզ Թէ ինչ առիթ··· լա՛ւ միա դրէք։ Ինչպէս որ արդէն ըսի անգամ մը խոշորկութեան ելած ըլլալով՝ ինքզինքս Մ՚իշնաքաղքը գտայ· այն որջէն ուր իմ եաւէս ընկեր էիք, շատ հեռու չէր՝ որ մարդ մը սպի ողորմելի արարածներէն մին ծեծել կ՚ուզէր, զանի պաշտպանեցի այս մարդուն բռնութեան դէմ···։ Մ՚իթէ չէք դուշակեր Թէ ո՞վ էր սպի արարածը···ըսէք, սուրբ և հեռատես մայր, ըսէք···միթէ չէք դուշակեր։

— Ո՛չ···չեմ···չեմ դուշակեր···։ Ո՛հ, մի՛···մի՛ խօսիք···։

— Այս ողորմելի աղջիկը Գլէօր—տը—Մարին էր։

— Ո՛հ, Աստուած իմ···։

— Եւ միթէ չէք դուշակեր··· Թէ ո՞վ էր Գլէօր—տը—Մարի··· անստգտանելի մայրդ։

— Սպաննեցէ՛ք զիս···ո՛հ, սպաննեցէ՛ք···։

— Լա՛ Կուալէօրն էր նա···աղջիկդ էր նա···— դոչեց Ռօտոլֆ աղիողորմ աղաղակով մը։ — Ա՛յո, այս տարաբաղդ օրիորդն զոր վաղեմի ոճրագործի մը ձեռքէն ազատեցի, իմ···իմ···զաւակս էր··· ծէրօլատէյնի դքսին զաւակն էր։ Ո՛հ, առանց ձանչնալու իմ զաւակս ազատելու գործիս մէջ ձակատագրային···նախախնամական բան մը կայ, վարձք մը կայ իր եղբայրներուն օգնելու հոգ տանող մարդուն համար։ ··պատիժ մը հայրադաւին համար···։

— Անիծեալ և դէհէնին կրակին արժանի կը մեռնիմ։ ։ ։ — մրմնաց Սառա իր թիկնաթոռին վրայ խոովայոյզ ընկնելով և ձեռներուն մէջ ծածկելով իր դէմքը ։

— Այն առեն — շարունակեց Ռօտոլֆ՝ որ հաղիւ իր քինառու ղգայումները կը զսպէր և՝ ի զուր իր ձայնն առեն առեն հեղձամղձուկ ընող հեծկլտանքը կը ճնշէր — երբ սպառնացող հարուածներէն զինքն ազատեցի, իր շեշտին անպատում անուշութեան ։ ։ ։ նոյնպէս իր դէմ քին հրեշտակային երևոյթին վրայ զմայլելով ։ ։ ։ անկարելի եղաւ ինձ անոր համակիր չմնալ ։ ։ ։ Ինչ խորին այլայլութեամբ լսեցի անոր ընկերիկ, վշտակիր և թշուառ կենաց անմեղ և սրտաճմլիկ պատմութիւնը ։ վասն զի, քաջ գիտցիք որ աղջկանդ կեանքն ահռելի կեանք մի է ։

Ա՛հ, պէտք է որ զաւկիդ տանջանքը գիտնաք ։ այո, կոմսուհի տիկին ։ ։ ։ մինչդեռ դուք ճոխութեան մէջ թագ մը կ՚երազէիք ։ ։ ։ ձեր աղջիկը դեռ ևս փոքր, հնոտիներով ծածկուած՝ փողոցները կը շրջէր մուրալու համար, ցրտէն և անօթութենէ վշտաբեկ ։ ։ ։ ձմերային գիշերները վերնայարկի մ՚անկիւնը ընչին յարդի մը վրայ ցրտէն կը դողդողար, և յետոյ, երբ այն քսանմեայ կինը զանի ծեծելէն կը ձանձրանար, անոր ցաւերն աւելցնելու ճար մը վնտռելով, գիտէք արդեօք թէ ի՞նչ կ՚ընէր անոր, տիկին ։ ։ ։ անոր ականջները կը խլէր ։ ։ ։

— Ա՛հ, փափաքելի էր ինձ մեռնիլ ։ ։ ։ սոսկալի ճգնաժամ մ՚է այս ։ ։ ։

— Տակաւին մոխիկ ըրէք ։ ։ ։ Վերջապէս լա Շուէդին ձեռքէն պրծելով, անմտութեամբ և անտուն, հաղիւ ութ տարու՝ թափառական շրջելու առեն, իբր դատարկաշրջիկ ձերբակալ կ՚ըլլայ և բանտ կը դրուի ։ ։ ։ Ա՛հ, այս ձեր աղջկան կենացն ամենէն աղտոր առենն էր ։ ։ ։ տիկին ։ ։ ։ Այո, իր բանտին մէջ՝ ամէն իրիկուն շնորհակալ կ՚ըլլար Աստուծմէ որ ցրտէն, անօթութենէ և ծեծէ ազատ է ։ Եւ նորատի օրիորդի մը կենաց ամենէն անոլին տարիները բանտի մը մէջ անցուց, այն տարիները զոր գորովալիր մայր մը միշտ բարեպաշտիկ և տենչալիր խնամքով կը շրջապատէ ։ այո, փոխանակ խնամածու հոգերով, աղնիւ հրահանգներով շրջապատուած տասն վեց տարուան հասակին հասնելու, ձեր աղջիկը լոկ բանտապաններու կոպիտ անտարբերութիւնը

ճանչէց ։ և ապա, օր մ՚իր գազանային անհոգութեամբ ընկերութենէն այսպիսի անմեղ, անարատ, դեղանի և պարզմիտ օրիորդ մը՝ ծածքային տղմին մէջ նետեց ։ ։ ։ Ողբանք զաւակ ։ ։ ։ անօգնական, անխրատ և թշուառութեան և մոլութեան ամէն պատահարներուն խաղալիկ եղած ։ ։ ։ Ա՛հ — դոչեց Ռօտոլֆ մղձուկ հեծկլտանքն անարգել թողլով — ձեր սիրտը կարծրացած է, ինքնամոլութիւնդ անպատրելի է ։ բայց պիտի լայիք ։ ։ ։ այո ։ ։ ։ պիտի լայիք աղջկանդ կսկծալի պատմութիւնը լսելով ։ ։ ։ Խեղճ աղջիկ, թէև լլկուն այլ չափականած, թերևս անարատ այն քսանմեայի վատթարութեան մէջ որ իրեն համար ահաւոր երազ մ՚էր ։ վասն զի իր ամէն մէկ բառը կը յայտնէր թէ որչափ կը սոսկար այն կեանքէն ուր սև բաղդէն կաշկանդուած էր ։ ո՛հ, թէ որ գիտնայիք թէ ինչպէս ամէն վայրկեան պաշտելի բնաւորութիւններ նշմարելի էին իր վրայ ։ ։ ։ Ինչ բարեսրտութիւն ։ ։ ։ ինչ սրտաշարժ ազնուամտութիւն ունէր ։ այո, վասն զի իր տառապանքէն ծանրագոյն տառապանք մը թեթևցնելու համար էր որ փոքրիկ օրիորդն իր ունեցած քիչ մը ստակն ալ վատներ էր և որով հետև պիտի միայ այն վատթարութեան աղտեղի անդունդէն ուր զինքը նետեր էին ։ ։ ։ Այո, վասն զի օր մը հասաւ ։ ։ ։ սոսկալի օր մը ։ ։ ։ երբ, առանց աշխատանքի, առանց հացի, առանց պատսպարանի մնալուն ։ ։ ։ աժդահալի կիներ տկարութենէ ։ ։ ։ պիտացէք հոգեմաշ դատն զինքը ։ ։ ։ զանի գինովցուցին ։ ։ ։ և ։ ։ ։

Ռօտոլֆ չկրցաւ աւարտել ։ աղէխարշ աղաղակ մ՚արձակեց դոչելով ։ — Եւ այս էր իմ աղջիկս ։ ։ ։ իմ աղջիկս ։ ։ ։

— Անէծք իմ վրայ ։ — մրմնաց Սառա ձեռներովը դէմքը ծածկելով՝ որպէս թէ արևը տեսնելու կ՚երկնչէր ։

— Այո — դոչեց Ռօտոլֆ — անիծեալ ըլլաք ։ վասն զի, աղջիկս երեսի վրայ ձգելուդ համար հասան այս բոլոր սոսկալի չարիքն ։ ։ ։ անիծեալ ըլլաք, վասն զի երբ զանի այն աղէտն քաշելի հանեցի և անդորրաւէտ ապաստարան մը բնակեցուցի, զանի ապիրատ դաւակիցներուդ ձեռքը կորզեցիք անկէ ։ ։ ։ անիծեալ ըլլաք, վասն զի այս յափշտակութեան առթիւ ծաք Գէբրանի իշխանութեան ներքև ընկաւ ։ ։ ։

Այս անունը տալուն՝ Ռօտոլֆ յանկարծակի լուեց ։ ։ ։ Սառա ևս

զղայ իբր թէ առաջին անգամ սոյն անունը կ'երևիր բերնէն։ Եւ իրօք առաջին անգամն էր որ սոյն անունը կ'արտասանէր քանի տեղեկացեր էր որ իր աղջիկը սոյն հրէշին ըղձն էր եղեր...։

Ա՛յն առեն իշխանին կերպարանը կատղութեան և սեբղութեան ահարկու երևոյթ մ'առաւ։ Համր, անշարժ, կարծես թէ այս մոմոտութին ներքև յաղթահարեր էր, այս է թէ իր աղջկան դաւաճանը դեռ ևս կ'ապրէր...։

Սառա՝ թէև տկար էր և Ռօտոլֆին խօսակցութենէ յետոյ ծայր յուզուած, անոր չսթափիլ կերպարանէն ահ ու դող եղաւ. լռեն իրեն համար վախցաւ...։

— Աւաղ, ինչ ունիք — մրմնջեց նա դողդողուն ձայնով մը։ — Միթէ այսչափ տառապանք բաւական չէին, Աստուած իմ...։

— Ո՛չ, բաւական չեն...բաւական չեն...— ըսաւ Ռօտոլֆ լռութենով խօսելով և լռեն իր մեքին պատասխան տալով — երբէք այսպիսի բան մ'ղգացած չեմ...երբէք...։ Ինչ վրէժխնդրութեան եռանդ...ինչ ծարաւ արեան...։ Երբ չդիտէի թէ սոյն հրէշին ըրած զոհերէն մին ալ իմ զաւակս է...կ'ըսէի իւրովի. Ա՛յս մարդուն մահն ապարդիւն պիտի ըլլայ...մինչդեռ իր կեանքը կրնայ արդիւնաւոր դառնալ, եթէ զայն քաւելու համար, իրեն վրայ հարկ դրած պայմանները ընդունի...։ Ողջմտութեան հրաւիրել զինքն, իբր քաւում իր մեղայ, արդար կ'երևէր ինձ...։ Ասկէ զատ՝ իր կեանքն առանց ոսկիի, իր կեանքն առանց մոլեգին պատշաճութեան չարդուրդին, երկար և կրկնակի տանջանք մը պիտի ըլլար իրեն համար...։ Բայց իմ աղջիկս՝ երբ դեռ փոքր էր, թշուառութեան ոսկորի անդունդը նետող տղեն ինքն է...և երբ նորաբոյս օրիորդ մը՝ վատանունութեան ամէն տեսակ աղէտից — դուշէց Ռօտոլֆ քիչ քիչ բորբոքելով. — բայց իմ աղջիկս սպաննել տուող ինքն է...պիտի սպաննեմ այս մարդն...։ Եւ իշխանը դէպ ի դուռը վազեց։

— Ո՛ւր կ'երթաք. ու թողուք զիս երեսի վրայ...— դոչեց Սառա կնոջին ոյժ երևելով և իր աղերսալի ձեռնները Ռօտոլֆին տարածելով. — Ո՛չ, առանձին ու՛ր թողուք զիս...պիտի մեռնիմ հիմակ...։

— Առանձին...ո՛չ...ո՛չ...կը թողում ձեզ աղջկանդ ուրուականին հետ, որուն մահուան պատճառ եղաք...։

Սառա՝ շուարագին՝ ծնկի վրայ եկաւ ահաբեկ աղաղակ մ'արձակելով, որպէս թէ ահեղ ուրուական մ'իրեն կ'երևէր։

— Գթութի՛ւն...կը մեռնի՛մ...։

— Մեռի՛ք, անիծեա՛լք...— յարեց Ռօտոլֆ կատղութենէ ահարկու դարձած։ Ա՛ռ այժմ ձեր դաւակցին կեանքը պէտք է լինած...վան զի աղջիկդ դահճին ձեռքը յանձնողը դուք էք...։

Եւ Ռօտոլֆ անմիջապէս խնդրեց որ ծագ Գէբրանի տունը տանին զինքը։

ԳԼՈՒԽ Թ

ՄԻՐ ՄՈԼԻԳԻՆ

Գիշերն արդէն հասեր էր երբ Ռօտոլֆ նօտարին բնակարանը կը դիմէր։ Ծագ Գէբրանի նստած տաղաւարը խորին մթութեան մէջ կը դտնուի։ Հովը կը հեծէ, անձրև կը վազի...։

Հովը կը հեծէր, մութը կը պատէր նաև այն չարագուշակ իրկունն երբ Սէսիլի՝ նօտարին տունէն ի սպառ հեռանալէն առաջ, սոյն մարդուն գաղտնային տրփանքը մոլեգնութեան չափ բորբոքեր էր։

Ծագ Գէբրան՝ կանթեղի մը լուսով աղօթագին լուսաւորուած ննջարանին անկողնին վրայ երկնցած՝ սև տափատ և բաճկոնակ հագեր է. իր շապկին թեղանին մէկը վեր վերուցեր և արիւնով պատեր էր. կարմիր չուխայէ կապէ մ'որ իր ջլուտ թևին վրայ կը տեսնուի, կը հասկցուի որ Բօլիտորին իրմէ արիւն առեր է։ Ա՛յս վերջինն՝ անոր մահճակալին մօտ կանգնած՝ մէկ ձեռքով մնարին կը յենու և կարծես թէ իր դաւակցին կերպարանն անհանգստութեամբ կը նկատէ։

Ծագ Գէբրան՝ որ նոյն միջոցին քնէած Թմրութեան մէջ ընկղմեր էր, Թմրութիւն մ'որ բուռն ձգնաժամերու կը յաջորդէ սովորաբար, յետին ծայր ահարկու և նողկալի դէմք մ'ունէր։ Իր երեսն՝ որ մանիշակագոյն գեղին էր և պաղ քրտինքով մ'ողողած՝ ծիւրութեան վերջին աստիճանին հասեր է. իր գոց արեւանունքն այնքան ուռած են և արիւնաթոր, որ իբր երկու կարմրորակ բլթակ կը թուին սոյն կապտյատ և մեռելատիպ կերպարանին մէջ տեղը։

— Եթէ այսպիսի ուժգին տենդով մը լռնուի, մեռած է, — ը-

ձաւ Բօլիտօրի յաճախ ձայնով մը։ — Արէգէն ըսաւ, այս տարօրէն և տարտափելի հիւանդութեամբ ձարակող մարդերէն շատերը գրեթէ միշտ եօթերորդ օրը կը մեռնին։։։ և այսօր վեց օր է որ այն դժոխային Սէսիլին այս մարդը լափող անշիջանելի կրակը վառեց։ Քանի մը վայրկեան լուռ ու մունջ խորհելէն ետև՝ Բօլիտօրի անկողնին քովէն հեռացաւ և սենեկին մէջ ծանրաքայլ պտըտեցաւ։

— Քիչ մ՚առաջ — ըսաւ նա կանչ առնելով — այն ձգնաժամին ատենն որ քիչ մնաց ծաք շունչը պիտի փչէր, կարծէի թէ երազ մը պատահեր էր զիս քանի կը լսէի հնչասպառ ու մի առ մի նկարագրելն իր քղեղէն անցնող հրէշային բանդագուշանը։։։ Սոսկալի։։։ սոսկալի հիւանդութիւն։։։ Ամէն գործարան հետզհետէ այնպիսի երևոյթներու կ՚ենթարկէ որ դիտութիւնն անոնց առջև շուարած կը մնայ։։։ քնութիւնը կը զարհուրի։։։ Այսպէս սպհ մ՚առաջ ծաքին լսելիքն այնպիսի վշտալի և անհատաստալի զգայութիւն մ՚ունէր որ, թէև կրելի եղածին չափ ցած ձայնով կը խօսէի, իմ խօսքերս այնպէս ուժգին կը թնդէին թաղանդին մէջ՝ որ կարծես թէ կ՚ըսէր՝ իր դանկը զանգակ մ՚էր, և թէ արուրէ ահագին կռան մ՚էր որ թեթևագոյն ձայնէ մը շարժելուն՝ գլխին կը կռէր մէկ քունքէն մեւս քունքը՝ դունչուն թմբիւռնով և անհնարին խիթերով։

Բօլիտօրի նորէն Գէբրանի անկողնին առջև խոկալով կեցաւ։ Փոթորիկը դրսէն կը գոռար։ շատ չանցաւ հովն ու անձրևը մրրկալի՝ սկսան ուժգին սուլել և սոյն խարխուլ տան բոլոր պատուհանները տատանել։։։

Բօլիտօրի իր յամդուղն ապիրատութեան չնայելով՝ աւելորդապաշտ էր։ Սև սև նախազգայումներ զինքը կը յուզէին. անմեկնելի անձկութիւն մը կ՚զգար։ գիշերային սիոուր լուութիւնը վրդովող ամպրոպին (ouragan) մռնչիւններուն անորոշ սարսափ մը կ՚ազդէին իրեն և որուն դէմ՝ լը զուր մաքառիլ կը ջանար։ Սոյն մթին մտածութիւնները փարատելու համար, նորէն սկսաւ Գէբրանի դէմքին գծերը ընկնելու։ — Հիմակ — ըսաւ դէպ անոր ծռելով — իր արտևանունքը կ՚արիւնոտին։ պ՚երևի թէ իր կիրուա (calciné) արիւնն այն տեղ կը հոսի ու կ՚ամփոփի։ Իր տեսանելիքն ալ, քիչ մ՚առաջ լսելիքին պէս, անշուշտ տառապման երևոյթ մը պիտի ընծայէ։։։ Այս ինչ տառապանք են։

որչափ կը տևէն։։։ քանի այլազան են։։։ Ո՛հ — յարեց նա գառն ծիծաղով մը — երբ բնութիւնն անզուտ ըլլալ և տանջողի դերը խաղալուզէ, մարդուս ամենէն դաժան հնարքն առ ոչ ինչ կը դրէ։ Ուստի, այս հիւանդութիւնն՝ որուն շարժառիթը տարփական խեղաթիւրութիւն մ՚է, անշուր, դերմարդկային տանջանքի կ՚ենթարկէ իւրաքանչիւր զգայարանք։ Մէն մի գործարանին զգայնութիւնը միևնոյն տեսլականին կը տանի որպէս զի վշտերուն դժնէութիւնն աչտեսլական ըլլայ։

Բօլիտօրի՝ իր գաւակցին կերպարանը նկատելէն վերջը՝ զզուանքէն սարսուռ մ՚զգաց, ընկրկեց և ըսաւ. — Ա՛հ, այս դիմակն ահռելի է։ Սոյն արագ սարսուռներն որ զայն կը վրդովէն և կը խորշոմեն անոր ահարկու տեսք մը կուտան։։։

Ամպրոպը դրսէն կը սաստկանար մոլեգնէր։։։

— Այս ինչ փոթորիկ է — վրայ բերաւ Բօլիտօրի թիկնաթոռի մը վրայ ընկնելով նստուկ և ձակատը ձեռքին յենլով։ — Այս ինչ գիշեր, ինչ գիշեր է։ Անկէ աւելի դժնդակ գիշեր մը չկրնար ըլլալ ծաքին վիճակին համար։

Երկար լռութենէ մ՚ետքը՝ յարեց. — Զգուտեմ եթէ իշխանը՝ Սէսիլին հրապուրանաց դժոխային զօրութեան և ծաքին զգայարանաց մոլեգնութեան տեղեակ ըլլալով՝ դուշակէց արդեօք որ այսպիսի ազդու բնաւորութեան, կորովի կազմուածքի տէր մարդու մը վրայ՝ հրատապ և անյագ տուփանքի մ՚եռանդը, ցանկասէր կատղութեան մը միանալով պիտի սաստկացնէր այն ահռելի ջղախտն որով ծաք կը վարակի։։։ բայց այս հետևութիւնը կանոնաւոր, բնական էր։։։ Ի՞նչ այլանդակ հակասութիւնք կ՚ընծայէ այս մարդս, քանի որ մէկ կողմէն անբծութեան համար դրամատունն երևակայելու տրամաբանութիւն, միւս կողմէն գազանութիւնն ունի ծաք Գէբրանը մահուանէ աղատել, որպէս զի ցանկասիրութեան ամէն վրիժառու տանջանաց ենթարկէ։։։ Սակայն ասկէ աւելի ուղղափառական բան մը չկրնար ըլլալ — յարեց Բօլիտօրի սիոուր հեգնութեամբ մը։ Միշել-Անժի՝ իր վերջին գործոց պատկերին մէջ՝ որ Սիքստին մատուռն է, նկարած եօթը մահացու մեղաց մէջ, տեսայ այն ահաղնատեսիլ պատուհասն որով կը պատուհասէ ցանկասիրութիւնը, սակայն այս բղջախոհ գաւառապարոնե-

բան նողկալի և ջլաձիգ դիմակներէն որ կը գալարէին օձերու պուր կծուածներուն ներքև, այնքան ահարկու չէին քան ծաք Ֆէբրոնի երեսն՝ երբ քիչ մ՚առաջ սոյն ախտով կը ճարակէր...լինձ ահ ու դող ազդեց։ — Եւ Բօլիտօրի իրօք դողաց որպէս թէ սոյն սարսափելի տեսիլն իր աչքին առջևն է։

— Ո՛հ, այո՛ — վրայ բերաւ նա ահաբեկ վհատութեամբ մը — իշխանն անողորմէ...։ Հազարապատիկ աղէկ էր ծաք Ֆէբրոնի համար որ գլուխը գլխատութեան տանէր, լաւագոյն էր կրակն, անիւը, հալած կապարն որ անդամները կ՚այրէ ու կը ծակէ քան այս թշուառին կրած չարչարանքը։ Քանի աներեւմտանոր ատրապոսները նոյնչափ եմ իմ վիճակիս համար կ՚ահաբեկիմ...։ Ի՞նչ վշիռ պիտի արձակեն ինձի դէմ, ի՞նչ պատուհաս կը պահեն ինձի համար, ես որ ծաքին մեղսակիցն եմ...։ Բաւական չէ իշխանին անոր բանտապահն ըլլալս... ապրելու համար... գլուխս ինձ չընորհեց...։ Թերևս միանգամայն քանտ մը կ՚սպասէ ինձ Գերմանիա...։ Լաւագոյն է այսքան մահը...։ Սակայն, դիտեմ որ իշխանին խօսքը նուիրական է...բայց ես որ քանի քանի անգամ մարդկային ու երկնային օրինաց դէմ գործեցի, միթէ կրնամ երդմնեալ խոստումս յիշել...։ Ի՞նչ փոյթ...։ Ինչպէս որ շահս կը պահանջէր որ ծաք ձերբէս ջլատի, նոյնպէս իմ շահս կը պահանջէ որ անոր կեանքն երկարեմ...։ Բայց իր հիւանդութեան նշանները ամէն վայրկեան կը ծանրանան... գրեթէ հրաշք մը պէտք է զանի ազատելու համար...։ Ի՞նչ ընեմ...ի՞նչ...։

Նոյն պահուն փոթորիկն իր բոլոր կատղութեան մէջն էր. գրեթէ հնութենէն կիսաւեր ծխահան մը՝ հովին ուժգնութենէ տապալելով քակեր տանալին վրայ ընկաւ կայծակի որոտնդոստ թմբիւնով։ ծաք Ֆէբրան՝ իր քնէած թմբրէն յանկարծակի արթննալով անկողնին վրայ շարժում մ՚ըրաւ։

Բօլիտօրիին վրայ տիրող անորոշ սարսափը հետզհետէ զինքը կը գրաւէր։ — Նախազգացումներու հաւատալ յիմարութիւն է — ըսաւ այլայլած ձայնով մը — բայց այս գիշերս չարագուշակ կ՚երևի ինձ...։

Նօտարին խորին մկկ հեծումը Բօլիտօրիին ուշադրութիւնը գրաւեց։ — Իր թմրութենէ կ՚սթափի...— ըսաւ իւրովի անկողնին մօտենալով ծանրօրէն. — կարելի է վերստին նոր ճգնաժամ մը վրան հասնի...։

— Բօլիտօրի... — մրմնաց ծաք Ֆէբրան շարունակ իր անկողնին մէջ երկնցած և աչերը դէպ բռնած — Բօլիտօրի...ինչէ այս աղմուկը...։

— Ծխահանն է որ կը կործանի... — պատասխանեց Բօլիտօրի կամացուկ մը, վախնալով որ իր դատակնքին ականջին ուժգին չըլսուի ձայնը — սոսկալի ամպրոպ մը տան հիմունքը կը սարսէ...գիշերս սոսկալի է...։

Նօտարը չլսեց, և վրայ բերաւ գլուխը կիտելին դարձնելով. — Բօլիտօրի, մեռե՞ր ներկայ չես։

— Այո՛...այո՛...հոս եմ — ըսաւ Բօլիտօրի աւելի բարձր ձայնով մը — բայց կամաց պատասխան տուր որպէս զի՝ առաջուան պէս, բարձր խօսելով ցաւ չպատճառեմ քեզ։

— Ո՛չ...հիմակ ձայնդ ականջիս կը հասնի...այն դժնեայ ցաւերը չպատճառելով...վասն զի թեթև ձայնէ մը կարծէի թէ դանկիս մէջ կայծակներ կը պայթին... և սակայն... այս դուռ ու դռչումին, այս անանուն ոռնջանքիս մէջ՝ Սէսիլիէն տափալի ձայնն՝ որ գիս ինքզինքէ կ՚որոշէի...։

— Միշտ...այս դժոխային կինը...միշտ...։ Բայց ցրուէ միտքէդ այս մտածութիւնները...քեզ պիտի սպանեն։

— Այս մտածութիւններն իմ կեանքս են...կեանքիս պէս իմ ոսկրացանքիս կը դիմադրեն։

— Բայց քանի՞ անգամ ես, մինակ այդ մտածութիւններդ են տանջանքիդ պատճառն, ըսի քեզ, քու հիւանդութիւնդ մի միայն իրկութեան մելեդնութեան հասած տարփական մելեդնութիւն մ՚է...։ Նորէն կ՚ըսեմ, մոռցիր հանէ այդ մահացու վատշուքը նկարները, թէ ոչպէտի մեռնիս...։

— Այս նկարները վանեմ — գոչեց ծաք Ֆէբրան բորբոքումով — ահ, երբէք, երբէք...։ Իմ միակ վախս սա էր որ միտքս չպատուի զանոնք յիշելէն։ բայց, կրծող, բնաւ չսպառիր...։ Որչափ այս հրաշիր նկարն ինձ երևի, նոյնչափ իրականութեան դէմ կ՚առնու...։ Երբ ցաւերս դադրելով քիչ մը հանգիստ տան ինձ... երբ երկու իմաստ իրարու հետ կապելու կարող ըլլամ, Սէսիլի, այս սատանան զոր կը ջիրեմ և կ՚անիծեմ, աչքիս առջև կը ներկայէ...։

— Ա՛յս ի՛նչ անզսպելի կատղութիւն է՛ ։ ։ ։ Անհաբեկ կը մնամ ։

— Նայի՛ր ։ ։ ։ հիմակ ։ ։ ։ — ըսաւ նօտարը սուր ձայնով մը և աչերն անթքթիթ սևեռելով իր նիրհեկին մէկ մութ կիտին վրայ — արդէն կը տեսնեմ ։ ։ ։ անորոշ և սպիտակ ձև մ՚որ կը նկարուի ։ ։ ։ անդ ։ ։ ։ անդ — իր մազուտ ու ոսկրուտ մատը կը տարածէր իր տեսլին շիտակուելիքը ։

— Լո՛ւռ ։ ։ ։ թշուառդ դու ։ ։ ։

— Ա՛հ ։ ։ ։ ահաւասիկ նոյն ինքն է ։ ։ ։

— Ծա՛ք ։ ։ ։ մա՛հն է ։

— Ո՛հ , կը տեսնեմ զինքը — յարեց Գէորգան ակռաները սեղմած՝ առանց Բօլիտօրին պատասխան տալու — ահաւասիկ ինքն է , քանի՛ դեղեցիկ է ։ ։ ։ Ինչպէս իր սև մազերը խառն՚ի խուռն կը ծփան ուսերուն վրայ ։ ։ ։ Հապա իր փոքրիկ ակռաներն որ կիսբաց շրթերուն մէջէն կը տեսնուին ։ ։ ։ իր շրթերն որ այնչափ կարմիր են և նամէտ , ինչ մարգարիտներ են ։ ։ ։ Ո՛հ ։ ։ ։ իր խոշոր աչերն երբեմն կը շողան երբեմն կը մարին ։ ։ ։ Սէսիլի՛ —յարեց նա անպատում խանդով մը — Սէսիլի , քեզ կը պաշտեմ ։ ։ ։ ա՛հ ։ ։ ։ յաւիտենական գեհենս ։ ։ ։ և այսպէս տեսնել կ՚ուզեմ զինքը յաւիտենականութեան մէջ ։ ։ ։

— Ծա՛ք , աչքդ այս ուրուականներով մի գրգռեր ։ ։ ։

— Ուրուական մը չէ այս ։ ։ ։

— Զգո՛յշ եղիր ։ ։ ։ քիչ մ՚առաջ ։ ։ ։ արդէն դիտես ։ ։ ։ կ՚երևակայէիր թէ այս կնկան շուայտ երդերը կը լսես , և ականջդ յանկարծ սոսկալի ցաւ մը բռնեց ։ ։ ։ զգո՛յշ եղիր ։

— Թո՛ղ , թողու տուր զիս ։ ։ ։ ։ Ինչի՛ կը ծառայէ ականջն , եթէ ոչ զանի լսելու ։ ։ ։ աչքն՝ եթէ ոչ զանի տեսնելու ։ ։ ։

— Բայց անկէ առաջ եկած տանջանքը չէս լսեր , թշուառական խելագա՛ր ։ ։ ։

— Կրնամ դիմանալ տանջանքի կրկներևոյթով մը ։ ։ ։ քանի որ իրա-կանութեան համար մահուան դիմադրաւ կեցայ ։ ։ ։ Սակայն ինչ կանութեան համար մահուան դիմադրաւ կեցայ ։ ։ ։ Սակայն ինչ փոյթս է ։ սոյն հրատապ նկարն ինձի համար իրականութիւն մ՚է ։ ։ ։ Ո՛հ , Սէսիլի , և ո՛րչափ գեղանի ես ։ ։ ։ քաջ գիտես , հրէշդ դու , որ թովուհի մ՚ես ։ ։ ։ Ինչո՛ւ կը գործածես այդ դժոխային հնազանդ որ զիս կը վառէն տակաւին ։ ։ ։ Ո՛հ , անօրէն ընդդէմ ։ ։ ։ ուրեմն կը

փափաքիս որ մեռնիմ ։ ։ ։ Բաւական է ։ ։ ։ բաւական է ։ ։ ։ թէ ոչ պիտի խղդեմ քեզ ։ ։ ։ — գոչեց նօտարը ցնորելով ։

— Բայց դու ինքզինքդ կ՚սպանես , ո թշուառդ — գոչեց Բօլիտօրի , և նօտարը ցնցեց ուժգին որպէս զի ապշութիւնը փարատէ ։ Անօդուտ ջանք ։ ։ ։ Ծաք նոր խանդով մը շարունակեց ։

— Ո՛ պիրականդ Թադուհի ։ ։ ։ շուայտութեան սադան ։ ։ ։ երբէք չտեսայ ։ ։ ։ — Նօտարը խօսքը չաւարտեց ։ Վշտագին աղաղակ մը արձակեց յանկարծ կրնակին վրայ ընկնելով ։

— Ի՞նչ ունիս — հարցուց անոր Բօլիտօրի զարմանօք ։

— Մարէ՛ սա լոյսն , իր փայլը շատ վառվռուն է ։ ։ ։ չեմ կարող տանիլ զայն , աչքս կ՚առնու ։ ։ ։

— Ի՞նչպէս — ըսաւ Բօլիտօրի հետզհետէ զարմանալով , կանթեղ մը կայ միայն լուսարգելով ծածկուած , և իր լոյսը շատ տկար է ։ ։ ։

— Քեզ կ՚ըսեմ որ լուսատարութիւնը կը շահայ այս տեղ ։ Նայի՛ր ։ ։ ։ նորէն ։ ։ ։ նորէն ։ ։ ։ ա՛հ , չափազանց է ։ ։ ։ անտանելի կը դառնայ — յարեց Ծաք Գէորգան աչերը դոցելով այնպէս որ կարծես թէ իր ցաւերը կ՚աւելնային ։

— Դու յիմար ես , այս սենեակը հազիւ լուսաւորուած է — ըսի քեզ — հիմակ լոյսը քիչցուցի ։ ։ ։ բայց աչքդ և պիտի տեսնես ։

— Աչերս բանամ ։ ։ ։ բայց բոցավառ պայծառութեան հեղեղներէն պիտի կուրնամ , քանի որ այս սենեակս լուսով ողողած է ։ ։ ։ Ադիս ։ ։ ։ անդին ։ ։ ։ ամէն տեղ ։ ։ ։ հրաշիր փամփուշտներ ։ ։ ։ շլացնող բիւրաւոր կայծեր կը տեսնեմ ։ ։ ։ — գոչեց նօտարն իր անկողնին մէջ կիսովին երևնալով ։ յետոյ , անհնարին ցաւէն նոր աղաղակ մը ձգելով , իր երկու ձեռներն աչերուն տարաւ — բայց կուրցայ ։ ։ ։ այս կիզիչ լոյսն իմ դոց արտեւանունքէս կ՚անցնի ։ ։ ։ զիս կը տոչորէ ։ ։ ։ զիս կը լափէ ։ ։ ։ Ա՛հ , հիմակ ձեռներս քիչ մը կը պահպանեն զիս ։ ։ ։ Բայց անցուր սա կանթեղը , դժոխային բոց մը կ՚արձակէ ։ ։ ։

— Ալ տարակոյս չկայ ։ ։ ։ — ըսաւ Բօլիտօրի — իր աչքը կ՚զգաճուի այն տարապայման զգայնութեամբ որով քիչ մ՚առաջ իր ականջը կ՚զգաճուէր ։ ապա , եթէ խելագարութեան ձգնաժամն ալ գայ ։ ։ ։ հոգին կը փչէ ։ ։ ։ Այս վիճակին մէջնոր արիւն առնելը մահաբեր է ։ ։ ։ այս չկայ , կորած է ։ ։ ։

Ժաք Ֆէբրանի մէկ նոր սուր ու ահռելի աղաղակը սենեկին մէջ հնչեց։

— Դահիճ, չպիտի մարես սա կանթեղն ... իր հրացայտ փայլը ձեռներէս կ'անցնի և զանոնք թափանցիկ կը դարձէ ... Իմ երակներս հիւսկին մէջ արեանս շրջիլը կը տեսնեմ։ Ընդ ունայն կը գոչեմ բոլոր ուժով աչերս, այս հրանուտ փրփուրն անոնց մէջ կը սպրդի ... Ո՜հ, այս ինչ տանջանք է ... շլացուցիչ կսկիծներ կ'ղգամ այնպէս որ կարծես թէ հրաշէկ սուր երկաթ մ'աչերուս դնդակներուն մէջ կը մղեն ... Օդնուքիւն, Աստուած իմ, օդնուքիւն ... — գոչեց նա իր անկողնին մէջ գալարելով, ջլաձիգ անհնարին ցաւերու ճարակ եղած։

Բօլիտօրի՝ այս ճգնաժամին բռնութենէն զարհուրելով լռյսը յանկարծ մարեց։ Եւ երկուքնին ալ խորին մթութեան մէջ մնացին։

Նոյն միջոցին փողոցին դրան մօտ կառքի մը ձայնը լսուեցաւ ...։

Երբ Ժաք Ֆէբրանի սենեկին մէջ խաւարը կոխեց, իրցաւերը փոքր առ փոքր դադրեցան։

— Ինչո՞ւ համար այս կանթեղը մարելու այդչափ ուշացար — ըսաւ Ժաք Ֆէբրան։ Միթէ ինձ դժոխային չարչարանք մը քաշել տալու մի՞տք ունէիր։ Ո՜հ, որչափ տառապեցայ ... Աստուած իմ, որչափ տառապեցայ ...։

— Արդէն լսի՛ քեզ, երբ այն կնկան յիշատակը ղգայարանքդ մին դրգռէ ... դրեթէ խակոյն նոյն ղգայարանքդ այն սոսկալի երևոյթներէն մին պիտի կրէ որուն առջև գիտուքիւնն անզօր է, և հաւատացեալը ներքը կրնան զայն Աստուծոյ մէկ ահռելի պատուհասը սեպել։

— Մի՛ խօսիր ինձ Աստուծոյ վրայ ... — գոչեց հրէշն իր ակռաները կրճտելով։

— Կը խօսէի անոր վրայ ... որ յիշես եթէ մոռցեր ես ... քայց քանի որ կեանքը սիրելի է քեզ, թէև յետին ծայր թշուառ է ... քաջ մտածէ, քեզ կրկին կ'ըսեմ, որ եթէ նորէն դրգռես ... այս սոսկալի ձգնաժամերէն մէկը քեզ պիտի առնու տանի։

— Կը սիրեմ կեանքը ... վասն զի Սէսիլիի յիշատակը բոլոր իմ կեանքս է ...։

— Բայց այդ յիշատակը քեզ կ'սպաննէ, կը հալէ, կը մաշէ։

— Ձեմ կարող և չեմ ուզեր անկէ ազատիլ ...։ Սէսիլին հետ մարմնաւորած եմ, ինչպէս է մարմինն արեան։ Այն մարդն առաւ իմ բոլոր հարստութիւնս ... սակայն այս կիսոկն հրատապ և անջնջելի նկարն իրմէ չկրցաւ յափշտակել։ Այս նկարն իմս է, և ամէն վայրկեան այս տեղն է իբր իմ դէմքս ... ուզածս կ'ըսէ ... ուզածիս պէս կը նայի ինձ ... ուզածիս պէս կը պաշտէ զիս — գոչեց նօտարն իր ցնորական տուփանքը նորէն բռնելով։

— Ժաք ... մի՛ բորբոքիր ... յիշէ անգամ մը քիչ մ'առաջ ունեցած ձգնաժամդ։

Նօտարն իր դաւակցին խօսքը չլսեց, որ դուշակեց թէ վերստին պիտի ցնորի։ Եւ իրօք, Ժաք Ֆէբրան չլաճգայնի քրքիջ մ'արձակելով վրայ բերաւ։

— Սէսիլին յափշտակէ՛։ Բայց չգիտեն որ անկարելին ձեռք կը ձգուի միակ առարկայի վրայ մեր բոլոր կարողութիւնները կեդրոնելով։ Պիտի ... պիտի երևեմ Սէսիլիին խուցն՝ ուր չիշխեցի երևիլ իր երեսին վրա ... Ո՜հ, եթէ տեսնեմ, դպիր այն հազուստներուն որ իրենն էին ... այն հայելին՝ որուն առջև կը հազուէր ... պիտի կարծեմ թէ զինքը կը տեսնեմ ...։ Այո՛, նոյն հայելին վրայ ուժգին սեւեռելով իմ աչերս ... իսկոյն պիտի տեսնեմ Սէսիլիին երևիլն, ասլպատանք, կրկներևոյթ մը չպիտի ըլլայ, այլ նոյն ինքը, նոյն իսկ իր անձը պիտի տեսնեմ անոր մէջ ... ինչպէս որ անդրիագործը մարմարի կոտորին մէջ կը գտնէ արձանը ...։ Բայց կ'երդնում զիս տոչորող գեհենին հրոյն վրայ որ նա դժգոյն և պաղ կալատէ մը չպիտի ըլլայ ...։

— Ո՛ւր կ'երթաս ... — ըսաւ յանկարծ Բօլիտօրի երբ Ժաք Ֆէբրանի երթալը լսեց, վասն զի միշտ ան և նոյն խորին մթութիւնը կը տիրէր սենեկին մէջ։

— Սէսիլին տեսնելու կ'երթամ ...։

— Զպիտի երթաս ... այն սենեկին տեսքը մահ է քեզի համար։

— Սէսիլին զիս վերը կ'սպասէ։

— Զպիտի երթաս, քեզ բռներ եմ և չպիտի թողում — ըսաւ Բօլիտօրի նօտարին թևէն բռնելով։

Ժաք Ֆէբրան՝ յետին ծայր տկարացած ըլլալուն՝ չէր կարող Բօլիտօրին դէմ մաքառիլ, որ զինքն ուժգին բռներ էր ձեռնով։ — Մի՛ թէ արդիւնք պիտի որ Սէսիլին երթամ տեսնեմ։

— Ա՛յ՛ · · · բայց սակայն · · · մօտակայ սրահը վառած կանթեղ մը կայ · դիտես թէ լոյսն ինչ տպաւորութիւն ըրաւ քիչ մ՚առաջ աչքիդ վրայ ։

— Սէսիլի վերն է · · · ինձ կ՚ապասէ · · · եթէ առջևս հրամայու գե֊հեան մ՚ալ ըլլայ պիտի անցնիմ մէջէն անոր հասնելու համար · · · ։ Թոյլ տուր գիս · · · նա լաւ ինձ որ իր ծեր վագրն եմ · · · ։ Աչքդ քաց, հատու են իմ ճիրաններս ։

— Դուրս չպիտի ելնես · · · թէ ոչ անկողնիդ պիտի կապեմ քեզ իբր վատաղի խենդ մը

— Բօլիտօրի, մտիկ ըրէ՛, ես խենդ չեմ, խելքս գլուխս է, քաջգի֊տեմ որ իրաստէս Սէսիլին վերը չէ · · · բայց ինձի համար երևակայու֊թեանս ստուերներն իրականութեան չափ ուժգին են · · · ։

— Լռութի՛ւն · · · — գոչեց յանկարծ Բօլիտօրի ականջ դնելով — քիչ մ՚առաջ կարծեցի կառքի մը ձայնը լսելոր դրան առջև կեցաւ · · · չէի սպասեր · · · հիմակ ալ շշուկ մը կը լսեմ · · · բակին մէջ · · · ։

— Կ՚ուզես իմ մտմտուքս վճռել · · · այդ ծուղակը շատ գռեհիկ է · · · ։

— Քեզ լսի որ մարդու ձայն կը լսեմ, և կարծեմ թէ կը ճանչեմ · · · ։

— Միտքդ գիս խաբել է — լսաւ Գէբրան Բօլիտօրիին խօսքն ընդ֊հատելով — ես այնչափ ապուշ չեմ · · · ։

— Բայց, Թշուառական · · · մտիկ ըրէ՛ ուրեմն · · · մտիկ ըրէ՛, ահա, դիմէ՛ք չես լսեր · · · ։

— Թո՛ղ գիս, Սէսիլին վերն է, գիս կը կոչէ · · · մի՛ կատղեցներ զիս, ես ալ քեզ կ՚ըսեմ. Զգո՛յշ եղիր · · · կը լսե՞ս · · · զգո՛յշ եղիր · · · ։

— Դուրս չպիտի ելնես · · · ։

— Զգո՛յշ եղիր · · · ։

— Ասկէ դուրս չպիտի ելնես, իմ շահս կը պահանջէ որ ա՛նա · · · ։

— Մի՛ արդիլեր գիս Սէսիլին երթալ գտնելու, իմ շահս կը պա֊հանջէ որ դո՛ւ մեռնիս · · · ։ Ահա, առ ուրեմն — լսաւ նօտարը սուղ ձայնով մը · · · ։

Բօլիտօրի աղաղակ մը ձգեց. — Ապիրա՛տ, թևիս զարկիր, բայց ձեռքդ երերալուն՝ թեթև վէրք մ՚ըրիր, և ձեռքես ազատելիք չունիս · · · ։

— Քո՛ւ վէրդդ մահառու է · · · Սէսիլին թունալի աշտեով զարկիր քեզ · միշտ իմ վրայ կը կրկնի · հիմակ պիտի տեսնես թոյնին արդիւնքն · · · ։ Ա՛հ, վերջապէս կը թողուս գիս, պիտի հիմա մեռնիս · · · ։ Պէտք չէիր արդիլել գիս Սէսիլին տեսնելու վերը · · · — յարեց ծաք Գէբրան մթին մէջ առ խարխաբ դուռը փնտռելով որ դուրս ելնէ ։

— Ո՛հ · · · — մրմռաց Բօլիտօրի — թևս կը թմրի · · · մահառիթ ցաւրտ մը գիս կը բռնէ · · · ծնկերս կ՚երերան · · · արիւնս երակներուս մէջ կը սառի · · · գլուխս կը պտտի կը ցնորի · · · ։ Օգնութեան հասէք · · · — գոչեց ծաք Գէբրանի դաւակիցն իր բոլոր ոյժն նոր աղաղակ մը արձակելու ամիսփսիալով — օգնութեա՛ն · · · կը մեռնի՛մ · · · ։

Եւ լռեցն իր վրայ կքելով գետին ընկաւ ։

Ապակեայ դրան մը թմրիւնն, որ սաստիկ ուժգնութեամբ բացուե֊լով շատ մ՚ապակիներ կոտոր կոտոր եղան, Ռօտոլֆին որոտալիր ձայնն, և շտապալի տրուիւնները՝ կարծես թէ Բօլիտօրիի օրհասական աղաղա֊կին պատասխան տուին ։

Ծաք Գէբրան՝ այն խաւարին մէջ վերջապէս պարզնակը գտնելով պատկից սենեկին դուռը բացաւ, և իր վտանգաւոր աշտէն՝ի ձեռին՝ դէպ՝ի հոն վազեց · · · ։

Նոյն միջոցին իսկ · · · իշխանը՝ վրէժխնդրութեան ոգւոյն պէս սպառնալի և ահարկու, նոյն սենեակը կը մտնէր դիմացի կողմէն. — Հրե՛շ — գոչեց նա դէպ՝ի ծաք Գէբրան մօտենալով — դո՛ւ իմ աղ֊ջիկս սպանեցիր · · · հիմա պիտի · · · — իշխանը չկրցաւ աւարտել, ա֊հաբեկ եղած քաշուեցաւ ։

Կարծես թէ սոյն խօսքերը ծաք Գէբրանը շանթահար ըրին · · · ։ Իր աշտէն նետեց և իր երկու ձեռներն աչերուն տանելով՝ այս թշուառն երեսն՝ի վար գետինն ընկաւ այնպիսի աղաղակ մը թողլով որ մարդկային չէր թուիլն ։

Մեր արդէն խօսած երևոյթին վրայ, որուն ներգործութիւնը խո֊րին մթութեան մը պատճառաւ գաղտնի էր, երբ ծաք Գէբրան այն սաստիկ լուսաւորուած սենեակը մտաւ, այնպիսի թալկաւոր, տաժա֊նելի շլացուցիչներով ըմբռնուեցաւ որ կարծես թէ արևուն սկաւառակին պէս հրաշէկ լուսի հեղեղատին մէջ նետուեցաւ ։

Եւ արդարև զարհուրելի օրհաս մ՚էր այս մարդուն որ կը գալաշ

ըէր տենդային ցնցումներով, և զետինն ըղընգներովը կը ցաւատէր, որպէս թէ ծակ մը բանալ կ'ուզէր սոյն փայլակնացայտ պայծառութեան ազգած անհնարին տանջանքէն ազատելու համար։

Ռոտոլֆ, իր մարդերէն մին և տան դունապանն՝ որ ստիպուեր էր միայն սոյն սենեկին դուռն առաջնորդել իշխանը, զարհուրեր մնացեր էին։

Ռոտոլֆ իր արդար ատելութեան չնայելով՝ ծաք Ֆէբրանի անլուր աղէտից համար գթութեան զգացում մ'ունեցաւ, և հրամայեց որ գինքը բազմոցի մը վրայ դնեն։

Ա,յս գործողութիւնը դժուարաւ կատարեցին, վասն զի, նոտարը սխնալով որ կանխեղին լուսին առջև ուղղակի չդրուի, բունապէս մաքառեցաւ. բայց երբ իր դէմքը լուսով ողողեցաւ նոր աղաղակ մ'արձակեց... աղաղակ մ'որ Ռոտոլֆին սարսափ ազդեց և ապուշ կրթեց։

Նոր ու երկար տանջանքէ ետքն՝ այս հիւանդութեան երևոյթին իր տաստկութեան պատճառաւ իսկ դադրեցաւ։ Առանց մահ տալու տեսողական տպաւնասը կարելութեան չափին սահմանը հասնելէն ետև զադրեցաւ... սակայն այս հիւանդութեան կանոնաւոր ընթացքին համեմատ, անըջական խեղաթիւրութիւն մը սոյն ճգնաժամին յաջորդեց։

Ցանկարծ ծաք Ֆէբրան ձիպ կեցաւ կաթուածահարի մը պէս, իր աբտևանտունքն՝ որ միչ ցոյն կէտ պնդապէս դոց էին, շտապաւ բացուեցան. լուսէն խորշելու տեղ՝ իր աչերն անոր վրայ բունապէս սևեռեցան. իր բիբերն, որ տարապայման ծաւալուն և անբծիծ վիճակի մէջ էին, փոսփորական և ներքուստ լուսաւոր կ'երևէին։

Ծաք Ֆէբրան տեսակ մը հիացական նկատութեան մէջ ընկղմած կ'երևէր. իր մարմինն ու անդամները նախ կատարեալ անշարժութեան մէջ մնացին, միայն իր դէմքին դծերը չլային սարսուռներէ անդադար վրդոված կը թուէին։ Իր նողկալի դէմքն՝ այս կարևոր և այնդակ վիճակին մէջ՝ մարդկային երևոյթ մը չունէր. կարծես թէ անբանի ատրճանչներն՝ իր մարդկային իմացականութիւնը ձնշելով այս թշուառին կերպարանքին անասնական բնաւորութիւն մը կը դրոշմէին։

Ա,յս գերագոյն խեղաթիւրութեան առեն՝ իր ցնորքին մահաբեր ժամուն հասնելուն առթած՝ կը յիշէր տակաւին Սէսիլիին խօսքերն, որ գինքն իր վագին անուաներ էր. քիչ քիչ իր բանականութիւնը մոլորեցաւ, կարծեց թէ վագր մ'է ինքն։ Իր կիսկտուր, շնչասպառ խօսքերն՝ ըղեղին անկարգութիւնը կը յայտնէին և անկէ առաջ եկած մտքի այլակերպ մոլորութիւնը։ Փոքր առ փոքր իր պիրկ և անշարժ անդամները թուլացան. յանկարծական շարժում մը գինքը բազմոցէն վար ձգեց. երթալ և քալել ուզեց, բայց ուժաթափ ծնալով՝ ստիպուեցաւ՝ իբր սողունի պէս սողալ, իր ծնկերուն և ձեռներուն վրայ երկրաքարշ քալել... ասդիս անդին դառնալով ինչպէս որ իր ցնորքը գինքը կը մղէր և կը դրաւէր։

Սենեկին մէկ անկիւնն՝ իբր վագր մ'իր որջը սքլած՝ իր խոպոտ կատաղի աղաղակներն, ակռաներուն կրճտիւնն, իր ճակտին և երեսին ջլաձիգ ոլորումներն, իր բոցավառ նայուածքն՝ երբեմն այս վայրագ դազանին անորոշ և ահարկու երևոյթը կ'ընծայէին իրեն։

— Վագր... վագր... ինչ վագր եմ — կ'ըսէր նա կերկերուն ձայնով մ'ու ինքզինքն ամիսփելով — այո, վագր... Որչափ արիւն... Իր քարայրին մէջ... դիակներ... դիշատած.... Լա գուալէօզ... այն որբևարիւն եղբայրը... պզտիկ աղայ մը... Լուիզին որդին... ահա դիակներ... իմ Սէսիլի վագրուհիս Թող իր բաժինն առնու...

— Ապա իր ոսկրուտ մատներուն նայելով, որոյ ըղունքն իր հիւանդութեան ժամանակ անչափ երկնցեր էին, այս խէզբեկ բառերն արտասանեց. — Ո՛հ, իմ հատու ըղունքս... հատու և սուր... Ես, ծեր վագր մը, բայց աւելի դիւրաշարժ, աւելի ուժեղ, աւելի չանդուն... իմ Սէսիլի վագրուհիս և ոչ մէկը կրնայ ձեռքէս կորզել... Ա՛հ, կը կոչէ նա... կը կոչէ նա — երկնցնելով իր հրէշային դէմքն և ականջ դնելով.

Պահ մը լուռ կենալէն ետև՝ սրտին երկայնքը սքլեցաւ ըսելով.

— Ո՛չ... կարծեցի որ ձայնը կը լսեմ... հոս չէ նա... բայց գինքը կը տեսնեմ... Ո՛հ, միշտ, միշտ... Ո՛հ, ահասասիկ... Հիս կը կոչէ նա, կը մռնչէ, կը մռնչէ վարն... ահա հասայ... հասայ... Եւ ծաք Ֆէբրան ծնկի և ձեռներուն վրայ քալելով սենեկին մէջ տեղն եկաւ։ Թէև ուժաթափ էր, տեն տեն չլային ոստումմ՝ընելով կը յառաջանար, յետոյ կանգ կ'առնուր և կարծես թէ ուշադիր մռիկ կ'ընէր։

— Ո՛ւր է նա... ւր է նա... ես կը մօտիմ, նա կը հեռանայ...

Ա՛հ, վերը ... կ՚սպասէ նա ինձ ... հա ... հա ... աղերսագին մռնչիւններ արձակելով աւազին վրայ կը գլորի ... : Ա՛հ, իր խոշոր վայրագ աչերը ... կը նուաղին, կը պաղատին ... Սէսիլի, ծեր վագրդ քուկդ է — դոչեց նա : Եւ յետին բուռն ձիգ մ՚ընելով կարող եղաւ վեր ելնել և ծնկերուն վրայ կանգնիլ :

Բայց յանկարծ՝ զարհուրելով ընկրկեց, մարմինը ներքաններուն վրայ կորած՝ մազերը ձիգ, ակնարկը մղորագին, բերանը սարսափէն ծռած, երկու ձեռները դէպ առաջ տարածած, կարծես թէ կատղութեամբ կը մաքառէր անտեսանելի առարկայի մը դէմ, անհեթեթ խօսքեր կ՚արտաբերէր և կիսկտուր ձայնով կը պոռար . — Ինչ խածուած ... օձնուէիւն ... սառնագին հանդոյցներ ... թևերս խորտակած ... չեմ կարող զայն հանել ... սուր ակռաներ ... : Ո՛չ ... ո՛չ, ո՛հ, մի՛ աչերդ ... օձնուէիւն ... սև օձ մը ... ո՛հ, իր տափակ գլուխն ... իր հրային բիբերն ... : Ինձ կը նայի ... սպանան է ... : Ա՛հ ... գիս կը կանչէ ... : Ծաք Ֆէբրան ... եկեղեցի՛ գնա ... սուրբ մարդ ... միշտ եկեղեցի ... կորի՛ր գնա ... ՚ի նշան խաչին ... գնա՛ ... : Եւ նօտարը քիչ մը վեր ելնելով, մէկ ձեռքով գետնին կռթնեցաւ և մուսոլը չանայ խաչ հանել ... :

Իր կապտագոյն ձակտէն պաղ քիրտ մը կը հոսէր, իր աչերը կը կորուսէին իրենց թափանցիկ գոյնը ... տմոյն ... լրջադոյն կը դառնային ... : Մօտալուտ մահուան մը բոլոր նշանները կ՚երեւէին :

Ռօտոլֆ և այս տեսարանին միւս վկաներն անշարժ և համր կը կեցնային, իբր թէ զազրալի երազով մը պաշարուեր էին :

— Ա՛հ ... — վրայ բերաւ Ծաք Ֆէբրան միշտ կիսովին գետինն երկնցած և մէկ ձեռքով անոր կռթնելով — սադանն ... աներևոյթ ... եկեղեցի կ՚երթամ ... սուրբ մարդ մ՚եմ ... կ՚աղօթեմ ... հէմ ... չպիտի խմանան ... կը կարծես, ո՛չ, ոչ, փորձիչ ... անտարակոյս ... գաղտնիքը ... : Լա՛ւ ուրեմն, թո՛ղ գան այն կիներն ... ամէնքն ալ, այո՛, ամէնքը ... թէ ոչ չպիտեն : Եւ պաղշտութեան այս մեղսապարտ մարմիրոսին պժգալի կերպարանին վրայ դիւրին էր ղպայնական օրհասին յետին convulsion դիտել ... երկու ոտքը դերեզմանին մէջ, զոր իր մոլեգին տափանքը բացեր էր, իր բուռն յուղրդով պաշարեալ, տակաւին մահաբեր ցոփութեան նկարներն իրեն կը կոչէր :

— Ա՛հ ... — վրայ բերաւ նա շնչասպառ ձայնով մը — այն կինները ... այն կիները ... Բայց գաղտնիքը ... : Սուրբ մարդ մ՚եմ ... : Գաղտնիքն ... : Ա՛հ, ահաւասիկ անոնք ... երեք հոգի ... երեք հոգի են ... : Ինչ կ՚ըսե այս ... Լուիզ Մօրէլն եմ ... ա՛հ, այո՛, Լուիզ Մօրէլ ... դիտեմ : Միայն ժողովրդեան աղջիկն եմ : Նայէ, ծաք, ինչպէս թխադոյն մազերու անտառ մ՚իր ուսերուն վրայ կը ծածանին ... : Դու իմ դէմքս աղօր կը գտնէիր ... : Ահա ... ա՛ռ ... պահէ զայն ... : Ինչ կտայ ինձ : Իր գլուխը ... կտրած ... դահճին ձեռքը ... : Այո՛, մեռած գլուխն, ինձ կը նայի այս գլուխն ... այս մեռած գլուխն ինձ կը խօսի ... : Իր կապտագոյն շրթերը կ՚երերան ... : Ե՛ւ՛ը ... եկո՛ւր, եկո՛ւր ... : Ինչպէս Սէսիլին ... ո՛չ, չեմ ուզեր ... չեմ ուզեր ... սատանայ ... թող սուր գիս ... կորի՛ր ... կորի՛ր ... : Հապա սա միւս կինն ... ո՛հ, գեղեցի՛կ, գեղեցի՛կ : Ծաք ... տը Լիւսնէյ դքսուհին եմ ... : Տես անգամ մը դիւցուհիի հասակս ... ժպիտս ... լալիրշ աչերս ... : Եկո՛ւր, եկո՛ւր : Այո՛, կդամ ... բայց տպասէ ... : Հապա այս որ ... իր երեսը կը դարձնէ ... : Ո՛հ, Սէսիլի ... Սէսիլի ... : Այո՛ ... ծաք ... Սէսիլին եմ ... : Կը տեսնես երեք Շնորհները ... Լուիզ ... դքսուհին և ես ... հիմակ ընտրէ ... : Ժողովրդային գեղեցիկութիւն ... աղնուապետական գեղեցիկութիւն ... այրեցեալ աշխարհի վայրենի գեղեցիկութիւն ... : Մեզի հետ է գժոխքն ... : Եկո՛ւր, եկո՛ւր ... — դեհենը ձեզի հետ ... այո՛ — գոչեց ծաք Ֆէբրան իր ծնկերուն վրայ ելնելով և սոյն ուրուականները բռնելու մտօք ձեռները տարածելով :

Այս վերջին ջանքը աւիւնին մահատու բուռն յուզմունք մը յաջորդեց : Խսկոյն կրնակին վրայ ընկաւ տապատա անկենդան . կարծես թէ իր աչերը ծիրերէն դուրս կ՚ելնէին . անհնարին սանդանքներ իր կերպարանին գերբնային դալարումներ կը դրոշմէին, ինչպէս որ վոլտայեան էլէկրական մարտկոցը դիակներուն կը դրոշմէ . արիւնալի փրփուր մը շրթերէն կը հոսէր . սոսկիչ և խեղդուկ ձայն մ՚ունէր կատաղի շան մը պէս, վասն զի իր յետին զայրալիր տագնապին ատենը սոյն զարհուրելի հիւանդութիւնը ... պաղշտութեան զարհուրելի պատիժը, կատաղութեան յատուկ նշաններն ունի :

Այս հրեշին կեանքը մարեցաւ վերջին քստմնելի տեսիլով մը, վասն

դի սա խօսքերը թոթովեց. — Սէ դիշեր... սէ... ուրուականներ... հրափայլ արուրէ կմախներ... դիս կը պատատեն... իրենց կիզիչ մատերը... մարմինս կը ծխի... ուղեղս կիր կը դառնայ... կատաղի ուրուական... ուշ... ուշ... Սէսիլի... կրակ... Սէսիլի...:

Ասոնք եղան ծաք Ֆէրրանի վերջին բառերը... Ռոստոլֆ զարհուրած դուրս ելաւ:

ՎԵՐՋ ԵՕԹՆԵՐՈՐԴ ՀԱՏՈՐԻ

ՅԱՆԿ ԳԼԽՈՑ

		Եր֊
ԳԼՈՒԽ Ա.	ԲԻԳ–ՎԻՆԷԿԻՐ	5
Բ.	ՎԱՐՊԵՏ ՊՈՒԼԱՐ	30
Գ.	ՖՐԱՆՍՈՒԱ ԹԷՐՄԷՆ	44
Դ.	ՓՕՍ–Օ–ԼԻՕՆ	63
Ե.	ՎԻՊԱՐԱՆ	92
Զ.	ԿՐԷՆՈՎԼԷ ԵՒ ՔՈՒԲ–ԱՆ–ՏԷՕ	105
Է.	ՊԱՏԻԺ	154
Ը.	ՌՕՏՈԼՖ ԵՒ ՍԱՌԱ	187
Թ.	ՍԷՐ ՄՈԼԵԳԻՆ	209

2479
2475

5

2013

